

3 | 2018

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 116/ Založen 1895

3 | 2018

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 116 / Založen 1895

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

PEŠEK Jiří

Vznik, charakter a konec první Československé republiky

(Několik úvah k aktuálním diskusím)

(The Foundation, Character and End

of the First Czechoslovak Republic.

[Some reflections on current discussions])

659

KLEČACKÝ Martin

Převzetí moci. Státní správa v počátcích

Československé republiky 1918–1920 na příkladu Čech

(The Takeover of Power. The State Administration

at the Beginnings of the Czechoslovak Republic

1918–1920 using the Example of the Czech Lands)

693

HÁLEK Jan – MOSKOVIĆ Boris

„Maffie“ (1914–1918) pohledem československé

historiografie: strategie – význam – interpretace

(„Maffie“ [1914–1918] as viewed by Czechoslovak

historiography: strategy – importance – interpretation)

733

KURHAJCOVÁ Alica

Dominancia a marginalizácia historickej pamäti v Uhorsku

(na príklade pomníkovej kultúry Slovákov)

(The Dominance and Marginalisation of Historical

Memory in Hungary [using the example of the Memorial

Culture of the Slovaks])

764

BUŇATOVÁ Marie

Úvěr a finance v obchodní praxi. Evropa – české země –

Praha: směry a perspektivy výzkumu

787

(Credit and finance in commercial practice.

*Europe – the Czech Lands – Prague: directions
and perspectives of research)*

Diskuse | *Discussion*

HOCHEDLINGER Michael

Diskuse o „Domu dějin Rakousko“

822

PEŠEK Jiří

Potřeba diskuse o problémech (nejen vlastních) dějin

aneb odpověď Michaelu Hochedlingerovi

824

Obzory literatury | *Review articles and reviews*

Recenzní článek

HORSKÝ Jan

Přemostění propasti mezi biologií a historií pomocí

(hermeneutické) antropologie? Zamyšlení nad knihou

Wolfganga Reinharda *Geschichte als Anthropologie*

827

(Bridging a large gap between Biology and History using

[hermeneutic] Anthropology? Reflection on the book

*by Wolfgang Reinhard *Geschichte als Anthropologie*)*

Recenze

- Ondřej BERÁNEK – Pavlína CERMANOVÁ – Jakub HRUBÝ (eds.)
Jedno slunce na nebi, jeden vládce na zemi.
Legitimita moci ve světě 14. století
(Petr Charvát) 853
- Karl HÄRTER
Strafrechts- und Kriminalitätsgeschichte der Frühen Neuzeit
(Petr Kreuz) 855
- Elke SCHLENKRICH
Gevatter Tod. Pestzeiten im 17. und 18. Jahrhundert
im sächsisch-schlesisch-böhmischen Vergleich
(Bohdana Divišová) 860
- Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Alena BOČKOVÁ
– Magdaléna JACKOVÁ – Martin BAŽIL – Eva PAUEROVÁ
– Jan ZDICHYNEC – Zdeněk ŽALUD (eds.)
Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách
(Petr Polehla) 863
- Christopher HOGWOOD
Georg Friedrich Händel
(Lukáš M. Vytlačil) 868
- Barthold Heinrich Brockes – Werke
Ed. Jürgen Rathje
(Martin Bojda) 871
- Vojtěch SZAJKÓ
Železnice, pošta a telegraf rakouské armády v letech 1848–1914
(Tomáš Jiránek) 874
- Jakub S. BENEŠ
Workers and Nationalism. Czech and German Social
Democracy in Habsburg Austria, 1890–1918
(Pavel Cibulka) 877

Tomáš SNIEGOŇ <i>Zmizelá historie. Holokaust v české a slovenské historické kultuře</i> (Kateřina Králová)	883
Vladimír P. POLÁCH <i>Krajané v USA a druhá světová válka.</i> <i>Studie na pozadí krajanského tisku</i> (Jaroslav Kříž)	886
Jakub ŠLOUF <i>Podvedená strana. Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945–1948)</i> (Václav Kaška)	888
Milada POLIŠENSKÁ <i>Czechoslovak Diplomacy and the Gulag. Deportation of Czechoslovak Citizens to the USSR and the Negotiation for their Repatriation, 1945–1953</i> (Emil Voráček)	892
Dominika GRYGAROVÁ – Tomáš HERMANN – Antonín KOSTLÁN – Michal ŠIMŮNEK – Soňa ŠTRBÁŇOVÁ – Tomáš PETRÁŇ <i>Homines scientiarum. Třicet příběhů české vědy a filosofie, I–V</i> (Jiří Pešek)	897
Jan KELLER <i>Evropské rozpory ve světle migrace</i> (Jaroslav Pánek)	904
<i>Zprávy o literatuře</i>	908
<i>Knihy a časopisy došlé redakci</i>	928
<i>Výtahy z českých časopisů a sborníků</i>	928

STUDIE

Vznik, charakter a konec první
Československé republiky
(Několik úvah k aktuálním diskusím)*

JIŘÍ PEŠEK

JIŘÍ PEŠEK: The Foundation, Character and End of the First Czechoslovak Republic (Some reflections on current discussions)

The author has used the 100th anniversary of the foundation of Czechoslovakia to review its history and historiography. He confronts traditional (positive) myths with the current, intentionally extreme and historical facts disregarding critiques of „Masaryk’s Republic“. To this end, the author puts the Czechoslovak narrative, usually presented in isolation, into Central European and pan-European contexts and comparisons. For it is only those contexts that, indeed, provide the framework for assessing this democratic experiment. Therefore, the author sketches the foundation of the Czechoslovak republic within the context of the collapse of the Central European monarchies transformed into military dictatorships during World War I. Further, he portrays the entrenchment of Czechoslovak democracy within the framework of the efforts of the Allied powers to base the post-war peace in Europe upon a system of democratic republics and the principle of collective security. Nazi Germany’s de facto annexation of democratic Czechoslovakia is then depicted as a result of the collapse of this European system once the great Western powers effectively abandoned it and the power of the main European dictatorships grew rapidly..

Key words: Czechoslovakia – republic – democracy – Central Europe – 1918 to 1938 – historical narratives

Sté výročí vzniku nezávislého Československa je vhodným podnětem k tomu, abychom přezkoumali tradiční prvorepublikánské, ale také pozdější, navzdory komunistické propagandě tradované a po roce 1989 nově rozvinuté narativy, hovořící o po všech stránkách úspěšné demokratické republice, zbudované na troskách nenáviděného Rakouska.¹ Je to ale i podnět k obdobně kritickému pohledu na ideologicky sice různě motivované, svojí podstatou však unisono ahistorické, dekontextualizované, ostře kritické české i zahraniční soudy o První republice, jejích erbovních představitelích, jejím charakteru a „konstrukčních“ principech, které zazněly v posledních zhruba deseti letech, tedy více či méně po odeznění „tradičních“ sudetoněmeckých prací, diskutujících První republiku prizmatem česko-sudetoněmeckého střetu.²

Diskuse o meziválečném Československu se aktuálně odehrávají v kulturním prostředí, kde 21 % občanů netuší, co důležitého se stalo v roce 1918 a bezmála polovina neví, co v roce 1938. Ve věkových skupinách do 24 let nebo i do 34 let jsou znalosti našich moderních dějin ještě daleko horší. Běžný občan přitom nenachází historicko-informační zázemí ve školní výuce dějepisu (jednotlivé pozitivní výjimky na celkovém stavu bohužel nic nemění) nebo dokonce ani v odborné historické literatuře.³ Zdrojem informací pro široké vrstvy společnosti

* Tento text věnuji dvěma moudrým, obětavým a laskavým historikům, Zdeňku Poustovi a Pavlu Seifterovi, k osmdesátinám.

1 Studie vznikla v rámci grantového projektu GAČR 17-22351S.

2 Exemplárně srovnal Friedrich PRINZ (ed.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren*, Berlin 1993; z populárně zaměřených prací, nahrazujících argumentaci politickou úderností, pak Hellmut DIWALD – Rolf-Josef EIBICHT (ed.), *Die Tschechoslowakei: das Ende einer Fehlkonstruktion. Die sudetendeutsche Frage bleibt offen*, Berg 1992, nebo krajně vyhocený sešit Fritz Peter HABEL, *Deutsche und Tschechen*, Bonn 1993. S jistým odstupem pak tuto sudetoněmeckou linii svým způsobem završila rozsáhlá publikace Roland J. HOFFMANN – Alois HARASKO (eds.), *Odsun. Die Vertreibung der Sudetendeutschen. Vyhánění sudetských Němců. Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas 1848/49–1945/46. Dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve středu Evropy 1848/49–1945/46. Band 1: Vom Völkerfrühling und Völkerzwist 1848/49 bis zum Münchner Abkommen 1938 und zur Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ 1939. Svazek 1: Od probuzení národů a národnostních hádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ 1939*, München 2000.

3 Samozřejmě existuje celá řada starších i novějších standardních, v očích kritiků dokonce „autoritativních“ syntéz dějin meziválečného Československa. Tradičně v popředí stály již od 60. let

je publicistika a zejména pro nejmladší generaci internet – se všemi negativními a reduktivně manipulativními konsekvencemi, které známe například z analýz vytváření politického veřejného mínění. Nad stavem a vývojem historického vědomí a povědomí české společnosti ovšem nelze zavírat oči. Jedním z důvodů je, že někdy i radikální „revizionistické“ koncepty předkládá též část „akademických“ historiků.

„Nová epocha“ hodnocení První republiky začala generační, s tradičními (nejen českými) koncepty Československa tvrdě „zúčtovavší“, syntézou tehdy mladých historiků z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a záhy pokračovala více než svéráznou knihou anglické autorky o „státu, který selhal“.⁴ Podstatný díl diskusí o První republice se ovšem záhy přenesl do publicistiky, kde se o slovo hlásili a hlásí nejen historikové, ale i emeritní politikové a žurnalisté s nejrůznějším profesionálním zázemím. Vzhledem k tomu, že v tomto příspěvku nejde o soustavné plošné zmapování „protiprvorepublikánské“ polemiky, ale jen o vytipování klíčových sporných momentů, vybral jsem soubor publicistických textů, který v tomto směru pokládám za reprezentativní po stránce autorské i obsahové. Roku 2013 uspořádal server „aktuálně.cz“ anketu o roce 1938 jako traumatickém mezníku československých dějin pod názvem: *75. výročí Mnichova: Dalo se rozbití ČSR zabránit?* Některé z příspěvků tematizovaly širě celý koncept meziválečného Československa a budou zde tedy vzaty v potaz.⁵ Samozřejmě i sté

a s normalizační přestávkou opět od 90. let 20. století stojí práce z pera Věry Olivové a Roberta Kvačka. K nim se připojila jak třídílná syntéza z pera Zdeňka Kárníka, tak „revizionistické“, faktograficky ovšem bohaté knihy Antonína Klimka. A zapomenout nesmíme na akademické „Dějiny českých zemí“, kde si meziválečný československý příběh rozdělili Josef Harna a Jan Gebhart. Srovnej Robert KVAČEK, *Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933–1937*, Praha 1966; Věra OLIVOVÁ, *Československo v rozrušené Evropě*, Praha 1968; TÁŽ, *Dějiny první republiky*, Praha 2000; Antonín KLIMEK, *Boj o Hrad, I–II*, Praha 1996–1998; TÝŽ, *Velké dějiny země Koruny české. Díl XIII. (1918–1929)*, Praha – Litomyšl 2001; TÝŽ, *Velké dějiny země Koruny české. Díl XIV. (1929–1938)*, Praha – Litomyšl 2002; Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky 1918–1938, I–III*, Praha 2000–2003; Jan KŘEN, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005; Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA a kol., *Dějiny českých zemí*, Praha 2008.

4 Jaroslav CUHRA – Jiří ELLINGER – Adéla GJURIČOVÁ – Vít SMETANA, *České země v evropských dějinách. Díl čtvrtý od roku 1918*, Praha – Litomyšl 2006; srovnej moji recenzi: *Soudobé dějiny* 14, 2007, s. 509–516; Mary HEIMANN, *Czechoslovakia. The State that Failed*, Yale University Press 2009. K tomu obsáhlý kritický rozbor: Jindřich DEJMEK, *Moderní dějiny československého státu v revizionistickém pohledu*, ČČH 108, 2010, s. 664–677.

5 Matěj SPURNÝ, *Trochu jiný pohled na Mnichov*, 20. 9. 2013, URL: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/nazory-a-komentare/75-vyroci-mnichova-dalo-se-rozbiti-csr-zabranit/r~250fd02e21d-f1e383e4002590604f2e/>>; Jan URBAN, *Mýtus o mnichovské zradě spojenců je lži. Mnichov jako samohana*, 25. 9. 2013, URL: <<https://zpravy.aktualne.cz/domaci/nazory-a-komentare/jan-ur>

výročí založení Československa dalo v roce 2018 – zejména opět publicistům – záminku k úvahám, jestli je vůbec na co vzpomínat, neřku-li slavit?⁶

Výhrady, uváděné vůči Československu, se týkají široké palety témat. Pokusme se je sumarizovat: Československo podle kritiků nemělo nikdy vzniknout, protože Rakousko-Uhersko bylo podle nich až do podzimu 1918 demokratickým státem. Oproti tomu nová republika byla prý jen vymyšlený, shora dosazený stát vymyšleného národa, Masarykem a Benešem podvodně vymámený na neinformovaných hlavách spojeneckých velmocí. Nadto se opírala o údajně vylhaný čechoslovakismus. Republika, které podle těchto názorů chyběla zahraniční podpora stejně jako loajalita vlastních občanů, a která vlastně ani neprováděla vnitřní politiku, byla prý jako ryze český projekt postavena na útlaku československých Němců a vlastně i Slováků. Nebyla v podstatě ani demokratická, protože Masaryk do ní v prosinci 1918 přišel po americku „panovat“ a ne po evropsku „vládnout“, ke všemu od počátku nerespektoval platnou ústavu a jediné, co ho po celou dobu zajímalo, bylo „dynasticky“ prosadit za svého nástupce Beneše. Není tedy divu, že se prý Československo rozpadlo již před „Mnichovem“. Na „Mnichovu“ a okleštění Československa – tedy v tomto pojetí na mezinárodním řešení pouze vnitrostátního česko-německého, z české viny eskalovanějšího problému, nikoliv tedy traumatického milníku evropské politiky – v této optice nenesou vinu tak či onak zradivší evropské demokratické mocnosti, nýbrž osobně prezident Edvard Beneš, popřípadě všichni Češi. Tolik výběr hlavních kritických připomínek bující revizionistické publicistiky k dějinám První republiky.

Pokusme se tu proto s odstupem zasadit příběh První republiky do evropských a zejména bezprostředně středoevropských souvislostí. Jakékoliv hodnotící soudy je nutno opřít o komparativní pohled, zaměřený přinejmenším na sousedy „Masarykovy“ a posléze „Benešovy“ republiky. (Nejde přitom o pouhou,

ban-mytus-o-mnichovske-zrade-spojencu-je-lzi/r~9ec51a2425c111e3909e0025900fea04/> (vše ověřeno 10. 7. 2018).

6 Jan URBAN shrnul své výhrady proti Československu v trojdílné sérii článků, uveřejněných 10. až 27. května 2018 v internetovém časopise Přítomnost: *Československý sen*, 10. 5. 2008, URL: <<http://pritomnost.cz/cz/politika/2982-ceskoslovensky-sen>>; *Československo jako český problém*, 20. 5. 2008, URL: <<http://pritomnost.cz/cz/politika/3004-ceskoslovensko-jako-cesky-problem>>; *Selhání a naděje československé politiky*, 27. 5. 2008, URL: <<http://pritomnost.cz/cz/politika/3021-selhani-a-nadeje-ceskoslovenske-politiky>> (vše ověřeno 10. 7. 2017). Petr PITHART pak 20. 4. 2018 nabídl čtenářům na stránkách Hospodářských novin svoji vizi českých dějin včetně První republiky pod názvem *Prezidenti na hrade českých králů*; <<https://archiv.ihned.cz/c1-66115470-petr-pithart-prezidenti-na-hrade-ceskych-kralu-od-hlavy-statu-cekame-prilis-mnogo-a-odpoustime-ji-skoro-vsechno>> (ověřeno 10. 7. 2017).

české historiografii často předhazovanou snahu o „obhajování demokratičnosti“ Československa prostým poukazem na skutečnost, že všude v okolí „to bylo horší“ než zde.) Podstatnější je, že bez určení dobových horizontů možného a nutného bude každá výpověď o Československu pouhým výrazem naší – pozitivní nebo negativní – predispozice a intence. Předkládaný příspěvek nemůže více než upozornit na problém střetu interpretačních perspektiv a na soupeření zažitých nacionálních i jiných skupinových, případně účelově vytvořených narativů. Nikdy nekončící (tedy principiálně žádnou „směrodatnou“ syntézou nezavršitelné) vytváření kriticky a na mezinárodním srovnávání založeného dějepisného obrazu meziválečného Československa je ovšem také významnou součástí našeho uvažování o pozdějších etapách vývoje československé a české společnosti, a to včetně dnešního úsilí o porozumění naší vlastní situaci.

Proč vzniklo Československo?

Zptejme se tedy nejprve, proč vlastně vzniklo Československo? Byla to náhoda, dar spojeneckých velmocí, který si v poválečné Paříži vyprosili Masaryk nebo Beneš,⁷ byl to akt svévole, ničící konstitučně monarchickou, demokratickou říši,⁸ která údajně byla jakýmsi předobrazem dnešní EU...? Nebo to bylo přece jen jinak?

Velký český historik Otto Urban vysvětlil už roku 1982 v knize o české společnosti éry Františka Josefa a poté zcela koncisně zformuloval v *History of Bohemia* z poloviny 90. let, že od 80. let 19. století Češi nebojovali **proti** Rakousku, nýbrž za formální uznání toho, že patří k jeho vládnoucím národům.⁹ V roce 2012

7 Konrad H. JARAUSCH, *Out of ashes. A new history of Europe in the twentieth century*, Princeton 2015, s. 303. „During the First World War Tomáš Masaryk and Edvard Beneš so ably represented the burgeoning Czech national movement in the West that their extensive claims for the creation of an independent western Slavic state were accepted at the Paris Peace Conference.“ Autor zřejmě přehlédl, že Spojené státy oficiálně uznaly Československo, jehož exiloví představitelé deklarovali samostatnost 14. října 1918, již 12. listopadu 1918. Předtím tak učinila již Francie 15. října a Velká Británie 23. října 1918. Srovnej Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 637.

8 Srovnej Jan URBAN, *Československý sen*. Autor se v článku ptá: „Jaký smysl tedy a jakou přidanou hodnotu mělo rozbití stovkami let budovaného a do začátku první světové války rychle se demokratizujícího rakousko-uherského mnohonárodního soustátí ve střední Evropě s příkladně fungujícím jednotným hospodářským, právním a dopravním systémem?“

9 Srovnej Otto URBAN, *Czech society 1848–1918*, in: Mikuláš Teich (ed.), *History in Bohemia*, Cambridge 1998, s. 198–214, zde s. 209n.: „Thus by 1880, Czech policy acquired a distinctly changed character: the struggle against the Austrian state was replaced by the struggle for the Austrian state.“ Srovnej též Otto URBAN, *Česká společnost*, exemplárně s. 470, kde Urban cituje českého

charakterizoval německý historik Robert Luft tehdejší českou situaci slovy: „Proces demokratizace společnosti, do velké míry svobodně probíhající od roku 1897, šel ruku v ruce s nacionalizací a s etablováním vysoce propracované organizační kultury.“ Cílem českých politických stran podle něj byla pragmatická participace na vládě a na moci.¹⁰ Bylo tedy nutno „rozbourat“ takto „ochočenou“ starou monarchii?¹¹

Prvorepublikový československý „dekolonizační mýtus“, za jehož pomoci bylo novou vládní garniturou české společnosti vysvětlováno, že se české politické elity sice proměnily jen minimálně, že i zákony až na výjimky nadále zůstávají ty staré rakouské a že také hospodářské a obchodní vazby nového státu se pokud možno budou držet osvědčených tras, ale že přesto začínáme na zelené louce a budujeme vše jako čistou republikánskou novostavbu – tedy tento narativ se opíral o tezi, že „za Rakouska jsme tři sta let trpěli“. No a nyní, v republice, bylo třeba vše „demokratizovat“ a „odrakouštit“. Nutné, pomalé a nesnadné, ve všech evropských zemích bolestivé překonávání sociálně i hospodářsky katastrofální situace závěru války a jejich důsledků bylo v Československu motivačně neseno tímto

ministra vídeňské vlády Josefa Kaizla z prosince 1898: „Nás spásí uvědomělá, energická a i obětavá politika rakouská, všecko ostatní je fráze a hloupost.“ Tamtéž s. 559: „Česká buržoazie si po svém fakticky vytvářela ‚stát ve státě‘ a jako třída maximálně těžila z existujících poměrů. Neměla formálně svůj stát, ale tím také nenesla odpovědnost, mohla se stále vydávat za ukřivděného mluvčího celé české společnosti a v širokém poli ‚pozitivní politiky‘ požadovat stále více a více.“ A na s. 562 Urban připomněl, že tuto linii, samozřejmě také po svém, roku 1909 Šmeralovými ústy deklarovala i Československá sociálně demokratická strana.

- 10 Robert LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen und politische Strukturen in der tschechischen Gesellschaft. Tschechische Abgeordnete und Parteien des österreichischen Reichsrats 1907–1914*, I, München 2012, s. 185. A stojí za to citovat jeho facit (s. 656): „Politický boj proti státu byl bojem o pozice a akční pole v rámci státu. Proti českou politikou inscenovanému ideologickému a propagačnímu odstupu od státu stála dalekosáhlá faktická integrace českých politických elit do státní sféry a jejich sílící participace na vládě. (...) Z perspektivy strukturálních dějin byly roky 1907–1911 rozhodujícím průlomem v procesu proměny české politiky směrem k modernímu, organizačně vysoce zasítovanému, ovšem též segmentovanému politickému pluralismu, nikoliv až, jak se obvykle traduje, počátek války roku 1914 nebo založení republiky roku 1918. Koncem roku 1918 se do základů proměnily ústavní a mocenskopolitické rámcové podmínky a pole jednání české politiky. Struktury vnitročeského politického systému ani složení politických elit tím však nebyly zasazeny.“
- 11 Jan URBAN, *Selhání a naděje československé politiky*, ovšem soudí: „V současnosti už je zbytečné spekulovat nad během historie, vyvolané vznikem Československé republiky. Republikánský princip národního státu beze zbytku zvítězil a jen málokdo si položí otázku, zda by v roce 1918 alespoň symbolické zachování nadnárodní konstituční monarchie nebylo lidštějším, demokratičtějším a spravedlivějším řešením pro všechny. A zda by nebylo větší nadějí na zachování míru.“

ideologickým modelem nového začátku – „odrakouštění“.¹² Rázné rozloučení se s černožlutou monarchií a přihlášení se k vítězům světového konfliktu se stalo – v prvních letech republiky nikoliv však pro německou menšinu, jejíž reprezentanti to až zpětně nahlíželi jako chybu – předpokladem pozitivně formulované poválečné, do všech vrstev společnosti i regionů zasahující společenské, civilizační i politické modernizace.

Skutečností, která umožnila úspěšnou aplikaci tohoto poválečného mýtu, byl do základů proměněný charakter habsburské monarchie válečných let. To už nebyla ona poměrně liberální a zejména od zavedení obecného hlasovacího práva pro muže i relativně demokratická konstituční monarchie, v jejíž říšské radě představovali zástupci z českých zemí zkušenou a výkonnou skupinu, čítající 27 % všech poslanců.¹³ Stát, vůči němuž se nová Československá republika reálně vymezovala, bylo **válečné** Rakousko.¹⁴ To byla vojenská diktatura: brutální, funkčně neschopná a vůči velkým skupinám vlastního obyvatelstva apriorně nepřátelská, nadto těsně propojená s obdobně vražednou vojenskou diktaturou německou.¹⁵

-
- 12 Pro dobové pojmání tohoto pojmu srovnej exemplárně projev národně socialistického poslance JUDr. Antonína Kloudy v parlamentě roku 1920: „Máme svůj stát, jsme povoláni, abychom jej znovu vytvořili, v něm abychom vytvořili vlastní řád právní, jenž má být základem státní pospolitosti. A, velectěně shromáždění, při tomto budování vlastního našeho řádu, státní pospolitosti, kolikrát bylo zde poukazováno na to heslo: odrakouštit se, kolikrát bylo ukazováno na nutnost odpoutat se od starorakouských method myšlení, od starorakouského nazírání.“ Digitální repositář Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění československé 1918–1920, Stenoprotokoly, 126. schůze, Sobota 28. února 1920, URL: <<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/126schuz/s126023.htm>> (ověřeno 10. 7. 2018).
- 13 Srovnej R. LUFT, *Parlamentarische Führungsgruppen*, s. 335–476. Luft k tomu říká na s. 473: „Vzestup Čechů po roce 1900 nejen v úřednictvu, ale i v armádě a diplomacii je dosud všeobecně podceňován, i když na něj Jan Křen poukázal již před rokem 1990.“
- 14 Srovnej Alfred PFOSE, *Der Mythos von der allgemeinen Kriegsbegeisterung: Wien im Juli und August 1914*, in: Elisabeth Gruber – Andreas Weigl (eds.), *Stadt und Gewalt*, Innsbruck 2016, s. 201–230, zde s. 209: Rakouský stát od prvního dne války „demonstroval sílu a úspěšně dokázal prosadit všechna pro zahájení války zamýšlená opatření, jakož i ve veřejné správě etablovat svého druhu vojenskou diktaturu, proti níž po dlouhou dobu nedošlo k zaznamenání hodnému odporu. Naplnila se tak strategie mocenských elit, jimž vedle sebevědomého zahraničně politického velmocenského vystoupení šlo o vnitropolitickou agendu: Válka měla potlačit národnostní a třídní konflikty, parlamentu předvést moc státu a vytvořit habsbursko-rakouský říšský patriotismus. (...) Dny takzvaného všeobecného nadšení byly též dobou počínající masivní represe, která byla zaměřena proti jednotlivým osobnostem, skupinám, spolkům, novinám a zejména jiným národnostem.“
- 15 Pro Německo srovnej Manfred NEBELIN, *Ludendorff. Diktator im Ersten Weltkrieg*, München 2010.

Maršálové Hötendorf, Ludendorff, Hindenburg a jejich generálové nechali ve špatně a megalomansky naplánovaných ofenzivách padnout 19 % všech rakousko-uherských, resp. 15 % všech říšskoněmeckých vojáků a další desítky procent mužstva těžce zranit nebo zmrzačit.¹⁶ S velkým úspěchem také devastovali nejen nepřátelská území, na nichž od počátku válčili,¹⁷ ale i vlastní zázemí. Rakouská generalita rozpoutala od počátku války – a to bez nejmenších reálných důvodů a důkazů, jak dnes zdůrazňují rakouští i polští badatelé – intenzivní protislovanskou, v tom rámci především protičeskou, ale i protižidovskou a protiitalskou kampaň s katastrofálními důsledky pro statisíce lidí, které se staly obětí tohoto honu na vnitřního nepřítele.¹⁸

Světová válka skončila totálním krachem centrálních mocností na frontách,¹⁹ potravinovým i energetickým zhroucením jejich zázemí, rozpadem státně funkčních struktur monarchie a národnostní nevraživostí hladovějících mas, ochotných i násilně eliminovat konkurenty v boji o tu trochu potravin, nutných

16 Aktuální přehled Michael EPKENHANS, *Der Erste Weltkrieg*, Wien – Köln – Weimar 2015, s. 251, uvádí pro Rakousko-Uhersko „jen“ 16 % padlých.

17 Gerd KRUMEICH, *Versailles 1919. Der Krieg in den Köpfen*, in: Gerd Krumeich – Silke Fehle-mann (eds.), *Versailles 1919: Ziele – Wirkung – Wahrnehmungen*, Essen 2001, s. 53–64, zde s. 55n., upozorňuje, že se žádný z významných německých politiků před listopadovým příměřím 1918 ani později osobně neseznámil s mírou systematických devastací, demontáží průmyslových podniků a deportací civilistů, které německá armáda způsobila v Belgii a severní Francii: „Jeden z velkých problémů při versailleských jednáních byla »asymetrie« mezi německou a francouzskou válečnou zkušeností.“

18 K této problematice srovně nejnověji (komparativně) pozoruhodnou, mj. o rozsáhlou evropskou literaturu své soudy opírající knihu: Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, *Nasza wojna. Europa Środkowo-Wschodnia 1914–1918. Tom 1. Imperia, 1912–1916*, Warszawa 2014, zejména s. 269–296. Autoři upozorňují, že přes projevy loajality slovanského i italského obyvatelstva se zejména v Rakousku velmi záhy objevily meritorně nezdůvodnitelné – naprosto kontraproduktivní – vládní represe vůči národním minoritám. „Mnohé naznačuje tomu, že vlády válčících států z jakéhosi důvodu nepostřehly, jak silné podpoře obyvatelstva se těší. Místo aby ji upevnily a šikovně tak zvyšovaly svoji popularitu, učinily mnoho pro to, aby znechtily všechny, od národnostních a náboženských menšin až po „panující“ národy.“ (s. 284) Nejvíce vyostřená situace v rámci habsburské monarchie panovala podle autorů v Čechách a na Moravě: „Destruktivní nebyl jen sám tento mechanismus [předpokládání zrady – JP], ale i jeho očividná nespravedlnost. Vládnoucí vrstvy byly ochotny věřit ve zradu na základně jakési etnické a sociální predestinace. Bez ohledu na fakta byla očekávána zrada konkrétních národností a společenských skupin, zatímco u jiných byla tato možnost apriorně vylučována.“ (s. 295)

19 Srovně Eberhard KOLB, *Der Frieden von Versailles*, München 2005, s. 22, kde autor praví, že Německo bylo roku 1918 poraženo v poli, i když to ani velení armády, ani politikové včetně vůdce sociální demokracie Friedricha Eberta nebyli ochotni uznat. K „vysvětlení“ pomocí legendy o socialisty a židy zasazené ráně dýkou do zad úspěšně válčící armádě srovně nejnověji: Gerhard P. GROSS, *Das Ende des Ersten Weltkriegs und die Dolchstoßlegende*, Ditzingen 2018.

k prostému přežití.²⁰ Americká badatelka Maureen Healy charakterizovala situaci slovy: „Monarchie se zhroutila více z vnitřních než z externích důvodů, a to v daleko větší míře, než bylo dosud předpokládáno. Stát nebyl zdiskreditován jen v očích národnostních menšin v nerakouských částech říše nebo v hlavách vyčerpaných navrátilců z fronty, nýbrž i na tržištích, v nájemních domech, na školních dvorech a na ulicích či v hospodách říšského hlavního města.“²¹ Polští historikové Borodziej a Górný zobecňují, že staré monarchie nedokázaly zorganizovat přijatelné zásobování obyvatel velkých měst. A že právě zde, nikoli v porážkách na bitevním poli nebo ve vlivu socialistů, je podle nich třeba vidět pramen revoluce.²² Nejde tu však ani o přehlížení skutečnosti, že se fronty ústředních mocností začaly dramaticky hroutit na západě i na jihu, ani o podceňování vlivu socialistů při organizování velkých hladových a protivaletních demonstrací,²³ které jako výstražná ozvěna ruského bolševismu děsily rakouský stát, armádní velení i buržoazní a s nimi kooperující, většinou reformně socialistické strany.²⁴ A už vůbec nechci přehlížet eminentní význam a politický úspěch Masarykovy akce a legii.²⁵ Jde jen o potvrzení významu

20 Srovnej Pavel SCHEUFLER, *Zásobování potravinami v Praze v letech 1. světové války*, Etnografie dělnictva 9, 1977, s. 143–197, a nejnověji Vojtěch POJAR, *Prague's Urban Elites and the Problem of Spreading Hunger, 1914–1918*, Prague Economic and Social History Papers 22/2, 2015, s. 55–68; M. EPKENHANS, *Der Erste Weltkrieg*, s. 188 uvádí pro Německo, že ve srovnání s rokem 1913 poklesl v posledním půlroce války konzum masa na 5 %, másla na 28 %, mouky na 48 % a jen u brambor se udržel na 94 % předválečné úrovně.

21 Maureen HEALY, *Vienna and the fall of the Habsburg Empire. Total war and everyday life in World War I*, Cambridge 2004, s. 572n.

22 W. BORODZIEJ – M. GÓRNY, *Nasza wojna*, s. 428.

23 Zdeněk KÁRNÍK, *Čtrnáctý říjen 1918 v českých dějinách a jeho důsledky (první pokus o socialistický převrat, o místo v čele českého národního hnutí či o jiné řešení mocenské krize?)*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 3. Od války k válce. 1914–1939, Praha 1998, s. 9–43.

24 K této problematice srovnej „zapomenutou“ a přítom po všech stránkách brilantní studii zakladatele a poté ředitele pražského Archivu ministerstva zahraničí ČSR: Jan OPOČENSKÝ, *Kritické poznámky o 28. říjnu*, ČČH 32, 1926, s. 62–117, kde je na s. 79 připomenuta řeč rakouského ministra války, generála Rudolfa Stöger-Steinera z 24. 10. 1918: „Nedostane-li armáda klidu k řádnému odchodu do zázemí, nastane v ní rozklad podobný rozkladu v Rusku. (...) Děs z bolševické revoluce byl ve vojenských rozhodujících kruzích jednou ze složek, jež vývoj věcí v monarchii posunovala nejvíce ve spád, který den ode dne se stával hrozivějším.“

25 Srovnej stručně Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře první republiky 1918–1938*, I, Praha 2000, s. 31; Ivan ŠEDIVÝ, *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*, Praha 2014, a samozřejmě biografie obou protagonistů československého zahraničního odboje: Jiří KOVTUN, *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*, Praha 1991; Alain SOUBIGOU, *Tomáš Garrigue Masaryk. Praha – Litomyšl 2004*; Zbyněk A. B. ZEMAN – Antonín KLIMEK, *The life of Eduard Beneš 1884–1948*, Oxford 1997; Jindřich DEJMEK, *Eduard Beneš. Politická biografie českého demokrata, I. Revolucionář a diplomat (1884–1935)*, Praha 2006.

vyhrocující se situace v metropolitních městech. Pro nás pak platí: Klíčové byly události v Praze.²⁶

Československo tak bylo v říjnu 1918 proklamováno na základě celého komplexu velmi různorodých důvodů. Patřilo k nim aktuální česko-nacionální vzepětí pražského obyvatelstva 28. října po informacích o Andrásyho nótě. Žádost o příměří veřejnost pochopila jako prohlášení o kapitulaci staré monarchie.²⁷ K proklamaci nezávislého Československa tu došlo do velké míry spontánně. Zřejmě to poněkud překvapilo dokonce i léty úspěšné politické práce ve vídeňském parlamentu zocelené politiky z Národního výboru. Ti se na změnu charakteru české státnosti a na převzetí moci ve chvíli vojenské porážky monarchie intenzivně připravovali nejméně od léta v prostorách pražského Obecního domu, které jim dal k dispozici pražský primátor Groš.²⁸ S dynamickou revoluční situací, která se vyvinula v průběhu října 1918, však evidentně nepočítali: šéf českých agrárníků Antonín Švehla to shrnul slovy „My měli několik ústav vypracovaných, ale to nám nikdo neřekl, že bude revoluce a že rozvrátíme celé Rakousko...“²⁹

Běh událostí byl prostě daleko rychlejší, než se dalo očekávat. „Mužové 28. října“, čili v Praze přítomná část Národního výboru (agrárník Antonín Švehla, sociální demokrat František Soukup, státoprávní demokrat Alois Rašín, národní socialista Jiří Stříbrný a zástupce slovenských aktivistů Vavro Šrobár) jednak zajistili klíčové pražské centrály moci – na prvním místě obilní úřad – a téhož dne zveřejnili Rašínem zkoncipovaný *Zákon o zřízení samostatného státu československého*. Příštího dne se Národní výbor dohodl o poklidném převzetí moci a veřejné správy s císařským místodržitelem hrabětem Coudenhovem. Je symptomatické, že první ze zahraničních diplomatů, který již 29. října slavnostně uznal existenci nezávislého Československa, byl německý generální konsul Fritz von Gebattel.³⁰ Šlo mu o zabezpečení majetku německých firem na československém území. O den

26 Podrobný – reportážní – popis: Antonín KLIMEK, *Říjen 1918. Vznik Československa*, Praha – Litomyšl 1998.

27 Blíže J. OPOČENSKÝ, *Kritické poznámky o 28. říjnu*, kde je též na s. 111–117 výklad o ztroskotavším, Vídní nařízeném pokusu pražského vojenského velitelství o „protipřevrat“ 29. října 1918.

28 Blíže Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000, s. 554–556.

29 Srovnej Ladislav VOJÁČEK, „Zabozené ústavy“ a jejich záhadní autoři, *Časopis pro právní vědu a praxi* 25, 2017, s. 5–22, zde s. 6. Srovnej též Jan GALANDAUER, *Vznik Československé republiky 1918 (Programy, projekty, předpoklady)*, Praha 1988, s. 102n.

30 Srovnej „Die eigenmächtige Anerkennung des Nationalausschusses durch den Generalkonsul Gebattel“, in: Manfred ALEXANDER (ed.), *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, Teil 1. 1918–1921, München – Wien 1983, s. 50–53.

později byl zmařen pokus vojenského velitele pro Čechy, generála Kestrzanka, opřít se o v Praze přítomné, dobře vyzbrojené maďarské a rumunské jednotky a utopit nenadálou českou revoltu v krvi. Kestrzanek pak odjel automobilem do Vídně, k válčení již neochotní Maďaři a Rumuni vlakem na Budapešť.

Revoluce, převrat či prostě vyhlášení republiky přišlo nečekaně a donutilo politiky i diplomaty jednat rychle, improvizovat a hlavně usilovat o minimalizaci škod. Tak jako v okolních státech se všichni – od pražských otců města přes Národní výbor až po představitele některých německých měst v západním pohraničí – především báli revolučního chaosu, rabování, výbuchu nekontrolovatelného bolševického nebo navrátilci z fronty zažehnutého násilí.³¹ Od 10. listopadu 1918 proto začala česká armáda obsazovat pohraničí.³² Úsilí Národního výboru i dalších vznikajících nebo nově definovaných politických a správních orgánů proto směřovalo k prosazení svrchovanosti státu na celém jeho území a k zajištění funkčnosti infrastruktury.

Delegace Národního výboru, vedená státoprávním demokratem Karlem Kramářem, se právě 28. října v Ženevě sešla s Masarykovým zástupcem Edvardem Benešem, tedy ministrem zahraničí exilové, Francií a Velkou Británií uznané vlády, k jednání o podobě samostatného československého státu. Pánové se nakonec dohodli, že to bude republika. Masaryk se měl stát jejím prezidentem a Kramář, kdysi místopředseda rakouského parlamentu, jejím prvním premiérem.³³ I z toho je zřejmé, že domácí aktivity byly úspěšně koordinovány s již po tři roky (od 14. listopadu 1915) probíhající „zahraniční akcí“ Tomáše Masaryka, Edvarda Beneše a Milana Štefánika. K nim samozřejmě patřily desítky tisíc československých legionářů, bojujících v Rusku, ve Francii, Itálii i v armádě Spojených států a uznávajících Masaryka za svého svrchovaného představitele.³⁴

Publicistika a občas i autoři dějepisné literatury přehlíží, že Tomáš Masaryk nebyl ve chvíli zrodu Československa na poli světové politiky nějaký prosebník. Na svoji dobu mírně excentrický profesor byl osobnostmi velké světové politiky

31 F. PRINZ (ed.), *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren*, s. 388, hovoří o „narychlo organizovaných pokusech českoněmeckých, z války se navrátilých, německých vojáků, účinně se bránit české okupaci se zbraněmi, dodanými jim z Bavorska a Saska“.

32 Stručný a informativní přehled problematiky podává Karl BRAUN, *Der 4. März 1919. Zur Heranbildung sudetendeutscher Identität*, *Bohemia* 37, 1996, s. 355–380, k situaci na konci roku 1918 viz s. 354–360.

33 K němu srovnej Martina WINKLER, *Karel Kramář (1860–1937)*, Praha 2011.

34 Tematika legií je dnes akademickou historiografií kupodivu málo frekventovaná. K tématu přehledně srovnej Karel PICHLÍK – Bohumír KLÍPA – Jitka ZABLOUDILOVÁ, *Českoslovenští legionáři 1914–1919*, Praha 1996.

již roku 1915 vnímán jako eminentní znalec a koncepční myslitel „Nové Evropy“. Měl respekt předních francouzských i britských politiků.³⁵ Jeho washingtonské *Prohlášení nezávislosti československého národa* z 18. října 1918 pak kupříkladu vzniklo v úzké kooperaci s prezidentem Woodrowem Wilsonem a jeho ministrem zahraničí Robertem Lansingem a mělo daleko širší evropské cíle než „jen“ vytvoření Československa.³⁶ Od oprav starých impérií tu Wilson přikročil k pokusu zkoncipovat Evropu demokratických národních států.

Vláda Spojených států si tehdy uvědomovala, že vše neskončí vojenskou porážkou centrálních mocností. Rozvrácené Evropě bylo nutno dát novou stabilitu a řád a zároveň bylo nutno myslet i na to, že by se kontinent neměl ponořit do pekla občanských válek, ať už rozpoutaných ultranacionalisty nebo socialistickými radikály bolševického typu. Etablování Československa jako ostrova prozápadní stability a demokracie v centru kontinentu připadalo proto i dalším, zejména francouzským, politikům jako podstatný krok tímto směrem. Jasně to dosvědčovala důrazná francouzská podpora mladé vlastními silami rychle se stabilizující republiky při mírových jednáních léta roku 1919.

Jaká byla svým politickým charakterem první Československá republika?

Ptejme se ale po charakteru oné republiky, založené 28. října 1918. Snad nejlépe by ji bylo možno charakterizovat jako demokratický experiment. Prozatímní ústava z 13. listopadu onoho roku byla pojata jako „technická“ pomůcka a charakter státu přímo nedefinovala.³⁷ S jistou samozřejmostí však v pojmových spojeních hovořila o československém státě jako o republice. Jasná definice se objevila až v druhém paragrafu definitivní ústavy z roku 1920: „Stát československý jest demokratická

35 Srovnej ohlas jeho inaugurační přednášky na londýnské King's College 19. 10. 1915: Tomáš MASARYK, *Problém malých národů v evropské krizi*, Praha 1926, rozpracované pak pro britskou vládu v memorandum *At the eleven Hours. A Memorandum on the Military Situation*. Srovnej Tomáš G. MASARYK, *Válka a revoluce: Články – memoranda – přednášky – rozhovory 1914–1916*. Masarykovy spisy 30, (edd.) Karel PICHLÍK – Dagmar HÁJKOVÁ – Richard VAŠEK, Praha 2005.

36 K Masarykovým kontaktům s prezidentem Wilsonem a s ministrem zahraničí USA Lansingem srovnej A. SOUBIGOU, *Tomáš Garrigue Masaryk*, s. 203–212. K Washingtonské deklaraci a jejímu významu nejnověji Zdeněk POUŠTA, *Jaroslav Císař. Astronom a diplomat v Masarykových službách*, Praha 2016, s. 119–126.

37 37/1918 Sb. *Zákon ze dne 13. listopadu 1918 o prozatímní ústavě*, dostupný na webových stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: <https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1918.html> (ověřeno 10. 7. 2018).

republika, jejíž hlavou je volený prezident.³⁸ Byla to ale od počátku opravdu republika demokratická? Zdeněk Kárník psal v roce 2000 o „diktátorském období československé revoluce“,³⁹ jiní autoři později blouznili o tom, že si Masaryk uzurpoval mnohem více moci, než kolik mu náleželo jako hlavě demokratického státu,⁴⁰ a nejnověji dokonce na téma, že Masaryk údajně chtěl v Československu po americku panovat a ne jen demokraticky vládnout. Zabránil tomu však prý Antonín Švehla.⁴¹

Mám obavu, že všichni jmenovaní a s nimi ještě řada autorů dalších, nejednou extrémističtějších, pozapomněla, že uzavřením příměří mezi západními Spojenci a mezi centrálními mocnostmi sice skončily boje na frontách a dokonce začalo postupné odzbrojování německých a rakouských armád, ale neskončila světová válka. Tu formálně ukončily až smlouvy z pařížských předměstí z léta a podzimu 1919, resp. 1920. Válka však – ostatně podobně jako jiné takto gigantické konflikty –

38 *Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky* (č. 121/1920 Sb.), dostupný na webových stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html (ověřeno 10. 7. 2018).

39 Z. KÁRNÍK, *České země*, s. 77.

40 Adéla GJURIČOVÁ, *Politický systém ČSR*, in: Jaroslav Cuhra – Jiří Ellinger – Adéla Gjuricová – Vít Smetana, *České země v evropských dějinách*, IV, Praha – Litomyšl 2006, s. 33, říká o koncipování ústavy z roku 1920: „Zároveň sám prezident ‚dohlédl‘ na to, aby jeho pravomoci nebyly pouze reprezentativní, jak je v parlamentních systémech pravidlem.“ Autorka dluží čtenáři informaci, o kterých systémech hovoří pro rok 1920? O etablovaných (prezidiálních) systémech ve Francii nebo o USA? O Německu, kde byla pozice prezidenta také poměrně velmi silná? Nebo o nově ustavovaných střeoevropských republikách? Systém se slabou – pouze reprezentativní – prezidentskou pozicí byl v té době pod vlivem národní demokracie etablován exemplárně v Polsku. Výsledkem byla nestabilita a posléze socialistický puč maršála Piłsudského roku 1926. Následovala ústava z roku 1935, zavádějící autoritativní prezidentský systém. Srovnej Dariusz GÓRECKI, *Pozycja ustrojowo-prawna Prezydenta Rzeczypospolitej i rządu w ustawie konstytucyjnej z 23 kwietnia 1935 roku*, Łódź 1995.

41 Petr PITHART, *Prezidenti na bradě*; tam přišel i s další odvážnou tezí: „Skoro celé politické dějiny meziválečného Československa, od prosince 1918 až do prosince 1935, byly bojem o to, kdo bude po Masarykovi prezidentem.“ Pithart přitom soudí, že Masaryk od počátku počítal výhradně s Benešovým nástupnictvím. Uvažujeme-li o vztahu mezi Masarykem a Švehlou, stačí připomenout dva citáty z monumentálního díla Jana KŘENA, *Dvě století střední Evropy*, Praha 2005, s. 405: „Mocná agrární strana sice vůči Masarykovi cítila rivalitu, ale pod Švehlovým vedením byla k němu loajálnější a vice versa, to bylo jedním z hlavních zdrojů poměrně rychlé stabilizace mladého státu. Na té měl Masaryk osobně mimořádnou zásluhu, především neutralizací sklonů části legionářů k diktatuře.“ A na s. 409: „Švehlova schopnost integrovat politickou scénu i jeho státní nadhled přes četné výhrady oceňoval i Masaryk a jednu dobu uvažoval o něm jako o svém možném nástupci. Těmto snahám učinilo však konec Švehlovo vážné onemocnění, které jej koncem 20. let donutilo k odchodu z politiky.“ Lze ještě dodat, že Švehla roku 1927 podpořil Masarykovu kandidaturu na prezidenta – možná i proto, že sám už od roku 1926 bojoval s nemocí.

reálně doznávala v podobě excesů rabujících tlup navrátilců z front, ultrapravicových i komunistických povstání a lokálních nebo občanských válek ještě po několik let, v podstatě až do roku 1923. Stačí podívat se na Polsko, ne právě snadno vymezující a sjednocující své území v ozbrojených konfliktech jak s německými dobrovolnickými sbory od Baltu po Slezsko, tak s ruskou bolševickou armádou na východě a v srpnu 1920 dokonce v samém srdci Polska pod Varšavou.⁴²

Řada opatření, k nimž se v bezprostředně poválečné době uchýlovaly republikánské vlády na území rozvrácených středoevropských impérií, měla za těchto podmínek nutně charakter chvatného a mnohdy drsného ad hoc řešení krizových situací. To platilo jak o prosazení státní svrchovanosti nových republik na celém jejich území, tak o zajištění základních potřeb – hlavně potravin a uhlí – pro válkou vyčerpanou, hladovou, nemocnou, zároveň ale nacionálně i sociálně excitovanou společnost.⁴³

V té chvíli ale šlo i o samo uhájení demokracie. Tvrdou ruku revolučním způsobem konstituovaných vlád, sestavených obvykle na základě dohod politicky nejsilnějších, resp. na základě předválečných voleb za nejsilnější považovaných stran, pocítily zejména ty skupiny, které se pokoušely zablokovat proces postupného přechodu k parlamentní demokracii. Jejich cílem bylo zabránit obecným volbám a postavit společnost té které středoevropské země před „hotová fakta“, docílená ozbrojeným povstáním. Jako první to hned v lednu 1919 v Berlíně po vzoru ruských bolševiků zkusila německá socialistická levice spolu s právě založenou komunistickou stranou – a byla na příkaz vůdců většinové sociální demokracie krvavě zlikvidována.⁴⁴ Následoval celý řetěz levicových i pravicových povstání, takže Německo prožívalo prakticky až do roku 1923 občanskou válku. Lze obecněji říci, že hrůza z možného opakování jen něco přes rok staré bolševické revoluce v Rusku limitovala jakoukoli toleranci jak nových republikových vlád, tak západních mocností vůči pokusům o ustavení sovětských republik ve střední Evropě.

42 Andrzej NOWAK, *Ojczyzna Ocalona. Wojna sowiecko-polska 1919–1920*, Kraków 2012.

43 Exemplárně srovnání situací v obnoveném polském státě: Włodzimierz BORODZIEJ, *Geschichte Polens im 20. Jahrhundert*, München 2010, s. 124–151. Pro Německo srovnání Ulrich HERBERT, *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert*, München 2014, s. 186–212. Snad o něco méně dramatická, ale přesto napjatá byla situace v Rakousku, kde se v listopadu 1918 ujala moci Rennerem vedená vláda.

44 Walter MÜHLHAUSEN, *Friedrich Ebert (1871–1925). Vom Parteivorsitz zur Präsidentschaft*, in: Peter Brandt – Detlef Lehnert (eds.), *Sozialdemokratische Regierungschefs in Deutschland und Österreich: 1918–1983*, Bonn 2017, s. 60.

Nástupnické státy obou centrálních impérií stály ve chvíli jejich zhroucení před otázkou, jakou míru symbolické destabilizace unesou jejich občané. A je symptomatické, že klíčoví – pravicově nacionální a po celou válku imperiálně loajální – sociálně demokratičtí předáci v Berlíně i ve Vídni dávali otevřeně přednost konstitučním monarchiím: Friedrich Ebert v Berlíně plédoval už v říjnu 1918 pro nacionální stát, legitimizovaný majestátem prince Maxe Bádenského, a vyhlášení republiky chápal pak jako pusté hazardérství.⁴⁵ Karl Renner, německo-nacionální, po celou válku habsburskému dvoru více než blízký vůdce pravého křídla rakouské sociální demokracie,⁴⁶ byl nakonec ochoten vzdát se monarchistického přesvědčení, ale jen proto, že bez konverze monarchie v republiku by nebylo možno provést včlenění Rakouska do republikánského Německa.⁴⁷

Je ale také třeba si uvědomit, že Evropa neměla ve chvíli ukončení „Velké války“ pro nově vznikající republiky jiný funkční republikánský model než (drsně centralistickou) Francii, respektive francouzskému modelu blízké Spojené státy americké. (Stranou ponechme – ovšemže často vzývaný – specifický a těžko aplikovatelný švýcarský model, založený na bankovními tresory podepřené neutralitě exkluzivní alpské republiky.) Obě etablované velmocenské republiky – ostatně přímé mezinárodní patronky vzniku Československa – ovšem byly (a dodnes jsou) de facto „volebními monarchiemi“ s ohromnou koncentrací moci v rukou prezidenta. Proti nim stála britská „klasická demokracie“ elit, svěřující takřka neomezenou, avšak dodnes neformalizovanou, moc pro změnu do rukou ministerského předsedy jako panovníkova úředníka.

Jaký model měl za těchto podmínek preferovat Masaryk, vracející se do vlasti jako velmocemi uznávaný představitel zahraničního odboje, předseda exilové vlády, nejvyšší velitel mezinárodně úspěšných legií a – bez jakýchkoliv předběžných podmínek, přímých jednání a úmluv – aklamací Národního výboru *in absentia* zvolený prezident nového státu? Zcela přirozeně se přidržel francouzsko-amerického modelu republikanismu – prezidentské demokracie, který znal nejlépe.

45 Ebert byl přesvědčen o tom, že „Německo není zralé pro republiku“; tamtéž, s. 56n.

46 Jen k dokreslení mentální situace rakouské sociální demokracie ocitujme, co praví přední rakouský badatel Hanns HAAS, *Politische Öffentlichkeit im Ersten Weltkrieg. Das Beispiel Salzburg*, in: Oskar Dohle – Thomas Mitterecker (eds.), *Salzburg im Ersten Weltkrieg. Fernab der Front – dennoch im Krieg*, Wien – Köln – Weimar 2014, s. 336: „Pojivem mezi buržoazními stranami a sociální demokracií se přitom od přelomu let 1917 a 1918 stal antisemitismus, již netlumený ‚habsburským státem práva a pořádku“.

47 Richard SAAGE, *Karl Renner (1870–1950): Österreichischer Staatskanzler nach zwei Weltkriegen*, in: P. Brandt – D. Lehnert (eds.), *Sozialdemokratische Regierungschefs*, s. 187–207, zde s. 192.

V zakladatelském okamžiku nadto hrály nesnadno a v mocenských střetech se rodící instituce menší roli, zatímco větší význam byl společností přisuzován mužům, kteří zosobňovali a legitimizovali nový režim.

Z jakých důvodů se měla osobnost tohoto formátu sklonit před prozatímní – technickou – ústavou, kterou počátkem listopadu 1918 v rychlosti sepsal sociálně demokratický poslanec Meissner a která by z Masaryka činila pouhého symbolického reprezentanta nové republiky?⁴⁸ (A bylo by vůbec pro Československo prospěšné, kdyby tak učinil?) Při bližším nahlédnutí do mocenské reality našich prvních republikánských let vidíme (tak jako v Polsku, Německu a dílem v Rakousku) pokus parlamentu přisvojit si v nové situaci podstatnou část pravomocí moci výkonné a vydávat záplavu speciálních zákonů, nahrazujících rozhodnutí exekutivy, do jisté míry zbavené iniciativy.⁴⁹ Masaryk ovšem pro definování svého příštího postavení nezvolil cestu konfliktu s domácí reprezentací, nýbrž zcela demokratického jednání s politickými stranami. Situace byla pak elegantně vyřešena novelou ústavy z května 1919, která prohloubila pravomoci prezidenta republiky (zejména o právo odsuvného veta vůči zákonům) a etablovala pro onu dobu vyvážený mocenský vztah mezi prezidentem a vládou.⁵⁰

Bylo tedy vznikající Československo demokratické? Soudím, že v očích jeho běžných občanů ano. Byli, tak jako všichni Evropané oné doby, zvyklí na to, že v čele států stojí silné, důvěryhodné, charismatické osobnosti, s nimiž se lze ztotožnit. Masaryk, postavený do čela republiky konsensem politických stran, měl nadto bohatou praxi v přesvědčivé politické komunikaci a ve srozumitelných symbolických gestech. Nabízel-li veřejnosti revoluční novinku – demokratickou republiku, většina občanů byla ochotna ji akceptovat.⁵¹

48 P. PITHART, *Prezidenti na hradě*, soudí, že Masaryk měl k Meissnerovi po přečtení provizorní ústavy pronést své proslulé „Tož tedy ne“ proto, „že podle této ústavy muselo být dalším prezidentům nejméně čtyřicet let a tolik přece Benešovi ještě řadu let nebude! A nikdo jiný po něm v čele státu stanout nemohl, myslel si tehdy.“ V ústavě z 13. 11. 1918 však nic podobného nestojí! Ostatně obdobně ani v ústavách dalších.

49 Srovnej např. polskou tzv. Malou ústavu z roku 1919: *Uchwała Sejmu z dnia 20 lutego 1919 r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa*.

50 *Zákon ze dne 23. května 1919, kterým se mění zákon o prozatímní ústavě* (č. 271/1919 Sb.); zde srovnej zejména paragrafy 10 a 11.

51 Je třeba opět citovat Z. KÁRNÍKA, *České země*, s. 98: „Odhodlání vůdčích grémii Československa zřídít ve střední Evropě demokratický stát, parlamentní demokracii západního typu, jak byla známa ze zemí se starými demokratickými tradicemi (a nikoliv s tradicemi poloabsolutistického monarchismu, platícími ve střední Evropě) i za těch nepříznivých podmínek, které tu existovaly, bylo pevné.“ Odhlédneme od lehce „trpitelně odrahoušťovací“ charakteristiky předválečného Předlitavska jako státu „poloabsolutistického monarchismu“ a můžeme s autorem souhlasit.

Na správě nového státu, stejně jako na práci Ústavodárného shromáždění se mohly podílet všechny strany a jimi zastoupené národnosti – pokud ovšem k tomu byly ochotny. Je symptomatické, že z Masarykova inauguračního projevu z 22. prosince 1918 německá i česká revizionistická publicistika vždy cituje pouze větu o „státoprávním postavení našich Němců, kteří původně do země přišli jako emigranti a kolonisté“, ale mlčí se o všech Masarykem v témže projevu učiněných nabídkách českým Němcům na společné budování nové republiky. To, co prezident – ostatně ve shodě s aktuálním míněním spojeneckých velmocí – zásadně odmítal, bylo odstěpení „německých“ území: „Americká republika podjala se raději občanské války než by připustila secessi svého jihu. My nikdy nepřipustíme secessi našeho smíšeného severu. Vybudováním opravdu demokratické samosprávy máme vhodný prostředek pro rozřešení národnostní otázky. Přímochárné rozdělení pro velikou a zvláštní smíšenost není možné, a problém není pouze národnostní, nýbrž také a do značné míry sociální.“⁵² A vytrvalým jednáním, stabilizací měny, včasnými sociálními, resp. pozemkovými reformami se skutečně v Československu podařilo otupit nebo alespoň minimalizovat absolutní většinu nejen horkých nacionálních, ale především brisantních sociálně politických konfliktů. Ve střední a východní Evropě bezprostředně poválečných let to byl malý zázrak.

Je význam národnostní otázky historiografi přečehován?

Problematika, která se navzdory tomu dodnes zdůrazňuje, a to – nepřiměřeně dominantně – jako ex post nalezená příčina řady krizí Československa, je otázka národnostní (německá, slovenská, židovská). Dějepisectví i aktuální publicistika s láskou ulpívají zejména na konfliktech česko-slovenského vedení nového státu s početnou německou menšinou, a to zejména v prvním půlroce existence Československa. Opět se ale vyplatí podívat se na širší kontext oné situace, respektive zpět do závěru války. Německé obyvatelstvo jak Německé říše, tak Rakousko-Uherska a v tom rámci i českých zemí věřilo válečné propagandě daleko

52 *Poselství prezidentovo k Národnímu shromáždění ze dne 22. prosince 1918.* Viz Stenoprotokol 40. schůze Národního shromáždění československého, čtvrtek 27. března 1919. Digitální repozitář Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, URL: <<http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/040schuz/s040004.htm>> (ověřeno 10. 7. 2018).

silněji a podstatně déle než obyvatelstvo slovanské, v tom i české.⁵³ Roku 1918 se velmi brzy ukázalo, že strategické uvolnění, jehož centrální mocnosti dosáhly na východě uzavřením imperiálně drakonického brestlitevského míru s bolševickým Ruskem, nedokázalo zajistit dostatek sil pro západ a rozhodující „Císařská bitva“, tj. ofenziva na Paříž, zkrachovala.⁵⁴ Německo i na něm politicky i vojensky zcela závislé Rakousko přesto pokračovalo ve válce. Jediným výsledkem letních bojů byl půl milion padlých císařských vojáků jen na západní frontě. Ta se na podzim začala hroutit. Hladové a demoralizované jednotky se vzdávaly už i bez boje. A přesto německá a rakouská propaganda nadále oznamovala, že již jen pár kroků chybí k dobytí Paříže a k vítězství.⁵⁵

Příměří ze 4. listopadu se pak již reálně rovnalo bezpodmínečné kapitulaci centrálních mocností. Přesto bylo propagandou vykládáno lidu jako brána k jednání o spravedlivém míru, který bude respektovat německé a rakouské válečné úspěchy.⁵⁶ A německé obyvatelstvo – na rozdíl od skeptických Čechů – tomu věřilo. Německo-nacionální Sociální demokracie obou impérií po celou dobu světového konfliktu plně sdílela oficiální teorii o obranné válce,⁵⁷ ač od počátku vedené na území neutrálních a nepřátelských států. Socialistickým vůdcům typu Karla Rennera nebyla cizí ani představa poválečných anexí dobytých území.⁵⁸

53 E. KOLB, *Der Frieden*, s. 28, k tomu říká: Zveřejnění žádosti o příměří, resp. v něm obsažené „otevřené přiznání porážky zasáhlo německou, psychologicky zcela nepřipravenou veřejnost jako rána klackem, protože až do posledního okamžiku velká většina obyvatel věřila úřední propagandě, která systematicky produkovala a šířila optimistický obraz válečné situace“.

54 Christian HALLER, *Die „Michael-Offensive“ im Frühjahr 1918 – eine Materialschlacht und ihre militärjournalistische Perception*, in: Christian Meierhofer (ed.), *Materialschlachten. Der Erste Weltkrieg und seine Darstellungsressourcen in Literatur, Publizistik und populären Medien 1899–1929*, Göttingen 2015, s. 219–265.

55 Boris BARTH, *Dolchstoßlegenden und politische Desintegration. Das Trauma der deutschen Niederlage im Ersten Weltkrieg 1914–1933*, Düsseldorf 2003.

56 E. KOLB, *Der Frieden*, s. 42–44, charakterizuje tuto situaci slovy: „Totalita války korespondovala s totalitou porážky Německa a jeho spojenců. Vzhledem k tomu, že Německo kapitulovalo až ve chvíli, kdy již nebylo schopno dále bojovat, nepředstavovalo již při likvidaci války jedináho partnera, který by – obnovením bojů – mohl nutit vítěze k umírněnosti.“ „S ohledem na totalitu vítězství se nutně proměňovala i kvalita mírových jednání“.

57 W. MÜHLHAUSEN, *Friedrich Ebert*, s. 64, 66, připomíná, že Ebert ještě ve 20. letech setrval na vyhocené nacionalistickém stanovisku válečné SPD, že „Německo sáhlo v srpnu 1914 po zbraních pouze k obraně ohrožené německé vlasti“.

58 R. SAAGE, *Karl Renner*, s. 189.

A nyní, od podzimu roku 1918, v jakémsi mezidobí mezi příměřím a oním očekávaným – dobrým – mírem,⁵⁹ by se německé obyvatelstvo českých zemí a německé strany měly podílet na správě a dokonce ústavodárné práci jakéhosi Československa? Němečtí politikové by se měli stát „sluhy dosavadních sluhů“?⁶⁰ Do toho se jim celkem pochopitelně nechtělo! A tak se limitované porozumění aktuální mocenské realitě po vojenském zhroucení centrálních mocností a odvážně sprádané velkoněmecké sny o vytvoření spojené všenněmecké říše proluly u sociálních demokratů z českých zemí s vizí radikálního socialismu.⁶¹ Rok po bolševickém puči v Rusku to byla nesmírně výbušná a nebezpečná kombinace.

Naplnlo se to projevilo při demonstracích 4. března 1919, svolaných německou sociální demokracií na protest proti tomu, že Československo nepovolilo účast německého obyvatelstva republiky ve volbách do rakouského parlamentu, a současně na protest proti oddělení československé a rakouské měny kolkováním bankovek. Demonstrace i ozbrojené pokusy o převzetí lokální moci, na která vojsko reagovalo střelbou, proběhly v dlouhém pohraničním pásu od Šumavy po Slezsko. Stalo se tak přesně ve chvíli, kdy v Berlíně a Drážďanech vyvolaly dělnické rady generální stávkou a došlo ke čtrnáctidenním bojům. Dva týdny před tím byl zavražděn socialistický ministerský předseda Bavorska Kurt Eisner a nepokoje po tomto činu vyústily ve vyhlášení Bavorské sovětské republiky. Připomeňme, že s neklidem byl sledován i vývoj na východě republiky: 21. března se ustavila Maďarská sovětská republika. Demokratické Československo začalo být

59 Zatímco někteří čeští historikové hodnotí mírové dohody z pařížských předměstí velmi kriticky (srovnej Vít SMETANA, *Pařížská mírová konference a versailleský systém*, in: J. Cuhra – J. Ellinger – A. Gjuríčová – V. Smetana, *České země*, s. 17–22), lze v německé historiografii najít daleko vyváženější pohledy: Thomas WÜRTEMBERGER – Gernot SYDOW, *Versailles und das Völkerrecht*, in: G. Krumeich – S. Fehlemann (eds.), *Versailles 1919*, s. 35–51, kde upozorňují, že spojenečtí státníci a diplomaté jistě mohli v jednotlivostech mnohé udělat jinak nebo lépe, že se ale v zásadních otázkách nenabízely podstatné alternativy přijatých řešení a že takové alternativy nejsou definovatelné ani s odstupem osmdesáti let.

60 Srovnej J. KŘEN, *Dvě století*, s. 399n.

61 Stojí za připomenutí, že ještě v roce 1962 se nestor českoněmeckých komunistů, „ortodoxní socialistický internacionalista“ Karl Kreibich v (neotištěném) textu „Falšování dějin ve jménu marxismu-leninismu“ ohradil proti česko-nacionálním výkladům vzniku Československa a požadoval nahlížet na situaci optikou „otázky socialistické revoluce ve střední Evropě“ a s ní propojené problematiky národnostních práv českých Němců. „V Kreibichově pojetí bylo Československo imperialistickým státem, který potlačením německého odporu v pohraničí sledoval pacifikaci radikálních socialistických nálad mezi německým obyvatelstvem.“ Srovnej Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepiscectví. Straničká historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem 1950–1970*, Praha 2011, s. 320n.

ze všech stran ohrožováno levicovými radikály. Karl Braun charakterizoval situaci v československém pohraničí na počátku března 1919 slovy: „Kdyby německá strana chtěla zahájit ozbrojený boj, byl by to ten pravý okamžik. Vláda v Praze to věděla. A povstání by zničilo všechny její plány. Především by nebylo jisté, že dokáže udržet boje pod kontrolou. Kdyby čeští Němci získali podporu a zázemí v Bavorské sovětské republice, bylo by těžké povstání zvládnout...“⁶²

Stojí za to seznámit se s projevem, který toho dne v Teplicích přednesl předseda Německé sociální demokracie Josef Seliger. Řekl v něm: „O osudu Německých Čech nebude rozhodnuto na konferenci v Paříži, nýbrž námi samotnými v souladu s revolučními národy celé Evropy a, jak doufáme, také ve společenství s revolučním národem českým. Naším nejvyšším tribunálem, kterému se podřídíme, je sociálně demokratická internacionála, žádné jiné fórum neuznáváme. Bratrům a sestřím v Německém Rakousku, po jejichž boku jsme kráčeli v radosti i žalosti, slibujeme i nadále svoji věrnost. (...) Spolu s nimi chceme vpochodovat do velkého svobodného socialistického Německa.“⁶³

Velké socialistické Německo v srdci Evropy ovšem bylo to poslední, co by vítězší Spojenci byli roku 1919 ochotni tolerovat. A připojení českých zemí k takovému útvaru bylo obdobně to poslední, o čem byla ochotna uvažovat československá vláda národní koalice. Není tedy divu, že srážka německých socialistů s vládní mocí byla na řadě míst tvrdá, zejména tam, kde se revoluční nadšenci pokusili o ozbrojené převzetí moci. Mezi 50 zastřelenými byla řada kolaterálních obětí a zahynuli i dva českoslovenští vojáci, jeden z toho německé národnosti.

Tváří v tvář hyperinflaci, bídě a nestabilitě v prakticky všech okolních zemích se relativně příznivější československé poměry,⁶⁴ konsolidované sociálními reformami a včasnou pozemkovou reformou ovšem poměrně záhy začaly českým Němcům jevit jako snesitelné. Německé strany se zúčastnily již obecních voleb v červnu 1919 a tím spíše – s plným nasazením – voleb do československého parlamentu v dubnu 1920. Německá sociální demokracie docílila 11 % hlasů. To tehdy byl třetí nejlepší volební výsledek.⁶⁵ V roce 1926 povolal Antonín Švehla

62 K. BRAUN, *Der 4. März*, s. 371.

63 Eva HAHNOVÁ, *Od Palackého k Benešovi. Německé texty o Čěších, Němcích a českých zemích*, Praha 2014, s. 259n.

64 Připomeňme, že k pozemkové reformě jako nutnému stabilizačnímu opatření v této době přikročilo v jisté míře Sasko, zahlcené německými uprchlíky z Polska, a následně roku 1925 i Polsko; W. BORODZIEJ, *Geschichte Polens*, s. 139.

65 Z. KÁRNÍK, *České země*, s. 68–72.

německé křesťanské socialisty a agrárníky do vlády, od roku 1929 v ní trvale zasedali němečtí sociální demokraté a agrárníci.⁶⁶ Když roku 1928 německý demokratický politik a v letech 1926 až 1938 československý ministr, Franz Spina, zpětně přehlédl prvé desetiletí republiky, kriticky podotkl, že se na počátku německé strany zbytečně postavily do tábora válečných poražených, místo aby využily nabízené lukrativní možnosti stát na straně vítězů.⁶⁷

Spornou otázkou zůstávalo, že reprezentace německé menšiny žádala kolektivní menšinová práva, zatímco československá ústava garantovala menšinová práva jednotlivce. Toho, co německé, třidvacet procent občanů státu čítající menšinu „zbývalo“, ovšem nebylo právě málo. Československo bylo především jediným státem tehdejší Evropy, který měl státně financované a co do platnosti diplomů plnoprávné menšinové školství, a to včetně Německé university, dvou německých technických vysokých škol, báňské akademie a školství uměleckého. Stát také dotoval, a to nejen v pohraničí, rozsáhlou německou kulturní a uměleckou infrastrukturu. Kupříkladu jen v Praze působily tři stálé německé divadelní scény.⁶⁸ Nešlo však jen o kulturu. Tradiční výtky československé vládě, že využila velké hospodářské krize k cílenému zničení ekonomiky německých oblastí republiky, již před dvěma desetiletími vyvrátil důkladnou analýzou pramenů německý, v Salcburku působící badatel Christoph Boyer.⁶⁹

66 Povolání německých stran k vládní zodpovědnosti zároveň na mezinárodní úrovni zablokovalo projednávání případných stížností sudetských Němců na Československo. Národ, který se podílel na vládě státu, si na něj nemohl zároveň stěžovat u mezinárodních institucí. Srovnej Martin SCHEUERMANN, *Minderheitenschutz contra Konfliktverhütung? Die Minderheitenpolitik des Völkerbundes in den zwanziger Jahren*, Marburg 2000; Sabine BAMBERGER-STEMMANN, *Der Europäische Nationalitätenkongreß 1925 bis 1938. Nationale Minderheiten zwischen Lobbyistentum und Großmachtinteressen*, Marburg 2000.

67 Jiří PEŠEK, *Franz Spina (1868–1938), sudetoněmecký bohémista a československý ministr*, Dějiny a současnost 20, 1998, č. 6, s. 19–23; Steffen HÖHNE – Ludger UDOLPH (eds.), *Franz Spina (1868–1938). Ein Prager Slavist zwischen Universität und politischer Öffentlichkeit*, Wien et al. 2012.

68 Srovnej Jiří PEŠEK – Alena MÍŠKOVÁ, *Pražská Německá univerzita a Společnost pro podporu německé vědy, literatury a umění v Čechách jako dvojí kulturně politické centrum německo-české společnosti*, in: Dušan Kováč – Michaela Marek – Jiří Pešek – Roman Prahl (eds.), *Kultura jako nositel a oponent politických záměrů. Německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti*, Ústí nad Labem 2009, s. 187–204; Jitka LUDVOVÁ, *Až k hořkému konci. Pražské německé divadlo 1845–1945*, Praha 2012.

69 Christoph BOYER, *Nationale Kontrahenten oder Partner? Studien zu den Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen in der Wirtschaft der ČSR (1918–1938)*, München 1999.

Problémem bylo zřetelné politické rozštěpení německé – ostatně již s ohledem na zcela inkohorentní německé území tak jako tak velmi fragmentované – menšiny. Vedle upřímně republikánských, především sociálnědemokratických komunit větších měst (exemplárně Ústí nad Labem) vyrůstala v pohraničních městečkách a vesnicích generace „válečné mládeže a dětí“, která již neměla intenzivní prožitek válečného utrpení, ale byla vychovávána v ideologii odplaty Čechům.⁷⁰ Právě tato mládež se pak okolo roku 1930 snadno nadchla pro nacionální socialismus a Hitlerovo Německo.⁷¹ Velký německý historik Ferdinand Seibt kdysi prohlásil na jedné z česko-německých konferencí, že z hlediska českých Němců první republika rájem na zemi nebyla. Ale tak špatně, aby se byli nuceni vrhnout do Hitlerovy náruče, se v ní Němcům opravdu nežilo.⁷²

Chtěli být Slováci součástí nové republiky?

Možná že s obdobným nadhledem je třeba přistupovat k otázkám meziválečného česko-slovenského soužití. V poslední době jsem opakovaně zachytil otázku, zda „nešlo o sebevražednou iluzi budovat stát na lži, že existuje jakýsi československý národ“.⁷³ V řadě zejména publicistických prací jsou Slováci dokonce tlačeni do postavení utiskované menšiny. Čechoslovakismus to měl jen zastírat.⁷⁴ Byl ale

70 Srovnej pozoruhodnou studii Evy HAHN, *Die SHF/SdP 1933–1938*, in: Hans-Henning Hahn (ed.), *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte. Eine völkische Bewegung in drei Staaten*, Frankfurt a. M. 2007, s. 91–143, pojednávající o zapomenutých sudetoněmeckých předchůdcích a spolubojovnících Adolfa Hitlera při koncipování nacionálně socialistické ideologie.

71 Stefan DÖLLING, *Flüchtlinge, ‚Flüchtlinge‘ und das Sudetendeutsche Freikorps im September 1938*, in: Detlef Brandes – Edita Ivaničková – Jiří Pešek (eds.), *Flüchtlinge und Asyl im Nachbarland. Die Tschechoslowakei und Deutschland 1933 bis 1989*, Essen 2018, s. 179–190.

72 Svůj diferencovaný přístup k problematice autor ukázal např. v široce recipované knize Ferdinand SEIBT, *Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*, München – Zürich 1993.

73 V sevěné podobě to roku 2018 opakovaně předvedl spisovatel Jaroslav Formánek: Jaroslav FORMÁNEK, *Malý velký muž Masarykův*, Přítomnost 1. 3. 2018, URL: <<http://pritomnost.cz/cz/spolecnost/2817-maly-velky-muz-masarykuv>> (ověřeno 10. 7. 2018): „Nešlo zkrátka o sebevražednou iluzi budovat stát na lži, že existuje jakýsi československý národ? Lži, kterou mezi spojenci šířil například další Masarykův blízký spolupracovník Edvard Beneš, jenž bez skrupulí prohlašoval, že ‚Slováci jsou Češi hovořící jen trochu odlišným dialektem‘?“

74 TÝŽ, *Jací jsme od Masaryka po Babiše*, Přítomnost 15. 4. 2018, URL: <<http://pritomnost.cz/cz/spolecnost/2934-jaci-jsme-od-masaryka-po-babise>> (ověřeno 10. 7. 2018): „Vůbec tu není zpochybněna myšlenka čechoslovakismu. Nic o onom Benešově nesmyslu, jímž opíjel spojence o údajné historicky opodstatněné existenci československého národa.“

čechoslovakismus opravdu lží? A je možno hodnotit soužití v jedné historické epoše zpětně s ohledem na to, že se společný stát o tři čtvrti století později za zcela jiných politických i kulturních okolností rozdělil?

Zeptejme se ale nejprve, zda při vstupu do éry národních států byly tyto národy plně stabilizované nebo zda problém „účelového vytváření“ postimperiálních národů nebyl oné době imanentní? Podíváme-li se – nejlépe s pomocí vynikající syntézy z pera Włodzimierze Borodzieje – na ustavování obnoveného polského státu a národa od roku 1918, vidíme, že jedním z klíčových problémů meziválečného Polska bylo „sladění“ polských záborových fragmentů do jednoho národního, kulturního, správního a politicko-kulturního celku. Přitom ale nikdo nepochyboval, že Poláci od Lvova, ze Slezska i z Poznańska jsou stejně dobří Poláci jako ti od Krakova nebo z Varšavy.⁷⁵ Méně jednoduché to bylo v meziválečné Jugoslávii, kde dominoval srbský vliv a kde nový stát navazoval na konstrukci (srbochorvatského) jihoslovanství, vzniklou již v 19. století. Otázku, do jaké míry jsou Rakušané a do jaké míry Němci, tehdy řešili a z části dodnes řeší naši jižní sousedé.⁷⁶

Proč by tedy měli „otcové zakladatelé“ Československa pochybovat o možnosti srůstu obou větví slovanského obyvatelstva nové republiky? Vždyť Češi si se Slováky i jazykově (a nejen jazykově) rozuměli lépe než kupříkladu obyvatelé Hamburku s Bavoráky. Také mezi československými legionáři nevznikaly žádné česko-slovenské problémy a třenic. Z hlediska Slováků byla výchozí situace poměrně jasná: Bez svazku s Čechy zůstávala naděje na vymanění se z Maďarska minimální. Dvě stovky členů Slovenské národní rady z celého Slovenska v Martině 30. října 1918 – bez tušení o tom, co se mezitím událo v Praze – aklamačně deklarovaly nezávislost slovenského národa a v Martinské deklaraci formulovali tezi: „1. Slovenský národ je částí jazykově i kulturněhistoricky jednotného československého národa. Na všech kulturních bojích, které vedl český národ a které ho učinily známým po celém světě, se podílela i slovenská větev. 2. Pro tento československý národ žádáme i my neomezené sebeurčovací právo na základě plné nezávislosti.“⁷⁷ Není tedy divu, že sekretářem a posléze vedoucím československé delegace na mí-

75 W. BORODZIEJ, *Geschichte Polens*, s. 110–112, 149–151, kde je vykreslena situace pro první léta obnoveného polského státu.

76 Připomeňme alespoň slavnou knihu: Oliver RATHKOLB, *Die paradoxe Republik. Österreich 1945 bis 2005*, Wien 2005, jejíž první kapitola je věnována rakouské poválečné identitě a na s. 445 podán poměrně obsáhlý přehled nejdůležitější literatury k rakouskému národnímu povědomí a identitě obecně.

77 Dušan KOVÁČ, *Dějiny Slovenska*, Praha 1998, s. 179.

rových jednáních v Paříži byl Slovák Štefan Osuský a že v delegaci pracovala celá řada dalších Slováků.⁷⁸

Slovensko nutně potřebovalo českou podporu – vojenskou proti maďarským rudoarmějcům, lékařskou, protože stav medicínské péče v Horních Uhrách byl roku 1918 katastrofální, hospodářskou, protože uherským státem zanedbané Slovensko nutně potřebovalo řadu infrastrukturních investic i podnikatelských podpor. Především však Slovensko potřebovalo pomoc při rychlém vybudování škol a byl nutný aktuální kontingent odborníků všech oborů, aby země mohla začít fungovat. Slovensko, odkud maďarské úřednictvo i prakticky všechny odborné síly (včetně železničářů) uprchly na jih, zoufale potřebovalo inteligenci všech oborů.⁷⁹ Ohromně motivovaná slovenská společnost pak přes všechny kupící se problémy dokázala až neuvěřitelným skokem během jediné generace dohnat velkou část strukturálních dluhů a vychovat si prvou generaci vlastní inteligence.⁸⁰

Židovská emancipace, či spíše antisemitismus?

Dalším velkým diskusním tématem, týkajícím se charakteru meziválečného Československa, je postavení, tedy rozvojové šance, pokračující integrace, ale i různá míra diskriminace nebo dokonce agresivního napadání židovského segmentu československé společnosti. Tradiční kánon překlenoval tyto úvahy zdůrazněním skutečností, že Tomáš Masaryk jako nejvyšší představitel nového státu byl známým (a tradičně uráženým) bojovníkem proti antisemitismu, že republika svým občanům

78 Srovnej Slavomír MICHÁLEK, *Diplomat Štefan Osuský*, Bratislava 1999. Přehledně Jindřich DEJMEK, *Diplomacie Československa, I. Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*, Praha 2012.

79 Pro českého historika a tím spíše laického zájemce je velmi obtížné pochopit, jak – ve srovnání s českým milieu – hluboký přelom znamenal rok 1918 pro slovenskou společnost. Připomeňme alespoň několik postřehů z podnětného sborníku: Elena MANNOVÁ (ed.), *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei 1900–1989*, Bratislava 1997. Elena MANNOVÁ, *Entwicklungsbedingungen bürgerlicher Schichten in der Slowakei im 20. Jahrhundert*, tamtéž, s. 13, ukazuje, že ve 20. letech, v době fundamentální bolestivé restrukturalizace slovenského průmyslu, zaznamenala podstatný skok urbanizace: v roce 1921 existovala na Slovensku jen dvě města s více než 20 000 obyvateli (Bratislava a Košice) s celkem 5 % obyvatel Slovenska, o deset let později bylo takových měst již sedm a žilo v nich 9 % všech Slováků. Ján PAŠIAK, *Bürgertum und bürgerliche Gesellschaft in der Slowakei im Kontext der Siedlungsentwicklung 1900–1989*, tamtéž, s. 21, říká, že ve slovenském ryze agrárním prostředí vznikly teprve po roce 1918 politické podmínky pro vývoj občanské společnosti.

80 D. KOVÁČ, *Dějiny Slovenska*, s. 194, 196, 200.

umožnila přihlásit se k židovské národnosti a že Československo přijímalo židovské utečence/emigranty z nacistického Německa. Proti tomuto tradičnímu narativu, k němuž lze ještě dodat, že velké rozdíly panovaly mezi českými zeměmi s vysoce integrovanou a radikálně se sekularizující židovskou komunitou⁸¹ a Slovenskem, resp. Podkarpatskou Rusí s vysokým podílem tradičního židovství, se v posledním desetiletí ozývá silná kritika českých i zahraničních badatelů mladší generace.⁸²

Jako u všech ostatních témat i zde se jako zásadní otázka nabízí rozhodnutí, jestli budeme toto téma vnímat v úzce československém (vlastně českém, protože pro východní část republiky není dostatek přípravných studií) rámci, nebo zda se rozhlédneme po střední či dokonce celé Evropě. Východiskem v každém případě musí být konstatování, že antisemitismus byl integrální součástí mentality či (ne) kulturního dědictví celé Evropy a tedy i Československa,⁸³ podstatně se ovšem odlišovala jeho virulence a drastičnost projevů v jednotlivých státech. Ve srovnání již s výmarským Německem, neřkuli se situací v Hitlerově Německu, ale také s Rakouskem nebo s Polskem třicátých let, byla situace v Československu doslova idylická. Nahlížíme-li však Československo, nebo přinejmenším české země samy o sobě, pak samozřejmě můžeme nahromadit podstatnou sbírku odpudivých jednotlivostí. Ale opět: Intenzita projevů „rabiátního anitsemitemu“ byla i na pravém křídle politického spektra českých stran nesrovnatelně nižší než v Německu.⁸⁴ Kupodivu málo je dosud prozkoumán antisemitismus jazykově převážně německých oblastí Čech a Moravy do vzniku Sudetoněmecké strany. Přitom antisemitismus měl v německém prostředí radikálnější podobu než v českém. Platí to i o převážně české Praze, kde trvale žila sice významná, početně však nevelká německá, resp. německo-židovská, menšina, kde se však ohniskem rázného antisemitismu stávaly především německé vysoké školy.⁸⁵ Jestliže takřka již od počátku třicátých

81 K situaci v Čechách srovnej zásadní práci Kateřiny ČAPKOVÉ, *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách, 1918–1938*, Praha 2005, kde autorka názorně a důkladně ukázala komplikovanost tématu a interpretační nejednoznačnost ad hoc vybraných aspektů.

82 Exemplárně zmiňme Ines KOELTZSCH, *Geteilte Kulturen. Eine Geschichte der tschechisch-jüdisch-deutschen Beziehungen in Prag (1918–1938)*, München 2012 a Kateřina ČAPKOVÁ – Michal FRANKL, *Nejisté útočiště. Československo a uprchlíci před nacismem, 1933–1938*, Praha 2008.

83 Sulamit VOLKOV, *Jüdisches Leben und Antisemitismus im 19. und 20. Jahrhundert*, München 1990.

84 Srovnej Dirk WALTER, *Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik*, Bonn 1999. Walterovy závěry lze shrnout v tom smyslu, že protizidovský teror provázal v menší či větší míře celou výmarskou epochu od podzimu 1918 až do nacistického převzetí moci, přičemž „völkisch“ brutální formy velmi plynule přecházely do seriózně se tvářícího „antisemitismu z rozumu“.

85 K těmto otázkám srovnej Jiří PEŠEK, *Prager jüdische Studenten am Ende der Ersten tschechoslowakischen Republik. Juristen 1937/38*, in: Marek Nekula – Walter Koschmal (eds.), *Juden*

let sledujeme postupný přesun židovských studentů z německých na české vysoké školy, je to i výpověď o atmosféře, panující v obou akademických komunitách.

Antisemitismus všech jazykových či národních segmentů československé společnosti nepochybně zesílil v krizi roku 1938 a kulminoval za Druhé republiky. Sledujeme-li traumatické a namnoze tragické osudy československých židovských emigrantů, vidíme však, že velmi mnozí z nich naráželi opět na antisemitismus podstatných částí státního aparátu i společnosti ve Francii, Velké Británii nebo USA. Antisemitismus se stal problémem i v jednotkách československé zahraniční armády ve Velké Británii.⁸⁶ Přesto – v zahraničních armádách vysoce nadproporčně zastoupení – židovští vojáci na západní i na východní frontě bojovali za obnovu „svého“ Československa.⁸⁷

Demokracie ve jménu společné republiky

Podíváme-li se na složení prvorepublikových vlád,⁸⁸ vidíme, že v těchto většinou šestnáctimístných týmech zasedali vedle Čechů vždy dva až tři Slováci a od roku 1926 dva Němci.⁸⁹ Předsedou vlády republiky byl pak v letech 1935–1938 Slovák Milan Hodža. Bylo to národnostně relevantní složení nejvyšší reprezentace státu? Neodráželo samozřejmě přesně strukturu obyvatelstva, ale zrcadlilo spektrum stran, které byly ochotny spolupracovat ve jménu společné republiky. V tomto smyslu to byla reprezentace relevantní a v Evropě, natož pak v Evropě střední té doby bychom marně hledali obdobu. To, co lze o vedení státu říci, je, že v rozumné kooperaci

zwischen Deutschen und Tschechen. Sprachliche und kulturelle Identitäten in Böhmen 1800–1945, München 2006, s. 65–72; TÝŽ, *Jüdische Studenten an den Prager Universitäten 1882–1939*, in: Marek Nekula – Ingrid Fleischmann – Albrecht Greule (eds.), *Franz Kafka im sprachnationalen Kontext seiner Zeit. Sprache und nationale Identität in öffentlichen Institutionen der böhmischen Länder*, Köln – Weimar – Wien 2007, s. 213–227.

86 Srovnej Peter HEUMOS, *Die Emigration aus der Tschechoslowakei nach Westeuropa und den Nahen Osten 1938–1945*, München 1989, s. 259.

87 Erich KULKA, *Židé v československé Svobodové armádě*, Praha 1990; TÝŽ, *Židé v československém vojsku na Západě*, Praha 1992.

88 Srovnej soupis „Vlády Československé republiky 14. 11. 1918 – 4. 10. 1938“, in: Miroslav BUCHVALDEK a kol., *Dějiny Československa v datech*, Praha 1968, s. 444–451.

89 Pro ty, kdo uvažují nad omezeními kariérního postavení židů v Československu, stojí za to připomenout, že dr. Ludwig Czech, předseda německé sociální demokracie a v letech 1929–1938 ministr, byl – nacistickou terminologií – „židovského původu“ a roku 1942 zahynul v Terezíně. Srovnej Dora MÜLLEROVÁ, *Ludwig Czech. Jedna z největších osobností evropského, rakouského i německého sociálně-demokratického hnutí v meziválečné Československé republice*, Brno 2004.

vlády s prezidentem a se – snad až příliš stranicky disciplinovaným – parlamentem⁹⁰ se i v krizových situacích vždy znova podařilo udržet demokracii. Žádná z okolních zemí se v meziválečném období nevyhnula občanským válkám, vojenským pučům, diktátorským režimům. Československo zůstalo parlamentní demokracií. I když byly vnitřní vztahy vůči podstatným politickým nebo národnostně politickým skupinám mnohdy napjaté, republika je dokázala ustát. Možná ne vždy elegantně, ale který stát meziválečné Evropy se může v dějepisné inventuře pyšnit politickou elegancí své demokracie?

Je poněkud absurdní, že se v debatách neobjevuje téma ohromného civilizačního, vzdělanostního a kulturního pokroku, docíleného meziválečnou republikou. Nezmníněny zůstávají integrační výkony i kariéerní úspěchy členů údajně utlačovaných menšin. Z širokého proudu dějin – ostatně jako v dnešním televizním nebo internetovém zpravodajství – pak ale zbývají jen konflikty a spektakulární katastrofy, zpětně prohlašované za „nevyhnutelné“. Doboví aktéři by se nejspíš velmi často upřímně divili... Přesto, chceme-li neztratit ze zorného pole témata aktuálních diskusí o První republice, musíme se stručně podívat i na její tragický konec.

„Mnichov“ jako evropský problém

Československo bylo autentickým, v řadě ohledů úspěšným pokusem o etablování demokratické republiky na troskách habsburské říše, která ve válce zničila sama sebe. Československá republika se opírala o demokratické principy západoevropského typu. Byla konstituována v důvěře (a závislosti), že západní spojenecké velmoci zůstanou svorně garantem stability kontinentu tak jako v době, kdy ustavovaly jeho novou strukturu v roce 1919. Základem tu byla Společnost národů, která se měla stát mírovou bází řešení všech konfliktů. Návrat Spojených států k izolacionismu, obrat Británie od kontinentální Evropy k jejímu vlastnímu impériu a především katastrofální vnitropolitický rozklad Francie, to vše spolu s důsledky velké hospodářské krize a ještě koncem 20. let těžko představitelným mocenským vzestu-

90 Srovnej Eva BROKLOVÁ, *Die tschechoslowakische Parlamentsdemokratie und der Parlamentarismus in der Zwischenkriegszeit*, in: Franz Adlgasser – Jana Malínská – Helmut Rumpler – Luboš Velek (eds.), *Hohes Haus! 150 Jahre moderner Parlamentarismus in Österreich, Böhmen, der Tschechoslowakei und der Republik Tschechien im mitteleuropäischen Kontext*, Wien 2015, s. 201–214. Autorka soudí, že deficity československého parlamentarismu byly způsobeny „diktaturou politických stran“.

pem obou klíčových evropských diktatur (sovětské a nacistické) zničilo většinu z toho, co se v Československu během dvaceti let podařilo vybudovat, etablovat a kultivovat.⁹¹

To, co republika podle mého přesvědčení zásadně principiálně nemohla dokázat, bylo udržet se v osamělém boji proti sousední nacistické diktatuře. Zlomem se stalo Francií mlčky tolerované nacistické vojenské obsazení Versailleskou smlouvou demilitarizovaného Porýní, k němuž se Hitler rozhodl poté, kdy byla 27. února 1936 ratifikována francouzsko-sovětská smlouva o vzájemné pomoci v případě napadení. Následně se Hitler nejprve domluvil s Mussoliniho Itálií, dosud „ochrannou mocností“ Rakouska, aby pak – na setkání s generalitou Wehrmachtu a s ministrem zahraničí von Neurathem 7. listopadu 1937 – definoval bezpodmínečnou nutnost získat hospodářský a zbrojní potenciál Rakouska a Československa jako nezbytnou bázi pro připravovanou velkou dobovačnou válku.⁹² Diplomatically dobře připravená a s povstáním rakouských nacistů 11. března koordinovaná – vojenská – akce proti polofašistickému autoritativnímu režimu Kurta Schuschnigga proběhla za okázalého nezájmu spojeneckých velmocí (včetně USA), odmítajících být i jen konzultace s rakouskou vládou, a proměnila se v triumfální pochod na Vídeň, završený zatykáním politických protivníků a pogromem na Židy.⁹³ To, co budí podiv historiků a dodnes dává podnět k diskusím o charakteru „anšlusu“, je prakticky okamžitá změna chování většinové rakouské společnosti, od katolicko-nacionálně motivovaného odhodlání bránit se proti nacistům k aplaudování Hitlerovi a nadšnému připojení se k pogromu takřka ihned po Schusniggově „kapitulaci“.⁹⁴

91 Je třeba připočíst skutečnost, že Velká Británie i Francie byly koloniální mocnosti a své „malé“ spojení „pojednávaly“ v nemalé míře jako svěřenecká území. V této perspektivě bylo pro ně v druhé polovině 30. let Československo prostě „pevností v divočině“, kterou bylo v případě krize také možno/nutno obětovat. Za druhé světové války Spojenci tímto způsobem již roku 1942 „prodali“ Sovětskému svazu polský odboj, po druhé světové válce se Britové tímto, vůči na nich dosud závislým zemím a společností krajně nezodpovědným způsobem „zbavovali“ svých „příliš nákladných“ kolonií. Srovnej W. BORODZIEJ, *Geschichte Polens*, s. 241–248; Philipp THER, *Die dunkle Seite der Nationalstaaten. „Ethische Säuberungen“ im modernen Europa*, Göttingen 2011, s. 219–233.

92 Srovnej tzv. „Hoßbachův protokol“, tedy podrobný zápis Hitlerovy „přednášky“, pořizený plukovníkem Friedrichem Hoßbachem. K tomu Bradley F. SMITH, *Die Überlieferung der Hoßbach-Niederschrift im Lichte neuer Quellen*, Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 38, 1990, s. 329–336.

93 K přípravě obou operací srovnej Lars LÜDICKE, *Constantin von Neurath. Eine politische Biographie*, Paderborn 2014, s. 479–505. K „anšlusu“ Rakouska Kurt BAUER, *Die dunklen Jahre. Politik und Alltag im nationalsozialistischen Österreich 1938–1945*, Frankfurt am Main 2017, s. 21–114.

94 Srovnej interview: Matthias Röder DPA (Deutsche Presseagentur) s Oliverem Rathkolbem, *Österreicher verehrten Hitler „fast hysterisch“*, 12. 3. 2018, publikováno mj. in: <<https://www.>

To, co následovalo, byl už jen zoufalý československý pokus oddálit katastrofu, která se jasně rýsovala vzhledem k postoji velmocí, které vsadily na appeasement nebo na striktní izolacionismus.⁹⁵ Nacistický scénář byl obdobný jako v Rakousku: Československo bylo podrobena různému nátlaku jak z Německa, tak z Británie,⁹⁶ který byl kombinován s postupně stupňovaným tlakem Sudetoněmecké strany a nacistických paramilitárních skupin, které v září 1938 přešly k otevřenému povstání.⁹⁷ Bránit českou část republiky nemělo bez koordinace s Francií a Velkou Británií vojensky smysl. Obrana doktrína, vypracovaná a v systému pevností realizovaná pod francouzským vlivem s „ubráněním se“ ani nepočítala. Přesto (samozřejmě emotivně, bez hlubší reflexe stávající situace) byla podstatná část společnosti a většina armády k takové beznadějně obraně ochotna. Dezerce části německých záložníků a nevelké nadšení opět části slovenských vojáků na tom nic nemění.

Je tedy výzkumem nepodloženou nepravdou, bohužel stále častěji kolportovanou, že se Československo vnitřně rozložilo již před Mnichovem.⁹⁸ Vnitřní radikálně odstředivá hnutí republiku zcela jistě destabilizovala, ale bez cíleného agresivního tlaku zvenčí, využívajícího fatální rozklad evropského systému kolektivní bezpečnosti, nemělo Hitlerovo Německo naději na úspěch. To platí

bluewin.ch/de/news/vermischtes/historiker-oesterreicher-verehrten-hitler-fast-hysterisch-74399.html (ověřeno 10. 7. 2018).

- 95 K intenzivnímu „druhému životu“ pojmů „Mnichov“ a „appeasement“ jako „mene tekel“ americké politiky již od počátku 40. let srovnej pozoruhodnou studii Petra MAREŠE, *Americká politika, korejská válka a poučení z Mnichova*, Soudobé dějiny 12, 2015, s. 9–29, 259–298.
- 96 Zejména o analýzu britského materiálu se opírá Mnichovu zasvěcená kapitola knihy Víta SMETANY, *Ani vojna ani mír. Velmocí, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*, Praha 2016, s. 18–75. Co ale vypovídá např. autorovo zjištění: „Britské vedení nicméně v celé krizi vychází z racionální strategické rozvahy, v níž ovšem pracuje s velmi pomýlenými informacemi, které pocházejí jednak z vojenských kruhů a jednak od diplomatů na klíčových postech, z nichž některé lze označit za doslovné čechofoby.“ (s. 70) Má to být omluva britské – v podstatě sebevražděné – strategické neschopnosti?
- 97 Přehled klasické i aktuální literatury k mnichovské krizi nejnověji Jan KUKLÍK – Jan NĚMEČEK – Jaroslav ŠEBEK, *Dlouhé stíny Mnichova. Mnichovská dohoda očima signatářů a její dopady na Československo*, Praha 2011, s. 13–94.
- 98 Srovnej exemplárně, samozřejmě neargumentovaně: M. SPURNÝ, *Trochu jiný pohled na Mnichov*: „Československo se rozpadlo už před Mnichovem – tedy pokud stát nechápeme jenom jako území obehnané hranicí, ale jako společenskou smlouvu. Přesvědčivé důvody k věrnosti měli již jen Češi, kteří neobývali ani polovinu území státu. Středoevropské Švýcarsko, které se mělo stát domovem všem národnostem, jež ho obývaly, se nepovedlo. Ti, kteří stát zakládali a kteří určovali jeho povahu, nedokázali naplnit původní ideály. Možná nechtěli, možná pro to neměli dost schopností, možná to prostě nešlo. Mnichov byl každopádně důsledkem, nikoliv příčinou.“

podle rakouských historiků již pro „anšlus“,⁹⁹ tím spíše pak pro Československo, kde podstatná část jak německého, tak i slovenského obyvatelstva zůstala až do konce na straně republiky. A až do trpkého konce zachována zůstala i funkční parlamentní demokracie. Tvrzení, že prezident Beneš v období po „anšlusu“ Rakouska vládl „jako car“ nebo diktátor bez parlamentu a vlády, jsou zcestná.¹⁰⁰ Stačí se seznámit jak s dochovanými a dokonce v internetu dostupnými protokoly parlamentních zasedání, tak s materiály schůzí vlády.¹⁰¹

Závěr

Československý demokratický experiment tedy skončil v předvečer druhé světové války appeasementsky garantovanou německou agresí, rozdělenou do dvou kroků. Byl to důkaz o slabosti demokracie ve srovnání s nacistickou diktaturou? Byl to důkaz o „chybné konstrukci“ meziválečné republiky? Jsem přesvědčen, že nikoliv. Nacistická agrese si vybrala daň od prakticky všech zemí Evropy. Ukázala, že bezpečnostní mechanismy kontinentu budou v budoucnosti muset být zbudovány daleko stabilněji a robustněji, než jak si představovali státníci počátku dvacátých

99 Gerhard BOTZ, *Nationalsozialismus in Wien. Machtübernahme, Herrschaftssicherung, Radikalisierung 1938/39*, Wien 2008, s. 147.

100 Srovnej P. PITHART, *Prezidenti na bradě: „Když v roce 1938 musela československá politika řešit krizi česko-německého soužití, vzal všechno do svých rukou druhý prezident republiky a rozhodoval jako car. Až na výjimky to politická scéna strpěla. Od března toho roku nebyl svolán parlament. Prezident rozhodoval bez plnohodnotné vlády: scházela se jen jakási její užší verze, politický kabinet, a platilo, že se v něm nehlasuje. Prý kvůli jednotě, aby nebyly ‚rozbroje‘, ale spíše aby se nevyjevily odlišné názory. Aby se nezformovala jakákoliv alternativa politiky Benešovy. A považme: ze schůzí vlády se nepořizoval zápis! Aby se ani nikdy potom nevědělo, že jiné názory, jiné možnosti existovaly.“*

101 Petr Pithart, dlouholetý senátor parlamentu ČR, by snad mohl vědět, co je k nalezení na parlamentních webových stránkách, totiž protokoly zasedání parlamentu z inkriminované doby: Digitální repozitář Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, Národní shromáždění republiky Československé 1935–1938, Poslanecká sněmovna, Stenoprotokoly, URL: <<http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/index.htm>> (ověřeno 10. 7. 2018). K zasedání vlády v době mnichovské krize pak srovnej publikace Národního archivu (dříve SÚA) v Praze: Helena NOVÁČKOVÁ (ed.), *Katalog a rejstříky k protokolům schůzí 17. československé vlády (3. Hodžovy) 21. 7. 1937 – 22. 9. 1938*, Praha 2016; *Katalog a rejstříky k protokolům schůzí vlád z fondu Předsednictvo ministerské rady: 18. československá vláda (1. Srověho) 23. září – 4. říjen 1938*, Praha 1989.

let.¹⁰² Dnešním kritikům meziválečných konceptů mezinárodní i vnitrostátní stability a demokracie lze také připomenout, že doboví aktéři nerozhodovali na základě vědomí toho, „jako to dopadlo“, ale s nutností – velmi často pod tlakem času a s vědomím svých limitovaných možností – odhadu relevance pro budoucnost se nabízejících možností a alternativ.¹⁰³ Za těchto podmínek byla šance, že bude vybrána „ta opravdu správná“ opce, velmi omezená (nehledě na to, že naše dnešní řazení priorit a vnímání klíčových pojmů se od dobového může diametrálně lišit).

Byla-li tedy Československá republika – násilně přerušeným – demokratickým experimentem, je dobře zaknihovat jeho i z dnešní perspektivy kladné výsledky: schopnost politiků nacházet kompromis v rámci celého demokratického spektra stran, stabilizující význam integrace menšin do vlády, pozitivní roli státní podpory menšinovým kulturám. Nic z toho se samozřejmě nedělo v ideální kvalitě, nic z politické reality meziválečné republiky nelze (už jen s ohledem na v každé době, zemi, městě i obci obvyklé konflikty a nespravedlnosti všedního dne) ani zdaleka prohlásit za dokonalé. Pozornost médií i historiků tehdy i dnes přitahují především lapsy, auty, přešlapy a špatně zahrané smeče. Přesto byl právě ten československý meziválečný zápas o demokracii jedním z nejlepších výkonů tehdejší evropské společnosti.

102 Připomeňme, že to byli právě Britové, kteří již na počátku 40. let spojili představu poválečné evropské stability s nutností eliminovat německé menšiny, žijící východně od německých poválečných hranic. Srovnej Jiří PEŠEK, *Evropská vyhnání a vysídlení 20. století a velmoci*, in: Jaroslav Pánek – Jiří Pešek – Petr Vorel, *Velmocenské ambice v dějinách*, Acta Societatis Scientiarum Bohemicae 1, Praha 2015, s. 103–138, zde s. 118n.

103 Oblíbeným „otloukánekem“ je v tomto kontextu trvale prezident Edvard Beneš, státník, který prostě nedokázal nemožné. Srovnej například Jan URBAN, *Mýtus o mnichovské zradě spojenců je lži*, „Československé vedení tedy mělo více než dva roky na přípravu a promyšlení všech možností a scénářů... Státník nemá tvář v tvář agresi právo vymlouvat se na tragické zradě spojenců, nečekané shody nešťastných okolností nebo nemožnost vojenského odporu. Za všech okolností – absolutně a bez výjimky – musí přemýšlet a jednat s ohledem na nejlepší možný zájem země a jejích občanů. On sám je v krizi symbolem jednoty země, její historie, mravnosti a smyslu existence. Československé politické vedení v čele s prezidentem Benešem v tomto ohledu v mnichovské krizi fatálně a zbaběle selhalo.“ Tyto nároky na – jistě samolibého a nezřídka autoritativního – státníka jsou o to absurdnější, že autor následně konstruuje pozitivní (!) kontrafaktivní představu: „kdyby na místě osobně zbabělého Edvarda Beneše a jeho jemu podobných politických souputníků stáli skuteční vlastenci a opravdoví státníci“, byla by armáda chvíli simulovala odpor, aby se pak v klidu poddala nacistům, ale údajně tím zachránila duši národa.

*Entstehung, Charakter und Ende
der Ersten Tschechoslowakischen Republik
(Einige Überlegungen zu den aktuellen Diskussionen)*

Jiří PEŠEK

Der Verfasser nutzt das einhundertste Jubiläum der Gründung der Tschechoslowakei zu einer bilanzierenden Inventur. In deren Rahmen konfrontiert er die traditionellen, die Jahre der deutschen Besatzung und die Jahrzehnte des kommunistischen Regimes überdauernden Mythen über die erste Republik mit der aktuellen tendenziösen, die historischen Fakten ignorierenden Kritik an der „Masaryk’schen Republik“. Das tschechoslowakische, gewöhnlich isoliert erzählte und interpretierte, Narrativ bettet der Verfasser in die mittel- und gesamteuropäischen Kontexte ein. Denn erst ein Vergleich mit dem Geschehen in der näheren und fernerer Nachbarschaft der Republik gibt diesem republikanisch-demokratischen Experiment einen Rahmen, der eine Bewertung der zwanzigjährigen Geschichte der Ersten Tschechoslowakischen Republik ermöglicht.

Die Republikgründung schildert der Verfasser im Kontext des militärischen Zusammenbruchs der mitteleuropäischen Monarchien, die sich im Laufe des Weltkriegs in dysfunktionale und zugleich brutale Militärdiktaturen verwandelt hatten. Zu ihren Charakteristiken gehörte von Anfang an ein krankhafter, sich zu einer mörderischen Jagd auf den „inneren Feind“ auswachsender Argwohn der Heeresführung gegen die slawischen Völker, und hier in erster Linie gegen die Tschechen. Im Herbst 1918 brachen nicht nur die Fronten zusammen, sondern auch die gesamte Versorgung. Die zentralen Großstädte wurden in der Folge zu Zentren des Widerstands gegen die bestehenden, real kaum reformierbaren Reichsdiktaturen. Dort wurden auch die „Nachfolgerepubliken“ der Imperien ausgerufen.

Die Tschechoslowakische Republik, die auf einem Teil der Trümmer Österreich-Ungarns entstand, knüpfte zwar im Grunde an die großen tschechischen politischen Erfolge aus alten konstitutionell-monarchistischen Zeiten an, stützte sich allerdings ideologisch auf das „postkoloniale“ Konzept einer „nationalen Revolution“. In dieser Lesart war es eben jene, die das Regime stürzte, unter dem die Tschechen „dreihundert Jahre lang gelitten hatten“. Eine gewisse Diskontinuität und ein symbolischer Neustart waren gleichwohl notwendig: Der junge Staat

befand sich in einer Lage, in der die Schulden und Trümmer der Kriegsjahre beseitigt sowie die Gesellschaft der böhmischen Länder und insbesondere jene der östlichen Teile der Republik intensiv modernisiert werden mussten. Der Verfasser erläutert die Notwendigkeit, sich aus Gründen der Staatsräson gegen die großdeutschen, sozialistischen Konzepte abzugrenzen. Zugleich weist er auf die zu jener Zeit allgemein vorherrschende Angst der neuen Regierungen vor bolschewistischen, antidemokratischen Umsturzversuchen in Mitteleuropa hin, die in der Regel mit harten Mitteln verhindert bzw. niedergeschlagen wurden. Er erklärt, dass der „Tschechoslowakismus“ (ähnlich wie die Erneuerung der polnischen Nation) keine Zwecklüge war, sondern ein ernsthaftes zeitgenössisches Konzept, das u. a. schon vor 1918 von einem Großteil der slowakischen Eliten mitgetragen worden war. Der Autor macht deutlich, dass die starke Stellung der Minderheiten in der Tschechoslowakei – zumindest seit der Verfassung von 1920 – im gesamteuropäischen Kontext einzigartig war, und zwar sowohl im Hinblick auf die staatliche Unterstützung des Minderheitenschulwesens (einschließlich der Hochschulen) und der Minderheitenkultur als auch und insbesondere (seit 1926) in Anbetracht der ständigen Beteiligung deutscher Minister an der Regierung.

Über die Führung der Republik kann gesagt werden, dass es in vernünftiger Kooperation von Regierung und Präsident und auch dem – vielleicht durch eine zu starke Parteiendisziplin charakterisierten – Parlament in Krisensituationen stets von Neuem gelang, die Demokratie aufrechtzuerhalten. Keines der umliegenden Länder vermochte in den Zwischenkriegsjahren Bürgerkriege, Militärputsche oder Diktatorenregimes abzuwehren. Die Tschechoslowakei blieb trotz Erschütterungen, u. a. hervorgerufen durch die Weltwirtschaftskrise, eine parlamentarische Demokratie, die sich auf die demokratischen Grundsätze westeuropäischen Typs stützte. Sie wurde im Vertrauen darauf konstituiert, dass die Großmächte die Stabilitätsgaranten für den Kontinent bleiben, so wie im Jahr 1919, als sie seine neue Struktur bestimmten. Die Basis dafür war der Völkerbund. Die Republik konnte sich jedoch in ihrem einsamen Kampf gegen die benachbarte Nazidiktatur nicht behaupten. Die inneren radikal zentrifugalen Kräfte in Gestalt der sudetendeutschen Nationalsozialisten und der slowakischen faschistoiden Katholiken destabilisierten die Republik erheblich. Ohne den aggressiven militärischen Druck von außen, der den fatalen Zerfall des europäischen kollektiven Sicherheitssystems ausnutzte, hätte Hitlerdeutschland jedoch keine Erfolgchancen gehabt. Die Tschechoslowakei wurde zum Opfer des Nationalsozialismus ebenso wie nur wenig später die meisten anderen europäischen Länder. Dies war kein Beweis für eine Fehlkonstruktion der

Republik oder für fatale Mängel ihrer Demokratie, sondern vielmehr für ein falsch und zu schwach konstruiertes, auf dem Konsens der Großmächte basierendes System der europäischen Stabilität und Sicherheit. In der Nachkriegszeit musste schließlich der Versuch unternommen werden, dieses System neu und wenn möglich auch besser zu gestalten.

STUDIE

Převzetí moci.
Státní správa v počátcích Československé
republiky 1918–1920 na příkladu Čech¹

MARTIN KLEČACKÝ

MARTIN KLEČACKÝ: The Takeover of Power. The State Administration at the Beginnings of the Czechoslovak Republic 1918–1920 using the Example of the Czech Lands

This study deals with the process of the takeover of the political administration as the most important branch of the Austrian state administration on the territory of the Czech Lands by the Czechoslovak state, both at the level of individual district units (*okresní hejtmánství*) as well as at the level of the Governor's Office (*místodržitelství*) between 1918–1920. It primarily focuses on personnel changes, which are used to document the degree of continuity between the Austrian and Czechoslovak administrations.

Key words: the foundation of Czechoslovakia – administration of the state – district units – the Office of Governor General

1 Tato studie vznikla v rámci řešení grantu Grantové agentury ČR, č. 17–01279S, Okresní hejtmán jako představitel státní správy v regionu. Proměny výkonu státní moci v letech 1868–1945.

„Mezi věřejškem a dneškem se rozevřela propast věků: včera jsme odcházeli ještě jako Rakušané a c. k. inspektoři, dnes jsme přišli jako občané českého státu, jako úředníci československé vlády. Také kolegové naši němečtí. Jsou-li si toho vědomi, a jak se k tomu tváří?“²

Zemský školní inspektor František Bílý vystihl situaci státního úředníka po 28. říjnu 1918. Několik zdánlivě jednoduchých událostí v průběhu několika hodin vytvořilo nové podmínky pro tisíce státních zaměstnanců, do té doby vázaných přísahou, celoživotní službou a nezřídka i vlastním přesvědčením k císaři. A také vztahem k podunajské monarchii jako širšímu rámci, v němž se nacházelo i České království coby jedna z největších a nejdůležitějších korunních zemí. Současně se z mnohonárodnostní říše s neméně pestroutá státní správou stal národní stát Čechů a Slováků.³ Jedním z hlavních pilířů rakouského státu (jako ostatně každého státního útvaru) byla správa, a to především tzv. politická správa v podobě okresních hejtmanství a místodržitelství na čele s ministerstvem vnitra. Prvotním posláním těchto instancí byl dohled nad veřejným pořádkem a dodržováním zákonů; politické úřady a jejich úředníci kontrolovali a vynucovali provedení veškerých vládních nařízeních, zároveň tento řetězec umožňoval vídeňskému ministru dosáhnout i do nejzapadlejší obce a přivést k zodpovědnosti každého neposlušného občana. Tyto základní stavební kameny rakouské správy fungovaly desítky let a najednou se měly ze dne na den rozsypat? Cílem této studie je objasnit, jak probíhalo převzetí státu nejvlastnější, politické správy.⁴

V textu se zaměřím na proces převzetí moci, tj. přesun výkonu státní moci od c. k. vlády ve Vídni do rukou samozvaného Národního výboru, a to v časovém rámci do roku 1920, kdy se stát již konsolidoval, získal definitivní ústavní zákon, byl již dostatečně silný i na provedení prvních parlamentních voleb a nakonec své

2 František BÍLÝ, *Jak bylo u nás*, Naše revoluce 9, 1933, č. 3–4, s. 311.

3 Z poměrně široké palety prací věnujících se vzniku Československa a přechodu rakouské (resp. rakousko-uherské) státní správy do rukou Národního výboru srov. zejména Karel SCHELLE, *Vznik Československé republiky a státní správa*, Právněhistorické studie 31, 1990, s. 5–42; pro Slovensko: Ladislav LIPSCHER, *Die Personalbesetzung der Verwaltungsbehörden in der Slowakei unmittelbar nach der Gründung der Tschechoslowakei*, in: Karl Bosl (ed.), *Die demokratisch-parlamentarische Struktur der ersten Tschechoslowakischen Republik*, München – Wien 1975, s. 149–158, podrobněji TÝŽ, *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918–1938*, Bratislava 1966, zejm. s. 22–52.

4 K působnosti a organizaci politické správy srov. Karel LAŠTOVKA, *Dějiny organizace politické správy v Československé republice*, in: *Slovník veřejného práva československého*, Svazek I. A–CH, Brno 1929, s. 345–360.

postavení dokázal uhájit ke konci roku při pokusu zvrátit vývoj událostí během prosincové generální stávky. Klíčovou otázkou bude, kdo byli ti, kteří reprezentovali rakouské úřady, a ti, které nová vláda poctila svou důvěrou. Kterým svěřila výkon státní moci nového a ještě neukotveného státu, kdy každý přešlap a chybný krok mohl mít dalekosáhlé důsledky.

Národní výbor a rakouský místodržitel

„Jak by asi bylo, kdyby [...] okresní hejtmanové byli se postavili v cestu rozjásaným a zavanutím svobody zpítým davům. Jaké komplikace byly by nastaly, co krve mohlo býti prolito, kdyby [...] konali tehdy slepě, co platný zákon kázal. Jaké bylo to těžké dilema! Na jedné straně tvrdý zákon – na druhé straně vášný fantom osvobozené vlasti. A nebylo, kdo by poradil.“⁵

Mocenské vakuum vzniklé pádem Hussarkovy vlády a nástupem nového kabinetu Heinricha Lamasche a nejasné pokyny z Vídně o možnosti tvorby vlastních národních vlád vytvářely pro představitele státní moci v Čechách i na Moravě nečitelnou situaci, kdy vojenský velitel ani místodržitel neměli dostatek informací, aby mohli reagovat na události tak, jak 28. října 1918 probíhaly.⁶ Nesprávně pochopené oznámení o přijetí podmínek amerického prezidenta přišlo současně s rozhodnutím Národního výboru v Praze o převzetí moci ve Válečném obilním ústavu. Reprezentanti české politické scény si tím chtěli zajistit lepší vyjednávací pozici proti vládě, jakmile budou mít v ruce dohled nad hospodařením s poslední válečnou úrodou 1918. Události toho dne ovšem od rána získávaly netušenou dynamiku, jedna stíhala druhou, a když jejich aktéři po letech vzpomínali na onen den, rozcházely se jejich paměti v klíčových detailech. Částečně snad z dodatečné stylizace, jistě ovšem i proto, že událostmi nabitý den nutně vyžadoval selekci toho, co se komu zdálo důležité a rozhodující.

Takto podstatně se rozchází i líčení převzetí nejdůležitějšího státního civilního úřadu v zemi – c. k. místodržitelství pro Království české v Praze. Tento úřad se nacházel na Malé Straně v samotném centru státní moci – vedle stála

5 [MRAZÍK], 1918–1928. *Malá úvaha jubilejní*, Časopis Jednoty konceptního úřednictva politické správy v Republice československé 9, 1928, listopad 1928, s. 2.

6 K tomu srov. Richard Georg PLASCHKA – Horst HASELSTEINER – Arnold SUPPAN, *Innere Front. Militärassistentz, Widerstand und Umsturz in der Donaumonarchie 1918*, II, München 1974.

budova vojenského velitelství, na druhé straně kdysi zasedal český zemský sněm a nyní tam úřadovala zemská správní komise, naproti místodržitelství sídlil vrchní zemský soud a nedaleko, v Karmelitské ulici se nacházelo zemské četnické velitelství. K místodržiteli se ráno, hned jak se dozvěděli o pozdvížení v ulicích způsobeném Andrásseyho notou, vypravili všichni čtyři zástupci Národního výboru – Antonín Švehla, Alois Rašín, František Soukup a Jiří Stříbrný. Max hrabě Coudenhove ovšem ve své kanceláři nebyl, ráno odjel do Vídně na zasedání nové ministerské rady, aby si osobně zajistil informace od ministerského předsedy a ministra vnitra. Deputaci tak přijal první místodržitelství viceprezident Jan Kosina,⁷ přímý Coudenhovův zástupce, který v jeho nepřítomnosti oficiálně řídil všechna podřízená okresní hejtmanství, policejní ředitelství v Praze, veškeré četnictvo i celou řadu dalších státních institucí.

Jan Kosina představoval v rakouské byrokracii nový typ úředníka, který svou kariéru budoval skrze kontakty na české politiky a s jejich podporou. Na rozdíl od masových stran (agrárníků či národních sociálů), které své stoupence hledaly a nacházely především v nižších (a také početnějších) úředních vrstvách, na vysokoškolsky vzdělané úředníky a vysoce postavené jednotlivce cílila především mladočeská strana, na konci války procházející slučovacími procesy ústícím ve vznik Československé národní demokracie. Kosina patřil mezi řadu jejich cenných spojenců ve státní správě, kteří více či méně nahodile spolupracovali s předními mladočeskými politiky. Podobnou kooperaci bylo ovšem uvnitř tzv. politické správy nutné skrývat, vždyť se jinak tito úředníci dostávali do střetu zájmů, jejich úkolem bylo totiž politické strany monitorovat, jejich představitele hlídat a především v zemi udržovat klid, pořádek a loajalitu vůči panovníckému domu. S mladočechy spolupracoval již Kosinův předchůdce v úřadu místodržitelství Jindřich Vojáček, pro kterého mladočeši po dlouhém a úporném vyjednávání nechali vůbec tuto funkci zříditi a který se jim během let několikrát revanšoval, v první řadě dodávkou důvěrných a zaručených informací přímo z nitra místodržitelství.⁸

7 František SOUKUP – Alois RAŠÍN, *Národní výbor a 28. říjen*, Naše revoluce 2, 1924–1925, č. 2–4, s. 360.

8 Funkce místodržitelství viceprezidenta jako zástupce místodržitele byla u českého místodržitelství systemizována již při jeho vzniku roku 1850. Roku 1907 se ovšem mladočeské straně s pomocí vlastního ministra ve vídeňské vládě podařilo dosáhnout systemizace druhého takového místa, napříště tak bylo nepsaným pravidlem, že jeden z viceprezidentů je německé a druhý české národnosti. A ten, který byl služebně starší, byl vždy automaticky považován za prvního místodržitelova zástupce. Srov. Martin KLEČACKÝ, *Český ministr ve Vídni. Ve službách císaře, národa a politické strany*, Praha 2017, s. 114–123.

Častý a důvěrný styk Vojáčka s mladočechy (především s předsedou jejich výkonného výboru Václavem Škardou) nemohl zůstat dlouho utajen a o jeho loajalitě měl (alespoň v hrubých konturách) pochybnosti již místodržitel Karl hrabě Coudenhove v roce 1907. Po vypuknutí války, zatčení Karla Kramáře a odchodu místodržitele Thuna z úřadu již nic nebránilo, aby Thunův nástupce Max Coudenhove donutil Vojáčka k podání žádosti o penzionování, a na základě zfalšované lékařské zprávy byl tento exponent mladočeské strany odstraněn z vedení místodržitelství.⁹ Ve stejné době byli přeloženi do výslužby ještě policejní ředitel Karel Křikava, bývalý Kramářův spolužák z právnické fakulty, rovněž navázaný na mladočeskou stranu, a dále přednosta místodržitelského prezidia, taktéž české národnosti.¹⁰ Vídeňské ministerstvo vnitra se bezpochyby s vědomím a podporou generálního štábu zbavovalo českých vedoucích funkcionářů, u kterých si nebylo jisté jejich smýšlením, a zároveň tímto postupem dávalo jasně najevo, co se od státního úředníka ve válce očekává. Mladočeské personální úspěchy, za kterými stála léta vyjednávání, ústupků a kompromisů, tak rázně smazala první válečná léta.

Místa policejního ředitele a prezidiálního šéfa byla obsazena loajálními úředníky německé národnosti. V případě policejního ředitele ministerstvo vnitra sáhlo dokonce raději až po správci policejního komisařství z Moravské Ostravy, který sice neměl s tak velkým úřadem žádné zkušenosti a v Čechách nikdy nesloužil, zase jej však předcházela pověst rázného policejního šéfa, jenž si poradil s nárůstem kriminality souvisejícím se sociálními problémy ostravsko-karvinského revíru a kterého nic nevázalo na české poměry. Obsadit místo druhého místodržitelského viceprezidenta německým byrokratem bylo ovšem i pro místodržitele příliš, proto ve svém návrhu zevrubně vysvětlil (a tím se ospravedlnil), proč místo Vojáčka navrhuje znovu českého kandidáta. Ostatně mezi dvorními rady na místodržitelství, kteří pro povýšení přicházeli v úvahu, byl Kosina jediný Čech. Jiného navrhnout nešlo. A zůstává otázkou, zda a kolik místodržitel věděl o Kosinových stycích s mladočechy v předcházejících letech. To, že jeho otec – bývalý zemský školní inspektor – za tuto stranu kandidoval v turbulentních letech protipunktačních zápasů do zemského sněmu a říšské rady, vědět mohl a měl. Ve svém návrhu Coudenhove Kosinu popsal jako „národnostně zcela nepředpojatého a objektivního“, na něhož se jako na pravého rakouského

9 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond (f.) Kancelář prezidenta republiky – protokol T, karton (ka.) 108, číslo jednací (č. j.) 1899/22, koncept dopisu kancléře P. Šámala K. Kramářovi, příloha, 31. 12. 1923.

10 František SÍS, *Kapitoly z činnosti Maffie XCI.*, Národní listy, 29. 8. 1931, s. 1.

úředníka může plně spolehnout.¹¹ Svým hodnocením mu zařídil jmenování, a když na jaře 1918 odešel do penze Heinrich Herget, postoupil Kosina na místo služebně staršího viceprezidenta a místopředsedatele zástupce.

Krátce po poledni 28. října 1918 tento muž stanul proti deputaci Národního výboru. O tom, co kdo řekl, se výpovědi rozcházejí. Švehla ve svých vzpomínkách líčil, že musel Kosinovi pohrozit, že buď se podřídí nové národní vládě, nebo bude ze svého místa sesazen. Naopak František Soukup se úředníka zastal s tím, že Kosina byl vždy loajální.¹² Jisté je, že Národní výbor Kosinu ponechal na jeho – co do významu klíčového – místě a 12. listopadu 1918 mu vystavil i dekret antedatovaný k 28. říjnu 1918, jímž mu svěřil správu českého místopředsedatelství.¹³ A nic také nenamítal proti tomu, aby Kosina zavolal do Vídně místopředsedateli a zpravil jej o situaci v tom smyslu, že si žádá okamžitých pokynů, jak se zachovat, s náležitým podotknutím, že odpor je marný.¹⁴ Odpor nebyl marný, spíše zbytečný. A předem vyloučený u úředníka s jasně českým národním smýšlením, který musel být svědkem represivních opatření státního aparátu a měl spolehlivé informace o situaci na frontě a v zázemí. A i když se pražská policie záhy dostala pod kontrolu Národního výboru, stále zde bylo v kasárnách v Karmelitské ulici několik set četníků, kteří na rozkaz místopředsedatelství mohli okamžitě zasáhnout. Že pověření Kosiny vedením místopředsedatelství nebylo žádné polovičaté či provizorní řešení, ukázala jeho spolupráce při převedení politických úřadů pod Národní výbor či při převzetí českých i německých zaměstnanců, stejně jako jeho poslušnost, avšak nikoliv bojácná ustrašenost a zároveň snaha hájit zájmy politických úředníků v nově se tvořícím státě. V dubnu 1919 jej prezident republiky definitivně jmenoval prezidentem zemské politické správy v Čechách, když měsíc předtím všichni bývalí rakouští úředníci složili přísahu Československé republice.¹⁵ Ve funkci vydržel až do svého náhlého úmrtí v květnu 1926.

Místopředseda Coudenhove podnikl svou osudnou cestou do Vídně, aby zjistil, co se děje. Odjel ráno 28. října právě z centra dění, mezitím v hlavním městě

11 Národní archiv (NA), f. Prezidium ministerstva vnitra, Vídeň (PMV/R), ka. 30, signatura (sig.) 4/Böhmen, č. j. 15027/MI ex 1916, zpráva českého místopředsedatele, 31. 5. 1916.

12 Antonín KLÍMEK, *Říjen 1918. Vznik Československa*, Praha – Litomyšl 1998, s. 197–198.

13 NA, f. Prezidium místopředsedatelství (PM), sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35981, opis dekretu Národního výboru, 12. 11. 1918.

14 *Boj o směr vývoje československého státu*, I. (říjen 1918 – červen 1919), Praha 1965, s. 114–115, dokument č. 91, fonogram místopředsedatelského viceprezidenta J. Kosiny místopředsedateli M. Coudenhovovi, 28. 10. 1918.

15 Srov. Nařízení č. 55/1919 Sb. z. a n. o přísaze státních úředníků, úředníků podniků a zřízců již ustanovených.

korunní země, kde zastupoval císaře a státní moc, proběhl převrat. Když se dozvěděl od svého zástupce o audienci Národního výboru, vydal se ještě ten den večer zpět do Prahy.¹⁶ Jeho vlak, zřejmě úmyslně zpožděný českými železničáři, ovšem dorazil až další den ráno, kdy místodržitele hned na nádraží zajistila hlídka sokolů. Na zákrok policejního úředníka vládního rady Heřmana Šlechty mohl ovšem zemský šéf ještě autem odjet na Malou Stranu, kde jej v jeho služebním bytě zastihla návštěva stejných delegátů Národního výboru, kteří den předtím vyjednávali s Kosinou.¹⁷ Místodržitel se po rozhovoru s nimi spojil s Vídní a vyžádal si oficiálně dovolenou. Fakticky se tím vzdal svého úřadu, o který přišel již předešlý den.¹⁸ Národní výbor mu pro začátek uložil domácí vězení a nechal jej střežit, po několika dnech mu i s manželkou umožnil odjezd z Prahy do Mariánských Lázní, odkud později přesídlil na svůj statek do Bavorska.¹⁹

Místodržitelství jako Zemská politická správa Národního výboru

S odchodem místodržitele a jmenováním Kosiny teprve začala celá řada personálních změn, které měly za cíl převést vládu nad místodržitelstvím pevně pod kontrolu československého Národního výboru, jenž od 29. října začal vystupovat namísto ministerstva vnitra ve Vídni v roli představeného úřadu. Jinak byl ovšem dosavadní

16 [Ka.], 28. říjen ve Vídni, Lidové noviny, 28. 10. 1920, s. 4, přetištěno in: Naše revoluce 2, 1924–1925, č. 2–4, s. 371.

17 František SOUKUP – Alois RAŠÍN, *Národní výbor a 28. říjen*, Naše revoluce 2, 1924–1925, č. 2–4, s. 363. H. Šlechta se záhy stane šéfem jednoho z nejdůležitějších českých okresů v Plzni a nato pak policejním prezidentem v Praze. Jeho vystoupení ve prospěch svého šéfa mu nikdo nezazlíval, naopak se zdá, že čeští c. k. úředníci byli rovnocenným partnerem pro české poslance a představitele Národního výboru. Společně pak budovali nový československý stát.

18 Jan OPOČENSKÝ, *Zrození našeho státu*, Praha 1928, s. 108–111, 126–130.

19 Otázka internace bývalého místodržitele a jeho jednání s Národním výborem se v roce 1924 stala předmětem polemiky mezi *Prager Tagblatt* a *Českým slovem*. Německé noviny a následně i sám Coudenhove tvrdili, že nebyl internován a jeho žádost o dovolenou byla dobrovolná, motivovaná neudržitelnou situací i příkladem místodržitele Heinolda v Brně. Vojenský oddíl, podle vzpomínek členů Národního výboru určený k jeho střežení, měl být v Coudenhoveho verzi přidělený k jeho ochraně. *Srov. Der 28. Oktober. Národní Výbor und kaiserlicher Statthalter*, *Prager Tagblatt*, 12. 8. 1924, s. 3–4, přetištěno v překladu in: Naše revoluce 2, 1924–1925, č. 2–4, s. 400–401; *Coudenhove über den 28. Oktober*, *Prager Tagblatt*, 24. 8. 1924, s. 3, přetištěno in: Naše revoluce 2, 1924–1925, č. 2–4, s. 401–406; *K diskusi o pražském převratu*, *Národní osvobození*, 13. 8. 1924, s. 5; Hynek CIPRA, *Příspěvek k historii 28. října 1918*, in: *Dokumenty naší národní revoluce 2, 1924, č. 4, s. 78–90, č. 5, s. 98–101, částečně přetištěno in: Naše revoluce 2, 1924–1925, č. 2–4, s. 396–400.*

systém zachován, jak oficiálně potvrzovala i geniálně jednoduchá recepční norma.²⁰ Současně s Kosinou byl proto jmenován jeden z prezidiálních úředníků, místodržitelský tajemník Ladislav Sapara, prostředníkem a spojkou mezi Národním výborem a místodržitelským prezidiem.²¹ Sapara byl bezpochyby v kontaktu s Národním výborem již v době před převratem. A byl to on, kdo inicioval budování sokolského oddílu, který 29. října 1918 začal střežit budovu místodržitelství a kontrolovat, kdo má do úřadu přístup a který z úředníků je již na „černé listině“.²² Za své služby byl v listopadu povolán jako šéf do prezidia ministerstva vnitra a již v roce 1922 se stal odborovým přednostou v ministerstvu unifikací.²³ Během tří let tak povýšil o čtyři hodnostní třídy (!) a zařadil se mezi ony šťastlivce, pro které vznik republiky představoval úžasný a bezprecedentní kariérní skok. Takto raketový postup logicky reflektovali ostatní úředníci, kteří mohli jen přihlížet a nepokrytě závidět. Jak uvedli příslušní ministři na interpelaci německých poslanců, byl při těchto povýšeních „vzat zřetel jak na zodpovědnost míst, která [úředníci Sapara a Kubát] zastávají, nesnadnost úkolů s tím spojených a jejich kvalifikaci, tak ovšem i na jejich služební dobu a výtečné výsledky jejich služby“.²⁴ Řečeno jinak, vláda jako složka výkonné moci se nemínila zřítí absolutní kontroly nad svým aparátem, kde ovšem otázky povýšení a jmenování určovaly vedle objektivních i ryze subjektivní kritéria jednotlivých ministrů a politických stran.

V prvních dnech po nástupu do nové funkce provedl Kosina zřejmě ze své vlastní iniciativy celou řadu personálních změn, které si nechal schválit od Národního výboru až dodatečně. Především zbavil funkcí a poslal na nucenou dovolenou neoblíbené německé úředníky, kteří nadto vedli strategická oddělení, jež se během války nesměla dostat do rukou Čechům. Šlo o Heinricha Geitlera von Armingen, který od května v hodnosti druhého místodržitelského viceprezidenta patřil k vedení úřadu a Franze Rappricha, přednostu mobilizačního oddělení, jehož rukama procházely všechny spisy týkající se např. uvolnění z vojenské služby pro nepostradatelnost a který pro svou komisionost a hájení zájmů vojenské správy

20 Zákon Národního výboru československého č. 11 ze dne 28. října 1918 o zřízení samostatného státu československého.

21 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 34838.

22 Hynek CIPRA, *Příspěvek k historii 28. října 1918*, in: Dokumenty naší národní revoluce 2, 1924, č. 4, s. 79–80.

23 NA, f. Předsednictvo ministerské rady (PMR), sig. 501/122, ka. 2880, č. j. 2647/1922.

24 Odpověď ministra vnitra a ministra pro sjednocení zákonodárství a organizace správy na interpelaci poslance dr. R. Lodgmana a druhů o nápadném povýšení odborových přednostů dra Ladislava Sapary a Hugona Kubáta (tisk 3700/II), http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3807_01.htm (22. 7. 2017).

patřil k nejméně oblíbeným místodržitelským úředníkům.²⁵ Dále se jednalo o Gustava Chluppa von Chlonau, přednostu oddělení pro záležitosti spořitelny a válečných půjček, který během války kontroloval toky českého i německého kapitálu v Čechách, a Oskara Zaborskyho von Wahlstätten, přednostu oddělení pro nouzové záležitosti.²⁶

V neposlední řadě musel z funkce přednosty místodržitelského prezidia odejít Friedrich Janka. Ten v roce 1915 účelovou organizační změnou získal správu nejdůležitějších prezidiálních agend (především personálních a státní policie), a to na úkor tehdejšího prezidiálního šéfa Konráda svobodného pána Brauna, jehož postavení jako Čecha a osoby blízké mladočechům (především Kramářovi) bylo značně otřeseno po Kramářově zatčení.²⁷ O rok později byl Braun donucen podat žádost o penzionování a Janka měl od té chvíle ve svých rukou celé prezidiální oddělení. Všichni, Geitler, Chlupp i Janka, během války povýšili. U Chluppa bylo jeho jmenování dvorním radou o to podivnější, že tento vrchní dohlizitel nad všemi bankovními ústavy v Čechách byl v roce 1894 coby okresní hejtman v Žamberku disciplinárně vyšetřován za zpronevěru erárních peněz. Ačkoliv disciplinární komise původně navrhovala trest propuštění ze státních služeb, rozhodlo ministerstvo vnitra nakonec jen o přesazení ze Žamberku na podřízené místo u místodržitelství.²⁸ Podobně podivné bylo i Jankovo povýšení na dvorního radu v září 1918. Tomuto právníkovi bylo v té době pouhých 40 let (!) a jeho vrstevníci, kteří s ním v roce 1902 nastupovali do služby, se teprve v červenci 1918 stěžijí pracovali k hodnosti místodržitelského tajemníka – byli tedy o celé tři třídy níže. Jankova raketová kariéra byla nastartovaná již před válkou, kdy coby mladý prezidialista tehdejšímu místodržiteli Thunovi prokazoval cenné služby během česko-německých smířovaček.²⁹ Tak mladý nemohl být nuceně penzionován, proto jej republika povolala v roce 1919 zpátky do služby

25 Jiří NOVOTNÝ – Jiří ŠOUŠA, *K vývoji správních struktur soukromých societárních institucí ve druhém a třetím deceniu 20. století. Statutární a další orgány Agrární banky 1911–1929*, *Paginae historiae* 3, 1995, s. 78–116, zde s. 82.

26 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35623, koncept úředního připomenutí předsednictvu Národního výboru v Praze, 13. 11. 1918. Těchto změn si všiml i rakouský tisk, srov. *Neues Wiener Tagblatt*, 31. 10. 1918, s. 5.

27 K Braunovi a jeho vazbám srov. M. KLEČACKÝ, *Český ministr*, s. 126–134.

28 NA, f. PM, sig. 1/10/5, č. j. 5505, 5506/1894, zpráva českého místodržitele, 21. 5. 1894; č. j. 7485/1894, výnos ministra vnitra, 2. 7. 1894.

29 Eva DRAŠAROVÁ – Roman HORKÝ – Jiří ŠOUŠA – Luboš VELEK, *Promarněná šance. Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912*, I.–II., Praha 2008, *passim*.

a umístila do neškodného oddělení, kde měl na starosti překlad sbírky zákonů do německého jazyka. Do penze odešel až v roce 1938, za Protektorátu se ovšem již coby říšskoněmecký občan a člen NSDAP nechal reaktivovat a po válce byl zřejmě zařazen do odsunu z Československa.³⁰ Společně s Jankou byli z prezidia přeloženi i všichni úředníci německé národnosti, ke kterým nová československá vláda neměla důvěru.³¹ Z nejdůležitějšího oddělení Zemské politické správy Národního výboru, jak zněl od listopadu 1918 nový název českého místodržitelství, neměly uniknout žádné důvěrné informace. Národní výbor si byl tohoto rizika dobře vědom, vždyť na nerespektování úředního tajemství postavili čeští politici svou činnost již před Velkou válkou.

Odejít muselo i vedení zemské školní rady. Především viceprezident české sekce František Navrátil, který byl do funkce jmenován rovněž po nástupu místodržitele Coudenhova v roce 1915. Tato volba byla skvělým tahem. Z moravského místodržitelství v Brně se tím odstranil jeden z nejvýše postavených českých úředníků, jenž mohl právem aspirovat na funkci místodržitelského viceprezidenta a místodržitelova zástupce, a přišel do Prahy jako šéf české sekce zemské školní rady, kam musel být dosazen tak jako tak nějaký Čech.³² Ze svého postu musel odejít i viceprezident německé sekce Hermann von Campe, jeho místo bylo zrušeno a zemská školní rada získala v nové republice opět jednotné vedení v čele s českým politikem a bývalým předsedou Ústřední matice školské Jindřichem Metelkou.³³ Německé menšině a jejím školním záležitostem byli ponecháni pouze samostatní referenti. Ostatně tato německá oddělení zemské školní rady byla i vhodným místem, kam byli umísťováni politicky kompromitovaní němečtí úředníci, které ještě nebylo možné poslat do penze. Jako politicky nespolehlivý platil i jeden z českých referentů – Otakar Kalandra, kterého zvláštním rozkazem ze dne 30. října 1918 nařídil suspendovat Národní výbor.³⁴ Do služby se mohl vrátit až o několik měsíců později jako pomocný pracovník k zemské politické správě. Je zajímavé, že podobný postup si musel prožít i jeho bratr Jaroslav, od roku 1909 prezident Ředitelství pošt a telegrafů v Praze. Byl sice Čech, platil však i za Rakouska za národnostně

30 NA, f. Prezidium zemského úřadu (PZÚ) – osobní spisy, ka. 25, osobní spis – Bedřich Janka.

31 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35136, 35137, 35138, přeložení J. Stiniho, E. Patery a K. Patery.

32 Aleš VYSKOČIL, *C. k. úředník v československých službách*, Časopis Matice moravské 125, 2006, č. 2, s. 425–459, zde s. 428.

33 Srov. Karel ŘEHÁČEK, *Ústřední matice školská v letech 1918–1951*, *Paginae historiae* 15, 2007, s. 97–130.

34 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35191, přípis Národního výboru, 30. 10. 1918.

velmi smířlivého. Oba bratři se totiž narodili českému drážnímu úředníkovi ve Vídni a tam také získali i celé vzdělání včetně univerzitního. Slabé vazby na české prostředí je provázely celou kariéru, česká politická reprezentace je vždy brala jako menší zlo, než kdyby na jejich místě seděl český Němec, ale cestu k nim nikdy nešla. Proto se i Jaroslav Kalandra musel po převratu poroučet ze svého místa a byl odškodněn (a zneškodněn) místem odborového přednosty u Nejvyššího účetního a kontrolního úřadu v Praze.³⁵

Okresní hejtmanství jako Okresní politické správy Národního výboru

Změny ve II. instanci politické správy se dotkly především těch nejprononcovanějších úředníků německé národnosti sedících současně na strategických pozicích důležitých departmentů, jinde okamžité změny nebyly nutné. Stačilo, když se ve vedení celého úřadu nacházel spolehlivý, důvěryhodný a zkušený člověk – a toho v osobě Jana Kosiny Národní výbor našel – a když v prezidiu a na místech revidentů (tj. úředníků kontrolujících vyřízení spisů jednotlivých oddělení) seděli rovněž důvěryhodní a poslušní úředníci. Jiná situace panovala na úrovni I. instance, tedy přímo na okresních hejtmanstvích rozestých po celých Čechách.³⁶

Podmínky v jednotlivých okresech se lišily hejtmanství od hejtmanství a scénář, podle něž se převzetí moci odehrálo, závisel z velké míry na tom, zda byl okres smíšený či národnostně homogenní, český či německý, zda byl šéf okresního úřadu Čech či Němec, zda byl na svém místě po celou dobu války, zda současně vykonával funkci přednosty okresního obilního ústavu, jak mnoho se angažoval při rekvizicích a jak dobře vycházel s lokální samosprávou. Osud každého okresního hejtmana v konečném výsledku určovala míra jeho oblíbenosti u místního obyvatelstva a ta byla přímo úměrná intenzitě, s jakou prosazoval do praxe vládní vyhlášky a nařízení především ve věcech aprovizace.

35 M. KLEČACKÝ, *Český ministr*, s. 185.

36 Personálním změnám v politické správě I. instance se věnoval již Jan Krlín, srov. Jan KRLÍN, *Výměny úředníků státní správy v Českých zemích v letech 1918–1920*, *Paginae historiae* 6, 1998, s. 210–253; TÝŽ, *Proměny státní správy v českém vnitrozemí po 28. říjnu 1918*, *Paginae historiae* 21, 2013, č. 1, s. 65–101; TÝŽ, *Státní úředníci v Prachaticích ve víru státoprávních a společenských změn 1918–1920. Boj o Prachatice ve světle pramenů z prezidia českého místodržitelství v Praze (1911–1920)*, *Zlatá stezka* 23, 2016, č. 2, s. 417–431. Jeho práce ovšem trpí vnitřní rozháraností a reflektují nezdůvěru jen dílčí změny, aniž by si autor všiml kontextu, který jim předcházela.

Při zkoumání osudů jednotlivých okresních šéfů jsou jasně patrné zhruba tři vlny v jejich přesunech. Ta první nastala okamžitě po převratu a zemská správa v čele s Kosinou v podstatě svými výnosy jen potvrdila *fait accompli*, kdy okresní hejtman musel opustit svůj post na nátlak místního obyvatelstva.³⁷ Tyto případy se odehrály v Plzni a v Hradci Králové. Plzeňský případ místodržitelského rady Václava Dvořáka byl nejvážnější – Dvořák musel město opustit v utajení automobilem a uchýlil se k rodině své manželky do Českých Budějovic. Kdyby se objevil na veřejnosti, riskoval by jistě fyzickou inzultaci či přímo lynčování, plzeňská veřejnost mu totiž kladla za vinu střelbu vojenské asistence do davu hladových demonstrujících v červnu 1918.³⁸ Dvořák tak představuje jediného okresního šéfa české národnosti, který musel být pod tlakem okolností penzionován, jeho původně zamýšlené přeložení se ukázalo jako zcela neprůchodné.³⁹

Druhou vlnu můžeme sledovat od listopadu 1918 do začátku následujícího roku, kdy se místní národní výbory, samospráva či zájmové organizace obracely buď na Národní výbor v Praze, nebo přímo na prezidium zemské politické správy s žádostmi o odstranění kompromitovaného okresního šéfa. Jejich petity byly nezřídka doplněny skrytými hrozbami, že pokud se něco neudělá, neručí za bezpečnost a pořádek v okrese. V těchto případech Kosina obvykle reagoval okamžitě a dotčený hejtman se bez vyšetřování skutečného stavu věci musel stěhovat. V prvních týdnech po vzniku státu šlo nejen o to vyhnout se zbytečným konfliktům, které by do budoucna ztěžovaly další existenci politické správy a jejích úředníků, ale státní moc beztak neměla prostředky k tomu, aby si prosadila svou vůli, nehledě na to, že okresní šéf dosazený silou by jen stěží mohl v okrese fungovat.⁴⁰

Třetí vlna personálních změn probíhala během celého roku 1919, kdy se konsolidovala československá státní moc a nezřídka se ukazovalo, že někteří

37 Václav PEŠA, *Národní výbory v českých zemích roku 1918*, Praha 1962, s. 54.

38 Srov. Jaroslav DOUŠA, *Střelba do dětí v Plzni roku 1918. Nepotrestaný zločin*, in: Lucie Kořínková – Václav Petrbock – Jan Randák (eds.), *Zločin a trest v české kultuře 19. století*, Praha 2011, s. 89–93. Oběťmi této nešťastné události bylo pět dětí (10–14 let) a jeden osmnáctiletý mladík. Krátce nato byl Dvořák vyznamenán Řádem železné koruny III. třídy. Šlo o okázalé gesto, kterým vláda dávala jasně najevo, že hejtman jednal správně a zcela podle jejích přání.

39 K Dvořákovi a plzeňským poměrům srov. Karel ŘEHÁČEK, *Dopady války na každodenní život obyvatelstva Plzně a okolních obcí (1914–1918)*, *Minulostí Západočeského kraje* 42/1, 2007, s. 330.

40 Důkazem toho byl případ okresního hejtmana ve Střibře, místodržitelského rady Felixe Maschnera. Ačkoliv šlo o úředníka německé národnosti, podřídil se Maschner bezvýhradně Národnímu výboru, čímž se dostal nejen do konfliktu se svými podřízenými (uznávajícími suverenity liberecké separatistické vlády), ale i s většinou německým obyvatelstvem okresu. Poté co jej zpátky do úřadu uvedla setnina čs. armády, stal se ve městě i v okrese zcela nemožným.

okresní přednostové se nehodí do nových poměrů. V těchto případech již ovšem výměna probíhala organizovaně, často na popud samotného nadřízeného úřadu. Všechny tyto rošády se ovšem nikdy nedotkly pouze jednoho okresu, naopak vyvolávaly kaskádu dalších přeložení, kdy bylo nutné obsadit uvolněné místo novým přednostou, jeho místo dalším atp. Tyto řetězce změn je však nutné chápat jako částečně služebně podmíněné, často reflektující i přání samotných úředníků, kteří žádali na vyšších místech, aby je při nejbližší vhodné příležitosti přesunuli do míst se střední školou (kvůli vzdělání dětí), s mírnějším podnebím (kvůli špatnému zdravotnímu stavu) či do blízkosti rodičů vyžadujících jejich péči.

Celý komplex změn je zachycen v následující tabulce č. 1.⁴¹ Jednotlivé výměny jsem rozdělil do několika typů: a) odvolán z vedení okresního hejtmanství do konce roku 1918 (tučně zvýrazněná jména patří do výše zmíněné první vlny personálních změn); b) odvolán v průběhu roku 1919 a přeložen k zemské politické správě (do této kategorie byli řazeni ti úředníci, kterým byla odejmuta kvalifikace k samostatnému řízení okresního úřadu a jejichž přeložení v podřízené funkci k zemské politické správě bylo jediným řešením); c) penzionován; d) do konce roku 1920 zůstalo místo okresního hejtmana beze změny; e) přeložen z běžných služebních důvodů (aby obsadil uprázdněná hejtmanství, na vlastní přání, povolán službou k ministerstvu); f) penzionován pro neznalost češtiny; g) zemřel; h) místo okresního hejtmana nebylo před 28. 10. 1918 definitivně obsazeno.⁴²

41 Personální obsazení na začátku roku 1918 srov. *Hof- und Staatshandbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1918*, Wien 1918, s. 819–821; *Personal-Standesaussweis über die Konzeptsbeamten der politischen Verwaltung in Böhmen pro 1918*, b. m. [1918], s. 7–41. Národnostní příslušnost podle jmenovacích návrhů prezidia československého ministerstva vnitra uložených in: NA, f. Prezidium ministerstva vnitra (PMV), ka. 15 – ka. 46, signatura II, zejména ka. 20 – ka. 23, sig. II/Konceptní/1–3. Při sledování změn jsem využil ve velké míře i rukopis připravovaného biografického slovníku představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918.

42 Legenda k tabulce č. 1: Jména úředníků německé národnosti jsou podbarvena světle, jména úředníků české národnosti tmavším odstínem. DR = dvorní rada; MR = místodržitelství rada; MT = místodržitelství tajemník; MV = ministerstvo vnitra; OH = okresní hejtman; OK = okresní komisař; OPS = okresní politická správa; TaCh = titul a charakter; VOK = vrchní okresní komisař; ZPS = zemská politická správa; ZŠR = zemská školní rada.

Tabulka č. 1

Změny ve vedení okresních hejtmanství v Čechách po 28. říjnu 1918

Okresní hejtmanství	Hodnostní třída	Jméno	Změna	Typ
Aš	OH	Karl Ulm		d
Benešov	OH	Emil Iserle		d
Blatná	OH	Karel Beran	1921 penzionován	d
Brandýs nad Labem	VOK	Alois Říha		d
Broumov	OH	Jaroslav rytíř Kořistka	1920 OPS Česká Lípa	e
Čáslav	MR s TaCh DR	Karel Vojáček	1921 penzionován	d
Česká Lípa	MR	Raimund Krautschik	1918 na dovolené, 1920 penzionován	f
České Budějovice	MR s TaCh DR	Franz Hiebel	1923 penzionován	d
Český Brod	OH s TaCh MR	Emil Chotaš	† 30/12 1918	g
Český Krumlov	MT	Leopold Baretta	1919 povolán k ZPS	b
Děčín	MR	Wilhelm Barvitijs	1924 penzionován	d
Domažlice	MT	Josef Mrhálek	1918 ZPS	a
Dubá	OK	Michael Fremuth	1919 OH ve Žluticích	e
Duchcov	MT	Gustav Pleskarz	1919 penzionován	c
Dvůr Králové	OH	Josef Ruth	1918 OPS ve Vrchlabí	e
Falknov	MT	Franz Kilches		d
Frýdlant	MR	Josef Hirsch	1921 penzionován	d
Horšovský Týn	OH	Benno Petula		d

Hořovice	OH	Václav Pokorný		d
Hradec Králové	MR	Josef Smutný	1918 suspendován, 1919 OPS Žatec	a
Humpolec	OH	Vojtěch Vaniš	1921 OPS v Jablonci nad Nisou	d
Cheb	MR s TaCh DR	Karl Kaiser	1919 penzionován (žádost před 28/10)	c
Chomutov	OH	Vinzenz hrabě Huyn	1919 penzionován	c
Chotěboř	OH	Karel Pavlík	1919 ZPS	b
Chrudim	MR	Richard Česaný	1921 OPS v Litoměřicích	d
Jablonec	MR	Julius Hübner	1921 ZPS	d
Jáchymov	OK	Georg Loser		d
Jičín	MR	Bohumil Pecka		d
Jilemnice	VOK	František Kadlec		d
Jindřichův Hradec	OH s TaCh MR	Viktor Čiška	1921 OPS v Čáslavi	d
Kadaň	OH	Franz Grohmann		d
Kamenice nad Lipou	OH	Karel Fiedler	1920 OPS v Karlových Varech	e
Kaplice	VOK	Josef Schöbel	1918 utekl do Rakouska	a
Karlín		(neobsazeno)		h
Karlovy Vary	MR	Egon rytíř Jordan	1919 ZPS	b
Kladno	OH s TaCh MR	Antonín Rozsypal		d
Klatovy	OH	Jaromír Vysoký	1919 OPS ve Slaném	e
Kolín	OH	Heřman Zeman		d
Kralovice		(neobsazeno)		h
Královské Vinohrady	MR	Antonín Příbyl	1918 MV v Praze	e

Kralupy nad Vltavou	OH	František Pour	1919 OPS na Královských Vinohradech	e
Kraslice	OH	Anton Doberauer	1919 ZPS (vyživovací komise)	b
Kutná Hora	MT	Josef Tamchyna	1918 ZPS	b
Lanškroun	OH	Alexander Hlawa	1919 ZPS	b
Ledeč nad Sázavou	VOK	Jaroslav Mann	1921 OPS v Duchcově	d
Liberec	MR	Viktor rytíř Steffek	1919 penzionován (žádost před 28/10)	c
Litoměřice	DR	Alfred Siegl	1918 suspendován, 1919 penzionován	f
Litomyšl	OH	Vilém Rytina		d
Loket	OH	Peter Heider	1919 ZPS	b
Louny	MT	Adolf Kafka	1918 ZPS	a
Mariánské Lázně	MT	Adolf Lehmann		d
Mělník	VOK	Jaroslav Hendrych	1920 ZPS	e
Milevsko	VOK	Karel Eichler		d
Mladá Boleslav	MR	Karel Pacák	1918 ZPS (vyslán do Liberce)	e
Mnichovo Hradiště	OH	Alois Sluka	1918 OPS v Poděbradech	e
Most	OH	Gustav Fischer	1919 ZPS (vyživovací komise)	b
Náchod	OH	Bohumil Bayerle	1919 OPS v Táboře	e
Nejdek	OH	Karl Schramm		d
Německé Jablonné	VOK	Max Hüttel		d
Německý Brod	OH s TaCh MR	Vincenc Schneider-Soukup		d

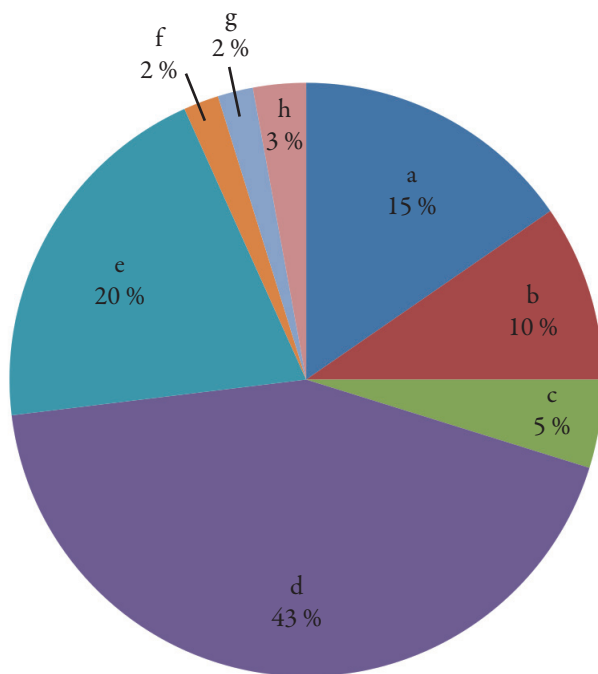
Nová Paka	OH s TaCh MR	Oldřich Kozlanský	1918 ZPS, 1919 OPS ve Stříbře	a
Nové Město nad Metují	OH s TaCh MR	Bedřich Porkert	1919 OPS v Karlíně	e
Nový Bydžov	OH	Václav Pohl	1919 ZPS, 1920 penzionován	b
Pardubice	OH	Emilián Trola	1920 ZPS	e
Pelhřimov	OH	Antonín Böhm	1919 OPS v Týně nad Vltavou	e
Písek	MR	Vladimír Kendík		d
Planá	MT	Adalbert Schwarz	1919 OPS v Kraslicích	e
Plzeň	MR	Václav Dvořák	1918 na nucené dovolené, penzionován	a
Podbořany	MT	Alois Forster		d
Poděbrady	OH	Adolf Nováček	1918 ZPS	a
Polička	VOK	Kamil Henn	1918 na nucené dovolené, ZPS (vyživovací komise)	a
Prachatice	OH s TaCh MR	Otto Bolleschka	† 1919	g
Přeštice	OH	František Bláha	1918 ZPS	a
Příbram	OH	Karel Šprongl	1921 OPS v Chrudimi	d
Přísečnice	OH	Augustin Rosenbaum		d
Rakovník	OH	Jaroslav Pacold	1918 OPS v Kutné Hoře	e
Rokycany	MR	Adolf Fischer	1918 OPS v Sedlčanech	a
Roudnice nad Labem	OH	Antonín Paur		d
Rumburk	VOK	Johann Remplik		d

Rychnov nad Kněžnou	OH	Pravoslav Wagner		d
Sedlčany	OH	Bohumil Stříbrný	1918 OPS v Rokycanech	a
Semily		(Jan Mohal)		h
Slaný	MT	Karel Hertl	1919 OPS v Novém Bydžově	e
Smíchov	OH	Alexius Komers		d
Strakonice	MR	Jan Tauer	1918 ZPS	a
Stříbro	MR	Felix Maschner	1918 dovolená, OPS v Liberci	e
Sušice	MT s TaCh OH	Bohuslav Sedláček	1921 OPS v Ústí nad Labem	d
Šluknov	MT	Josef Possig		d
Tábor	OH s TaCh MR	Bedřich Hejda	1919 OPS v Karlíně	e
Tachov	OH	Franz Guschal		d
Teplá	OH	Josef Sommer		d
Teplice-Šanov	OH	Artur Dačický z Heslova		d
Trutnov	OH	Jakob Daublebsky von Sterneck	1918 OPS v Děčíně	a
Třeboň	OH	Jan Novotný		d
Turnov	OH	Josef Marek	1918 ZŠR	a
Týn nad Vltavou	MT	Josef Svoboda	1919 ZPS (vyživovací komise)	e
Ústí nad Labem	OH	Johann Sigl	1921 dovolená	d
Varnsdorf	OH	Heinrich Wolf		d
Vrchlabí	VOK	Johann Jelinek	1918 ZPS	a

Vysoké Mýto	OH	Otakar Bayer	1919 OPS v Náchodě	e
Žamberk	OH	Bedřich Tesař	1918 OPS v Jičíně	a
Žatec	MR	Franz Schmidt	1919 penzionován	c
Žižkov	OH s TaCh MR	Antonín Novák		d
Žlutice	MT	Karl Worsch	1919 ZPS	b

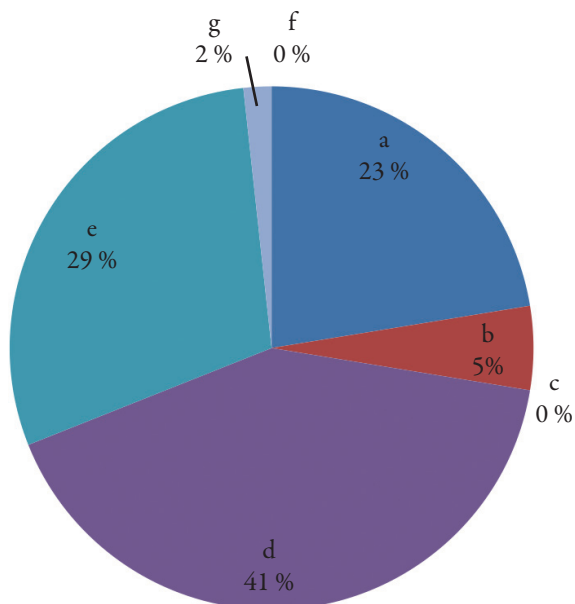
Graf č. 1

Změny ve vedení okresních hejtmansví v Čechách po 28. říjnu 1918 podle jednotlivých kategorií

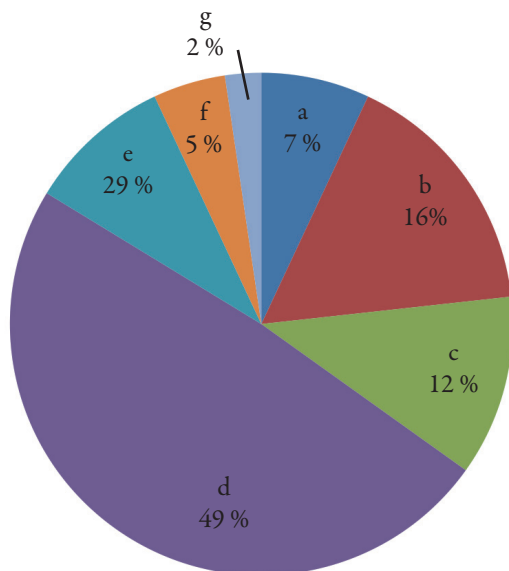
Graf č. 2

Jednotlivé změny u okresních hejtmanů české národnosti v Čechách po 28. říjnu 1918

Graf č. 3

Jednotlivé změny u okresních hejtmanů německé národnosti v Čechách po 28. říjnu 1918

V průběhu prvních dvou let se žádné revoluční změny nekonaly. Nová republika nepodnikla žádnou zásadní čistku, a to ani v německých okresech s německými úředníky, kteří se zpočátku přihlásili do služby pod hlavičkou Německého Rakouska. Skoro polovina všech okresů si podržela původního šéfa (43 %) a v další pětině případů (20 %) se přednosta stěhoval jenom do jiného okresu, a to nikoli proto, že by musel, ale proto, že chtěl. Zůstával ovšem dál ve funkci okresního hejtmána a jeho loajalita a způsobilost nebyly nikterak zpochybněny. Ve výsledku tak do konce roku 1919 byla vyměněna jen jedna čtvrtina vedoucích míst u okresních politických správ (15 % + 10 %), tj. ve třech okresech ze čtyř seděl dál bývalý c. k. okresní hejtman. To po proběhlé válce, při stávající zásobovací krizi a špatně skrývané nedůvěře bývalých rakousko-uherských vládních míst vůči českému obyvatelstvu, a nakonec i po vzniku státu, který se otevřeně profiloval protirakousky a protihabsbursky, nebylo málo. Tím spíše, uváží-li se, že opravdu vypjatých případů vyžadujících okamžitou změnu byla jen jedna desetina.

Při porovnání s Moravou, kde je k dispozici analýza ke konci roku 1918, lze konstatovat, že Čechy byly poměrně stabilní zemí s vyšší mírou personální kontinuity. Na Moravě došlo k rošádám ve vedení okresních hejtmanství v takové míře, že z 36 okresů zůstalo na místě jen 16 přednostů. Ve zbývajících případech se okresní hejtman změnil a nezřídka jej musel nahradit úředník v relativně nízké hodnosti okresního komisaře (osm okresů), tento případ v Čechách nenastal.⁴³ Na Moravě lze tedy mluvit o skutečné personální krizi, kdy se nedostávalo důvěryhodných a pokud možno českých úředníků s dostatečnou praxí a kvalifikací. Současně moravský příklad ukazuje, že nebylo nemožné kompromitovaného a nedůvěryhodného okresního hejtmána nahradit, a to i za cenu mimořádných kroků a pověřením mladšího úředníka s méně zkušenostmi, ale o to větší kredibilitou.

Míru kontinuity českých okresních hejtmanů nelze paušalizovaně vysvětlit tím, že Národní výbor prostě jiné úředníky neměl. Měl, ale nevyužil je. Spíše se nabízí úvaha, zda se český okresní hejtman během své služby, svým zapojením do života okresu, svým smýšlením a jednáním nestal integrální součástí lokální společnosti, která jej přijala a pro kterou přestalo být prvořadé, že jde o c. k. úředníka. Proces integrace rakouské správní elity do národních společností, označovaný jako nacionalizace státní správy, v Čechách probíhal minimálně od 90. let 19. století. Do rozpadu monarchie pak dospěl tak daleko, že i okresní hejtman byl nejdříve Čechem či Němcem, správcem svého okresu a teprve poté

43 A. VYSKOČIL, *C. k. úředník v československých službách*, s. 445–446; TÝŽ, *C. k. úředník ve zlatém věku jistoty*, Praha 2009, s. 296, 300–308.

exponentem místodržitele, vlády a císaře. Proto změna režimu v jeho postavení nepřinesla žádnou zásadní cézuru, zůstal dál součástí společnosti svého okresu.

Ještě zajímavější je pohled, rozdělíme-li hejtmany do výše uvedených kategorií podle národnosti. Ačkoliv rakouská státní správa měla být apolitická a anacionální, v posledních desetiletích existence monarchie nemohla zůstat inertní vůči postupující nacionalizaci a politizaci společnosti. Úředníci z podstaty svého povolání žili uvnitř této společnosti a denně se s ní stýkali. Otázka národnostního cítění úředníka (a hlavně toho ve vedoucí pozici) a jeho politická afiliace se staly stejně důležitými kvalifikačními kritérii jako znalost jazyků či zkušenost a obeznamenost s místním prostředím. I v politické administrativě si místodržitelství vedlo přehled o národnostním přesvědčení toho kterého úředníka, už jenom tím způsobem, že se v kvalifikační tabulce zjišťovala obcovací řeč nejen jeho, ale i jeho rodiny – tedy to, jak mluví doma, ve svém soukromí. Místodržitel všechny tyto své přímé podřízené samozřejmě osobně znal, sledoval jak jejich služební výkony, tak i chování v úřadě a na veřejnosti a mohl s jistotou určit, kdo je Čech a kdo je Němec, koho jako Čecha či Němce chápe česká nebo německá veřejnost. Při obsazování postů okresních šéfů proto vidíme, že okresy s jasnou národní většinou českou či německou měly i hejtmana příslušné národnosti, pouze smíšené byly v roce 1918 obsazené úředníky německé národnosti a některé ryze české postrádaly svého správce. Proto poměr českých a německých vedoucích činil 58:43 ze stovky obsazených úřadů.

Tyto dvě národnostní skupiny zasáhly události související se vznikem Československé republiky rozdílně. Zatímco prvosledová vlna vyhánění neoblíbených úředníků německé okresy víceméně minula,⁴⁴ v následujících měsících odešli ti starší do penze (dohromady 17 %, zatímco z českých úředníků odešel de facto jediný – Václav Dvořák, a to až poté co byl přeložen z Plzně). Ti, co neměli ještě nárok na plnou výsluhu, putovali spíše k zemské instanci (16 %), než že by byli přeloženi na jiné okresní hejtmanství. Nicméně téměř polovina jich směla zůstat na svých postech – němečtí úředníci tak vykazují větší personální kontinuitu než čeští. Ty totiž postihly výměny hned po převratu a během listopadu a prosince 1918 jich musela skoro čtvrtina skončit na svých místech. Stali se obětí euforie ze vzniku samostatného státu, který bude jiný, a hlavně lepší než staré Rakousko s okresním hejtmanem v čele. Podobnému nadšení ze zřízení vlastního státu a s tím spojené

44 Důvodem ovšem byla skutečnost, že Národní výbor v Praze v tu chvíli neměl nad těmito oblastmi vůbec žádnou kontrolu. Tu vykonávaly místní samozvané orgány ve formě národních rad či výborů, které se ovšem také nezdíraly pokusily okresního hejtmana buď postavit pod svou kontrolu, nebo nahradit jiným úředníkem.

snaze o očistu ve veřejných úřadech nemuseli jejich kolegové v německých okresech čelit. I v dalších měsících je postihovaly častěji přesuny a přeložení. Více než jedna čtvrtina (29 %) měnila působiště z nutných služebních důvodů, třeba i proti přání obyvatel, aby se zajistilo fungování státní správy, aby nahradili odešlé hejtmany německé národnosti v čele strategických, významných či politicky citlivých okresů.

Co je neméně zajímavé a svědčí o prohlubující se krizi rakouské administrativy v Čechách, patrné již před válkou, je počet okresních hejtmanství, které vedl úředník v nižší hodnosti jako tzv. správce (*Amtsleiter*). Rakouský kariérní řád byl postavený na principu, že úřední funkce je zařazena podle stupně vyžadovaného vzdělání, míry zodpovědnosti a také nutné praxe do předem dané hodnostní třídy. Každé z okresních hejtmanství mělo systemizovanou funkci přednosty, tj. okresního hejtmána v VII. hodnostní třídě, do které se úředník s právnickým vzděláním musel postupně propracovat. Zkušenosti měl nasbírat nejen službou na různých venkovských štacích, ale ideálně i u místodržitelství, aby získal potřebný rozhled a vhled a také byrokratické rutinerství, jistotu a sebevědomí nutné pro úřad nejvyššího státního úředníka v okrese.⁴⁵

Ze sta obsazených míst přednostů jich v roce 1918 bylo 24, tedy téměř jedna čtvrtina, zajišťována místodržitelstvími tajemníky a vrchními okresními komisaři (VIII. třída), či dvakrát dokonce okresními komisaři (IX. třída). Pouze polovinu hejtmanství (54) vedl úředník v hodnosti okresního hejtmána (případně vyznamenaný titulem místodržitelského rady). Tento paradox lze vysvětlit pohledem na obsazení míst u místodržitelství, kde sloužily čtyři desítky okresních hejtmánů, tj. úředníků sebraných z okresní úrovně, aby zemská instance s jejich pomocí vůbec zvládla nápor jednacích čísel každodenně se valících z vídeňských ministerstev a ostatních civilních i vojenských úřadů na jedné straně a z místní úrovně na straně druhé. Stížnostem úředníků, že za práci v odpovědné funkci nejsou adekvátně honorováni, tedy, že někdo plní úlohu okresního hejtmána, ale teprve čeká na povýšení do odpovídající hodnosti, respektive, že jiný úředník léta vede místodržitelské oddělení a stále čeká na povýšení do hodnosti místodržitelského rady, chtěla vláda odpomoci schválením tzv. služební pragmatiky. Tím byl zaveden automatický časový postup nejen v rámci jedné hodnostní třídy, ale po odsouzení stanoveného počtu let i přechod do vyšších požitků.⁴⁶ Příslušný zákon byl schválen

45 Srov. Johannes GRÜNDLER (ed.), *100 Jahre Bezirkshauptmannschaften in Österreich*, Wien 1970.

46 Zákon č. 15 ř. z. ze dne 25. 1. 1914 o služebním poměru státních úředníků a státních sluhů (služební pragmatika), § 51–52.

a vešel v platnost na počátku roku 1914, jeho praktické prověření proto přinesla až světová válka a především poválečné období. Nakonec se ukázalo, že původní rakouskou strukturu přivedl k úplnému rozkladu.⁴⁷

Tabulka č. 2

Změny úřední titulatury politické správy I. a II. instance (1919–1925)

Hodnostní třída	Původní úřední titul	Nový úřední titul	Příslušná norma
III.	místodržitel	prezident zemské politické správy	de facto změnou názvu úřadu
IV.	místodržitelský viceprezident	viceprezident zemské politické správy	de facto změnou názvu úřadu
V.	dvorní rada	ministerský rada	usnesení ministerské rady 11. 3. 1919
		vládní rada	vládní nařízení č. 244/1923 Sb. z. a n.
VI.	místodržitelský rada	rada politické správy	vládní nařízení č. 244/1923 Sb. z. a n.
VII.	okresní hejtman	okresní hejtman	
VIII.	místodržitelský tajemník vrchní okresní komisař	vrchní okresní komisař	vládní nařízení č. 244/1923 Sb. z. a n.
IX.	okresní komisař	okresní komisař	
X.	místodržitelský koncipista	koncipista politické správy	vládní nařízení č. 244/1923 Sb. z. a n.
XI.	místodržitelský konceptní praktikant	místodržitelský koncipient	vládní nařízení č. 429/1919 Sb. z. a n.

47 Srov. Ivan ŠEDIVÝ, *K otázce kontinuity nositelů státní moci. Jmenování vedoucích úředníků v kompetenci ministerstva vnitra v letech 1918–1921*, in: Lucie Kostrbová (ed.), *Moc, vliv a autorita v procesu vzniku a utváření meziválečné ČSR (1918–1921)*, Praha 2008, s. 189–196. Tabulka jmenování z let 1919–1921 jasně ukazuje hrozivou inflaci v povyšování do VI. a vyšší hodnostní třídy, což ovšem jen vyrovnávalo faktický a formální stav. Zatímco v roce 1914 sloužilo v Čechách 50 místodržitelských radů, v roce 1922 jich bylo více jak třikrát tolik. To bylo důsledek *věkového automatu* zavedeného služební pragmatikou a jmenování *nad systemizovaný stav*, kdy úředníci, fakticky pobírající požitky vyšších tříd, byli do této hodnosti i formálně jmenováni.

Noví okresní páni?

Samotný proces převzetí okresního hejtmanství pod kontrolu místního národního výboru probíhal živelně v podstatě okamžitě, jakmile se rozšířila zpráva o pražském převratu. Lze tak oprávněně hovořit o množině lokálních převratů a přebírání moci v každém větším městě, kde sídlily úřady reprezentující rakouskou státní moc – v první řadě okresní hejtmanství, četnické stanice a vojenská velitelství. Vlastní průběh závisel na vztahu okresního hejtmana a místní politické reprezentace, ten totiž během války mohl získat celou řadu různých podob. Výsledek převzetí se v prvních týdnech a měsících dostával do Prahy jako sídla nové vlády jen zprostředkovaně, se zpožděním a pražský Národní výbor, resp. zemská politická správa v tuto chvíli neměly na vybranou než akceptovat *fait accompli*. Na změnu poměrů na lokální úrovni zatím neměly sil. Jak jsme viděli, dovedla většina státních úředníků s místními elitami vyjít a dohodnout se, ostatně státní správa a samospráva se navzájem potřebovaly. Vzhledem k nedostatku personálu musel hejtman v mnohých přidělených agendách spoléhat na osoby stojící mimo jeho úřad a především v aprovisačních záležitostech, ve vedení okresních obilních úřadů a při rekvizicích předepsaných kontingentů obilí, brambor a dalších potravin by se bez součinnosti obecních starostů a radních, okresního zastupitelstva atp. jen stěží obešel. Za semilského dočasného správce okresního hejtmanství Jana Mohala se v prosinci 1918 postavily městská rada a okresní zastupitelstvo v Semilech, Železném Brodě i Lomnici nad Popelkou, stejně jako krkonošská župa České obce sokolské a několika podáními se obrátily na zemskou politickou správu, aby byl Mohal jmenován definitivním okresním hejtmanem. Ve výčtu zásluh na předním místě uvádí, „že jeho vedení[m] okresních aprovisací se zdařilo, že pohoří naše zachráněno bylo v době války nejen před úplným vykořisťčením ze strany dřívější vlády, ale i před hladem“.⁴⁸ Je zřejmé, že Mohal dokázal šikovně a obezřetně vyřešit nařízené válečné dodávky, aby se „vlk nažral a koza zůstala celá“. Nebyl jediným okresním šéfem, který upřednostňoval zájmy svého regionu před zájmy celé země, resp. celého státu a jenž si rozkazy nadřízených instancí vykládal po svém a podle svého. Musel ovšem počítat s tím, že si tak může přinejmenším natrvalo zničit vyhlídky na další kariéru.⁴⁹

48 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4229, č. j. 2897, pověření J. Mohala správou okresního hejtmanství v Semilech.

49 Řada šéfů okresních hejtmanství byla v posledních letech války přeložena do Prahy na podřízená místa, či nuceně penzionována, protože jim místodržitelství a ministerstvo vnitra kladly za vinu příliš laxní postup při vymáhání předepsaného kontingentu potravin. Tento případ se týkal například

Pokud se okresní hejtman snažil dostát svým úředním povinností, pokud se chtěl uvést u nadřazených v dobrém světle a postupoval horlivě a iniciativně při rekvizicích, kontrole černého obchodu, či aktivně ve svém okrese vyhledával protirakousky smýšlející,⁵⁰ bylo jeho působení na stejném místě nadále i po změně poměrů nemyslitelné. Případy fyzického násilí, kdy se hejtman nemohl ani objevit na veřejnosti, byly extrémní a vzácné (takto např. prchl z Plzně Václav Dvořák nebo byl při cestě do úřadu napaden a zbit domažlický správce Josef Mrhálek).⁵¹ Místní převraty se obvykle odehrávaly v kanceláři přednosty hejtmanství a kopírovaly vlastně scénář, který již známe z místodržitelství, se všemi možnými výsledky. Pokud hejtman s místními politickými elitami tvořícími národní výbor vycházel, vzala jej deputace do přísahy, dosadila mu do úřadu svého důvěrníka, či se jen spokojila s jeho čestným slovem.⁵² Anebo mu přišla vyjádřit nedůvěru s vyzváním, aby „v zájmu zachování ohroženého pořádku“ okamžitě předal vedení okresu předem vybranému úředníku, který na rozdíl od svého šéfa ony kontakty na místní elity měl a dokázal je dobře pěstovat.⁵³ Národní výbor mohl jednat z pozice síly

okresního hejtmana v Rakovníku Františka Vaniše, který ještě na konci roku 1918 požádal po změně poměrů o návrat zpět na své místo. Z podobných důvodů byl penzionován i okresní hejtman v Mělníku místodržitelství rada Václav Brožka, ještě v prosinci 1918 byl ale reaktivován a pověřen správou důležitého hejtmanství v Mladé Boleslavi. Srov. NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35327, žádost V. Brožky o reaktivaci b. d.; č. j. 39263, zpráva prezidia zemské politické správy, 24. 1. 1919.

- 50 Srov. případ místodržitelského tajemníka Jana Kamenického přiděleného okresnímu hejtmanství v Jičíně, kterému byl dáván za vinu zákrok proti sokolským funkcionářům a uvěznění i vazební vyšetřování několika „politicky nespolehlivých“ osobností města. „Další důvod nespokojenosti [...], že týž po dobu války obyvatelstvu v okrese málo ochoty projevoval a při různých rekvizicích velmi přísně a bezohledně si počínal. Pro tyto jeho vlastnosti dostalo se Kamenickému mezi lidem příjmy ‚Ivana Hrozného‘, nebo také ‚kata‘.“ Ačkoliv byl Kamenický pouze podřízeným úředníkem, tehdejší hejtman Tomáš Matějka († 1915) mu měl ve všem nechávat volnou ruku. Srov. NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35882, zpráva okresního hejtmanství v Jičíně 12. 11. 1918. Jan Kamenický (1876–1951) ve své kariéře nicméně nerušeně pokračoval i za republiky: po krátkém *uklizení* k zemské školní radě, byl přidělen do pohraničí do Ústí nad Labem a na Slovensko. V roce 1928 se stal přednostou 2. oddělení zemského úřadu a byl povýšen na vrchního radu politické správy, do penze odešel v roce 1936.
- 51 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 34958.
- 52 Státní okresní archiv v Českých Budějovicích, f. Okresní úřad Týn nad Vltavou, ka. 10, č. j. 901pres./1918, zpráva Okresní politické správy Národního výboru v Týně nad Vltavou prezidiu Zemské politické správy Národního výboru v Praze (opis), 6. 12. 1918.
- 53 Srov. např. okresního komisaře Jana Mohala v Semilech, kterému se podařilo v roce 1915 získat informaci o chystaném zatčení Karla Kramáře, a okamžitě ji předal dál, aby byl Kramář varován. Po válce mu byla svěřena správa hejtmanství a později byl povolán na ministerstvo sociální péče, odkud odešel do penze jako odborový přednost. Srov. *Čech, který se nebál (Ke vzpomínce na zatčení dr. Kramáře)*, Národní listy, 30. 1. 1936, s. 3.

a hejtmana donutit, aby se podrobil. Na svou tradiční oporu – četnictvo – se v tu chvíli mohl okresní šéf jen těžko spolehnout, jednak bylo málo početné a jednak samo procházelo transformací. Takto byla vyslovena nedůvěra např. hejtmanu v Přešticích Františku Bláhovi nebo v Poličce Kamilu Hennovi.⁵⁴ Oba dva odmítli přistoupit na diktát samozvaného národního výboru, trvali na služebních předpisech a dovolávali se nadřízené instance a jejich rozkazů. Oba se podvolili teprve pohrůžce násilí, o proběhlých předáních následně nový správce podal zprávu do Prahy, kde Kosina mohl jen stvrdit daný stav a sesazeného hejtmana povolal dočasně k sobě na zemskou politickou správu. Bláha se ovšem v Praze dlouho nezdržel, o pár měsíců později jej Kosina pověřil správou lanškrounského okresu a v květnu 1920 byl jmenován ministerským radou a odeslán na Podkarpatskou Rus coby šéf tamní politické správy.⁵⁵ Podobně zodpovědnou a náročnou úlohu by jistě nezískal, kdyby panovaly pochybnosti o jeho loajalitě a pracovních schopnostech. Ve svém novém postavení se musel Bláha rychle zorientovat v neznámém prostředí a zorganizovat československou vnitřní správu v nejvýchodnějším cípu republiky. Až sem jej ovšem pronásledovala animozita socialistických stran, která zřejmě stála i za jeho nuceným odchodem z Přešticka. Tento okres byl totiž již před válkou vyhlášený jako bašta národních sociálů a socialistický deník 28. říjen jej ještě 2. 7. 1920 napadl článkem „Jak dobře kvalifikované úředníky posílá naše republika na Příkarpatskou Rus“, ve kterém jej obvinil z alkoholismu a rakušáctví coby paušálního a těžko definovatelného hříchu všech bývalých c. k. úředníků. Ve svém vyjádření si Bláha povzdechl: „Jest mi trapné, když po tak dlouhé bezvadné službě takové sprosté útoky trpěti musím. [...] Dnes každý, kdo politického úředníka způsobem hrubým napadne, aneb zbije, cítí se hrdinou a jest na to pyšným.“⁵⁶

Zatímco důvody pro odchod Bláhy byly zřejmě politické, aby se socialistické strany zbavily jim nepříliš nakloněného a autoritativního hejtmana, poličský národní výbor svoje rozhodnutí zdůvodnil hejtmanovou lhostejností a nečinností v důležitých agendách, kdy pozdě vyplácel podpory uprchlíkům, neprovedl státní nouzovou akci a okres tak zbytečně přišel o peníze z přidělených dotací. Dále

54 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35087, hlášení okresního hejtmanství v Přešticích, 2. 11. 1918; č. j. 35052, hlášení okresního hejtmanství v Poličce, 1. 11. 1918. Srov. též *Boj o směr vývoje československého státu*, I. (říjen 1918 – červen 1919), Praha 1965, s. 120, dokument č. 102, ONV (Okresní národní výbor) v Poličce Národnímu výboru (NV) v Praze, 1. 11. 1918.

55 K situaci v lanškrounském okrese srov. Marie MACKOVÁ, *Ze života Emiliána Troldey. Příspěvek k dějinám úřednictva první instance*, in: Sborník příspěvků vydaný k 60. narozeninám Vladimíra Kalába, Pardubice 2001, s. 69–80.

56 NA, f. PMV, ka. 19, sig. II/B/49, č. j. 13427/1920, prohlášení F. Bláhy, 23. 7. 1920.

nerozděloval dodávky cukru, sám si přidělil a vedl aprovizační agendu, aniž by se jí nějak soustavně věnoval, současně ovšem chamtivě strádal a kumuloval další honorované funkce.⁵⁷ Co rozhodovalo, bylo, že oba zmínění funkcionáři v kritické chvíli postrádali důvěru většiny obyvatel okresu, který spravovali.

Obecně lze říci, že první dva měsíce po vzniku státu byly nejkritičtější a v tomto období mohl okresní šéf nejsnáze ztratit své místo, a to fakticky pouze rozhodnutím na místní úrovni.⁵⁸ Zemská instance i teprve rodící se ministerstvo vnitra se o situaci dozvěděly nezděděly až *ex post* a mohly ji jen potvrdit. A to bez ohledu na stížnosti i stesky sesazených hejtmanů, poukazujících jak na kontinuitu v oblasti práva i správy zaručenou recepční normou, tak i na své domnělé zásluhy v protirakouském odboji.⁵⁹ V prvních týdnech stačilo málo, jeden drobný incident a okresní šéf se stal na svém místě nemožný. V Sedlčanech okresní hejtman Bohumil Stříbrný ihned nerozdělil zabavený cukr a „jen s největší potíží byla osobní jeho bezpečnost některými občany uchráněna“, aby nebyl na ulici přímo inzultován. „Z projevů přítomných (ku příkladu z výkřiků: židovský hejtman, židy podplacený lump, oběste ho apod.) jest zjevno, že naprosto ztratil veškerou důvěru i vážnost obyvatelstva a že každý jeho úřední výkon bude provázen s úplnou nedůvěrou [...]“⁶⁰ Podobně nejasným a pro místní národní výbor těžko čitelným postupem ztratil důvěru i okresní hejtman Josef Ruth ve Dvoře Králové. Jak Stříbrného, tak Rutha stál střet s národním výborem místo, nic ovšem nebránilo tomu, aby se ujali vedení okresu někde jinde, kde je nikdo neznal.⁶¹ Pokud okresní hejtman vydržel na svém místě až do konce roku, měl velkou šanci, že na něm zůstane i nadále a odejde jen na svou žádost, nebo z rozkazu nadřízených míst pro služební důvody.

Toto ovšem platilo pro vnitrozemské okresy s převahou českého obyvatelstva, kde se národní výbory dostaly do interakce se státní mocí okamžitě po

57 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35128.

58 ONV v Sušici adresoval místnímu okresnímu hejtmanu dopis, kde mu jednoznačně oznámil meze jeho budoucího úředního působení: „Okresní národní výbor má tedy právo i moc vykonávati funkce moci vládní jménem Národního výboru československého v Praze [...], pokud a jak dalece uzná za vhodné a nutno v zájmu věci národní. Okresní hejtmanskví v Sušici, dávši se do služeb národa, má povinnost i ve všem býti na ruku okresnímu národnímu výboru a plniti bezpodmínečně a bez průtahů veškeré jeho příkazy. [...] Okresní národní výbor [...] jest však také hotov zjednatí jim průchod všemi prostředky, tedy i mocí.“ Citováno dle V. PEŠA, *Národní výbory*, s. 94–95, příloha X.

59 Srov. případ strakonického hejtmana Jana Tauera, který podrobně dokládá korespondenci se svým synem – zběhem rakouské armády, jenž uprchl do Švýcarska a měl mít kontakty na T. G. Masaryka. NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 35780, žádost J. Tauera, 8. 11. 1918.

60 Tamtéž, č. j. 36560, zpráva ONV v Sedlčanech, 20. 11. 1918.

61 Tamtéž, f. PMV, ka. 28, sig. II/R/2, zpráva ONV ve Dvoře Králové, 25. 11. 1918.

pražském převratu a kde jejich působnost trvala pouze do počátku prosince, kdy se pražský ústřední výbor, resp. nová československá vláda cítila již natolik silnou, aby je mohla zrušit.⁶² Jiná situace panovala v pohraničních okresech s německojazyčnou většinou, kde se celý proces převzetí moci prodloužil o jednu epizodu související se vznikem německorakouských provincií. Po obsazení Trutnova československým vojskem, se okresní hejtman Daublebsky von Sterneck odmítl podrobit českému národnímu výboru i vojenskému veliteli a trval na tom, že nejsou oprávněni mu cokoli poroučet a od něj vyžadovat. Za své nadřazené chápal jedině místodržitelství a ministerstvo vnitra, a když se mu místní samozvaný národní výbor snažil doručit dekret o udělení nucené dovolené, protože se ukázal být „nepřítelem Československého státu“, odmítl jej přijmout a odmítl také předat správu hejtmanství s tím, že se musí dotázat místodržitelství. Na repliku zástupců národního výboru, že jejich rozhodnutí je neodvolatelné, je vyhodil ze dveří.⁶³ K předání úřadu došlo nakonec jen pod hrozbou násilí za vojenské asistence, ovšem v pražském ústředí mu toto jednání nijak neuškodilo. Daublebsky rigorózně trval na zachování kontinuity správy a nepodrobil se německorakouské odtrženecké vládě ani samozvanému národnímu výboru, a i když nebylo možné, aby zůstal v Trutnově, byla mu v roce 1919 svěřena správa důležitého okresu Karlovy Vary.

Na Daublebského postupu je zajímavý postoj německojazyčných úředníků k německorakouským separatistickým snahám. Zatímco řada starších okresních šéfů odmítla s těmito dobrodruhy z Liberce vůbec jednat a chovali se dále jako loajální služebníci rakouského státu (mj. chomutovský hejtman Vincenc hrabě Huyn, frýdlantský Josef Hirsch, prachatický Otto Bolleschka, stříbrský Felix Maschner), který na území českých zemí nahradilo Československo, jiná skupina především mladších konceptních sil v hodnostech místodržitelských tajemníků a okresních komisařů neváhala a složila liberecké vládě přísahu. Někteří z nich ji také dodrželi a odmítli sloužit v československé správě – jejich východiskem tak byla buď žádost o přeložení do výslužby (a to s vědomím, že pokud nemají dostatečný počet odsloužených let, získají procentuálně nižší penzi), či rovnou oznámení

62 V. PEŠA, *Národní výbory*, s. 65–82. Jak se vyjádřil J. Stříbrný již 2. listopadu 1918: „My jsme zakládali Národní výbory jako revoluční sbory proti starému Rakousku, sbory, které měly funkci destruktivní, které měly mařit veškerý chod v otázkách správních a v otázkách úřadů centrálních. V tomto okamžiku, kdy máme celý stát, bylo by to ovšem nesmyslným, kdybychom vedle úřadů, které máme ve svých rukou jako poštu, [okresní] hejtmanství, četnictvo, měli ještě druhé korporace tak zvané Národní výbory, které by nám rušily celý organismus.“ Citováno dle V. PEŠA, *Národní výbory*, s. 90, příloha VI, stenografický záznam plenární schůze Národního výboru v Praze 2. 11. 1918.

63 NA, f. PMV, ka. 19, sig. II/D/3, zpráva dohlédacího okresního hejtmana v Jičíně, 30. 1. 1919.

o vystoupení ze státní služby. Extrémním případem byl kaplický hejtman Josef Schöbel, který se aktivně podílel na organizaci vojenské obrany města a z okresu uprchl před postupující československou armádou.⁶⁴

Pocity těchto úředníků shrnul ve svém dopise Janu Kosinovi šéf litoměřického okresu dvorní rada Alfred Siegl,⁶⁵ šlo svým způsobem o omluvu svému představenému, že jednal proti jeho instrukcím a snad i očekávání. „Für uns deutsche Beamte ist das Weiterdienen in diesem Lande schier zur Unerträglichkeit geworden. Es bedarf gewiss keines ausdrücklichen Beweises dafür, dass es einem charaktervollen deutschen politischen Beamten ganz unmöglich ist, in diesem vorwiegend von Deutschen bewohnten Landesteile hinsichtlich der deutschen Bevölkerung im Namen des czechoslovakischen Nationalausschusses des Amtes zu walten. Die Kollegen böhmischer Nationalität konnten sich dieser Anordnung gern und willig unterordnen; sie traten damit ja nur in die Dienste ihres Volkes und seines jungen Nationalstaates. Uns deutschen Beamten in diesem Lande aber wird es verwehrt, unserem Volke zu dienen. Wir kommen durch Unterordnung unter die neue Landeshoheit in unlösbaren Widerstreit mit unserem Volke überhaupt, mit der überwiegenden Bevölkerungsmehrheit in unseren Bezirken und mit unserer nationalen Ehre!“⁶⁶

Podobně nacionálně smýšlejících úředníků, kteří z principu odmítali sloužit Československu jako národnímu státu Čechů, nebylo ovšem mnoho.⁶⁷ Z penzionovaných okresních šéfů toto platilo snad ještě o správci duchcovského

64 Tamtéž, f. PMV – kancelář A. Švehly, ka. 452, č. j. 63osob., zpráva důvěrníka Národní jednoty pošumavské o poměrech na Kaplicku, 23. 11. 1918.

65 Tamtéž, bez č. j., zpráva NV v Litoměřicích o poměrech u místních státních úřadů.

66 NA, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 37523, dopis A. Siegla správci místodržitelství, 2. 12. 1918. „Pro nás, německé úředníky, se další služba v této zemi stala zcela nesnesitelnou. Není jistě zapotřebí žádného důkazu k tomu, že pro uvědomělého německého úředníka je zhola nemožné vést úřad ve jménu československého národního výboru, a to vůči německému obyvatelstvu na území obydleném převážně Němci. Kolegové české národnosti se tomuto nařízení mohli rádi a ochotně podvolit, vždyť tím vstupovali do služeb vlastního národa a vlastního mladého národního státu. Nám, německým úředníkům, bylo v této zemi ovšem upřeno, abychom sloužili svému národu. Podřízením novému státnímu zřízení tak přicházíme do neřešitelného konfliktu s vlastním národem, s velkou většinou obyvatelstva v okresu a s vlastní národní ctí!“

67 Tamtéž, č. j. 37931, výnos prezidia ministerstva vnitra 8. 12. 1918. Ministr vnitra v něm vyslovil ochotu přijmout německojazyčné úředníky z pohraničních oblastí, kteří nesložili slib německo-rakouské vládě a byli suspendováni. V zásadě se nakonec ovšem uplatnilo pravidlo, že československý stát přijal do svých služeb všechny, kteří to výslovně neodmítli a svou případnou přísahu Německému Rakousku dokázali zdůvodnit nedostatkem informací či tím, že se nacházeli pod nátlakem. Tento benevolentní přístup plynul bezpochyby z akutního nedostatku vzdělaného konceptního úřednictva a je pozoruhodné, že tak stát automaticky přijímal všechny, kteří sloužili

hejtmanství Gustavu Pleskarzi (19 služebních let), který ovšem odešel coby ředitel k soukromé společnosti se spíše finanční než politickou motivací, a o hejtmanu v České Lípě Raimundu Krautschikovi (30 služebních let). Toho československá správa poslala nejprve na dovolenou s čekatelným, 1920 jej penzionovala dočasně a teprve v roce 1925 natrvalo. U ostatních penzionovaných německých okresních hejtmanů lze nacionální a politické motivy z jejich strany hledat těžko, spíše o jejich služby nestál nový stát. Chebský dvorní rada Karl Kaiser (37 služebních let) požádal o penzi již před 28. říjnem 1918 a československá správa mu nijak nebránila v odchodu. Naopak mu na Kosinův návrh mimořádně vyměřila vyšší penzi „vzhledem k jeho dlouholeté, bezvadné a oddané službě“ – a to i když tato služba patřila habsburskému mocnářství.⁶⁸ Před převratem podal žádost i liberecký místodržitelství rada Viktor rytíř von Steffek (38 služebních let), nicméně již telegramem ze dne 31. října 1918 ji stáhnul a místodržitelstvímu prezidiu oznámil, že se vzhledem ke svému vynikajícímu zdraví a nedostatku německých správních úředníků dává novému státu k dispozici. Ten ovšem na jeho služby nijak nerefletoval.⁶⁹ Podobně nevyloučil své další setrvání v československých službách ani žatecký hejtman Franz Schmidt (38 služebních let), který se 14. listopadu 1918 (k obsazení Žatce československým vojskem došlo až 6. prosince) dotázal, zda má v současných nevyjasněných poměrech nastoupit na dovolenou, nebo žádat o penzionování. Pražská zemská instance mu obratem sdělila, že „proti podání žádosti za přeložení do výslužby není námitek. Žádost za dovolenou musela by býti doložena vysvědčením lékařským o neschopnosti ke službě“.⁷⁰ Není divu, že po takové odpovědi požádal Schmidt o penzi. Chomutovský Vinzenz hrabě Huyn (29 služebních let) byl libereckou vládou sesazen a ochrany se dovolával v Praze,⁷¹ žádost o přeložení do výslužby, údajně ze zdravotních důvodů, podal 29. prosince 1918.⁷²

Snaha zůstat ve službě i v nových poměrech pramenila nejvíce z mimořádně špatné finanční situace všech státních zaměstnanců, a to včetně těch vysoce postavených. Během světové války totiž fantasticky narostly ceny základních potravin,

v Čechách u stávajících státních úřadů. Na Slovensku např. museli úředníci o své převzetí do služeb písemně požádat a vyčkat vyřízení žádosti.

68 Tamtéž, f. PMV, ka. 23, sig. II/Konceptní úředníci/15, návrh PMV pro ministerskou radu, 29. 3. 1919.

69 Tamtéž, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 34947, telegram V. v. Steffek, 31. 10. 1918.

70 Tamtéž, č. j. 36062, fonogram okresního hejtmanství v Žatci, 17. 11. 1918.

71 Tamtéž, č. j. 35757, fonogram okresního hejtmanství v Chomutově, 13. 11. 1918.

72 Tamtéž, ka. 4228, č. j. 39659, žádost V. Huyna, 29. 12. 1918.

uhlí i jiných surovin, platy stanovené zákonem z roku 1906 ovšem zůstávaly stejné a vše se řešilo nesystémovými drahotnými přídávky a dalšími výpomocemi. Úředník odcházející do výslužby měl ovšem po splnění podmínky 35 let služby nárok jen na plnou výši svého platu bez aktivního přídávku, drahotní výpomoc dostával jen v poloviční výši. Je zřejmé, že takový propad v příjmech si domácnost úředníka nemohla dovolit, když už tak hospodařila s více než napjatým rozpočtem. Kritická situace nastávala obzvláště tehdy, pokud byli synové ještě na studiích nebo neprovdané dcery bez zaměstnání doma. A proto se Franz Schmidt ještě téhož roku 1919 obrátil na zemskou politickou správu s prosbou o zvýšení penze, ovšem bez úspěchu.⁷³

V zásadě lze konstatovat, že zhruba tři čtvrtiny německých vedoucích úředníků zůstalo ve službách nového státu, 60 % okresních hejtmanů dále vedlo okresní politické správy, další pokračovali v kariéře u zemské instance. Nebyli ve službě šikanováni, znevýhodňováni ani opomíjeni, stát od nich ovšem vyžadoval lojalitu, znalost úředního jazyka a ochotu a iniciativu sloužit novému režimu. Že německé obyvatelstvo podobně příliš horlivé chování především u úředníků německé národnosti nelibě neslo, nemůže překvapit. Jak zmiňoval dvorní rada Siegl ve svém dopisu, při svém národním přesvědčení dokázal coby německý úředník sloužit mnohonárodnostní monarchii, nikoliv ovšem národnímu státu Čechů a Slováků. Výmluvný je případ okresního hejtmána ve Stříbře Felixe Maschnera. Ten sice pocházel z Písku z jazykově české rodiny, jeho manželka byla ovšem německé národnosti a on sám se po celou dobu působení ve Stříbře (od roku 1890) pohyboval výlučně v německé společnosti. Po pražském převratu se jako jeden z prvních přihlásil do služeb Národního výboru a začal úřadovat v jeho intencích. Tento postup pobouřil nejen místní německou národní radu, která jej okamžitě zbavila funkce, ale i většinově německé obyvatelstvo okresu a Maschner byl několikrát napaden a inzultován.⁷⁴ Jeho návrat do čela okresního hejtmanství mu zajistila až setnina československého vojska, pod jejíž ochranou se do Stříbra vrátil. Maschnerova popularita byla v tu chvíli ovšem nulová, místní na něj i jeho rodinu pokřikovali: „Pfui, schämen Sie sich, Verräter!“ a bylo mu opakovaně vyhrožováno, takže jej pražská vláda musela neprodleně přeložit.⁷⁵ Až do roku 1924 vedl důležitou okresní politickou správu v Liberci a nějaký čas fungoval i coby předseda

73 Tamtéž, f. PMV, ka. 23, sig. II/Koncepční úředníci/15, žádost F. Schmidta, 25. 11. 1919.

74 Tamtéž, ka. 21, sig. II/Koncepční úředníci/3, charakteristika F. Maschnera b. d.

75 Tamtéž, f. PM, sig. 1/6/1, ka. 4227, č. j. 36261, fonogram okresního hejtmanství ve Stříbře, 20. 11. 1918.

obecní správní komise poté, co bylo rozpuštěno vedení libereckého magistrátu.⁷⁶ Za své služby byl v lednu 1921 povýšen na ministerského radu. Podobně se osvědčil Theodor Wagner ještě jako místodržitelský tajemník v listopadu 1918, když v Chomutově převzal správu úřadu po sesazeném hraběti Huynovi: „Dr. Wagner vystihnul však správně situaci a nepodrobil se diktátu, aby složil slib vládě pro Německé Čechy v Liberci. Když pak německý národní výbor v Chomutově po nějaké době si předvolal veškeré úřednictvo okresní politické správy s dr. Wagnerem v čele a kategoricky je vyzval, aby složili slib pro německou vládu v Liberci, obhájil dr. Wagner v delší výborné řeči své zamítavé stanovisko s takovým úspěchem, že národní výbor od svého požadavku upustil.“⁷⁷ Wagner měl zřejmě dobrý instinkt a tušil, že liberecká provincie hlásící se k Německému Rakousku, které však leželo na opačné straně Čech, nebude mít dlouhého trvání. Vsadil proto na český národní stát stojící na straně vítězné Dohody. Jeho cílevědomě pročeské chování, kdy jako jeden z prvních německých hejtmanů zavedl pro své podřízené kurzy češtiny – a sám jim ve studiu šel příkladem – mu zajistilo pevné místo v československé státní správě. V listopadu 1919 na něj ministerstvo vnitra upozornil i vládní tajemník Jaroslav Aster, v té době poradce a spolupracovník ministerského předsedy Tusara.⁷⁸ Jeho pochvala měla zřejmě za následek mimořádné povýšení Wagnera do hodnosti okresního hejtmana.⁷⁹

Politická správa v prvním roce republiky

První měsíce trvání nového státu s sebou přinesly neustálé personální přesuny mezi I. a II. instancí, mezi zemskými úřady a novými centrály, mezi českými dědičnými zeměmi a Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. Především budování nových ministerstev a výstavba státní správy na východě republiky kladly na českou a moravskou politickou správu nebývalé nároky, které podle mínění zemského šéfa ohrožovaly samotnou způsobilost tohoto aparátu dostát svým úkolům. A to tím spíše, že tyto úkoly měly tendenci narůstat a množit se.⁸⁰

76 Srov. tamtéž, f. PMV, ka. 25, sig. II/M/91.

77 Tamtéž, ka. 46, sig. II/W/15, č. j. 14564, zpráva prezidia ZPS, 26. 11. 1919.

78 Tamtéž, č. j. 14225, dopis J. Astera prezidiu ministerstva vnitra, 17. 11. 1919.

79 Tamtéž, ka. 22, sig. II/Koncepční úředníci/8, č. j. 20470, jmenovací návrh prezidia ZPS.

80 Srov. Karel SCHELLE, *Vývoj správy v předválečném Československu*, I., Brno 1991, s. 29–33, 111–118.

Tabulka č. 3

Úbytek v počtu vedoucích konceptních úředníků politické správy
v Čechách v letech 1918–1919

	V. (dvorní rada)	VI. (místodr- žitelský rada)	VII. (okresní hejtman)	VIII. (místodržitel- ský tajemník, vrchní okresní komisař)
Skutečný stav k 1. 1. 1918	10	55	120	120
Do 1. 10. 1919				
a) převzatí do ministerstev	0	3	13	22
b) penzionování	4	4	1	0
c) zemřelí	0	2	3	2
d) propuštění na vlastní žádost	0	0	2	4
e) na nucené dovolené	2	3	1	1
f) na nemocenské	2	1	5	2
g) přidělení službou mimo Čechy	1	0	2	0
Celkový úbytek	9	13	27	31

Na místa těchto zkušených rutinérů byli záhy povýšeni noví a k nahrazení těchto ztrát bylo nutné okamžitě do služby povolat desítky mladých sil. Na počátku ledna 1919 v denních listech vyšly inzeráty vyzývající absolvované právníky ke vstupu do státní služby.⁸¹ Do října 1919 bylo přijato 136 mladých konceptních praktikantů (podle nového titulu místodržitelských koncipientů), absolventů právnických fakult. Často ovšem teprve se dvěma státními zkouškami, kteří se během svých prvních měsíců služby věnovali především studiu, nejprve ke složení třetí státní zkoušky a zakončení práv a pak k absolvování praktické politické

81 Tamtéž, f. PM, ka. 4228, sig. 1/6/1, č. j. 941, žádost JUDr. K. Součka o přijetí do státní služby 8. 1. 1919.

zkoušky předepsané pro každého konceptního úředníka v tomto správním odvětví. Jejich okamžitý vklad do systému byl logicky mizivý a mohli se jen stěží stát přiměřenou náhradou za odešlé zkušené praktiky.⁸² Zmíněné personální přesuny mezi jednotlivými úřady probíhaly v době mimořádného společenského vypětí, během konsolidace nového režimu a za přechodu z válečného hospodářství na mírové poměry. To se odráželo v horečnaté aktivitě nejen Revolučního národního shromáždění, ale i jednotlivých ministerstev, jejichž zákony a nařízení mířily v první řadě na politické úřady I. a II. instance jakožto hlavní výkonné orgány státní správy. V krátkém sledu několika měsíců tak byli političtí úředníci postaveni před celou řadu nových úkolů:

a) Zákonem č. 63 Sb. z. a n. o podpoře nezaměstnaných ze dne 10. prosince 1918 byly zřízeny *demobilizační výbory* v místě každého okresního soudu, jejichž členy jmenoval politický úřad paritně z řad zaměstnanců a zaměstnavatelů a funkci předsedy pak obvykle vykonával právě některý z politických úředníků;⁸³

b) zákonem č. 75 Sb. z. a n. ze dne 31. ledna 1919 (obecní volební řád), který přenesl řízení všech přípravných prací a celého volebního postupu na okresní politické správy. Právě příprava a provedení obecních voleb, postavených nově na základě všeobecného a rovného hlasovacího práva a zahrnujících daleko širší okruh osob, zaměstnávala politické úřady po celou první polovinu roku 1919, případně i dále, když byly v četných případech volby zemskou instancí zrušeny a nařizeny znovu;

c) zákonem č. 76 Sb. z. a n. ze dne 7. února 1919 (novela obecního zřízení), § 23, kterým bylo umožněno po přechodnou dobu slučovat a rozlučovat obce a měnit jejich hranice, aniž by k tomu byl třeba souhlas zúčastněných obcí (sic!) nebo zákonodárných sborů (do roku 1913 šlo výhradně o zemskou agendu vázanou na souhlas zemského sněmu). Vše záviselo na tzv. dobrých zdáních, která vypracovávaly právě okresní politické správy;

d) vládním nařízením č. 224 Sb. z. a n. o dodatečných prohlídkách válečných invalidů ze dne 23. dubna 1919. Tyto prohlídky se konaly před nově zřízenými *okresními sociálně-lékařskými komisemi*, kterých bylo nakonec v Čechách zřízeno 32 a jejichž předsedy se opět stali političtí úředníci, obvykle okresní hejtman v sídle komise;

82 Tamtéž, ka. 4529, sig. 1/6/24–63, koncept zprávy prezidenta zemské politické správy prezidiu ministerstva vnitra, 17. 10. 1919. U mnohých nově přijatých praktikantů šlo nadto jen o východisko z nouze a službu opustili, jakmile se jim naskytl lépe placená příležitost, nebo když je nadřízený úřad přeložil mimo místo bydliště.

83 Jan JANÁK, *K charakteru veřejné správy v počátečním období existence ČSR*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada historická (C) 20–21, 1972, č. 18–19, s. 5–33.

e) zákonem č. 268 Sb. z. a n. ze dne 15. května 1919, kterým se značně rozšířil okruh osob podléhajících nemocenskému pojištění, a tím agenda politických úřadů;

f) zákonem č. 276 Sb. z. a n. o úvěru pro válkou poškozené živnostníky ze dne 23. května 1919 a vládním nařízením č. 358 Sb. z. a n. ze dne 27. června 1919, § 10, kterým se stanovil organizační řád tohoto úvěru. V každém okresním městě byly vytvořeny zemské a okresní *komitety* k povolování úvěru, jejichž členem byl – opět – úředník místní politické správy;

g) vládním nařízením č. 477 Sb. z. a n. o zřízení *okresních obilních úřadů* ze dne 8. srpna 1919, § 8, které nařizovalo, že funkcí přednosta má být vždy pověřen konceptní úředník příslušné okresní politické správy;

h) zákonem č. 530 Sb. z. a n. o státním vyživovacím příspěvku ze dne 23. září 1919, § 7, který zřizoval zemské a okresní *vyživovací komise*, jejichž předsedou byl *ex officio* určen přednosta zemského nebo okresního politického úřadu.

Rostoucí povinnosti a klesající počet skutečně sloužících konceptních úředníků, pro které bylo povinné vysokoškolské vzdělání právnického směru a praktická zkouška, nutily vládu najít rychlé a levné řešení. Zákonem č. 262 Sb. z. a n. ze dne 15. května 1919 byla u okresních úřadů zřízena kategorie aktuárských úředníků pro tzv. pomocnou konceptní službu. Aktuáři – vzděláním středoškoláci – alespoň částečně odpomohli od rozšířeného a kritizovaného neduhu, kdy kvůli nedostatku vysokoškoláků konceptní práce na okresních hejtmanstvích vykonávali kancelisté a někdy dokonce i pomocní písaři, jejichž pracovní náplní mělo být pouze zhotovování a výprava čistopisů z konceptů připravených výhradně univerzitně vzdělanými úředníky.⁸⁴ I tak ovšem náklady na státní správu nepřestávaly růst. V červenci 1924 si alarmované ministerstvo financí nechalo přísně důvěrným oběžníkem zjistit počty státních zaměstnanců v jednotlivých resortech a jejich osobní náklady. Cílem bylo nejen získat přehled o rostoucí byrokratické zátěži, ale hlavně navrhnout možné úsporné kroky. Ve sledovaných proměnných byl i počet žen (zřejmě se počítalo s možností jim omezit či přímo zakázat vstup do státních služeb) nebo počet úředníků starších 55 let, kteří sice byli zkušení, ale drazí.⁸⁵

84 *Rok práce*, Praha 1919, s. 56.

85 NA, f. PMV, ka. 19, sig. II/Všeob/45, č. j. 13685/1924

Tabulka č. 4

Vývoj počtu konceptních úředníků politické a policejní správy včetně osobních nákladů

	1914	1921	1922	1923	1924
počet konceptních úředníků politické správy v Čechách	691	671	667	671	626
celkový počet úředníků a zřízenců politické správy v Čechách	2172	2983	2884	2794	2754
celkový počet úředníků a zřízenců policejní služby v Čechách	1843	2822	3771	3932	4181
osobní náklady: platy/drahotní přídavky (Kč)		44 178 087,43 66 170 825,68	47 283 982,87 65 169 955,28	60 362 686,52 38 426 126,51	

Z přehledu zpracovaného zemskou politickou správou v Praze lze jasně rozeznat výše naznačené tendence – jednak stálý pokles elitního vysokoškolsky vzdělaného úřednictva, v celkových počtech ovšem vyrovnaný nárůstem aktuárských a kancelářských zaměstnanců. Československý stát musel z finančních i personálních důvodů rezignovat na vysoce odborný charakter, který si držela rakouská státní správa. Současně akceptoval, donucen zvyšující se mírou státní kontroly nad různými oblastmi veřejného života, vyšší podíl středoškoláků zaměstnaných v konceptní službě. Zajímavé je sledovat i nárůst zaměstnanců policejních úřadů související s živelným zřizováním státních policejních ředitelství a komisařství v městech, kde doposud dohled nad veřejným pořádkem zajišťovala v první řadě obecní samospráva, a teprve když ta selhala, nastoupil okresní hejtman a jemu pod-

řízené četnictvo, případně vojsko. Stát tak na sebe přebíral nové úkoly a zajišťoval si zvýšenou kontrolu nad územím, kde tušil možné politické, národnostní či sociální konflikty. Nutně to ovšem muselo vést k vyšším nákladům.⁸⁶

Snaha o úspory a zefektivnění veřejné správy se stala ústředním tématem příštích let. V roce 1924 byl přijat restriktivní zákon, který měl o desetinu snížit počet veřejných zaměstnanců, jeho efekt byl ovšem nižší, než se čekalo. O dva roky později platový zákon přetvořil hierarchickou strukturu státního úřednictva včetně jeho požitků a v roce 1927 došlo k celkové reformě veřejné správy v českých zemích sloučením státní správy a samosprávy do jednoho úřadu. Neméně turbulentním vývojem jako úřady okresní a zemské úrovně prošly i ty centrální. Ministerstva byla jedinou instancí, na níž recepční zákon nedosáhl. Jejich budování, jakkoliv mimořádně zajímavé, však přesahuje záměr této studie. Jejím cílem bylo ukázat snad až překvapivou míru kontinuity klíčových aktérů státní správy, a to v nejdůležitějším oboru, tzv. politické správě. Navzdory často opakovaným prohlášením a okázalé snaze o vymanění se z rakouského dědictví reprezentoval státní aparát podstatný prvek při konsolidaci nového státu. Rakouský systém reprezentoval léty ověřený model, fungující v nacionálně, politicky a sociálně komplikovaném státním útvaru dualistické podunajské monarchie, který nebylo možné ani vhodné či žádoucí okamžitě nahradit. Čeští politici roky před první světovou válkou usilovali o získání vlivu na jeho fungování, když už jej nemohli zcela ovládnout, a teprve rok 1918 otevřel tuto cestu. Stačilo vybudovat vlastní ministerstvo vnitra a na vhodná místa dosadit loajální a osvědčené úředníky. Nebylo nutné ani sahat mimo vlastní správní obor, uvnitř rakouské byrokracie totiž už léta pracovali důvěrníci a skrytí spolupracovníci většiny českých politických stran, především té mladočeské, napříště národnědemokratické, ale i agrární nebo socialistické. Fungující model monokraticky řízeného a centrálně organizovaného aparátu pak zajistil vplynutí i německých okresů s jejich správními elitami, případně jejich organické nahrazení.

86 Podobný vývoj lze sledovat i v počtech a rozšíření četnictva, srov. Martin KLEČACKÝ, *Převzetí rakouského četnictva československým státem*, Diplomová práce FF UK, Praha 2010.

*The Takeover of Power.
The State Administration at the Beginnings of the
Czechoslovak Republic 1918–1920 using
the Example of the Czech Lands*

MARTIN KLEČACKÝ

This study deals comprehensively with the personnel changes at the key places of the administration of the state in the former Czech Lands after the foundation of Czechoslovakia until 1920. It focuses upon the so-called political administration as the most important component of the Austrian administration, whose task it was to maintain law and order and to simultaneously ensure the observance of laws and regulations on the territory under their protection. The representatives of political administration, firstly the Governor and the subordinated district commissioners, played the crucial role in how the new Czechoslovak administration conducted themselves towards the public and whether and how quickly the consolidation of the new state might be achieved.

In its first part, the study deals with the takeover of the Office of the Governor in Prague as the highest state office in Bohemia, the appointment of a new head of this Office and personnel changes in the leadership of important departments. It attempts to throw light on the motivation of the members of the National Committee in deciding to keep Jan Kosina in the crucial post of the Governor. It pays attention to Kosina's career in the civil service prior to 1918 in comparison to other top officials. In the second part the author turns his attention to district units directly subordinated to the Governor's Office and responsible for their respective administrative areas in the country. On the example of more than one hundred districts it lays out all possible scenarios which occurred when Imperial-Royal District Commissioners transferred to the Czechoslovak administration and thus documents a degree of continuity not merely at the level of institutions, but primarily in terms of the personnel, both in the Czech and German districts, which were led by officials of German origins. These changes are consequently quantified and the most pronounced examples are further examined in the next part. It reflects on possible reasons leading to the recall of a district head and even

further careers of officials for whom the October upheaval either meant a new chance for professional advancement or the other way round, thwarted personal ambitions and the enforced end of one's career in the civil service. At the same time, these personnel changes are placed within the framework of the further development of the political administration in the new Republic.

STUDIE

„Maffie“ (1914–1918)
pohledem československé historiografie:
strategie – význam – interpretace

JAN HÁLEK – BORIS MOSKOVIČ

JAN HÁLEK – BORIS MOSKOVIČ: „Maffie“ (1914–1918) as viewed by Czechoslovak historiography: strategy – importance – interpretation

The current study analyses changes relating to the approach of Czechoslovak historiography to the phenomenon of Czech domestic anti-Austrian resistance (1914–1918), better known by its later name „Maffie“. Firstly, the authors observe how the circumstances of academic research and also the manner of interpretation of this issue changed during the 1918–1968 period. In Part I, they firstly deal with the initial references to „the Maffie“ following the foundation of an independent Czechoslovak state, namely the politisation and instrumentalisation of this concept in the public domain and especially its reflection in contemporary historiography. In Part II, the authors' attention turns to the reflection of „the Maffie“ on the part of Marxist historiography in the years 1948–1968. The authors demonstrate the changes of academic research on Czech anti-Austrian resistance not merely in the approaches of individual authors but also on the basis of a wider development of the science of history.¹

1 Studie vznikla v rámci řešení grantového projektu Grantové agentury ČR: č. GA16-11252S *Maffie – mýtus a realita. Formování obrazu domácího protirakouského odboje v kolektivní paměti meziválečného Československa.*

Key words: historiography – anti-Austrian resistance – Maffie – World War I – Czechoslovakia

Vnímání „Maffie“ ze strany širší veřejnosti i odborné historické obce setrvává dodnes většinou v intencích hesla Masarykova slovníku naučného z roku 1929: „Maffie, za Světové války v Čechách tajné sdružení některých předních českých politiků protirakouských, jehož hlavním úkolem bylo posilování mravního odporu proti Rakousku a informování vůdců československého zahraničního odboje, Masaryka a Beneše, a financování československého revolučního hnutí.“²

Při hledání počátků používání termínu „Maffie“ vedou všechny stopy do období tzv. boje o rukopisy, kdy jako „Maffie“ či „literární banditi“ byla ze strany obránců Rukopisů označována skupina příznivců T. G. Masaryka, shromážděných kolem časopisů *Čas* a *Athaeneum*. Ti toto označení s krajně negativní až pejorativní konotací, za jehož autora je označován vydavatel *Národních listů* Julius Grégr, přijali za své. Termín „Maffie“ tak můžeme vnímat jako označení skupiny osob, podporujících veřejnou činnost a názorové směřování T. G. Masaryka. Z veřejného diskurzu se patrně vytratilo společně s uklidněním rukopisných sporů. Po vzniku republiky však docházelo ke zcela záměrné a promyšlené institucionalizaci tohoto termínu, přičemž se nikdo ze zainteresovaných osob netajil tím, že se používání slova Maffie pro účastníky domácího odboje, spolupracující s Masarykovou a Benešovou zahraniční akcí, váže až ke konci války a vzniku Československa.³

„Maffie“ jako v zásadě obecně akceptovaný pojem z českých moderních dějin, jenž měl představovat přitažlivý symbol domácí protirakouské rezistence, však v průběhu času procházel řadou pozoruhodných změn. Dosavadní odborný výzkum, ať už spjatý přímo s tematikou českého vývoje za první světové války nebo s následným obdobím meziválečného Československa, se otázkou prezentace tohoto fenoménu zatím ani v základních obrysech nezabýval. Disponujeme tak minimálními znalostmi o tom, za jakých konkrétních okolností docházelo po vzniku samostatného státu k formování narativu „československé revoluce“ let 1914–1918. Stejně tak se pozornosti nedostávalo analýze strategií, argumentačních prostředků a celkového interpretačního

2 Heslo *Maffie*, in: *Masarykův slovník naučný. Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*, IV, Praha 1929, s. 650.

3 Srov. Milada PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, Díl I, Ve znaku persekuce, Praha 1937, s. 117n.

rámce, jež se v souvislosti s tímto narativem objevovaly. „Maffie“ byla přitom vedle Masarykova zahraničního odboje a československých legií považována za jednu z hlavních složek „revoluční akce“, která vyvrcholila v říjnu 1918 vznikem nezávislého Československa.

V předkládané studii se naše pozornost zaměřuje na roli, kterou v procesu prosazování a etablování „Maffie“ v rámci zmíněného narativu sehrála československá historiografie. Reflexi „Maffie“ ze strany dobového odborného výzkumu přitom sledujeme v poměrně dlouhém období let 1918–1968, k čemuž nás vedlo několik důvodů. Především jsme se snažili postihnout základní interpretační posuny i obraty, ke kterým ve vztahu k „Maffii“ docházelo v rámci československé historické obce. Tento záměr tedy nutně vyžadoval celkové srovnání produkce meziválečného dějepiscetví s výzkumem poválečné, především marxisticky orientované historiografie. Jen v tomto poměrně dlouhém časovém horizontu bylo možné analyzovat odlišné hodnocení „Maffie“, stejně jako zaznamenat i její různá hodnocení či zacházení se samotným pojmem. Zvolený postup ovšem vyžadoval poněkud odlišné zpracování obou chronologicky oddělených částí. Zatímco v pasážích věnovaných éře první republiky jsme se mohli takřka výlučně koncentrovat na újeji vymezený fenomén „Maffie“, v období po roce 1945 jsme vzhledem k zásadním proměnám v nazírání let 1914–1918 i odlišným akcentům dobového výzkumu museli odbornou reflexi „Maffie“ sledovat v širším kontextu bádání o českém vývoji za první světové války.

Počátky „druhého života“ (1918–1924): „Maffie“ jako pojem a narativ

Jednotný a velmi záhy ve veřejném prostoru dominující vzorec výkladu dějin protirakouského odboje nepochybně v prvních letech po vzniku Československa nejen pomáhal utvářet historickou paměť jeho občanů, ale současně působil i jako silný legitimizační prvek nového státu. Zpětná institucionalizace české domácí protirakouské rezistence v podobě „Maffie“ umožňovala její propagandistické uchopení a další využití ve změněných poměrech po roce 1918. Prezentace „Maffie“ jako nadstranického orgánu tak mohla mimo jiné pomoci překrýt některé rozpory panující mezi jednotlivými skupinami tvořícími domácí odboj a zároveň zdůraznit provázanost jejich činnosti za války s Masarykovou a Benešovou zahraniční akcí. Cíl, k němuž tato prezentace v meziválečném období s největší pravděpodobností směřovala, lze najít například v textu otištěném v roce 1931 v *Ottově slovníku*

naučném nové doby. Jeho autor, „maffista“ Antonín Hajn, zde „Maffii“ představoval jako malé vydání celého národa, jako organizaci „vskutku všenárodní“.⁴

S konkrétní prezentací „Maffie“ jako organizace zastřešující český domácí protirakouský odboj za první světové války bylo započato již krátce po vzniku Československa. Z některých prvních sdělení je přitom evidentně cítit novost používání tohoto termínu v daném kontextu. Přemysl Šámal, jenž po emigraci Edvarda Beneše v létě 1915 převzal organizační zajištění protirakouských aktivit a byl tradičně označován jako „hlava Maffie“, tak například v souvislosti s příjezdem Masaryka do vlasti ve svém fejetonu otištěném 22. prosince 1918 v *Národních listech* hovořil o „nyní tak zvané Maffii“.⁵ Tento Šámalův obrat, jenž se objevil právě u příležitosti triumfálního příjezdu vůdce protirakouského odboje do Prahy, poměrně zřetelně naznačoval, že označení „Maffie“ bylo terminologickým produktem popřevratové reality prodchnuté národní euforií. Skutečnost, že k užití tohoto pojmu došlo – navíc ze strany vrcholného předáka domácí protirakouské rezistence – v podstatě až ex post, předznamenalo v mnoha ohledech způsob a limity jeho následné prezentace.

Z hlediska námi sledované reflexe „Maffie“ ze strany československé historiografie jsou úvodní léta první republiky charakteristická především logickým důrazem na historicko-dokumentační činnost. Materiály a dokumenty k dějinám „československé revoluce“ se záhy po 28. říjnu 1918 začaly objevovat na stránkách novin a časopisů. Brzy následovaly i první souborné práce. Jejich autory byli v převážné většině případů přímí účastníci popisovaných událostí. Jak však v roce 1920 konstatoval další z „maffistů“, tehdy dvaatřicetiletý historik Jaroslav Werstadt, který se postupně i s ohledem na funkci vedoucího Archivu národního osvobození stal jedním z hlavních „vykladačů“ dějin prvního odboje,⁶ pokusy o objektivní, i když zatím jen provizorní historické zpracování a hodnocení byly pouze „mizivou výjimkou“.⁷

4 Heslo *Československo*, in: Ottův slovník naučný nové doby. Dodatky k Velikému Ottovu slovníku naučnému, I/2, Praha 1931, s. 1096–1097.

5 Přemysl ŠÁMAL, *T. G. Masaryk za hranicemi* (fejeton), *Národní listy*, 22. prosince 1918, č. 164, s. 1.

6 V této souvislosti je třeba zmínit Werstadtem vypracovávané hodnotící přehledy publikací k problematice československého odboje, publikované od roku 1920 na stránkách *Českého časopisu historického*. Viz Jaroslav WERSTADT, *Materiály a dokumenty k dějinám našeho osvobození*, *Český časopis historický* (ČČH), 26, 1920 s. 309–318; 27, 1921, s. 259–265, 504–511; 29, 1923, s. 276–280, 566–571; *Literatura a dokumenty k dějinám našeho osvobození*, 30, 1924, s. 641–651; 32, 1926, s. 211–220, 656–663; 33, 1927, s. 213–220; 34, 1928, s. 213–221.

7 J. WERSTADT, *Materiály a dokumenty k dějinám našeho osvobození*, ČČH, 26, 1920, s. 309. Pozornost si v této souvislosti zaslouží především sbírka dokumentů vydávaná již od roku 1918

„Maffie“ se v roli symbolu domácího protirakouského odboje v této době mnohem častěji objevovala jako politikum, než předmět odborného bádání. Na jedné straně se tak sice stávala obecně akceptovaným a běžně užívaným pojmem, na straně druhé to však vedlo k výrazné instrumentalizaci jejího významu i s tím spjatého výzkumu. Dokazovalo to i zjevně nadsazené tvrzení Edvarda Beneše, který 30. září 1919 ve svém prvním vystoupení v Národním shromáždění po návratu z pařížské mírové konference, při němž sám sebe označil za „sekretáře Maffie“, konstatoval, že „historie Maffie v různých variantech jest již známa.“⁸

Beneš ovšem v tomto případě zaměňoval seriózní historiografické bádání za oficiózní a v řadě ohledů účelově konstruovaný výklad zrodu a aktivit „Maffie“, jehož základní rámec můžeme nalézt již ve stati *Před Národním výborem* z pera Antonína Hajna a Přemysla Šámala z října 1919. Tento informačně již bohatší spis poprvé v ucelenější podobě představoval – symbolicky právě u příležitosti prvního výročí vzniku ČSR – základní narativ „Maffie“, z něhož následně vycházela nejen dobová publicistika, ale i československá historiografie. „Maffie“, jejíž název je zde datován do doby pozdější, je představena jako společenství vzniklé sloučením tří pražských odbojových středisek. Jako první je uveden okruh osob kolem T. G. Masaryka. Druhou skupinu představují mladočeši Karel Kramář, Alois Rašín a jejich sympatizanti. Jako třetí je zmíněno sokolské středisko v čele s Josefem Scheinerem. Coby první členové „Maffie“ jsou v abecedním pořadí jmenováni Edvard Beneš, Antonín Hajn, Karel Kramář, Alois Rašín, Josef Scheiner, František Soukup a Přemysl Šámal. Zároveň je oběma autory zdůrazněna anonymita dalších spolupracovníků, jejichž počet v průběhu první světové války stále rostl.⁹ Toto pojednání lze označit za první prezentační schéma vymezující hranice, v jejichž rámci byla „Maffie“ a její činnost v následujících letech představována, a to včetně její zdůrazňované nadstranickosti.

Při celkovém hodnocení reflexe „Maffie“ v úvodním období první republiky je ale nutné mít stále na paměti, že se pozornost dobové historiografie už od

Zdeňkem Václavem Tobolkou, v jejímž rámci byla mimo jiné uveřejněna akta dokumentující velezrádné procesy s Karlem Kramářem, Václavem Klofáčem a Rudolfem Giuniem. Zdeňk Václav TOBOLKA (ed.), *Proces Dra Kramáře a jeho přátel*, I–V, Praha 1918–1920 (Prameny současných dějin českých, č. 1); TÝŽ (ed.), *Obžalovací spis proti Václavu Klofáčovi a Rudolfu Giuniovi pro zločin velezrady dle § 58c tr. z.*, Praha 1919 (Prameny současných dějin českých, č. 3).

8 Národní shromáždění československé 1918–1920, 77. schůze, část 2/7 (30. 9. 1919), <https://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/077schuz/s077002.htm> (10. ledna 2018).

9 Antonín HAJN – Přemysl ŠÁMAL, *Před Národním výborem*, in: Národní shromáždění československé v prvním roce republiky, ročenka 1918–1919, Praha 1919, s. 4–14.

počátku nesrovnatelně více soustřeďovala na zahraniční odboj, zvláště pak na působení T. G. Masaryka, Edvarda Beneše, Milana Rastislava Štefánika a na aktivity československých legií v Rusku. V poměru s těmito aktéry „československé revoluce“ se „Maffie“ ukazovala jako poměrně komplikovaný a ne všemi účastníky přijímaný pojem, jenž měl souhrnně zastřešovat protirakouský odpor v českých zemích. Tuto skutečnost ilustruje drobný spisek z pera Ludvíka Očenáška *Na pomoc Dobodě*, který jmenovaný vydal vlastním nákladem v roce 1919. Ačkoliv jeho autor figuroval kontinuálně v seznamech členů „Maffie“, vyhotovovaných od roku 1919 Přemyslem Šámalem, zmínku o tomto sdružení bychom ve zmíněné práci hledali marně.¹⁰ Obdobně jakákoliv zmínka o „Maffii“ schází i ve vzpomínkách bývalého přednosty c. a k. diviziho soudu ve Vídni Jaroslava Kunze, a to přesto, že ve své práci mimo jiné pojednává o procesu s Karlem Kramářem a zatčení Josefa Scheinera a Josefa Svatopluka Machara, tedy osob s „Maffii“ neoddělitelně spjatých.¹¹ V memoárové sbírce *Z doby persekucí a kriminálů*, kterou ze vzpomínkových statí českých novinářů, literátů a politiků sestavil novinář Vincenc Červinka, najdeme odkazy na činnost „Maffie“ celkem ve čtyřech případech.¹² S ohledem na skutečnost, že jejich autory jsou přední „maffisté“ a spolutvůrci „maffistického“ příběhu Jan Hájek, Karel Kramář, Alois Rašín a František Soukup, se však nejedná o nikterak překvapující jev.

K prvním realizovaným pokusům o historiografické uchopení „maffistické“ tematiky nakonec došlo v první třetině dvacátých let. Intenzivní prolínání oficiózního výkladu se snahou o seriózní odborný výzkum se naplno projevilo jak v případě studie Zdeňka Václava Tobolky,¹³ tak i ve spisu Lva Sychravy a Jaroslava Werstadta.¹⁴ Přestože obě práce, vydané shodně v roce 1923, vycházely ze zmíněného Hajnova a Šámalova textu, zásadně se lišily v hodnocení českého vnitřního vývoje v letech 1914–1918. Zatímco Tobolka spatřuje hlavního hybatele domácí politiky v českých poslancích, bylo pro autory druhé jmenované práce

10 Ludvík OČENÁŠEK, *Na pomoc Dobodě. Tajná činnost několika českých vlastenců za války*, Praha 1919.

11 Jaroslav KUNZ, *Za černožlutou oponou: z vídeňských vzpomínek*, Praha 1921.

12 Vincenc ČERVINKA, *Z doby persekucí a kriminálů: vzpomínky českých novinářů a literátů*, Praha 1920, s. 118–121, 152–176, 268–283, 292–297.

13 Z. V. TOBOLKA, *Česká politika za světové války*, in: Z. V. Tobolka (ed.), *Politika: Co má věděti o Československé republice každý občan*, Praha 1923, s. 76–207.

14 Lev SYCHRAVA – Jaroslav WERSTADT, *Československý odboj*, Praha 1923 (edice Knihy pro každého, sv. 5).

rozhodujícím činitelem národní a lidové hnutí.¹⁵ Werstadt se Sychravou v tomto ohledu stavěli „Maffii“ do značné míry samostatně vedle aktivit české poslanecké politiky. Pro Tobolku naopak představovala souhrnné označení Masarykovy skupiny usilující o získání dohodových představitelů pro myšlenku rozbití rakousko-uherské monarchie a vytvoření samostatného československého státu („skupina aktivního radikalismu“), a pro jejich domácí podporovatele, hlásající nutnost zamezit jakýmkoliv aktivitám české politiky ve prospěch habsburské říše. Jako vůdce této druhé skupiny přitom Tobolka uvádí Aloise Rašína.¹⁶

Impulsem k prohlubování celkové prezentace protirakouského odboje byl přednáškový cyklus pořádaný od 12. března do 26. dubna 1923 pod souhrnným názvem *Československá revoluce* na pražském Žofíně.¹⁷ Ten sice neznamenal zásadní přelom v historiografickém přístupu k „maffistické“ problematice, v jeho rámci se ale pro tehdejší poměry až symptomaticky projevila silná politizace „československé revoluce“, která se promítala i do následného odborného výzkumu. Směr celkového výkladu československého odboje už v samotném úvodu vytyčil ministr zahraničí Edvard Beneš přednáškou *Smysl československé revoluce*. Za pozornost zvláště stojí jeho typologizace chování českých politiků v době první světové války. Aniž by uvedl konkrétní jména, rozdělil je do tří skupin na ty, kteří 1) nevěřili a kolísali; 2) opatrnicky počítali a 3) věřili a se sebeobětováním pracovali. Zdůraznil přitom význam lidových mas, které podle jeho tvrzení „prostě věřily a táhly vlastně za sebou všechno“. Domácí odboj pak ve shodě s Werstadtem hodnotil jako „davový, lidový, svrchovaně demokratický“.¹⁸ Neopomenul zdůraznit ani spolupráci zahraniční akce s „Maffii“: „Naše politická akce byla demokratická i tím, že nebyla oligarchicky organizovaná práce emigrantů: velická naše síla byla v tom, že od prvních počátků byli jsme pomocí ‚Maffie‘ ve spojení s vlastní a politickými jejími činiteli, že svou skutečnou základnu – gros celého národa jsme neztratili, že jsme se nikdy za nic jiného nežli za exponenty vlasti nepovažovali a že v celé své činnosti jen tak jsme vždy postupovali.“¹⁹ V souvislosti s již probíhajícím soupeřením o zásluhy na vzniku

15 J. WERSTADT, *Materiály a dokumenty k dějinám našeho osvobození (IV)*, ČČH 29, 1923, s. 279–280.

16 Z. V. TOBOLKA, *Česká politika za světové války*, s. 95–96.

17 Přednášky byly v poněkud redukováném rozsahu následně reprízovány v Brně, Bratislavě a Českých Budějovicích. Více viz *Cyklus přednášek o československé revoluci pořádaný na jaře 1923 ČsOL a sdruž. korporacemi na Slovanském ostrově v Praze*, Naše revoluce (NR), I, 1923, s. 133.

18 J. WERSTADT, *Den osvobození*, Praha 1924, s. 21.

19 V hodnocení role „Maffie“ se Beneš shodoval s Werstadtem. Srov. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Archiv AV ČR (A AV ČR), fond (f.) Jaroslav Werstadt, karton (k.) 21, sign. III. b 2., inv. č. 1222, Rukopis Werstadtovy přednášky *Revoluční hnutí doma*, pronesené 19. dubna 1923

republiky v tomto kontextu doplnil: „už proto myslím, že by se mělo přestat s těmi různými výklady a narážkami, jež by mohly vyvolat spor o to, byla-li pro výsledek revoluce rozhodující naše revoluce za hranicemi či práce našich lidí doma.“²⁰

Zájem, s nímž se přednášky setkaly, motivoval organizátory uspořádat v době od ledna do března 1924 jejich druhý cyklus, tentokrát pod souhrnným názvem *Naše národní osvobození*. „Maffie“ se zde již stávala běžně frekventovaným pojmem. Naši pozornost si zaslouží zejména vystoupení „maffisty“ Jana Hajšmana, který ve svém výkladu nenavázal na prezentaci „Maffie“ jako téměř výlučně „podzemní revoluční akce“ (zastávanou zejména Werstadtem), ale pokusil se ji definovat výrazně širěji jako v zásadě neorganizovanou a „zdánlivě náhodně“ vzniklou skupinu lidí usilujících bez ohledu na aktivity vedení politických stran o dobytí národní svobody. Hajšman přitom neopomenul zdůraznit vzájemnou provázanost „Maffie“ s Masarykovou zahraniční akcí.²¹

Na Hajšmanův výklad do značné míry navázal Antonín Hajn, když „Maffii“ představil jako určitý vše prostupující fenomén, jako soukromou tajnou společnost a „neviditelnou páku“ vývoje v českých zemích, která byla „dokonce z valné části tajná sama před sebou“: „Kdykoliv budu uvádět důležitý fakt z našeho domácího života v dalším vývoji, ihned, aniž to budu poznamenávat, můžete být jisti, že v tom měla Maffie svoje prsty a že mnohým dala ona podnět, jsouc neviditelnou.“²²

Ve vztahu k československé meziválečné historiografii zabývající se problematikou protirakouského odboje lze konstatovat, že ve své podstatě podporovala oficiální výkladovou linii reprezentovanou zejména Masarykovým spisem *Světová revoluce* a Benešovým dílem *Světová válka a naše revoluce*, které poprvé vyšly v roce 1925, resp. 1927 a 1928.²³ Jedním z dokladů pro toto tvrzení jsou editorské zásahy provedené Janem Opočenským a Jaroslavem Papouškem vedených Jaroslavem

v rámci cyklu *Československá revoluce*. Tato Werstadtova přednáška se společně s vystoupením Edvarda Beneše *Diplomatický zápas o československou samostatnost* svého zveřejnění v rámci výše zmíněných textů vydávaných Památkem osvobození nikdy nedočkala. Více viz J. WERSTADT, *Materiály a dokumenty k dějinám našeho osvobození (IV)*, ČČH 29, 1923, s. 278.

20 Se závěrečným Benešovým výrokem korespondovalo např. tvrzení Jana Herbena, zastávajícího názor, že zahraniční a domácí odboj představovaly spojitě nádoby, které se navzájem potřebovaly. „Maffii“ pak charakterizoval jako bezejmenné tajné sdružení osob, které věděly nejvíce o Masarykově zahraniční akci, a její roli přirovnával k osobě, která přilévá oleje do lampy, aby světlo revoluce mohlo dále hořet. Jan HERBEN, *Oblas zahraniční revoluce doma*, Praha 1924, s. 42–43.

21 Jan HAJŠMAN, *Maffie*, Praha 1924, s. 3–4.

22 A. HAJN, *Česká politika za války*, Praha 1924, s. 12, 15.

23 Tomáš Garrigue MASARYK, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 2005; Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, I–III, Praha 1927–1928.

Werstadtem při přípravě třetího svazku doplňujícího Benešovu memoárovou práci. Pozornost si v této souvislosti zaslouží dokumenty odesílané v posledním roce Velké války Benešem do Prahy, které přinášely instrukce pro vedení domácí odbojové akce. Některé z těchto textů byly publikovány ve zkrácené podobě.²⁴ Jistě nebylo náhodou, že se úpravy týkaly nejradikálněji znějících částí těchto materiálů, vyzývajících k vyvolávání chaosu, teroru a násilné revoluce v zázemí habsburské monarchie.²⁵ Editoři svůj zásah vysvětlovali ohledy, „jež jsou obvyklé a nutné při dokumentárních publikacích o věcech a lidech ještě živých.“²⁶ Je však nepochybné, že toto rozhodnutí bylo s Benešem přinejmenším konzultováno.²⁷

„Maffie“ (1924–1932): obtížná cesta k historiografii

Jaroslav Werstadt, označovaný jako jeden z předních reprezentantů „prohradního“ proudu meziválečné československé historiografie, si už v průběhu první poloviny dvacátých let plně uvědomoval problémy a limity, jež se objevovaly v souvislosti s výzkumem „domácí revoluční akce“. I přes názorovou a osobní blízkost s Edvardem Benešem, jenž se podle již citovaného výroku ze září 1919 domníval, že historie „Maffie“ je už dostatečně známa, musel Werstadt o necelé čtyři roky později konstatovat pravý opak. V dopise P. Šámalovi napsal, že „o Maffii a jejím skutečném působení – tak rozmanitém a důležitém – se posud ví málo konkrétního a spolehlivého“. Zároveň dodával: „Dnes ani historik dobré vůle nemohl by plně a správně oceniti úlohu a význam Maffie ve vývoji našeho osvobozenkého zápasu, protože nemá dostatek zpráv. A historik nebo kdokoliv jiný, jehož vůle je méně dobrá, mohl by dokonce o Maffii mluvit způsobem pochybovačným a bagatelizujícím.“²⁸

24 Na tuto skutečnost poukázal již dříve Zdeněk Kárník. Viz Zdeněk KÁRNÍK, *Edvard Beneš a Maffie v nejtěžším období Velké války. Řídila politická emigrace domácí odboj? (červenec 1917 – říjen 1918)*, Historie a vojenství 44, 1995, č. 6, s. 3–22.

25 Konkrétně se jedná o tyto dokumenty: Zpráva E. Beneše do Prahy, 10. května 1918, in: E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, III, s. 154–155, č. 48; Zpráva E. Beneše do Prahy, 27. května 1918, in: Tamtéž, s. 162–164, č. 51; Zpráva E. Beneše do Prahy, 14. června 1918, in: Tamtéž, s. 164–167, č. 52. Zprávy se v plném znění dochovaly v opisech uložených v Archivu Národního muzea (ANM) jako součást osobních fondů Antonín Hajn a Přemysl Šámal. Srov. ANM, f. Přemysl Šámal, k. 2, inv. č. 107; ANM, f. Antonín Hajn, k. 152, inv. č. 4243.

26 E. BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, III, s. XVII.

27 Na tom nic nemění skutečnost, že všichni tři jmenovaní historici byli v uvedené publikaci uvedeni jako její editoři a Beneš ve své předmluvě konstatoval, že přijímají odpovědnost za uspořádání edice. Tamtéž, s. VII–VIII.

28 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), f. Přemysl Šámal, J. Werstadt P. Šámalovi, 25. ledna 1923.

V této souvislosti kritizoval již zmíněnou studii Zdeňka Václava Tobolky i středoškolskou učebnici československých dějin z pera Josefa Pekaře za nedostatečný prostor, který ve svých pracích „Maffii“ věnovali.²⁹ S narážkou na některá díla nevyhovující tehdejšímu obecně akceptovanému výkladu dějin odboje pokračoval: „Nebylo by nakonec divu, kdyby se také celá Maffie prohlásila za tendenční ‚legendu‘ – abych se vyjádřil terminologií zumanovskou,³⁰ nebo za ‚dějinnou mystifikaci‘, abych mluvil jazykem Horkého.“³¹

Werstadt se od roku 1923 pokoušel tento – z hlediska dosavadního historického poznání činnosti „Maffie“ jednoznačně neutřešený – stav zvrátit důrazem na shromažďování a následné publikování memoárového materiálu.³² Jeho záměr se mu však podařilo naplnit jen zčásti, a to až počátkem třicátých let, kdy se na stránkách periodika *Naše revoluce* objevil soubor třinácti vzpomínkových textů.³³ Zcela se tak potvrdila slova Přemysla Šámala z roku 1924, že „maffisté“ vzhledem

29 Srov. Z. V. TOBOLKA, *Česká politika za světové války*, s. 76–207; Josef PEKAŘ, *Dějiny československé: pro nejvyšší třídy škol středních*, Praha 1921.

30 Jedná se o odkaz na memoáry ruského Čecha Františka Zumana, které obsahovaly jednu z prvních otevřených a rozsáhlejších kritik Masarykovy válečné politiky a strategie zahraničního odboje. Jejich autor rovněž tvrdil, že historie odboje je falšována. František ZUMAN, *Osvobozenská legenda. Vzpomínky a úvahy o československém odboji v Rusku*, díl I. a II., Praha 1922. Srov. Jaroslav PAPOUŠEK, *Zuman, František, Osvobozenská legenda* (referát), NR, I, 1923, s. 88–99.

31 AKPR, f. Přemysl Šámal, J. Werstadt P. Šámalovi, 25. ledna 1923. Novinář Karel Horký v roce 1921 vyslovil přesvědčení, že historie zahraničního odboje byla „zfalšifikována“ a „Maffii“ označil za předpřevratovou „snoubenku revoluce“ a popřevratovou „dohazovačku sinekur“. Srov. Karel HORKÝ, *Vlast. Práce z doby světové války*, Klášter nad Jizerou 1921, s. 6, 29–31. Viz též Štěpán FILÍPEK, *Karel Horký – rytíř ulice. Život a dílo novinářského buřiče*, Praha 2015, s. 376n.

32 Srov. A AV ČR, f. Jaroslav Werstadt, k. 15, inv. č. 800, Dopisy J. Werstadta vyzývající členy Maffie k zasílání svých vzpomínek na činnost za první světové války, 30. července 1923.

33 Publikovány byly následující texty: NR, VII, 1931: I. Karel HEPNER, *Z plzeňské filiálky Maffie*, s. 59–65; II. J. WERSTADT, *Jak vyšlo v Praze 1. číslo Československé samostatnosti z roku 1915*, s. 66–69; III. J. HAJŠMAN, *Jak jsem uklízel Masarykův archiv v Řeňčově*, s. 69–73; IV. František RAMBOUSEK, *Praha – Amsterdam*, s. 73–78; V. Vladimír STANĚK, *Z mafiánské laboratoře*, s. 78–79; VI. *Ema Destinnová v roli revoluční poselkyně*, s. 79–82; VII. Zdeněk MYSLIVEČEK, *Spojení přes „Kateřinky“*, s. 82; VIII. Václav HENYŠ, *Mé řemeslo ve službě podzemního spojení mezi Švýcarskem a Prahou*, s. 208–209; IX. Bohumil MAREŠ, *Dopis – svědectví a dokument*, s. 210; X. J. WERSTADT, *Ze vzpomínek Starckových*, s. 210–222; XI. Zdislav FIALKA, *Válečné starosti pensistovy*, s. 331–335; XII. J. HAJŠMAN, *Naše holandské spojení (Na okraj oznámení o smrti dra Františka Rambouska)*, s. 335–341; XIII. J. HAJŠMAN, *Nás podzemní list „Hlasatel“*, s. 424–430. Publikování uvedeného souboru memoárových textů předcházelo zveřejnění rozsáhlých vzpomínek jednoho s předních „maffistů“ a blízkého spolupracovníka Přemysla Šámala z Ústřední matice školské Františka Bělehrádka. Viz František BĚLEHRÁDEK, *Z maffiánských a jiných válečných vzpomínek*, NR, VI, 1929, s. 1–28.

k aktuální politické situaci prozatím nepokládají za vhodné jejich publikování.³⁴ Šámalovo stanovisko bylo v této době nepochybně ovlivněno i právě probíhajícím sporem o zásluhy na vzniku Československé republiky, který se vyostřil v roce 1924 a přenesl se i do dalších let. Tyto polemiky se postupně měnily v souboj mezi „hradním“ táborem reprezentovaným Masarykovou a Benešovou osobou na straně jedné a domácími politickými představiteli kolem Karla Kramáře na straně druhé.³⁵ Nevyhýbal se jim ostatně ani Jaroslav Werstadt.³⁶

Obtíže spojené s uceleným vydáním vzpomínek „maffistů“ se Werstadtovi podařilo do jisté míry kompenzovat vlastním odborným výzkumem. V letech 1929–1931 tak *Naše revoluce* přinesla jeho rozsáhlou třídílnou studii nazvanou *Politické plány české Maffie v prvním roce války*. Werstadt zde v souladu se svým předchozím postojem interpretoval působení „Maffie“ v letech 1914–1915 optikou politické konfrontace mezi skupinou T. G. Masaryka na straně jedné a sympatizanty Karla Kramáře na straně druhé. Masarykovu prozápadní orientaci přitom stavěl do protikladu ke Kramářovu pruskému směřování. „Maffii“ pak představil jako instituci, která vznikla na základě Masarykových aktivit coby prvek zastřešující vzájemnou komunikaci obou skupin.³⁷

Z Werstadtova podání ovšem „Maffie“ vychází též jako širší názorově-ideová platforma, ke které se přes odlišné politické názory hlásil například i vůdce agrárníků Antonín Švehla, pro kterého „želízko rakouské jevílo se v první půli války politicky rozhodně důležitější a reálnější, nehledíc k nejnvtirnějším citům a tužbám, které při tom choval a které jej zajisté spojovaly s těmi, kdo zvolili frontu odboje.“³⁸

34 AKPR, f. Přemysl Šámal, k. 38, sign. 142/1936, P. Šámal B. Štěpánkovi, 18. února 1924.

35 Srov. Antonín KLIMEK, *Boj o Hrad, 1. Hrad a Pětka. Vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*, Praha 1996, s. 326–334; T. G. MASARYK, *Světová revoluce*, s. 313–317. Jan GALANDAUER, *Muži 28. října a „spor o zásluhy“ na vzniku Československa*, in: Rudolf Kučera (ed.), *Muži října 1918. Osudy aktérů vzniku republiky československé*, Střed/Centre. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století, Supplementum 1, 2011, s. 193–202; Libor VYKOUPIIL, *Jiří Stříbrný. Portrét politika*, Brno 2003, s. 111–121; Richard VAŠEK, *Prezident Masaryk jako anonymní publicista (1918–1935)*, Praha, FF UK, disertační práce, 2012, s. 61–64; Jiří KOVTUN, *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*, Praha 2005, s. 319–332.

36 Viz např. J. WERSTADT, *Historie děvečkou politiky*, České slovo, 24. května 1927; TÝŽ, *Nad hrobem „osvoboditelské legendy“*, Tamtéž, 3. a 11. června 1927.

37 J. WERSTADT, *Politické plány české Maffie v prvním roce války*, NR, VI, 1929/1930, s. 369–427; VII, 1931, s. 292–330; s. 398–423.

38 TÝŽ, *Politické plány české Maffie v prvním roce války*, NR, VII, 1931, s. 399. Rolí Antonína Švehly se zabýval i Jan Herben, který v souvislosti s Manifestem českých spisovatelů konstatoval, že „agrární strana chovala se záhadně a tajemně. Vůdce její Švehla nic nikde neprohlašoval, ale na

Novou vlnu prací, z nichž čtenáři mohli čerpat další informace o „československé revoluci“, přinesly vzpomínkové akce pořádané u příležitosti oslav 10. výročí vzniku Československa. „Maffie“ sice byla stále ještě opředená étosem vlivné složky protirakouské rezistence a organizace, v jejichž řadách postupně stanula velká část předních a pronárodně smýšlejících osobností českého politického i společenského života, „maffistická“ legenda se však dostávala do stále patrnější defenzivy, když dosud publikované texty nedokázaly ve čtenářích vyvolat zvýšený zájem o problematiku domácího odboje.³⁹ Z tohoto stínu nevystupovaly ani dvoudílné vzpomínky sociálního demokrata Františka Soukupa či práce Lva Borského, jež se sice jednotlivým aktivitám „Maffie“ zevrubně věnovaly, v konečném důsledku však příliš neposílily její společenský vzhlas.⁴⁰

Termín „Maffie“, jako explicitní a dominantní označení skupiny osob angažujících se v letech 1914–1918 v domácím protirakouském odboji byl postupně stále častěji nahrazován prostým opisem vztahujícím se na všechny osoby, které přispěly k domácímu revolučnímu hnutí.⁴¹ V této souvislosti si zaslouží pozornost výklad z pera Gustava Habrmana, jenž poskytl natolik obecnou a všezahrnující charakteristiku „Maffie“, že se svým pojetím zcela vymykala ustáleným zvyklostem: „Duch a vedení domácího odboje bylo nazváno Maffií. [Maffie] nebyla, představoval-li si ji někdo jako spolek neb organizaci se stanovami, pravidly, zápisy, přísahami, valnými hromadami, volenými anebo samozvanými vůdci, s výkonnými výbory nebo s jinými orgány, s předsedy, místopředsedy, tajemníky, pokladníky, seznamy členů a tajnými shromaždišti. Ne, takové Maffie nebylo. [...] Lze dokonce říci, že Maffie nebyla jedna. V každém větším městě, v každé továrně, ba i v každé

velezrádný fond platil, všechny důvěrné zprávy od Šámala přijímal a dle nich se zařizoval. *Venkov* byl nerozhodný, ale *Věčer* byl skoro orgánem Maffie.“ Cit. dle: J. HERBEN, *Oblas zabraniční revoluce doma*, s. 46.

39 Příkladem může být práce Ludvíka Očenáška, který v roce 1928 vydal pod novým názvem svůj již zmíněný memoárový spis *Na pomoc Dohodě*. Doplnil jej pouze o krátké představení „Maffie“ jako tajné společnosti pro komunikaci mezi vlastní a zahraniční akcí a sám se na rozdíl od prvního vydání přihlásil k činnosti v „Maffii“. L. OČENÁŠEK, *Před desíti lety. Rozšířený spisek Na pomoc Dohodě*, Praha 1928.

40 Srov. František SOUKUP, 28. říjen 1918. *Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*, díl I., Praha 1928, s. 294–315; Lev BORSKÝ, *Znovudobytí samostatnosti české*, Praha 1928, s. 113–142.

41 Srov. Jan HÁLEK, *Diplom pro Maffii*, Časopis Národního muzea, řada historická 183, 2014, č. 1–2, s. 63. V některých odborně koncipovaných a heuristicky pečlivě podložených zpracováních nedávné minulosti, kterých bylo na sklonku dvacátých let stále poskrovnu, bychom dokonce samotný termín a bližší vymezení pojmu „Maffie“ hledali marně. Srov. Jan OPOČENSKÝ, *Konec monarchie rakousko-uherské*, Praha 1928.

vesnici byla Maffie. Byl jí duch vzpoury, hárající ve všech českých lidech. [...] Byla to vše překonávající vůle, učiniti konec zlu a vytvořiti nové poměry.⁴²

Postupný úpadek zájmu o „Maffii“ jako symbol „domácí revoluční akce“ zvrátila až výraznější snaha o historizaci této problematiky, která se začala zřetelněji projevovat počátkem třicátých let. Jistý význam měla v tomto ohledu už práce pražské docentky Milady Paulové *Jihoslovanský odboj a česká Maffie* z roku 1928, která se však – s ohledem na to, že byla koncipována jako pouze první část zamýšleného rozsáhlejšího díla – takřka výhradně věnovala jihoslovanským politickým reáliím.⁴³ I tak se ale jednalo o jistý průlom, kdy se problematika „Maffie“, včetně jejích mezinárodních přesahů a širší spolupráce, poprvé objevila jako svébytné téma komplexnějšího badatelského projektu, jenž tvořil základ pozdějších stěžejních děl Milady Paulové. Nemaleho ohlasu se dočkaly i dvousvazkové vzpomínky publicisty Jana Hajšmana, explicitně věnované činnosti „Maffie“ v letech 1914–1918, které se staly prvním rozsáhlým memoárovým dílem zabývajícím se primárně „maffistickou“ tematikou.⁴⁴ Přestože Hajšman nikterak nevybočoval z kolejí tradičního výkladu, vysloužil si drobnou výtku od Jaroslava Werstadta za konstatování, že od roku 1917 „Maffie konspirační vyrůstá a rozrůstá se shodou šťastných momentů na Maffii politickou, útvar docela rozdílný, než byla Maffie v dobách Temna.“⁴⁵ Werstadt v souladu se svými předcházejícími výklady vyslovil názor, že by bylo lépe rezervovat označení „Maffie“ „pro společnost a akci revolučního podzemí“.⁴⁶

42 Gustav HABRMAN, *Mé vzpomínky z války. Črty a obrázky o událostech a zápasech za svobodu a samostatnost*, Praha 1928, s. 190.

43 M. PAULOVÁ, *Jihoslovanský odboj a česká Maffie*, Díl I., Praha 1928. Paulová v tomto díle, v němž mapuje vnitropolitický vývoj jihoslovanských oblastí habsburské monarchie do roku 1917, navazovala na své předchozí úspěšné studium zahraničního odboje Jihoslovanů za první světové války. Rozsáhlý habilitační spis se v polovině dvacátých let dočkal vydání v Záhřebu, české vydání však nikdy nenásledovalo. Srov. M. PAULOVÁ, *Jugoslavenští odbor. Povijest jugoslavenke emigracije za sujetskog rata od 1914.–1918.*, Zagreb 1924. K problematice vzniku habilitačního spisu Milady Paulové viz Jan HÁLEK – Boris MOSKOVIČ, *„The Milada Paulová's Syndrome“ – The Life's Work of the Czech Scholar and its Influence on the Historiography in the Socialist Yugoslavia*, *Acta Histriae* 25, 2017, s. 1071–1092.

44 J. HAJŠMAN, *Česká maffie: vzpomínky na odboj doma*, Praha 1932; TÝŽ, *Maffie v rozmachu: vzpomínky na odboj doma*, Praha 1933.

45 TÝŽ, *Maffie v rozmachu*, s. 8.

46 J. WERSTADT, *Jan Hajšman, Česká maffie: vzpomínky na odboj doma* (referát), ČČH, 39, 1933, s. 659. Obdobně jako v Hajšmanově případě zpochybňoval Werstadt prezentaci „Maffie“ coby široce pojaté skupiny lidí i v pracích Milady Paulové. Viz J. WERSTADT, *Velké dílo o domácím odboji našem a jihoslovanském*, *České slovo*, 31. října 1936; TÝŽ, *Největší kniha o domácím odboji. Pilné a obsahově důležité dílo mladé historičky*, *Tamtéž*, 14. dubna 1937.

Opožděný vrchol: *Dějiny Maffie* Milady Paulové

Hajšman publikoval své knihy již v době, kdy Milada Paulová intenzivně pracovala na monumentálních *Dějínách Maffie*,⁴⁷ jejichž první díl se v sešitovém vydání objevil v říjnu roku 1936.⁴⁸ Paulová se obdobně jako v případě svých předchozích prací z oblasti soudobých dějin rozhodla vystavět osnovu díla nejen na pečlivém studiu dostupných pramenů a skrovné literatury, ale i na osobních výpovědích příslušných aktérů.⁴⁹

Přestože historička opakovaně deklarovala, že *Dějiny Maffie* mají být v prvé řadě obsáhlou vědeckou monografií o domácím odboji, v soukromé komunikaci současně nijak nepopírala, že se svým dílem pokouší dosáhnout určité popularizace a hlavně ocenění aktivit účastníků českého domácího protirakouského odboje. Při zohledňování kontextu vzniku *Dějin Maffie* je proto nutné mít na zřeteli i čilé a důvěrné kontakty, které Paulová udržovala s prezidentským kancléřem a někdejší ústřední postavou „Maffie“ Přemyslem Šámalem. Tento fakt sice automaticky nesnižuje mimořádnou přínosnost její v řadě ohledů nepřekonatelné a monumentální práce, na základě pečlivé analýzy vzájemné korespondence této dvojice však můžeme velmi jasně sledovat i další, veskrze osobní až emotivní pohnutky, které celkovou koncepci a interpretační rovinu *Dějin Maffie* bezesporu silně ovlivňovaly.⁵⁰ Opomenout nelze ani působení dalšího z představitelů „Maffie“, prvního československého vyslance v USA Bedřicha Štěpánka, který Paulovou k tématu českého a jihoslovenského odboje v roce 1918 přivedl. Jeho role konzultanta měla vedle Šámalova vlivu zásadní význam pro konečnou podobu knihy.⁵¹

47 M. PAULOVÁ, *Dějiny Maffie*, Díl I–II/1, Praha 1937–1939. První díl zmiňované práce sledující období od vypuknutí první světové války do odchodu Edvarda Beneše do exilu v září 1915, nesl podtitul „Ve znaku persekuce“. Následoval II. svazek „Maffie a politika česko-jihoslovenská“, v němž se autorka hodlala věnovat navazujícím událostem až do českého státoprávního prohlášení na říšské radě ve Vídni z 30. května 1917. Mezi čtenáře se však dostala pouze jeho první část. Plánovaná druhá část druhého dílu, stejně jako třetí díl s avizovaným názvem „K vrcholu úspěchů – svrchovanosti národa“ se již vydání nedočkaly.

48 M. Paulová P. Šámalo, 19. října 1936, in: Daniela BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (eds.), „*Drabý pane kancléři...*“ *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala*, II. díl (1936–1939 [1945]), Praha 2012, dokument č. 67, s. 116–117.

49 M. PAULOVÁ, *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*, Praha, 1968.

50 K tomu srov. např. P. Šámal M. Paulové, 20. října 1934; M. Paulová P. Šámalo, 9. prosince 1934, in: D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK (eds.), „*Drabý pane kancléři...*“ *Vzájemná korespondence Milady Paulové a Přemysla Šámala*, I. díl (1921–1935), Praha 2011, dokument č. 345, s. 446–447; dokument č. 368, s. 473–474.

51 Jan HÁLEK, *Bedřich Štěpánek. Nepohodlný muž československé diplomacie*, Praha 2017, s. 210–214.

Paulové přístup ke zkoumané látce se tak zdá být sice v zásadních bodech seriózní, ale stejně tak i krajně komplikovaný a místy nedostatečně kritický. Na limity této práce upozornil i Jaroslav Werstadt, jenž konstatoval, že se historička stala de facto „prostřednicí a tlumočnicí vlastního, osobního přínosu“ obou mužů na vzniku ČSR. Paulové rovněž zcela oprávněně vytkl, že často není „paní“, ale pouhou „služebnou“ svých informačních zdrojů, a „její velká práce jeví se nám namnoze spíše jako bohatý a zajímavý sklad faktů a zpráv, informací a svědectví, aktů a dokumentů, než jako stejnoměrně založené a vyvážené dílo syntetické.“⁵²

Takřka ve stejné době publikoval Zdeněk Václav Tobolka čtvrtý svazek svého rozsáhlého díla *Politické dějiny československého národa*, v němž se synteticky zabýval českým vnitřním vývojem v letech 1914–1918.⁵³ Tobolkův výklad představoval zatím nejpodrobnější souhrnný přehled válečné české politiky. Snad ještě více, než tomu bylo v případě Paulové, se u Tobolky projevila snaha o obhajobu vlastních názorově-ideových preferencí. V jeho případě vyústila tato tendence v jakýsi tichý pokus o rehabilitaci aktivistického kurzu, jehož představitelem v rámci mladočeské strany Tobolka zůstal téměř až do samotného konce války.⁵⁴ V přístupu k „Maffii“ a jejím aktivitám ale Tobolka projevil mimořádně korektní přístup, když se nesnažil o její jednostrannou marginalizaci, ale ani tehdy tak častou glorifikaci jako jediného „hybatele revolučního dění“ v Čechách.

Jak Paulové, tak Tobolkova práce se takřka symbolicky dočkaly vydání v době, kdy se Československo loučilo s dvěma pravděpodobně nejvýraznějšími politickými aktéry své doby, tj. s T. G. Masarykem a Karlem Kramářem. Jejich úmrtí v průběhu roku 1937 se stalo záminkou k ne příliš kritické bilanci jejich myšlenkového odkazu. Zároveň ale v souvislosti s námi sledovanou reflexí „československé revoluce“ došlo při této příležitosti i k oživení některých reminiscencí z období „sporů o zásluhu“.⁵⁵ V podmínkách předmnichovské atmosféry a celkové orientace na aktuální problémy doby se však obdobné diskuze, do kterých z odborných kruhů výrazněji

52 Jaroslav WERSTADT, *Největší kniha o domácím odboji. Pilné a obsahově důležité dílo mladé historičky*, České slovo, 14. dubna 1937.

53 Z. V. TOBOLKA, *Politické dějiny národa československého od r. 1848 až do dnešní doby. Díl IV, 1914–1918*, Praha 1937.

54 K tomu srov. Martin KUČERA (ed.), *Zdeněk Václav Tobolka: Můj deník z první světové války*, Praha 2008, s. 523an.

55 Srov. *Naše revoluce* 12, 1938, č. 1–2, s. 1n. V tomto posledním vydání významného periodika k dějinám odboje byly mimo jiné souhrnně publikovány hlavní texty, které v polovině dvacátých let patřily k nejzásadnějším názorovým vyjádřením hlavních aktérů „sporů o zásluhu“, v tomto případě tedy K. Kramáře a T. G. Masaryka.

zasáhl pouze Jaroslav Werstadt,⁵⁶ rychle vytrácely z oblasti historiografie a takřka výlučně přecházely do publicisticko-politických polemik.⁵⁷

Intermezzo: „Maffie“ v zapomnění

Krach první republiky a pozdější okupace českých zemí znamenaly pro další výzkum „československé revoluce“ zásadní přelom. Několikaleté faktické přerušování veškerých systematictějších odborných aktivit v této sféře, stejně jako zásadní společensko-politické posuny, které přineslo následné období třetí republiky, se silně odrazilo v odlišném směřování československé historiografie po roce 1945 (1948).

Námi sledovanou proměnu historiografické reflexe domácí složky „československé revoluce“ ovlivnila dramatická perioda let 1938–1948 hned v několika ohledech. Prezentace antifašistických aktivit v průběhu druhé světové války, která rezonovala ve veřejném prostoru po roce 1945, silně ovlivnila i změnu dobového vnímání „prvního odboje“ z let 1914–1918. Jistou prestiž mu i nadále zajišťoval fakt, že někteří jeho čelní představitelé (Přemysl Šámal, Jan Hajšman, Jaroslav Rošický ad.) se záhy po německé okupaci aktivně zapojili do odbojové činnosti, za což zaplatili vlastním životem (Šámal, Rošický) či internací v koncentračním táboře (Hajšman).⁵⁸ Paměť protirakouské rezistence ale v porovnání s aktuální propagací „druhého odboje“ rapidně slábla, k čemuž přispíval i jeho stále zdůrazňovanější a méně tolerovaný „buržoazní“ charakter. Přitažlivý narativ propojující „první“ a „druhý“ československý odboj se tedy i přes některé dílčí pokusy⁵⁹ nedokázal účinněji prosadit. Jeho náhlé upozadění – znásobené i diskreditací nemalé části

56 Jaroslav WERSTADT, *Den osvobození*, Praha 1936.

57 Do této kategorie můžeme zařadit i tituly, které hrubě útočily na osobnost T. G. Masaryka a E. Beneše. Velká pozornost byla přitom věnována právě jejich sporným aktivitám v době první světové války, přičemž ostří této kritiky bylo z větší části namířeno na Beneše, který měl údajně přeceňovat svou roli v rámci zahraničního odboje. Srov. Karel KRAMÁŘ, *Kramářův soud nad Benešem: spor dr. Kramáře s ministrem zahraničních věcí dr. Benešem*, Praha 1938; Jiří STRÍBRNÝ, *TGM a 28. říjen 1918*, Praha 1938.

58 Pro přehledný seznam takových účastníků srov. Zdeněk VALIŠ, *Osobnosti prvního a druhého československého odboje (1914–1918 a 1938–1945)*, in: Jan Gebhart – Ivan Šedivý (eds.), *Česká společnost za velkých válek 20. století: pokus o komparaci*, Praha 2003, s. 137–241. K tomu také srov. dobové líčení akcentující právě tuto provázanost obou odbojových hnutí: J. HAJŠMAN, *Přemysl Šámal*, Praha 1946.

59 Srov. např. Jaroslav JELÍNEK, *Politické ústředí domácího odboje: vzpomínky a poznámky novináře*, Praha 1947.

prvorepublikové politické elity (především Kramářovy skupiny)⁶⁰ – tak na dlouhá léta brzdilo další odborný výzkum této problematiky.

Historiografická produkce vztahující se ke vzniku ČSR prošla po roce 1948 několika základními fázemi, ve kterých se měnila interpretace i způsob výzkumu „československé revoluce“ z let 1914–1918. Zatímco v prvním období převažovala snaha oddělovat Masarykovy pokrokové názory a jeho klíčovou úlohu při vzniku samostatného státu od kritiky „českého buržoazního nacionalismu“, za jehož symbol se považovala i „Maffie“, období druhé třetiny padesátých let bylo už charakteristické otevřenou a agresivní protimasarykovskou agitací.⁶¹ Snaha o hlubší analýzu vnitřního vývoje českých zemí za první světové války ustoupila potřebě konstrukce nového interpretačního schématu, jež mělo vnitropolitické i společenské dění let 1914–1918 podřídít novému dějinnému narativu a přímo tak konkurovat výkladu meziválečného „buržoazního dějepisceví“. Tyto tendence se promítly nejen v propagaci teze o zásadním vlivu ruské říjnové revoluce při vzniku Československa,⁶² ale i v omezování základního výzkumu ve prospěch agitačního a schematického výkladu.⁶³ Celkově tak zůstávaly historiografické pokusy na tomto poli až do počátku šedesátých let velmi skromné.

Návrat „Maffie“: Milada Paulová v šedesátých letech

Opětovný zájem o problematiku vzniku ČSR se v rámci československé historiografie začal výrazněji projevovat až v druhé polovině šedesátých let. Tehdy se k tomuto tématu po takřka třech dekadách vrátila i pražská profesorka Milada Paulová. Respektované historičce se i v období po roce 1945 podařilo pokračovat v úspěšné akademické kariéře. Až do počátku šedesátých let se však v rozhodující

60 I přes to se ale skupině příslušníků někdejší Kramářovy národní demokracie (Vlastimil Klíma, Josef Rotnágl) podařilo v prvním poválečném období dosáhnout oficiálního uznání za odbojové aktivity v letech 1939–1945 a participovat na práci jedné z organizací sdružující příslušníky protifašistické rezistence. K tomu srov. Vlastimil KLÍMA, *Druhý odboj (1939–1945): svědectví a úvahy*, Praha 2017, s. 291, 298, 367–368.

61 Srov. Věra OLIVOVÁ, *Kosmopolitismus ve výkladu vzniku ČSR*, in: Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin, Praha 1953, s. 79–110; Jan S. HÁJEK, *Wilsonovská legenda*, in: Tamtéž, s. 111–121.

62 Srov. Oldřich ŘÍHA, *Ohlas Říjnové revoluce v ČSR*, Praha 1957.

63 K tomu srov. více J. GALANDAUER, *Vztah Říjnové revoluce a vzniku ČSR v československé historiografii po únoru 1948*, Příspěvky k dějinám KSČ 7, 1967, č. 2, s. 201–226.

míře věnovala své původní specializaci, tedy byzantským dějinám.⁶⁴ Její rozsáhlý výzkum domácí protirakouské rezistence a zvláště pak způsob, jakým interpretovala a prezentovala proměnu vnitřního politického vývoje za první světové války, ostře kontrastoval s převažujícími tendencemi v rámci československé historiografie po roce 1948. V kontextu již zmíněného přístupu, který při výkladu období let 1914–1918 aplikovala většina tehdejších historiků, se příslušný výzkum Milady Paulové jevil jako tendenční, metodologicky nevyhovující, a hlavně zcela poplatný „legendistickému“ záměru meziválečného buržoazního dějepisectví.⁶⁵

Milada Paulová se k problematice první světové války badatelsky vrátila až v průběhu šedesátých let. Opětovný zájem o téma, se kterým se v éře první republiky nejen zařadila mezi vědeckou elitu, ale stala se i jednou z výrazných představitelk rozvíjející se disciplíny soudobých dějin, podmínilo několik faktorů. Vzrůstající zájem československých historiků o dění mezi lety 1914–1918, jenž se odehrával v kontextu etabloující se reformní historiografie, se Paulové jistě jevil jako vhodná příležitost k prezentaci kdysi náhle přerušenoého výzkumu. Částečně se k němu po dlouholeté odmlce přihlásila už počátkem šedesátých let prostřednictvím titulu, ve kterém se zabývala ohlasem balkánských válek v českém prostředí.⁶⁶ Stejně jako ve svých předchozích pracích se Paulová i tentokrát pokusila zdůraznit význam česko-jihoslovenských vztahů, přestože konečný výsledek měl řadu limitů.⁶⁷

Zdá se, že právě kontinuální zájem Paulové o jihoslovenské reálie a s tím spojené tematické přesahy, které obsahovala většina jejích historiografických děl, sehrály velmi významnou roli při jejím návratu k problematice domácího protirakouského odboje. Paulová totiž díky zásadnímu dílu *Jugoslavenští odbor*, jenž jí v polovině dvacátých let zajistil titul první české docentky a byl ve stejné době publikován v Záhřebu, poutala od přelomu padesátých a šedesátých let nemalou pozornost v řadách jugoslávské historické obce. Badatelé mladší i střední generace věnující se jihoslovenskému areálu v letech 1914–1918 se ve svých pracích na tento její spis nejen často odkazovali, ale současně jej vyzdvihovali i jako zcela neopome-

64 K životním a profesním osudům Milady Paulové po druhé světové válce srov. stručně D. BRÁDLEROVÁ – J. HÁLEK, „*Drabý pane kancléři...*“, II. díl, s. 27–30.

65 Paulové kniha *Dějiny Maffie* byla v roce 1953 zařazena na seznam závadných titulů, jež měly být plošně odstraněny z knihovnických fondů. Srov. Petr ŠÁMAL, *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamu zakázaných knih)*, Praha 2009, s. 478, 504.

66 M. PAULOVÁ, *Balkánské války 1912–1913 a český lid*, Praha 1963.

67 K tomu podrobněji srov. posudek historika Jurije Křížka, který Paulové vedle obsahových disparit vytykal i některé metodické nedůslednosti, A AV ČR, f. Nakladatelství Academia, k. 65, Jaroslav KŘÍŽEK: Recenzní posudek na práci Milady Paulové „Balkánská válka a český lid“.

nutelný a v mnoha ohledech i nepřekonatelný zdroj pro další bádání.⁶⁸ Nebývalé renomé i čilé osobní kontakty, které Paulová udržovala s nastupující generací jugoslávských badatelů, z nichž někteří byli v pozdějším období považováni za nestory tamější historiografie,⁶⁹ na pražskou profesorku evidentně silně zapůsobily. Paulová mohla v tomto ohledu oprávněně předpokládat, že by případné dokončení dějin domácí protirakouské rezistence a česko-jihoslovanských politických vztahů během vrcholné fáze první světové války, bylo v jugoslávském prostředí přijato se značným zájmem.⁷⁰

Právě s přihlédnutím k výše zmíněným okolnostem je nutné vnímat rozhodnutí, na základě kterého Paulová obnovila svůj výzkum činnosti „Maffie“. Stalo se tak v době, kdy se v československé historiografii stále zřetelněji prohluboval zájem o analýzu složitých okolností vedoucích ke vzniku samostatného státu v říjnu 1918. V rámci příslušných diskuzí na toto téma se přitom proplétaly nejen hlavní motivy a přístupy reformní historiografie, ale i rychle se měnící společensko-politické klima.

V předvečer padesátého výročí vzniku Československa (1967–1968)

Závěry přijaté předsednictvem ÚV KSČ na zasedání v červnu 1967 v souvislosti s nadcházejícím padesátým výročím vzniku ČSR, představovaly formální potvrzení obratu ve vnímání této přelomové události národních dějin. Československá historiografie se přitom už od poloviny šedesátých let výzkumem přelomového období let 1914–1918 intenzivně zabývala. Stejně jako v případě dalších témat, které akcentovalo tehdejší reformní dějepisectví, se i otázka českého vývoje v době první světové války stávala předmětem odborných debat i protichůdných názorových střetů. Na příkladu diskuze k dějinnému významu roku 1918 se zároveň plně odrážela i názorová a interpretační proměna, kterou od poloviny šedesátých let procházela velká část badatelů věnujících se českým moderním dějinám. Tento zřetelný posun, jenž vůči oblasti svého bádání podstoupila nemalá část tehdejší historické obce, měla sice řadu shodných rysů korespondujících se směřováním reformní historiografie, současně se ale na něm podepisovaly i další specifické faktory – generační, profesně-kariérní i ryze osobní. Všechny tyto okolnosti se

68 K okolnostem vzniku titulu *Jugoslavenski odbor* a jeho následné reflexi ze strany jugoslávských historiků srov. J. HÁLEK – B. MOSKOVIĆ, „*The Milada Paulová's Syndrome*“, s. 1071–1092.

69 Zmínit lze především záhřebské historiky Jaroslava Šidaka, Bogdana Krizmana či Dragovana Šepiće.

70 K tomu srov. např. A AV ČR, f. Milada Paulová, k. 7, inv. č. 240, sign. II B, B. Krizman M. Paulové, 2. března 1956.

nakonec podílely na tom, že připomínka padesátého výročí vzniku Československa měla charakter značně pluralitní debaty, ve které zainteresovaní historici často zaujímalí nejen odlišné odborné přístupy, ale i rozličná interpretační schémata.

Přístup ke složitému komplexu otázek, jež souvisely s českým vývojem za první světové války, prošel v poslední třetině šedesátých let nebývale dynamickým procesem. Publikaci Jurije Křížka⁷¹ *Říjen a česká společnost*⁷² lze v tomto ohledu považovat za ilustrativní příklad titulu, jehož interpretační rovina i obsahová kompozice byla sice již dostatečně ovlivněna odklonem od dogmatického přístupu padesátých let, ale zatím ještě nevykazovala známky hlubšího rozchodu se schematismem, jenž se projevil mimo jiné i v Křížkově hodnocení české politiky v letech 1914–1918. Křížek tak na jedné straně zohledňoval komplikovanost a rozporuplnost tehdejších poměrů, které vedly k nejednoznačnému ohlasu ruské říjnové revoluce v českém prostředí, na druhé straně ale vyústění národně osvobozené revoluce v říjnu roku 1918 vnímal jako v mnoha ohledech promarněnou příležitost. Jeho argumentace se ale ani zdaleka nepohybovala v intencích těch názorů, které na vznik samostatného československého státu nazíraly krajně účelově, a to výhradně prizmatem neuskutečněné proletářské revoluce. Avšak fakt, že vzedmutá vlna českého nacionalismu – znásobená navíc neschopností tehdejšího sociálnědemokratického vedení zaujmout jasné stanovisko vůči národnostní otázce – zajistila v průběhu roku 1918 faktickou převahu českým buržoazním kruhům, zůstával i pro Křížka nadále jednoznačně negativní historickou skutečností.

Z hlediska námi sledovaných proměn obrazu „Maffie“ jako symbolu domácího protirakouského odboje nepředstavovala Křížkova kniha žádný zásadní posun. Vzhledem k její jisté reprezentativnosti i uznání, kterého se jí dostalo, nám však v mnoha ohledech může posloužit jako souhrnný pohled té části československé marxistické historiografie, jež se dlouhodobě odborně specializovala na „českou otázku“ v průběhu první světové války. Křížkův přístup nepostrádal snahu o zachycení „objektivních historických procesů“, které podle něj zcela zásadně determinovaly nejen samotné řešení „české otázky“, ale i dosud stále přeceňované aktivity zahraničního i domácího odboje. Místy prvoplánový až agitační styl této práce by však neměl zcela zastírat Křížkovu primární snahu o konstrukci marxistickými metodami postulovaného narativu českého vývoje v letech 1914–1918.

71 K osobě J. Křížka srov. stručně Bohumil JIROUŠEK, *Jurij Křížek – marxistický historik moderních dějin*, Výběr: časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech 43, 2006, č. 4, s. 318–320.

72 Jurij KŘÍŽEK, *Říjen a česká společnost*, Praha 1967.

Křížek se tak ve shodě s převládajícími historiografickými přístupy snažil akcentovat sociální a především třídní aspekty tehdejšího dění. Touto optikou tedy vnímal i dobové proměny české politické scény, stejně jako dějinný význam obou složek prvního odboje. Základní Křížkova teze v tomto ohledu spočívala v usilovném dokazování zásluh blíže nespécifikovaných „lidových mas“, které byly vnímány jako svébytný historický subjekt. Právě projevy nespokojenosti a odporu v jejich řadách prý představovaly skutečný katalyzátor dění, které se nejen v českých zemích, ale i v rámci celé rakousko-uherské monarchie odvíjelo od podzimu roku 1917, tedy po vítězství Leninových bolševiků v Rusku. Ve zjevné polemice s výklady meziválečného dějepiscetví, které vyzdvihovalo symbolické momenty „cesty k 28. říjnu“, a to nejčastěji v souvislosti s aktivitami „Maffie“, Křížek většinu těchto převratných událostí roku 1918 (tříkrálová deklarace, slavnosti Národního divadla, ale i samotné vyhlášení Československé republiky) charakterizoval jako logický výsledek revoluční orientace širších vrstev české společnosti, nikoliv tedy za naplnění programových priorit politických elit.

V průběhu let 1967–1968, tedy krátce poté, co Jurij Křížek publikoval spis *Říjen a česká společnost*, se na knižních pultech objevilo i několik dalších stěžejních titulů zkoumajících české prostředí za první světové války. Pro poměry v rámci tehdejší historické obce bylo přitom příznačné, že tyto práce z pera Karla Pichlíka, Milady Paulové či Zdeňka Kárníka nejenže nesdílely mnohé Křížkovy závěry a teze, ale že zmínění badatelé dokonce jejich prostřednictvím v řadě ohledů modifikovali svůj dosavadní výzkum.

Karel Pichlík patřil už od druhé poloviny padesátých let v rámci československé historiografie k čelním představitelům výzkumu první světové války.⁷³ Svůj rozsáhlý odborný zájem soustřeďoval především na antimilitaristické projevy v řadách českých a slovenských vojáků, dobrovolnické hnutí a případy protiválečných vzpour.⁷⁴ Do Vojenského historického ústavu, kde od roku 1958 působil jako vědecký pracovník, se mu postupně podařilo přenést hlavní těžiště československého výzkumu Velké války.

Pichlík v poslední třetině šedesátých let, tedy v předvečer padesátého výročí vzniku ČSR, přispěl do příslušné diskuze hned dvěma zásadními tituly. Zatímco

73 K životním osudům Karla Pichlíka srov. přehledně NADĚŽDA MORÁVKOVÁ, *Karel Pichlík a jeho místo v poválečné historiografii Plzně*, Plzeň 2016.

74 Karel PICHLÍK, *Bojovali proti válce: revoluční boj českých vojáků a námořníků v rakousko-uherské armádě za imperialistické světové války 1914–1918*, Praha 1953; TÝŽ, *Vzpouza 71. pluku v červnu 1918*, Praha 1956; TÝŽ, *Čeští vojáci proti válce (1914–1915)*, Praha 1961; TÝŽ, *Vzpouury navrátilců z ruského zajetí na jaře 1918*, Praha 1964.

v kolektivní práci *Červenobilá a rudá* ve velké míře navázal na své bádání o českých a slovenských vojácích bojujících at' už v řadách rakousko-uherské armády či v rámci zahraničních dobrovolnických jednotek,⁷⁵ svou následnou samostatnou monografií předložil odborné i širší veřejnosti první moderní syntézu dějin Masarykovy zahraniční akce.⁷⁶ Obě knihy současně přinesly i výraznější interpretační posun v rámci námi sledované reflexe „Maffie“ ze strany dobové historiografie.

Jednu z kapitol rozsáhlé monografie *Červenobilá a rudá* věnoval Karel Pichlík i ozbrojeným přípravám na říjnový převrat roku 1918. Takřka v intencích meziválečné historiografie označoval za její jádro pronárodně smýšlející skupinu kolem Jaroslava Rošického.⁷⁷ Ta měla podle Pichlíka představovat ozbrojenou složku připravované domácí revoluční akce, jejíž celkové směřování a koordinaci měl na starosti Národní výbor v Praze.⁷⁸ Pichlík se tak důrazem na legitimitu a pronárodní charakter těchto orgánů domácího protirakouského odboje v mnoha ohledech vzdálil dosavadní historiografické interpretaci, která je ve své většině buď marginalizovala či jednostranně hodnotila jako nástroj „českého buržoazního nacionalismu“.

Začátkem roku 1967 předložil Karel Pichlík na pražské filozofické fakultě habilitační spis, jenž měl být dovršením jeho dlouholetého bádání o Masarykově zahraničním odboji. Pichlíkovi se podařilo shromáždit velké množství dosud nevyužitého pramenného materiálu, který mimo jiné získal nejen na základě studia ve fondech někdejšího Ústavu T. G. Masaryka,⁷⁹ ale i ve vídeňském Kriegsarchivu

75 K. PICHLÍK – Vlastimil VÁVRA – Jaroslav KRÍŽEK, *Červenobilá a rudá: vojáci ve válce a revoluci 1914–1918*, Praha 1967.

76 K. PICHLÍK, *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*, Praha 1968.

77 Cinnost „vojenské Maffie“ se během existence První československé republiky dočkala hned několika zpracování. Již v červnu 1919 se s její historií mohli seznámit čtenáři deníku *Demokracie*, kde vycházelo na pokračování pojednání z pera Jaroslava Rošického nazvané *Vojenská „Maffie“ před převratem a při něm*. Srov. *Demokracie. Národní deník lidový*, roč. I., č. 52, 7. června 1919; č. 54, 12. června 1919; č. 55, 12. června 1919; č. 56, 13. června 1919; č. 59, 17. června 1919; č. 60, 18. června 1919. V letech 1929 a 1933 následovala další zpracování tohoto tématu: Jaroslav ROŠICKÝ, *Účast vojska v domácím odboji: dle přednášky mjra. Jaroslava Rošického proslovené v „Cyklu o domácím a zahraničním odboji“ pořádané Ml. generací Čs. Nár. Dem.*, Praha 1929; TÝŽ, *Rakouský orel padá. Jak byla naše revoluce doma připravena a 28. října 1918 provedena vojensky*, Praha 1933. Rovněž kapitola „Vojenská Maffie“ otištěná v roce 1927 v *Albu representantů všech oborů veřejného života československého* se odkazovala na „záznamy“ Jaroslava Rošického. Viz František SEKANINA (red.), *Album representantů všech oborů veřejného života československého*, Praha 1927, s. 75–78.

78 K. PICHLÍK, *Armáda je mrtva, at' žije armáda!*, in: *Červenobilá a rudá*, s. 381nn.

79 Po zrušení Ústavu T. G. Masaryka začátkem padesátých let byl jeho archiv společně s knihovnou převeden pod správu Ústavu dějin KSČ v Praze.

či v pozůstalosti prvního jugoslávského ministra zahraničí Ante Trumbiće uložené v záhřebském archivu akademie věd. S takto širokou heuristickou základnou a celkovou kompozicí mělo Pichlíkovo dílo být jedním z reprezentativních výsledků reformní marxistické historiografie.

Pichlíkův habilitační spis se velmi záhy dočkal knižního vydání.⁸⁰ Přestože se primárně zabýval politickou aktivitou T. G. Masaryka a jeho spolupracovníků v exilu a vznikem československých zahraničních legií, nemalý prostor byl věnován i dění na domácí politické scéně. Pichlík bez zjevných výhrad operoval s pojmem „Maffie“, kterou i ve shodě s celkovým záběrem své práce považoval primárně za spojku mezi protirakouskými politiky v Čechách a Masarykovou akcí. Aniž by „Maffii“ přisuzoval hlubší názorově-ideovou charakteristiku, vnímal ji za nespornou – nikoliv však rozhodující – složku širšího „národně osvobozenického hnutí“. V jeho líčení se tak jako důležitý aktér politického života v letech 1914–1918 znovu objevil přední „maffista“ Přemysl Šámal. Pokus o hlubší diferenciaci protiaktivistického tábora v rámci válečné české politiky se u této Pichlíkovy práce projevil mimo jiné i tím, že sice i nadále zdůrazňoval její buržoazní charakter, nijak však nezpochybňoval její převážně demokratickou orientaci i jednoznačné zásluhy o dosažení státní samostatnosti.

Úkol vypracovat lektorský posudek k Pichlíkově habilitační práci byl svěřen Miladě Paulové. Pražská profesorka přitom v červnu 1966 odevzdala nakladatelství Academia rozsáhlý rukopis o dějinách „Maffie“ a česko-jihoslovenských vztazích v letech 1916–1918.⁸¹ I přes některé dílčí výhrady Paulová práci mladšího kolegy doporučila k obhajobě, když ji označila za „velikou syntézu“ dějin zahraničního odboje.⁸² Už v tomto posudku přitom avizovala brzké vydání vlastní publikace o dějinách „Maffie“. Právě nedostatečné ocenění významu ústřední organizace domácího protirakouského odboje Paulová mladšímu kolegovi ve zmíněném posudku v náznaku vyčetla.⁸³

Zmíněný posudek nebyl jedinou interakcí, která se mezi Paulovou jako reprezentantkou meziválečného dějepisceví a poválečnou generací marxistických historiků na sklonku šedesátých let odehrála. Paulové obsáhlý spis obdrželi na jaře 1967 k posouzení Jurij Křížek a Koloman Gajan, kteří českým dějinám v období

80 K. PICHLÍK, *Zabraněný odboj 1914–1918 bez legend*, Praha 1968.

81 A AV ČR, f. Nakladatelství Academia, k. 65, Nabídka autora.

82 A AV ČR, f. Milada Paulová, k. 45, i. č. 925, sign. IV.a)1, *Posudek o práci soudruha PhDr. Karla Pichlíka, CSc. „Československý zabraněný odboj 1914–1918.“*, s. 1.

83 Tamtéž, s. 2.

první světové válce věnovali velkou část své dosavadní publikační činnosti.⁸⁴ Oba historici byli od Paulové vzdáleni nejen generačně, ale i metodickým a interpretačním přístupem k tomuto tématu. Jejich vzájemná interakce představuje zajímavou, i když jen parciální ukázkou střetu dvou historiografických východisek k „československé revoluci“. Recenzní posudky J. Křížka a K. Gajana v podstatě představují shrnující pohled marxistické reformní historiografie na závěry uznávané prvorepublikové vědkyně, jejíž knižní tituly k „Maffii“ byly ještě před necelou dekádou hromadně vyřazovány z knihovních fondů.

Paulové bádání na poli českého vnitřního vývoje za první světové války mělo i v kontextu odborného výzkumu konce šedesátých let celou řadu nesporných předností. Obdobně jako v případě knihy *Jugoslavenští odbor* se jí podařilo shromáždit cenný pramenný materiál, jenž vedle poznámek vůdčí postavy „Maffie“ Přemysla Šámala či deníkových záznamů Z. V. Tobolky⁸⁵ zahrnoval i rozhovory s přímými aktéry převratného dění let 1914–1918. V tomto ohledu mohly výsledky československé historiografie po roce 1945 – dlouho se hlavně snažící o nastínění a etablování nového interpretačního schématu, než o prohloubení faktografických znalostí k tématu⁸⁶ – Paulové skutečně jen stěží konkurovat, což ostatně příznávali i oba oslovení recenzenti.

Jurij Křížek i Koloman Gajan jako představitelé poválečného marxistického proudu československé historiografie nevytýkali Paulové v zásadě absenci teoreticko-metodologického rámce, který by výklad práce podřídil marxistické analýze a zařadil by ho tak po bok většinové odborné produkce.⁸⁷ Jen stěží ale oba

84 Koloman Gajan působil koncem šedesátých let jako profesor všeobecných dějin novověku na pražské filozofické fakultě. Ve svém odborném výzkumu se vedle okolností počátku komunistického hnutí v Československu soustředil především na česko-německé vztahy v první polovině 20. století a s tím související vývoj „české otázky“ v kontextu rozpadu habsburské monarchie. Na toto téma publikoval počátkem šedesátých let v mnoha ohledech přelomovou monografii, analyzující některé aspekty československo-německého soužití bezprostředně po skončení první světové války. Srov. Koloman GAJAN, *Německý imperialismus a československo-německé vztahy v letech 1918–1921*, Praha 1962. Stručně ke Gajanově osobnosti srov. Josef TOMEŠ (ed.), *Památce profesora Kolomana Gajana (1918–2011)*, Praha 2012.

85 Tobolkův deník byl dlouho považován za ztracený. Paulová pro účely své připravované knihy použila opisy, které si s Tobolkovým svolením pořídila ve třicátých letech. Srov. M. KUČERA (ed.), *Zdeněk Václav Tobolka: Můj deník z první světové války*, s. 523n.

86 K tomu srov. více J. GALANDAUER, *Vztah Říjnové revoluce a vzniku ČSR*, s. 201–226.

87 Jurij Křížek dokonce konstatoval: „Nejde mi ovšem vůbec o to, aby autorka přijala koncepci marxistického pojetí dějin...“, A AV ČR, f. Nakladatelství Academia, k. 65, Jurij KRÍŽEK: *Lektorský posudek na práci Milady Paulové „Boj za československý a jihoslovenský stát uvnitř monarchie habsburské“*, s. 3.

mohli souhlasit s jejím pojetím „Maffie“ jako nejen hlavní, ale v mnoha ohledech i rozhodující či dokonce jediné složky protirakouského odporu v českých zemích. Tuto svou kritiku, jež rozhodně nebyla jen vnějšková, podepřeli řadou argumentů, v nichž se logicky zrcadlila osa jejich vlastního chápání okolností vzniku ČSR.

Křížek nikoliv neoprávněně konstatoval, že Paulové spis vzhledem k jeho interpretačnímu vyznění i heuristické základně považuje v mnoha ohledech za polemiku s výsledky historiografie po únoru 1948, jejíž bádání Paulová v předkládané monografii v zásadě opomněla. Společně s Gajánem se v této souvislosti shodovali v tom, že pražská profesorka podřídila své hodnotící soudy jednoduchému schématu, který aktéry českého dění za první světové války vnímal převážně na základě míry jejich nacionálního radikalismu. Pro Paulovou tak jednoznačně kladnými postavami české politiky byli protirakousky orientovaní „maffisté“ sdružení nejen kolem Přemysla Šámala, ale například i v rámci okruhu mladočeských aktivistů s Františkem Sísem v čele. Křížek s Gajánem primárně nežádali, aby Paulová přehodnotila svůj názor na pronárodní působení „české buržoazní politiky“, ale aby v této souvislosti zohlednila i faktory zdůrazňované tehdejší marxistickou historiografií, tedy vliv radikalizujících se „lidových mas“ a změnu evropské reality po ruské říjnové revoluci.⁸⁸

Pozornosti obou recenzentů neušlo, že Paulová – takřka v nezměněných intencích svých meziválečných *Dějin Maffie* – přistupuje k aktérům české politiky za první světové války nebyvale subjektivně až emotivně. S ohledem na tuto skutečnost, jež byla pro Křížka i Gajana vzhledem k jejich názorovému profilu i závěrům vlastního odborného výzkumu krajně problematičtější, doporučili přepracování předkládaného spisu nebo jeho publikování ve formě autorčiných osobních vzpomínek.⁸⁹

Nejsme schopni blíže určit, nakolik se Paulové text předložený recenzentům lišil od výsledné podoby knihy, která počátkem prosince 1968 vyšla v pražském nakladatelství Academia pod názvem *Tajný výbor Maffie a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918*. Jak Jurij Křížek, tak Koloman Gajan každopádně v dubnu předchozího roku potvrdili svůj souhlas s vydáním monografie, ale až na základě zapracování příslušných připomínek. Poslední dílo první české docentky patří dodnes ke kapitálnímu a neopomenutelným titulům o „československé revoluci“,

88 Srov. A AV ČR, f. Nakladatelství Academia, Jurij KŘÍŽEK: *Lektorský posudek na práci Milady Paulové „Boj za československý a jihoslovenský stát uvnitř monarchie habsburské“*, s. 3–4; Tamtéž, f. Nakladatelství Academia, Koloman GAJAN: *Lektorský posudek na práci prof. dr. M. Paulové „Boj za československý a jihoslovenský stát uvnitř monarchie habsburské“*, s. 2–3.

89 Tamtéž.

příčemž je i díky svému důrazu na faktografii a detailnímu líčení příslušných událostí přejímáno značně nekriticky.⁹⁰ Tato Paulové práce se vzhledem k nejrůznějším průtahům a komplikacím objevila na knižních pultech až v prosinci 1968. Tehdy již měla československá historiografie za sebou sérii několikaměsíčních intenzivních debat o padesátém výročí vzniku ČSR, jejichž další prohloubení a rozvinutí znemožnila měnící se společenská a politická situace po vojenské intervenci států Varšavské smlouvy.

Kontext historiografických debat o vzniku ČSR (1968)

Československá historiografie se už před lednovým plénem roku 1968, jež je označováno za faktický počátek „pražského jara“, stále zřetelněji dostávala do popředí zájmu tehdejších médií i širší veřejnosti. To bylo způsobeno nejen celkovou zainteresovaností o dosud tabuizované body moderních národních dějin (nekomunistický odboj, okolnosti nástupu KSČ k moci, politické procesy 50. let apod.), ale i nebývalou otevřenou kritikou, která zaznívala právě z prostředí československého reformního dějepisceví. Důraz na nová interpretační a metodická východiska, stejně jako jasné odmítnutí jednostranného dogmatismu padesátých let činily z mnoha historiků nejen aktivní a uznávané účastníky probíhajících debat, ale i spolutvůrce kurzu „obrodného procesu“.⁹¹

Okolnosti a ohlas diskuzí vztahujících se k padesátému výročí vzniku Československé republiky se dosud nestaly předmětem podrobnějšího odborného výzkumu.⁹² Přitom příslušné rozpravy, které v průběhu roku 1968 probíhaly nejen v rámci úzce specializovaných vědeckých pracovišť, ale stávaly se i námětem četných seminářů a přednáškových sérií, přesvědčivě ukazovaly mnohovrstevnatý

90 K takovému hodnocení srov. Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, *T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci. Československá zahraniční akce ženevského období v zápase s rakousko-uherskou diplomacií, zpravodajskými službami a propagandou (1915–1916)*, Praha 2015, s. 17–18.

91 Srov. Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepisceví: stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011. Důležitou společenskou roli historiků při šíření hlavních reformních tezí vyzdvihuje i Petr Pithart. Srov. Petr PITHART, *Osmádesátý*, Praha 1990, s. 44–45.

92 Jen rámcově analyzoval proměnu přístupu marxistické historiografie k legiím ve svých příspěvcích Dalibor Vácha. Srov. Dalibor VÁCHA, *Některé aspekty reflexe československých legionářů marxistickými historiky. Zborov, Bachmač 1918 a vystoupení proti bolševikům*, in: Bohumil Jiroušek (ed.), *Proměny diskursu české marxistické historiografie. (Kapitoly z historiografie 20. století)*, České Budějovice 2008, s. 319–336.

a vnitřně složitý charakter probíhajícího „obrodného procesu“. Právě ve stanoviscích k problematice vzniku ČSR, které příslušníci historické obce zaujímali formou odborných studií, přednáškové či publikační činnosti, se odrazilo jejich vnímání širokého spektra historických, tedy odborných témat, ale i řady aktuálních problémů.

Připomínku významného jubilea a jeho historiografickou reflexi ovlivňovaly oživené komemorace spjaté s osobností T. G. Masaryka a první republiky jako takové.⁹³ Otevřené projevy sympatií až idealizace meziválečného československého státu zajišťovaly historikům věnujícím se tomuto tématu mimořádný zájem o jejich výzkum. Současně ale v kontextu celkového uvolnění poměrů a náhlé detabuizace Masarykova odkazu pochopitelně poněkud zapadly ty závěry, v nichž tito historici z kritických, marxisticky orientovaných pozic upozorňovali na nesmírnou komplikovanost okolností vedoucích ke vzniku ČSR, stejně jako na ambivalentní dědictví a význam první republiky.

V rámci odborných rozprav o vzniku samostatného československého státu prezentovali své dosavadní badatelské výsledky i příslušníci mladé generace historiků. Z hlediska námi sledované odborné reflexe „Maffie“ stojí za zmínku především vědecké aktivity Zdeňka Kárníka a Jana Galandauera. Zatímco Kárník byl v roce 1968 už poměrně známým a uznávaným historikem, jenž dokonce stanul v čele rehabilitační komise na pražské filozofické fakultě,⁹⁴ o pět let mladší Galandauer se jako zaměstnanec Ústavu dějin socialismu v prostředí historické vědy teprve prosazoval. Kárník si zajistil oprávněné renomé především díky monografii *Habsburk, Masaryk či Šmeral?*,⁹⁵ jež mapovala turbulentní vývoj socialistického hnutí na sklonku první světové války. Navázal tím na své předchozí rozsáhlé studium počátků revolučního dělnického hnutí a okolností vzniku komunistické strany.⁹⁶

Právě na příkladu Kárníkovy rozsáhlé publikační činnosti v průběhu šedesátých let můžeme pozorovat hlavní kontury proměn interpretace i obsahového výkladu českého dění za první světové války. Zatímco ještě v roce 1965 Kárník v rámci své studie o válečném vývoji sociální demokracie vnímal nejen její akti-

93 K tomu srov. Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 155; Stanislav HOLUBEC, *Ještě nejsme za vodou: obrazy druhých a historická paměť v období postkomunistické transformace*, Praha 2015, s. 42–44.

94 O tom více: Josef PETRÁŇ, *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*, Praha 2015, s. 397–398.

95 Zdeněk KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí: Habsburk, Masaryk či Šmeral?*, Praha 1968.

96 Srov. např. Z. KÁRNÍK, *Dělnické rady v českých zemích 1917–1920*, Praha 1960; TÝŽ, *Za československou republiku rad: národní výbory a dělnické rady v českých zemích 1917–1920*, Praha 1963; TÝŽ, *První pokusy o založení komunistické strany v Čechách*, Praha 1966.

vity, ale i dějinný význam roku 1918 prizmatem nerealizované sociální revoluce a vítězství reakčního českého nacionalismu,⁹⁷ jeho zmíněná práce *Habsburk, Masaryk či Šmeral?* znamenala v mnoha ohledech rozchod s tímto mnohdy jednostranným pojetím. Kárník v ní naopak dokázal velmi stříživě zohledňovat mobilizační potenciál a revoluční složky českého národního hnutí na sklonku Velké války. Vedle dosud vyzdvihovaného Bohumíra Šmerala jako příkladného sociálnědemokratického předáka odporujícího nacionalistickým vášním, vystupovali v Kárníkově výkladu i ti levicoví politici, jež minimálně od roku 1917 hlásali nutnost jednotné politické akce pod praporem národní revoluce. Právě přes tuto linku se v Kárníkově monografii vyskytovaly četné zmínky o činnosti „Maffie“⁹⁸ jako organizace sdružující protirakouský odpor v českých zemích, v jejichž řadách se ocitli i někteří sociálnědemokratičtí činitelé, jako např. Gustav Habrman.

Zmiňovaný Jan Galandauer se tehdy věnoval období konce první světové války, přičemž zvláštní důraz kladl na složitý proces rozpadu habsburské monarchie, dozvuky říjnové revoluce v Rusku a „domácí revoluční akci“ v průběhu let 1917–1918. Jistá výjimečnost Galandauerových názorů spočívala na sklonku šedesátých let v jeho historickém chápání fenoménu českého nacionalismu, který se mu jevil jako pochopitelná, v daných okolnostech dokonce jediná platforma, již postupně dokázala přijmout většina českého národa. Přestože se Galandauer problematikou „Maffie“ primárně nezabýval, jeho – i v kontextu pražského jara stále ne tak samozřejmá a obvyklá – snaha o diferencovanější a vyváženější pohled na českou buržoazní politickou elitu za první světové války, znamenala v tomto ohledu jistý průlom.⁹⁹

97 Z. KÁRNÍK, *Přeměna reformismu v hlavní oporu buržoazně demokratického režimu v ČSR (1914–1920)*, in: František Červinka a kol., *O reformismu v českém dělnickém hnutí*, Praha 1965, s. 61–111, zde zvláště s. 71–77.

98 Kárník ji ovšem důrazně označuje jako „mafie“, tedy s malým počátečním písmenem. Aniž by to bližší rozvážel, je z jeho výkladu současně patrné, že si je vědom určité účelovosti, za které došlo ke konstrukci tohoto označení. Srov. Z. KÁRNÍK, *Socialisté na rozcestí*, např. s. 29–30.

99 Srov. J. GALANDAUER, *Vznik ČSR a Říjen 1917*, in: 50 let Československa (1918/1968). K některým politickým otázkám předmnichovské republiky, Praha 1968, s. 5–17; TÝŽ, *Obrana nacionalismu. (Čs. dělnické hnutí v l. 1918–1968)*, Kulturní tvorba, 6, 1968, č. 22, s. 3; Galandauer v tomto duchu o českém nacionalismu hovořil i na vědecké konferenci k padesátému výročí vzniku Československa, kterou počátkem června 1968 pořádal Ústav dějin KSČ, srov. *Materiály z vědecké konference věnované 50. výročí československé republiky*, II. svazek (diskuse), s. 43–47. Výsledek svého bádání k tomuto tématu Galandauer shrnul v kandidátské práci, srov. Jan GALANDAUER, *Formování českého politického programu v letech první světové války*, Praha 1969. Její text byl v upravené podobě publikován až o dvě dekády později, srov. TÝŽ, *Vznik československé republiky 1918: programy, projekty, perspektivy*, Praha 1988.

Téma českého vnitřního vývoje za první světové války se tak během „pražského jara“ znovu stávalo předmětem zájmu historické obce. Vedle dosavadního důrazu na dějiny dělnického hnutí a ohlasu říjnové revoluce v české společnosti, se „první odboj“ stával jedním z relevantních bodů historiografického výzkumu. Vzhledem k aktuálním společenským přesahům a zmíněnému ožívování zájmu o životní osudy a odkaz T. G. Masaryka, se logicky větší pozornosti dostávalo zákrutům zahraniční akce v letech 1914–1918.¹⁰⁰ Tato problematika se navíc díky kontinuitě Masarykovy činnosti mnohdy prolínala s četnými diskuzemi o první republice, jež zahrnovaly i složitý komplex s tím souvisejících otázek (meziválečná politika KSČ, sudetská otázka, zahraničněpolitické postavení ČSR apod.).¹⁰¹ Při analýze měnícího se přístupu československých historiků k vnitřním faktorům vzniku ČSR je tedy nutné zohledňovat i skutečnost, že se příslušné bádání odehrávalo v mnohem širším kontextu tehdejšího výzkumu moderních českých dějin. Obdobně jako v případě dalších témat, která v poslední třetině šedesátých let vykryštovala jako produkt činnosti reformní historiografie, i zde silně zapůsobil fakt, že vzhledem k vývoji po srpnu 1968 se nestihlo dostatečně etablovat a rozvinout. Důležité ovšem bylo, že nová interpretační a metodická východiska ovlivnila generaci badatelů, kteří se později, tedy na počátku 90. let, aktivně podíleli na formování české historické vědy éry transformace.

100 K tomu vedle zmiňovaného Pichlíkova spisu srov. publikaci, která se výkladově zcela vymykala tehdejšímu historiografickému proudu: Jan Blahoslav KOZÁK, *T. G. Masaryk a vznik Washingtonské deklarace v říjnu 1918*, Praha 1968.

101 Za jakési reprezentativní dílo určené širší veřejnosti byla v tomto ohledu považována práce Věry Olivové. Srov. V. OLIVOVÁ, *Československo v rozrušené Evropě*, Praha 1968.

„Maffie“ (1914–1918) as viewed by Czechoslovak historiography: strategy – importance – interpretation

JAN HÁLEK – BORIS MOSKOVIĆ

Following the foundation of Czechoslovakia, the „Maffie“ as the designation for the domestic Czech anti-Austrian resistance between the years 1914–1918 was to become an integral part of the construed narrative of the „Czechoslovak revolution“, alongside T. G. Masaryk's Action Abroad and the armed Czechoslovak legions. However, in the era of the First Republic (1918–1938), the term „Maffie“, despite its initial success, found it relatively difficult to become established as an attractive symbol of the „Czechoslovak revolution“. It lacked transparency and there was a shortage of reliable information, which would throw light on its activities and importance during World War I as well. These limitations were also manifest in historiographic production related to the activities of the „Maffie“, which only appeared, after certain peripeties, in the course of the 1930s.

It was especially the monumental work by the first female Czech Associate Professor Milada Paulová *„History of the Maffie“* (Dějiny Maffie). The first two volumes, which appeared during 1937–1939, represented the seminal work contributing to our understanding of Czech domestic developments and the forms of anti-Austrian activities during the Great War. Simultaneously, Paulová's work greatly influenced further research in this area. She, as a Prague historian, completed the process of the affirmation of the „Maffie“ as an organisationally well co-joined, cohesive in its programme and exceptionally influential constituent part of the „revolutionary action“. Yet, as early as the inter-war period, a somewhat different interpretations of the history of the „Maffie“ appeared not merely in the public domain but also in historiographical circles (for example in contributions by Zdeněk Václav Tobolka and Karel Horký).

After World War II, research of the „Maffie“ took place in completely different socio-political circumstances, which principally influenced the direction of Czechoslovak historiography also. After the period of the 1950s when the Marxist historiography devoted significant attention to directly challenging the conclusions of the „legend-making“ production of the First Republic's „bourgeois historiography“, the era of Reformist historiography arrived. Within its framework

a number of historians developed their research by either specialising in the period of 1914–1918 or dealing with this period as a part of their more broadly-conceived research (history of the international working class movement, the foundation of the Communist Party, the echoes of the Russian October Revolution, et.al.). Apart from Milada Paulová's final work, other titles by Jurij Křížek, Karel Pichlík and Zdeněk Kárník appeared in the second half of the 1960s. Thus, they dealt with the circumstances surrounding the foundation of the Czechoslovak state and also with the phenomenon of the „Maffie“ in broad outlines. The interpretation of the activities of the domestic anti-Austrian resistance was no longer marginalised and intentionally criticised as in the previous period, but once again its historical merits in the „national liberation movement“ were recognised in some works of the above mentioned authors.

STUDIE

Dominancia a marginalizácia historickej
pamäti v Uhorsku
(na príklade pomníkovej kultúry Slovákov)

ALICA KURHAJCOVÁ

ALICA KURHAJCOVÁ: The Dominance and Marginalisation of Historical Memory in Hungary (using the example of the Memorial Culture of the Slovaks)

This study documents how the dominance of the historical memory of one national group is reflected in the public domain, while at the same time the memory of another national group is marginalised. This phenomenon is demonstrated using the example of secular monuments created by Slovaks in Hungary in the second half of the 19th century and at the beginning of the 20th century. It documents not merely the symbolic meaning of the monument in Hungarian, namely Hungarian-Slovak relationships, but also the form of memorials reflected in the Slovak national discourse before the outbreak of the Great War.

Key words: monument – historical memory – symbol – Magyar-Slovak relations – 19th century

Téma pomníka, ktorý je nielen nositeľom symbolických prvkov, ale aj symbolom osebe, sa dá priblížiť z rôznych perspektív. V tejto štúdii sa zameriame na jeden z jej aspektov – na sekulárny národný pomník ako symbol, ktorý vo verejnom priesto-

re odráža prevahu historickej pamäti jednej národnej skupiny, a v rovnakom čase je ukazovateľom marginalizácie pamäti inonárodnej skupiny. V uhorských pomeroch sa nám ako výstižný príklad na demonštrovanie tohto fenoménu – symbolu nerovného boja v rámci kultúry a symbolickej politiky, ponúka pomníková kultúra Maďarov a Slovákov z druhej polovice 19. storočia a zo začiatku 20. storočia. Doterajšie konštatovania historikov, etnológov a kunsthistorikov nás už presvedčili o nepriaznivom stave slovenského národne motivovaného sochárstva pred rokom 1918,¹ no informácie aj o tom minime hmotných pamiatok z daného obdobia zostávajú rozptýlené buď v biografiách osobností, ktorých sa vyhotovené diela týkali, alebo v sumarizujúcich publikáciách o sochárskom umení, kultúrnych pamiatkach, o národných symboloch či národných mýtoch.² Na tomto malom priestore tak načrtujeme nielen symbolický význam pomníka v uhorských, konkrétne v maďarsko-slovenských reláciách, ale aj to, aké podoby pomníkov boli v slovenskom národoveckom diskurze pred vypuknutím veľkej vojny prízvukované. Všimnúť si budeme pritom nielen kamenné a mramorové pomníky slovenských osobností, ale vzhľadom na možnosti a limity danej doby aj alternatívne spôsoby „stavania“ pomníkov.³

Ako vrcholné obdobie začiatku stavby sekulárnych pomníkov – t. j. procesu opomníkovania verejného priestoru – označujú odborníci na túto problematiku „dlhé“ 19. storočie. Neznamená to však, žeby sa predtým pomníky nestavali. V podstate až do konca 18. storočia prevládali vzhľadom na stavovské usporiadanie spoločnosti sochy panovníkov, vojvodcov a ich víťazných bitiek, ako aj sochy svätých či mariánske stĺpy. Po tomto období nastúpila sekulárna (národná) pomníková kultúra, ktorej zrod, ako to v teoreticko-metodologickej časti svojej práce o druhom živote vojenských pomníkov rozvíja český historik V. Kessler, umožnili tri fenomény: návrat k historickým udalostiam (boom historizmu), postosvietenský návrat k uctievaniu mŕtvych a pod vplyvom výsledkov Veľkej francúzskej revolú-

- 1 V slovenskej historiografii pomníkovú prax v Uhorsku pred rokom 1918 so zreteľom na hornouhorské župy zhrnul: Lubomír LIPTÁK, *Rošády na piedestáloch I. Pomníky a politické zmeny pomníkov*, OS – Fórum občianskej spoločnosti 2, 1998, č. 11, s. 29–34; L. LIPTÁK, *Storočie dlhšie ako sto rokov*, Bratislava 1999.
- 2 Ján ABELOVSKÝ – Katarína BAJCUROVÁ (eds.), *Výtvarná moderna Slovenska. Maliarstvo a sochárstvo 1890–1949*, Bratislava 1997; Katarína BAJCUROVÁ, *Hrdinovia, mýty, pomníky, monumenty. Poznámky k rokom 1900 – 1945*, in: Aurel Hrabušický (ed.), *Slovenský mýtus*, Bratislava 2006, s. 49–59.
- 3 Vychádzajúc z encyklopedického výkladu pomníka z prelomu 19. a 20. storočia „aj literatúra, hudba či iný druh duchovnej tvorby môžu po sebe v určitých dobách zanechať pomníky“. Heslo *Pomník*, in: Ottův slovník naučný, díl XX, Praha 2000, s. 196–197.

cie vznik verejných priestorov na fixovanie pamäti jednotlivých národov.⁴ V druhej polovici 19. storočia, v dôsledku intenzívneho posunu hodnôt od dynastických k nacionálnym, ako aj modernizácie miest, sekularizácie a pomeštenia spoločnosti vzrástol počet sekulárnych národných pomníkov práve na úkor tých predošlých (dynastických aj sakrálnych). Ich rozšírenie v Európe súviselo aj so vznikom a šírením politickej propagandy, s nárastom vzdelanostnej úrovne, s nástupom masovej politickej kultúry a tlače. Tieto politicko-spoločenské zmeny a národnoemancipačné procesy postavili sekulárny pomník pred nejednu úlohu:⁵

- kultúrno-orientačnú (pomník tak uľahčil zorientovať sa v dejinách),
- memorujúcu (uchovával historické tradície a budoval kult osobnosti),
- identitotvornú (pomáhal formovať identity kolektívov),
- reprezentačnú (reprezentoval politické elity a ich idey),
- propagačnú (pomáhal šíriť politickú ideológiu týchto elít),
- legitimizujúcu (potvrdzoval aktuálny politický režim a kontroloval verejný priestor),
- v neposlednom rade pred urbanistickú úlohu (organizoval mestský priestor).

Vybraný aspekt, ktorý tu mienime sledovať, posunul význam pomníka od výlučne umeleckého sochárskeho artefaktu s estetickou a mestotvornou funkciou smerom k jeho chápaniu ako miesta pamäti, čiže nástroja, ktorým sa od druhej polovice 19. storočia formovala a kultivovala historická (resp. kultúrna) pamäť národného spoločenstva.⁶ Vytvárali sa ním alternatívne dejiny a stal sa tak oporou pre fixovanie národných tradícií, druhého života národných géniov, novodobých mýtov a veľakrát zjednodušených obrazov minulosti. Prispieval tak k utváraniu národnej identity tých, ktorí odkazy zakódované v pomníku dokázali dešifrovať, precítiť ich obsah a aj sa s nimi identifikovať.

Dekódovanie obsahu pamäti zhmotneného v pomníku sa však často neza-

4 Vojtěch KESSLER, *Paměť v kamení. Druhý život válečných pomníků*, Praha 2017, s. 35–37.

5 Zděnek HOJDA – Jiří POKORNÝ, *Pomníky a zápomníky*, Praha 1997, s. 16; János POTÓ, *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*, Budapest 2003, s. 22.

6 K teóriám fenoménu pamäti a miest pamäti pozri: Pierre NORA, *Zwischen Geschichte und Gedächtnis: Die Gedächtnisorte*, in: TÝŽ, *Zwischen Geschichte und Gedächtnis* (Kleine kulturwissenschaftliche Bibliothek, Bd. 16), Berlin 1990, s. 11–33; Jan ASSMANN, *Kultura a paměť: Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001; Aleida ASSMANN, *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München 1999.

obišlo bez ďalších médií spomínania – bez samotnej slávnosti osadenia pomníka a po iné roky bez verejných osláv, slávnostných príhovorov, kladenia vencov či iných symbolických gest a rituálov. V kontexte prebiehajúcich národných slávností pomníky „oživali“; menili sa na médiá spomínania, vďaka ktorým sa obsah pamäti na tú-ktorú udalosť či osobnosť opätovne pripomínal, uvedomoval, aktualizoval a emocionálne prežíval. V prostredí konkurujúcich si národných hnutí sa stávali účinným nástrojom politického boja. Aj preto vonkajšia podoba pomníkov zobrazovala síce prvky z minulosti, no ich vnútorný obsah sa neraz uberal opačným smerom – prezrádzal viac o prítomnosti: o politických postojoch, zámeroch a zmýšľaní iniciátorov či podporovateľov stavby konkrétnych diel. Ich stavenie sa tak klasifikovalo nielen ako kultúrny akt, ale často ako politický čin, prostredníctvom ktorého štátna moc odpovedala na hlasy či požiadavky širších mäs. Tento transfer umožňovali pozitívne kvality pomníkov: ich oficiálnosť, relatívna prístupnosť a trvácnosť, schopnosť zhmotniť a zvizuálniť obsah pamäti, abstraktných pojmov, aktuálnych hodnôt, politických ambícií a národných predstáv, nehovoriac o ich prítomnosti v každodennom živote.

S pevným umiestnením monumentov v urbánnom priestore sa však spájali aj isté nevýhody, ktoré im z hľadiska formovania historickej pamäti a upevňovania národnej identity uberali na účinku. Už len tým, že k pomníkom ľudia museli „putovať“, a nie naopak, sa oslavujúce alebo spomínajúce publikum obmedzilo na miestnych, na tých, čo žili v okolí mesta, prípadne na návštevníkov mesta či majetných cestovateľov.⁷ Domácomu obyvateľstvu mohli časom zovšednieť a stať sa preň neviditeľnými, v lepšom prípade ich miestni mohli vnímať ako umelecké dielo. Ak sa aj pri nich náhodou alebo z dlhej chvíle pristavili, výpovedná hodnota pomníkov bola skratkovitá a heslovitá, a tak si okoloidúci vypomáhali vlastnými poznatkami o stvárnenej postave alebo nápismi na podstavci.⁸

7 Miroslav HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009, s. 246.

8 Michaela FERENCOVÁ, *Kto je zaliaty do kameňa? Spomínanie v meste bez viditeľnej histórie*, OS – Fórum občianskej spoločnosti 10, 2006, č. 1–2, s. 178–180; Michaela FERENCOVÁ, *Pomníky ako prostriedok legitimizácie režimov a transformácie spoločnosti. Prípad mesta Nové Zámky*, in: Michaela Ferencová – Jana Nosková (eds.), *Paměť města. Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19.–21. století*, Brno – Bratislava 2009, s. 333–358; TÁŽ, *Spolužitie zaliaty v bronz*, Slovenský národopis 56, 2008, č. 1, s. 11.

*Počiatky úvah o národnom pomníku
v uhorskom – maďarskom a slovenskom – diskurze*

Pomníky z hľadiska predstavených pozitív a potenciálneho účinku na verejnosť začali byť pritažlivé aj pre politické a intelektuálne elity formujúcich sa národných kolektívov habsburskej monarchie, a zvlášť pre tie, ktoré už v prvej polovici 19. storočia disponovali pomerne stabilným politickým, čiastočne hospodárskym aj kultúrnym inštitucionálnym zázemím. Znamená to, že v porovnaní s pomaly sa vyvíjajúcim slovenským národnopolitickým hnutím politicky a kultúrne silnejšie maďarské vlastenecké kruhy v Uhorsku boli aj v otázke pomníkovej politiky ďalej. V radoch maďarských šľachticov sa už koncom tridsiatych rokov rozprúdila debata o postavení konkrétneho pomníka, jazdeckej sochy Mateja Korvína spod dláta Štefana (Istvána) Ferenczyho, ako aj o jej spoločenskej a umeleckej funkcii vo verejnom priestore. V tom čase priekopník reforiem v Uhorsku gróf Štefan (István) Széchenyi považoval nastolenie tejto témy v hospodársky zaostalej krajine za nečasové. Naopak, iná skupina šľachticov, medzi nimi aj priaznivec tejto iniciatívy, básnik Michal (Mihály) Vörösmarty ju pokladal za rovnako dôležitú pre maďarskú kultúru ako tvorbu národného eposu. Problém v rámci tejto skupiny spočíval v tom, že kým Ferenczyho klasicistický model Korvínovej sochy sa zakladal na antických ideáloch krásy, jeho oponenti očakávali nový romantizujúci ideál so znakmi historickej pôvodnosti. Ich očakávanie naplnil až model bronzovej sochy z dielne Karola (Károlya) Alexyho, predstavený roku 1844 na pôde uhorského snemu v Bratislave.⁹

Šľachtici inklinujúci k umeniu sa s odstupom času nadchýnali aj myšlienkou postaviť panteón národným veľikánom – akúsi uhorskú Walhalu. Z roku 1843 pochádzajú rovno dva plány:¹⁰ návrh baróna Alojza Medňanského na postavenie sôch uhorských panovníkov, vojenských hrdinov a mecenášov pozdĺž brehov Dunaja v hraniciach Uhorského kráľovstva, a ďalší návrh grófa Š. Széchenyiho na vytvorenie národného cintorína na Gellértovom vrchu v Budíne.¹¹ Hoci ich zámer zostal v podobe programov a grafických náčrtov, a ani iné návrhy na sochy osobností maďarskej kultúry sa pred revolúciou 1848–1849 neuskutočnili,¹² diskusie na túto

9 Emese RÉVÉSZ, *A magyar historizmus*, Budapest 2005, s. 83–85.

10 Tamtéž, s. 86.

11 Návrh na maďarský národný cintorín – maďarsky *üdvlelde* (panteón) – rozpracoval Széchenyi v rovnomennom programe: István SZÉCHENYI, *Üdvlelde*, Pest 1943.

12 Árpád von KLIMÓ, *Nation, Konfession, Geschichte: Zur nationalen Geschichtskultur Ungarns im europäischen Kontext (1860 – 1948)*, München 2003, s. 46–48.

tému položili základy slubného rozvoja maďarského národného sochárstva a vytvorili pôdu pre úvahy o politickom účinku pomníkov na širšiu verejnosť. Tento optimistický rozbeh na maďarskej strane načas zabrzdlili revolučné roky a následne porevolučné desaťročie, ktoré pripúšťali nanajvýš stavbu náhrobníkov a sôch kultúrnym a prohaburským vojenským činiteľom. Napríklad víťazstvo kontra-revolúcie a nastolenie absolutisticko-centralistického režimu Viedne symbolizovala socha c. a k. generálmajora Heinricha Hentziho, odhalená v Budíne roku 1852,¹³ a hoci pretrvala aj po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, stala sa miestom protirakúskych protestov.¹⁴

K položeniu základov slovenskej pomníkovej tvorby dopomohol naopak porevolučný viedenský centralizmus, ktorý ambície maďarských liberálov načas odstavil a zatlačil do nepolitckej sféry a maďarských starokonzervatívov zas uzemnil úradnými funkciami. V päťdesiatych rokoch 19. storočia bol peštianskym sochárom Ladislavom Dunajským vyhotovený prvý verejný pomník Slovákov – kamenná busta katolíckeho farára, klasicistického básnika a prekladateľa Jána Hollého (1785–1849), slávnostne odhalená 11. mája 1854 na cintoríne na Dobrej Vode.¹⁵ Aj keď tento pomník nezdobil námestie jedného z Hollého pôsobísk,¹⁶ pre slovenskú časť verejnosti mal veľký význam, a nie len jeden. Symboly, ktoré tvorili básnikov náhrobok – lipový veniec, symboly viery, z každej svetovej strany osadené mramorové tabule s vyrytými zlatými písmenami a do kameňa vytesané knihy s nápismi Hollého hlavných prác (*Svätopluk, Sláv, Cyrillo-Methodiada, Básne J. Hollého, Žalospěvy*), skladali poklonu bardovi slovenskej poézie, rozprávali o jeho živote¹⁷ a oživovali veľkomoravskú tému a jej postavy.

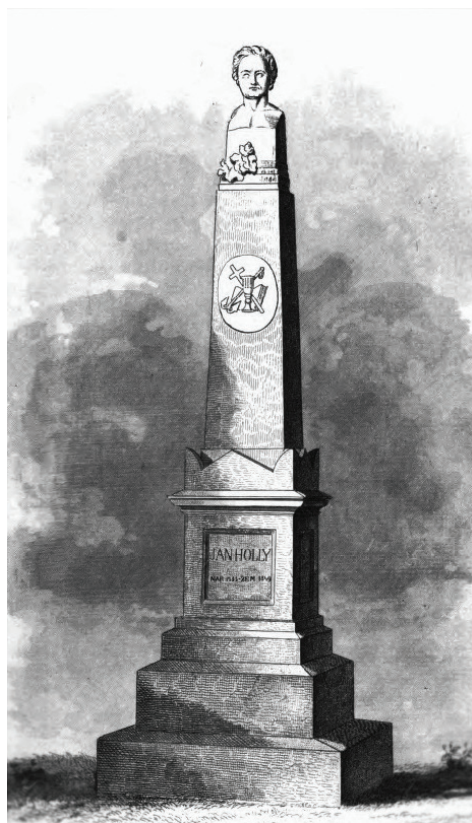
13 Bližšie o „osude“ Hentziho pomníka: Michael Laurence MILLER, *A Monumental Debate in Budapest: The Hentzi Statue and the Limits of Austro-Hungarian Reconciliation 1852–1918*, *Austrian History Yearbook* 40, 2009, s. 215–237.

14 Katalin SINKÓ, *Franz Joseph: Rivalität und Dualität dynastischer und nationaler Repräsentation*, in: István Fazekas (ed.), *Kaiser und König, 1526–1918. Eine historische Reise: Österreich und Ungarn*, Wien 2001, s. 19.

15 Jozef K. VIKTORIN, *Hollého pomník*, in: Jána Hollého spisy básnické. So životopisom a zprávou o pomníku i spisoch jeho sporiadal a vydal Josef Viktorin, Pešť 1863, s. XII – XVIII.

16 Po vysvätení za kňaza roku 1808 kaplánoval Hollý najskôr v Pobeďíme, potom v Hlohovci a od roku 1814 takmer tridsať rokov v Maduniciach pri Piešťanoch. Imrich KOTVAN, *Ján Hollý (1785 – 1849)*, Bratislava 1949, s. 6.

17 Napríklad na mramorovej tabuli na východnej strane pomníka stálo: „Hluk netešil sveta mä v samotách som Mlieča [poveštný háj Mlích – pozn. a.] sedával, // Byl majetok mi celý : k národu láska, Bohu. // Prespevoval veľké a žalostné som dni Slovákov, // Ospevoval vábne jích nivy, lúky, pole. // Odpočinok v Dobrej samotách mám zas Vody chladný, // Rád z toho, len že ležím v národa lóně milom.“ J. VIKTORIN, *Hollého pomník*, s. XVI.

Prvý verejný pomník Slovákov odhalený na cintoríne na Dobrej Vode (1854)

mery po rakúsko-uhorskom vyrovnaní a s tým spojené úradné obmedzenia či finančné ťažkosti spravili z jednoduchého náhrobného kameňa takmer jediný symbol v oblasti sochárskeho umenia, ktorý do roku 1918 formoval historickú (resp. kultúrnu) pamäť a zároveň národnú identitu slovenského obyvateľstva.²⁰

S odhalením Hollého náhrobníka sa spájala aj prvá veľká národná manifestácia slovenskej politickej a kultúrnej elity, jej katolíckej aj evanjelickej časti.¹⁸ Hoci podujatie nebolo verejne ohlásené, okrem prizvaných hostí a iniciátorov postavenia pomníka z radov katolíckych farárov (Jozef Karol Viktorin, Ján Palárik) sa na ňom zúčastnili aj ľudové sociálne vrstvy, remeselníci a roľníci z okolia.¹⁹ Hollého busta poslúžila zároveň ako vzor pre stavbu funerálnych pomníkov ďalším významným Slovákom. Za vznikom takýchto pietnych miest stáli zväčša príbuzní, stúpenci či priaznivci zosnulého, ohlasujúci a organizujúci verejné zbierky na vyhotovenie náhrobných kameňov. V 60. a 70. rokoch, počas svojej existencie, sa v tomto smere angažoval aj kultúrny spolok Matica slovenská so sídlom v Turčianskom Sv. Martine. Neskôr sa ukázalo, že zmenené politické po-

18 Vyobrazenie Hollého pomníka je prevzaté z publikácie Jozef K. VIKTORIN, *Hollého pomník*, s. XII–XVIII.

19 Dušan ŠKVARNA, *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*, Banská Bystrica 2004, s. 111.

20 Uvádžame príklady náhrobných pomníkov významných slovenských osobností s rokom a miestom ich inštalácie: v roku 1872 náhrobok Martinovi Hamuljakovi v Námestove, Michalovi Miloslavovi Hodžovi v Tešíne a Ludovítovi Štúrovi v Modre, roku 1878 obelisk Viliamovi Paulinymu-Tóthovi a jeho manželke v Turčianskom Sv. Martine, roku 1879 náhrobník Jankovi Ma-

Pomník – symbol dominancie historickej pamäti národa

Možnosti maďarskej politickej reprezentácie neobmedzene stavať pomníky sa uvoľnili po vyrovnaní, keď sa jej otvoril mocenský priestor na uskutočňovanie ešte pred revolúciou akcentovanej idey o pretvorení Uhorska na maďarský národný štát. Tým, že sa zmocnila ústredných štátnych orgánov aj regionálnych verejno-správnych úradov, darilo sa jej eliminovať podiel predstaviteľov nemaďarských predstaviteľov na politickom riadení štátu. Po stabilizovaní dualistického systému pristúpila aj k rušeniu či pomadařčovaniu ich kultúrno-vzdelávacích inštitúcií. Maďarským vládnucim kruhom na to, aby vytvorili dojem homogénneho (maďarského) národného priestoru, nestačilo len obmedzovať používanie materinského jazyka Nemaďarov (teda aj Slovákov) v administratíve, vo vyučovacom procese, na pôde spolkov či pri bohoslužbách. Potrebovali si zariadiť verejný priestor tak, aby bol na prvý pohľad čitateľný: jeho symbolické usporiadanie malo odrážať politickú hegemoniu Maďarov v uhorskej časti monarchie, maďarskú štátnu ideológiu a maďarskú interpretáciu uhorských dejín podopretú maďarskými mýtami a národnými hrdinami. Súčasne mali byť z verejného priestoru odstránené „cudzorodé“ prvky – pamäť tých druhých, ktorá by predstavu homogénneho národného priestoru narúšala. Tomuto zámeru zodpovedala aj uhorská pomníková politika, ktorej výsledky – sochy, busty, pamätné tabule či reliéfy – propagovali oficiálnu pamäť maďarskej vládnucej liberálnej elity, od konca 19. storočia aj politicky vplyvnej maďarskej opozície. Prostredníctvom župných, okresných a mestských orgánov, spolkov či výborov pre postavenie pomníkov, ktoré sa snažili podporovať oficiálnu pomníkovú politiku na lokálnej úrovni, si uhorsko-maďarská vládna moc dokázala udržať kontrolu nad verejným priestorom. Sféry politického vplyvu si týmito symbolmi zhmotnenej pamäti vyznačila najmä v Budapešti, v pohraničných územiach aj v jazykovo zmiešaných oblastiach.

Záveru maďarskej kunsthistoričky K. Sinkóovej o uhorskej praxi stavania pomníkov prezrádzajú, že väčšina národných pomníkov v Uhorsku z obdobia dualizmu nepredstupovala v čistej forme. Poväčšine sa stavali občiansko-národné

túškovi v Dolnom Kubíne, v osemdesiatych rokoch náhrobníky Danielovi G. Lichardovi v Skalici, Samovi Chalupkovi v Hornej Lehote, Andrejovi Sládkovičovi v Radvani a K. Križanovi v Trenčíne, Samuelovi Ormisovi v Revúcej, Jánovi Bottovi v Banskej Bystrici a Michalovi Mudroňovi v Martine, roku 1892 pomník Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi v Hlbokom, roku 1909 náhrobok Andrejovi Kmeťovi v Martine a roku 1910 Štefanovi Fajnorovi v Senici. Viera LUXOVÁ, *Sochári na Slovensku v rokoch 1850 – 1918*, Vlastivedný časopis, 1973, č. 3, s. 128; Pavol VONGREJ, *Listy Jána Bottu*, Martin 1983, s. 213; Karol HOLLÝ, *Andrej Kmeť a slovenské národné hnutie. Sondy do života a kreovanie historickej pamäti do roku 1914*, Bratislava 2015, s. 188.

pomníky s prvками šľachtickej tradície a ešte stále dynastické pomníky s národným podfarbením,²¹ napr. popri palatínoch a vtedajšom cisársko-kráľovskom páre²² sa inštalovali sochy uhorských panovníkov (Štefana I. z rodu Arpádovcov, Mateja Korvína, Márie Terézie). Prvé verejné pomníky maďarským liberálnym štátnikom Jozefovi Eötvösovi, Štefanovi Széchenyimu a Františkovi Deákovi, na ktorých sa miešali občianske elementy so šľachtickými, boli odhalené v Budapešti v 70. a 80. rokoch 19. storočia.²³ Ich sochy potvrdzovali akt vyrovnania z roku 1867, stelesňovali umiernenú politiku voči uhorským nemaďarským národnostiam a lojálny postoj k vládnucej dynastii. Vyrovnanie, ponímané v uhorskom diskurze ako zmier medzi Františkom Jozefom a maďarským národom, uvoľnilo cestu aj kultivovaniu pamäti na maďarské revolučné roky: predstavitelia opozičnej Strany nezávislosti a honvédske spolky iniciovali stavbu pamätníkov na bitky uhorsko-maďarskej revolúcie a jej padlých vojakov – honvédov,²⁴ rovnako sochy generálom a ideovým vodcom tejto revolúcie (od 80. rokov revolučnému básnikovi Petőfimú, od polovice 90. rokov aj L. Kossuthovi). Keď sa pri nich slávil 15. marec, pamätný deň nekrvavého začiatku revolúcie, alebo sa spomínalo na trinástich popravených uhorských generálov zo 6. októbra 1849, obecnstvu sa vybavovali nielen výdobytky revolúcie, víťazné boje maďarských honvédov a idea slobody a nezávislého Uhorska, ale rovnako vyplávali na povrch aj obrazy protivníkov (obraz ruskej cárskej armády či predstaviteľov ozbrojených nemaďarských hnutí). Rozširovanie pamäti na uhorsko-maďarskú revolúciu prebehlo aj v hornouhorských župách, a to vztýčením pamätníkov revolučných bojov (napr. na Branisku, vo Veľkých Šarluhách, v Kostolnej-Záriečí pri Trenčíne), sôch maďarských domobrancov (v Levoči, Banskej Štiavnici, Košiciach, Lučenci) a ich generálov (pomník Juraja Klapku v Komárne a Artúra Görgeyho pri Kremnici).²⁵ Spomienky na protihabsburské boje v mene slobody a nezávislého Uhorska oživovali na prahu

21 Katalin SINKÓ, *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai*, in: Ákos Kovács (ed.), *Monumentumok az első háborúból: A Múcsarnok és a Népművelési Intézet közös kiállítása*, Budapest 1985, s. 8–9, 21.

22 Posmrtný kult Alžbety Habsburskej (Bavorskej) v Uhorsku zvečnili okrem iného aj početné verejné pomníky (vrátane tých, ktoré začiatkom 20. storočia vznikli v hornouhorských kúpeľných mestách, v Bardejove a Piešťanoch). Preváženie počtu Alžbetiných sôch v Uhorsku nad pomníkmi jej manžela, cisára a kráľa Františka Jozefa vypovedalo o obľube kráľovnej v uhorskej spoločnosti.

23 K. SINKÓ, *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai*, s. 17.

24 Gyögy SZÜCS, *Az 1848-49-es emlékművek és az aradi szabadságszobor*, in: Mária G. Merva (ed.), *'48 kultusza*, Gödöllő 1999, s. 99–118.

25 L. LIPTÁK, *Storočie dlhšie ako sto rokov*, s. 313.

20. storočia aj sochy vodcu posledného protihabsburského povstania Františka II. Rákociho (prvá z nich odhalená vo Zvolene roku 1907).²⁶

Bolo očividné, že verejný priestor uhorských miest odrážal dominanciu historickej pamäti maďarského národa, v rámci ktorej však koexistovali dve koncepcie chápania uhorských dejín: labanská (prohabsburská) línia a rozšírenejšia kurucká/revolučná (protihabsburská) línia.²⁷ Nárast počtu sôch reprezentujúcich kurucko-revolučnú tradíciu, ktorú podporovala maďarská parlamentná opozícia okolo Strany nezávislosti, mohol byť znamením krízy či slabosti vládnucich liberálov, inokedy signálom zvýšeného napätia medzi Viedňou a Budapešťou v oblasti spoločných ministerstiev. Istý konsenzus medzi oboma výkladmi uhorských dejín nastal v roku 1896, keď sa v záujme veľkolepých osláv tisícého výročia zaujatia vlasti maďarskými kmeňmi a založenia uhorského štátu presadili pomníkové projekty reflektujúce obe spomínané tradície. Navyše iniciátori ich stavby mohli ísť ešte hlbšie do minulosti. Verejné priestranstvá Budapešti, hraničné územia a historické miesta obsadili miléniovými stĺpmi s bájnym turulom (vtákom podobným sokolovi či orlovi), s postavou Arpáda či staromaďarského bojovníka;²⁸ tie odkazovali na pohanskú minulosť, genézu maďarského národa a štátu zároveň, ako aj na opodstatnenosť maďarskej supremacie v Uhorsku a starobylosť maďarskej štátnosti. Do roku 1914 pribudlo na verejných priestranstvách Budapešti ešte minimálne desať sôch šľachticov, svätca a cirkevných predstaviteľov, ktoré sa zvyknú označovať ako dar panovníka Františka Jozefa hlavnému mestu. Jedni si to vysvetľovali ako gesto prelomenia nedôvery medzi kráľom a maďarskou opozíciou, druhí ako upevnenie lojality voči dynastii a znak konfesijného vyrovnania. Pomníková politika na prelome 19. a 20. storočia sa slovami maďarského historika I. Bertényiho ukázala ako úspešná, „*prepolitizovaný a aktualizovaný maďarský pohľad na dejiny Uhorska sa vizuálne dostal do ulíc*“, nešlo totiž len o zvečnenie osobností z histórie maďarského národa, ale aj o propagáciu ich politických postojov a reakciu na aktuálnu politiku.²⁹

26 Bližšie o zvolenskej Rákociho buste: Alica KURHAJCOVÁ, *Oslavy – symbolické obsadenie verejného priestoru v stredoslovenských mestách (1900–1914)*, in: Jiří Štěpán – Veronika Středová a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, 5, Ústí nad Orlicí 2011, s. 148–149.

27 L. LIPTÁK, *Kolektívne identity a verejné priestory*, in: Elena Mannová – Moritz Csáky (eds.), *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*, Bratislava 1999, s. 118–119.

28 Prehľad o histórii siedmich miléniových stĺpov (v Mukačeve, Brašove, Zemuni, Pusztaszeri, Panonhalme, na Devíne a Zobore) podal iniciátor ich vztýčenia maďarský historik, politik a básnik Koloman Thaly: Kálmán THALY, *Az ezredévi országos hét emlékoszlop története*, Pozsony 1898.

29 V Budapešti do roku 1914 vyrástli nasledovné sochy: sv. Gellért, Anonymus, Štefan Verbőczy, Peter Pázmaň, Štefan Bočkaj, Gabriel Bethlen, Ján Huňady, Mikuláš Zrínsky, Ján Pálffy, Sebastián

Túto národne jednostrannú mozaiku pomníkov v Uhorsku dopĺňali ešte sochy a pamätné tabule odhalené významným rodákom, miestnym literátom a umelcom. Keď sa rozhodovalo o umiestnení ich podobizne na námestia, do ulíc a verejných parkov, prihliadalo sa na mieru ich vlasteneckého cítenia za života, na obsah ich umeleckej tvorby, ako aj na charakter ich zástoja v uhorskej spoločnosti. V prípade, že ich aktivity klasifikovali úrady ako protištátne, protimaďarské či panslavistické, ich pomníky dostali miesto nanajvýš na verejnom cintoríne (v podobe náhrobníkov), na fasáde rodných domov či sakrálnych budov (ako pamätné tabule) alebo v interiéri verejných budov (busty).

Pomník – symbol marginalizácie historickej pamäti národa

Náhrobné kamene v slovenskom prostredí predstavovali v čase dualizmu najfrekvencovanejší spôsob vzdania úcty zosnulým velikánom národa. S postupujúcou praxou pomaďarčovania názvov ulíc a verejných nápisov sa aj nápisy na náhrobníkoch významných slovenských osobností vyznačovali jednoduchosťou (zaznamenávali zväčša len meno a údaje o narodení a úmrtí); len ojedinele sa na konci 19. a začiatku 20. storočia objavil slovenský text, napr. na náhrobnom kameni básnika Jána Bottu v Banskej Bystrici (1883) stálo: „V bratoch ľúbiť ľudstva plemená a v ľudstve – milovať Boha!“³⁰ Aj na náhrobku Juraja Bánika, slovenského advokáta, notára a autora prvej monografie k dejinám mesta Zvolen, bol v roku 1901 vytesaný (popri nesprávnych údajoch o jeho narodení a úmrtí) slovenský nápis: „Tu spočíval Juraj Bánik, advokát hlavný notár svobodného kráľovského mesta Zvolen [...]. Rodisku slúžil cez štyridsaťpäť liet. Vždy snažne zbožne žil – to bol jeho svet.“³¹ Nejedna narážka na maďarské epitafy z konca 19. storočia, ktoré odzrkadľovali pomaďarčovanie sa nových generácií – buď pod tlakom nepriaznivých spoločenských pomerov alebo pre vidinu lepšieho života, pochádzala z pera popredného prozaika a dramatika slovenského literárneho realizmu Jozefa Gregora Tajovského, v tom

Tinódi. Iván BERTÉNYI d. J., *Zehn Denkmäler, ein Herrscher und eine Nation: Ein Ausgleichversuch zwischen der dynastischen Loyalität und den ungarischen nationalen Emotionen*, in: Ferenc Glatz (ed.), *Jahrtausendwende 2000*, Budapest 2001, s. 249–253; K. SINKÓ, *A nemzet emlékmű és a nemzet tudat változásai*, s. 19–20.

30 Jozef Gregor TAJOVSKÝ, *Prechádzka po hrobítovce*, in: Dielo VI., Bratislava 1958, s. 401.

31 Ján ŽILÁK, *Genealógia rodu zvolenského mestského notára Juraja Bánika*, in: Júlia Ragačová – Pavol Maliniak (eds.), *Zvolen 1243–2008*. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií, Zvolen 2008, s. 96–97.

čase učiteľa v Banskej Bystrici a v okolitých obciach. Príklad renegátstva – zapretia svojho pôvodu, jazyka a prihlásenia sa k inej (v tomto prípade maďarskej) reči – podal v roku 1897 v opise prechádzky po banskobystrickom evanjelickom cintoríne: „Kráčal som ticho od pomníka k pomníku [...] a so zarosenými očami čítal nápisy niektorých pomníkov. Ako by nie! Manžel stavia prvej družke svojej pomník slovenský, jemu a druhej manželke jeho stavajú už nevďačné deti nemecký a týmto, ak ešte nie, nuž časom zaiste, postavia deti pomník maďarský.“³² S týmto námetom sa Tajovský pohral aj v krátkom úsmevnom prozaickom diele – *Pomník, rozprávka o bátovi a ňani Ďurčekových, ako nemohli trafiť do svojho hrobu*, v ktorom kritizoval vtedajšie pomery, varoval pred zradou národného tábora a hrozbou pomaďarčovania sa generácií v rámci jednej rodiny.³³

Symbolicky vykročiť z cintorína sa podarilo len niekoľkým slovenským farárom, spisovateľom, básnikom či jazykovedcom. Týmto národovci z okolia ich rodiska osadili na rodných domoch pamätné tabule, menovite katolíckemu farárovi a básnikovi Jánovi Hollému v Búrskom (Borskom) Svätom Mikuláši (1885), poetovi Jánovi Bottovi vo Vyšnom Skálniku (1887) a evanjelickému kňazovi Michalovi Miloslavovi Hodžovi v Rakši (1911), alebo potom v interiéri kostola prvému kodifikátorovi spisovnej slovenčiny Antonovi Bernolákovi v Slanici (1913). Akt odhalenia pamätných tabúl Hollému a Hodžovi bol súčasťou osláv stého výročia ich narodenia, v prípade Bernoláka storočnice úmrtia. Slávnosti sa konali v nevelkých obciach, ktorých počet obyvateľov sa v tom čase pohyboval od cca 170–200 až do 2700, išlo o lokality s drvivou prevahou slovenského obyvateľstva, len nepatrné percento sa hlásilo k maďarskému či k nemeckému jazyku. Pre slovenských iniciátorov a organizátorov osláv a ich hostí sa v týchto periférnych oblastiach črtalo vhodné slovenské zázemie. V predvečer aj v deň osláv na to upozorňovali sviatočné prípravy a niekde aj národné symboly, napr. jubileum v rodisku J. Hollého „na Búroch“ ohlasovali vymalované (vybielené) domy, vyčistené dvory, hlaholy zvonov a výstrely z mažiarov, sviatočne odetí ľudia, vysoká návštevnosť na svätej omši, slávobrána s nápisom Kollárovo verša „Slávme, slávne...“, s vencem a stužkami s textom „Sláva Hollému, Pevcovi nášmu! 24. marca 1885“.³⁴

32 J. G. TAJOVSKÝ, *Prechádzka po hrobitove*, s. 399.

33 J. G. TAJOVSKÝ, *Pomník – rozprávka o bátovi a ňani Ďurčekových, ako nemohli trafiť do svojho hrobu*, in: *Dielo II.*, Bratislava 1953, s. 89–99, 328.

34 Ambro PIETOR, *Slávnosť Jána Hollého na Búroch*, *Národné noviny* [ďalej len NN], 28. 3. 1885, č. 37, s. 1.

Scenár odhalenia pamätných tabúl bol všade podobný: pred osadenou tabuľou odzneli príležitostné piesne, slávnostné príhovory a básne z tvorby oslavovaného, po jej odhalení majiteľ domu prevzal tabuľu do svojej starostlivosti, nasledovala hostina s prípitkami a dodatočnou veselicoou, poväčšine vo svetlici domáceho gazdu alebo na pôde neďalekého spolku. Z tohto scenára sa vymykala akcia gemerských národovcov zo 14. augusta 1887 v rodisku význačného predstaviteľa romantickej poézie Jána Bottu vo Vyšnom Skálniku. Pamätnú tabuľu tu síce odhalili, no pre úradný zákaz sa tradičné slávnostné prejavy presunuli z dvora do izby rodného domu,³⁵ čím podujatie nadobudlo skôr znaky súkromnej oslavy. Vzniknutú situáciu komentovali hneď dvaja jej účastníci. Podľa evanjelického farára Michala Bodického „hoci demonštrácia nebola povolená – mlčanie bolo demonštráciou – všetci mlčali: len kameň a kde-tu slzy hovorili.“³⁶ Neskôr aj vo svojich pamätiach potvrdil, že Bottovi pripevnili na rodný dom pamätnú tabuľu a za žandárskej asistencie ju v tichosti, bez jediného slova, odhalili.³⁷ Ďalší účastník, advokát a historik Július Botto z Veľkej Revúcej sa pri opise vyšnoskálnickej udalosti o odhalení mramorovej tabule nezmenil, čím jeho svedectvo vyznieva tak, akoby k nemu z dôvodu obsadenia dediny žandármí vôbec nedošlo.³⁸ Zvyšné oslavy storočníc boli na stránkach *Národných novín* vyhodnotené ako vcelku vydarené. Ich význam pre národoveckú elitu umocňovala prítomnosť rôznych vrstiev spoločnosti – inteligencie (lekárov, advokátov), kňazov, no najmä roľníckych ľudových vrstiev, zvlášť keď sa tie na slávnosť dostavili nečakane, bez predošlého vyzvania usporiadateľov.³⁹ Čo však primälo uhorské župné a slúžnovské (okresné) orgány pristúpiť na vopred ohlásené slávnosti síce periférneho, no predsa národného charakteru?

Domnievame sa, že pripomínaní muži z hľadiska hodnotenia úradov nevyvíjali výraznú politickú a výsostne protivlasteneckú činnosť, resp. posledné roky dožili v ústraní a venovali sa svojim farníkom a rozvíjali literárnu činnosť.⁴⁰ V tomto

35 Pavol VONGREJ, *Roky života a tvorby Jána Bottu (1829 – 1881)*, in: Ján Botto. Život a dielo, Rimavská Sobota 1983, s. 294.

36 Kapitán [pseudonym Michala Bodického], *Malohont, 17. augusta (Pamiatka Jána Bottu)*, NN, 19. 8. 1887, s. 3. Opis Bottovej slávnosti podal aj: Michal BODICKÝ, *Z mojich skúseností malohontských (Básnik Ján Botto)*, NN, 27. 1. 1928, č. 75, s. 4.

37 Michal BODICKÝ, *Rozpomienky a pamäti*, Turčiansky Sv. Martin 1933, s. 156.

38 Július BOTTO, *Slováci vývin ich národného povedomia II.*, Turčiansky Sv. Martin 1923, s. 109.

39 *Pamiatka Hollého*, NN, 28. 3. 1885, č. 37, s. 1; *Na Bíuroch (Dopisy)*, Národný hlásnik, 15. marca 1885, č. 3, s. 77.

40 V posledných rokoch A. Bernolák pôsobil ako farár v Nových Zámkoch, J. Hollý bol od roku 1843 na odpočinku na Dobrej Vode, M. M. Hodža po vynútenom odchode dožil v Tešíne, literárne činný J. Botto zas v Banskej Bystrici.

hodnotení ich utvrdzovali aj slávnostní rečníci, ktorí jubilantov predstavovali ako pravých vlastencov pôsobiacich mimo politickej sféry, čiže ako osobnosti zasadzujúce sa za národ a jeho jazyk (slovenčinu) bez nejakých politických ambícií: „Dokonalým vlastencom je ten,“ ako na Hollého slávnosti storočnice vyzdvihol farár z Dojča Pavel Blaho, „kto povinnosti svojho stavu svedomite plní a daným zákonom poslušný je.“ A tak pravého vlastenca podľa Blaha robili z Hollého horlivá práca v kňazskom úrade, pokorný a skromný život v ústraní a svedomitá a obetavá práca.⁴¹ Aj podpredseda Slovenskej národnej strany Matúš Dula na Bernolákovej storočnici úmrtia pripíjal na slanického rodáka ako na učenca, nie politika, čím chcel zdôrazniť kultúrny, nepolitický charakter tejto spomienkovej slávnosti a životného diela pripomínanej osobnosti.⁴² Azda aj preto úradom neprekážalo, aby sa rodné domy jubilantov, navyše v súkromnom vlastníctve, označili slovenským nápisom. Súhlas s umiestnením Bernolákovej pamätnej tabule na východnú stranu slanického kostola dostali organizátori od spišského biskupa Alexandra Párvyho, inak smutne známeho v súvislosti s tragickými udalosťami v liptovskej obci Černej (1907).

Okoloidúci alebo veriaci sa tak pri pohľade na pamätné tabule dozvedali, že Ján Hollý či Ján Botto boli slovenskými básnikmi, M. M. Hodža bol kňazom, spisovateľom, básnikom a znalcom slovenského jazyka, A. Bernolák zas podľa vytesaných veršov z pera oravského básnika, katolíckeho kňaza Ignáca Grebáča-Orlova svetlonošom a vzkriesiteľom slovenčiny a národného života.⁴³ Istá zhovievavosť svetských a cirkevných vrchností mohla súvisieť aj s charakterom miesta rozpomínania sa na životné dielo týchto rodákov – mimo centra, na periférii diania, na súkromnom pozemku majiteľov domov alebo vo vnútri rímskokatolíckeho chrámu. Zároveň si vrchnosť uvedomovala potrebu istých kontrolných mechanizmov; totiž slávnosť pred pamätnou tabuľou za prítomnosti širšej verejnosti, úradných a cirkevných osôb presahovala súkromnú sféru a stávala sa verejnou záležitosťou, ba dokonca národným podujatím. Preto ani na jednej spomenutej slávnosti odhalenia pamätnej tabule nechýbal najvyšší predstaviteľ okresu – hlavný slúžny – sprevádzaný ozbrojenými

41 A. PIETOR, *Slávnosť Jána Hollého na Búroch*, s. 2.

42 *Námestovo, 15. januára (Dopisy)*, NN, 18. 1. 1913, č. 7 (3), s. 4.

43 Na odhalených pamätných tabuliach boli vyryté nasledovné texty: V Búrskom Sv. Mikuláši: „V tomto dome nesmrteľný básnik slovenský Ján Hollý narodil sa 24. brezna 1785.“ Vo Vyšnom Skálniku: „Tu sa narodil slovenský básnik, Ján Botto, dňa 27. januára 1829.“ V Rakši: „V tomto dome narodil sa 22. septembra 1811 Michal Miloslav Hodža, kňaz, spisovateľ, básnik, veľký skúmateľ zákonov jazyka slovenského. Umrel v Tešíne 26. marca 1870.“ V Slanici: Text Ignáca Grebáča-Orlova/: 1813 – 1913 „Sviet každému pochoďnou mužu Ty slávny, / a k slávnemu nás životu národa kries. / Rozplameň srdcia láskou všech Matke ku Sláve, / by dôstojným sme životom Slávy žili.“

Detail poprsia Jána Hollého z dobrovodskeho pomníka

Ani účastník Bernolákovej storočnice M. Dulla sa nezdržal žartovnej poznámky: „Nie aby ako to inde býva, strážili nad bezpečnosťou vlasti skrze nás nikde neohrožovanou, ale kvôli dokumentovaniu svojej spolupatričnosti ku sláviacim.“⁴⁶

Náhrobné pomníky a pamätné tabule dopĺňali ojedinelé busty národovcov, ktoré keď sa práve neocitli na umeleckej výstave, zostávali zväčša ukryté pred zrakom širšej verejnosti. Roku 1854 popri dobrovodskej náhrobnej buste J. Hollého vyhotovil sochár L. Dunajský aj poprsie iniciátora Hollého pomníka, kňaza, publicistu a vydavateľa Jozefa K. Viktorina.⁴⁷ Z kararského mramoru vytesané poprsie Pavla Jozefa Šafárika roku 1861 predstavovalo dar cisára Františka Jozefa pražskej knižnici.⁴⁸ Z národne motivovaných pomníkov možno ďalej spomenúť bustu

žandármi. V rétorike slovenských národovcov bola táto neželaná prítomnosť žandárstva často obracaná na vtipné a ironické poznámky, čím sa azda snažili uvoľniť napätú atmosféru. „Ako nám je dobre, strážia nás, môžeme sa zabávať, nikto nám nič neukradne!“, takto reagoval oslavujúci člen Bottovej rodiny na žandárov, prechádzajúcich sa pred básnikovým rodným domom až do neskorých večerných hodín.⁴⁴ Aj na Hodžovej oslave v Rakši bolo o bezpečnosť „postarané“, „bolo tam v radoch a fronte asi 36 žandárov, okolo po dedine asi 10, [...] pod veliteľstvom poručíka žandarmerie, sila, ktorá by stačila Makedoniu okupovať až po Saloniky a Mladoturkov vyhnáť z Európy.“⁴⁵

44 Kapitán, *Malobont*, 17. augusta..., s. 4.

45 J. K., *Odkrytie pamätnej mramorovej dosky M. M. Hodžu v Rakši*, NN, 23. 9. 1911, č. 112, s. 4.

46 *Námestovo*, 15. januára..., s. 4.

47 Katarína BEŇOVÁ et al., *Biedermeier. Katalóg k výstave*, Bratislava 2015, s. 53. Vyobrazenie dobrovodskeho pomníka je prevzaté z publikácie Jozef K. VIKTORIN, *Hollého pomník*, s. XII–XVIII.

48 Daniela KODAJOVÁ, *Oslavy významných osobností národnotvorného procesu v slovenskej publicistike (Kollár – Palacký – Mickiewicz – Puškin)*, in: *Historické a kultúrne zdroje slovensko-poľských vzťahov*, Bratislava 2000, s. 97.

Andreja Sládkoviča od M. Turčana (1872)⁴⁹ či sochárske portréty od mikulášskeho kamenára moravského pôvodu Františka Laholu, napr. bustu Michala Miloslava Hodžu (1905),⁵⁰ Pavla Országha Hviezdoslava (1910) či Sama Tomášika (1912).⁵¹ Z dielne Františka Úprku, sochára z Moravského Slovákca, sa do budovy martin-ského múzea dostalo roku 1910 mramorové poprsie prvého predsedu Muzeálnej slovenskej spoločnosti a všestranného vedeckého pracovníka Andreja Kmetá.⁵²

Pomník – putovanie k svätyni

Marginalizáciu historickej pamäti Slovákov odrážala nielen hĺstka zrealizovaných pomníkov, ale aj tých nezrealizovaných. Buď sa iniciatíva vztýčenia kamennej či bronzovej sochy veľkému Slovákov neujala pre finančnú náročnosť už v zárodku, alebo ju neodobrili svetské či cirkevné orgány. Druhý prípad predstavovali aj neodhalené pamätne tabule na domoch známych i menej známych slovenských rodákov, napr. P. J. Šafárika v Kobeliarove (1868) a Jána Kollára v Mošovciach (1893)⁵³ či sochára Vavrinca Dunajského v Lubietovej.⁵⁴ Absenciu pomníkov Slovákom na námestiach, alebo takých náhrobníkov, pri ktorých by mohla prebiehať prítomnosťou žandárov nerušená spomienková slávnosť, kompenzovali v nejednom prípade pomníky inštalované mimo uhorského územia. Ich pravidelným, resp. občasným navštevovaním sa menili na pútnické miesta a poskytovali oporu pre kultivovanie pamäti národa. Vznik takýchto miest pamäti podnikli rôzne okolnosti.

Niektorí predstavitelia slovenskej národnej kultúry sa totiž ešte za života, či už dobrovoľne alebo nútene, ocitli za hranicami Uhorska, no ešte stále v rámci habsburskej monarchie. Stávalo sa, že život dožívali mimo domoviny. Aj Ján Kollár posledné roky života prežil vo Viedni ako vládny dôverník a profesor archeológie na viedenskej univerzite. Evanjelický farár Michal M. Hodža bol zas nútený utiahnuť sa po náboženských (patentálnych) sporoch v Uhorsku do českého Tešína. Dosah uhorských orgánov na ich národné aktivity bol však minimálny, skôr

49 V. LUXOVÁ, *Sochári na Slovensku v rokoch 1850 – 1918*, s. 128.

50 Na výstave v Hodoníne v roku 1905 bola ocenená zlatou medailou.

51 J. ABELOVSKÝ – K. BAJCUROVÁ, *Výtvarná moderna Slovenska*, s. 117.

52 K. HOLLÝ, *Andrej Kmet a slovenské národné hnutie*, s. 187.

53 D. KODAJOVÁ, *Oslavy významných osobností národnotvorného procesu v slovenskej publicistike*, s. 94, 97.

54 Viac o pamätnej tabuli Vavrinca Dunajského, vyhotovenej jeho synom sochárom Ladislavom Dunajským: Jozef CINCÍK, *Pohodený reliéf?*, Slovensko 1, september 1934, s. 9–13.

sa mohol prejavíť s odstupom času a nepriamo postihnúť ich stúpencom na domácej uhorskej pôde. Keď sa ich životná púť skončila, – Kollár dokončil roku 1852 vo Viedni za veľkého smútku slovanského sveta,⁵⁵ Hodža roku 1870 v Tešíne, pričom jeho odchod sprevádzala skromná pietna rozlúčka, – dali im priaznivci postaviť náhrobné pomníky.⁵⁶ Ku Kollárovmu hrobu často prichádzali predstavitelia z radov slovanských národov, ktorí vo Viedni pôsobili, alebo tam istý čas pobudli. Našli sa medzi nimi aj tamojší slovenskí študenti, ktorí mu na Sviatok všetkých svätých, ako o tom roku 1867 informoval politický týždenník *Pešťbudínske vedomosti*, položili na hrob vavrínový veniec poprevíjaný slovenskou trikolórou a v tichosti spomínali na osud slovanstva.⁵⁷ Načas sa priestor posledného odpočinku básnika, profesora, ideológa slovanskej vzájomnosti premenil na pútnické miesto Slovanov a pozdvihol na symbol slovanskej jednoty.⁵⁸ Inému osudu bol vystavený Hodžov tešínsky náhrobok, o ktorý sa nik nestaral, „len slovenské žiačky očistia ho niekedy, obyčajne hádžu sa naň staré vence, pomník je celý počarbaný“.⁵⁹

Pútnickým miestom Slovanov (aj Slovákov), s ktorým sa spájalo uchovávanie a oživovanie cyrilo-metodského kultu, ako aj organizácia unionistických zjazdov, sa v druhej polovici 19. storočia stal Velehrad. Postaviť pomník solúnskym bratom v Nitre v roku miléniových slávností (1863) sa slovenským katolíckym vzdelancom ani vysokej cirkevnej vrchnosti nepodarilo.⁶⁰ Slovenské snahy uctiť si pamiatku svojich národných svätcov a neskôr rozvinúť aj kult svojej patrónky Sedembolestnej Panny Márie kompenzovali práve púte na Velehrad. Z nich vynikla

55 K pamätným artefaktom vyhotoveným bezprostredne po Kollárovej smrti možno zaradiť: pamätnú medailu s reliéfom profilu básnikovej hlavy uloženú na podošku, ovenčenej vavrínom a z reverzu lýrou a stuhou s textom Slávy dcéra (od Václava Seidana); dve busty básnika vyhotovené viedenským sochárom Františkom Mělnickým, z nich sadrová busta básnika v civilnom oblečení bola predstavená na viedenskej výstave rezbárskych a sochárskych prác v apríli 1852, druhá menšia busta Kollára v knižskom rúchu sa dostala do vlastníctva Slovanskej besedy, neskôr premenovanej na spolok Kollár. Mária RAPOŠOVÁ, *Pobreb a prvé pamätníky Jána Kollára*, Knižnica 8, 2007, č. 5, s. 65–66.

56 Daniel Miloslav BACHÁT, *Prihlas*, Obzor, apríl 1870, č. 12, s. 96.

57 *Všeslovansko-študentské shromáždenie vo Viedni*, *Pešťbudínske vedomosti*, 13. 12. 1867, č. 100, s. 2–3; Samoslav JAVOROV, *Z Viedne*, 4. nov. (Na všetkých svätých), *Pešťbudínske vedomosti*, 10. 11. 1869, č. 90, s. 2–3.

58 Roku 1904 po zrušení cintorína boli jeho ostatky prevezené do Prahy a slávnostne uložené na Olšianskom cintoríne. Týmto sa podľa autorov diela o viedenských rokoch J. Kollára „z centra habsburskej monarchie vytratil jeden z najvýznamnejších symbolov slovanskej solidarity, ktorý desaťročia spájali Slovanov vo Viedni.“ Tatiana IVANTYŠYNOVÁ – Peter PODOLAN – Miriam VIRŠINSKÁ, *Básnik a mesto. Viedenské roky Jána Kollára*, Bratislava 2015, s. 99–100.

59 M. M. Hodžov hrob na tešínskom hrobítove, *Hlas*, 1. 7. 1901, s. 384.

60 D. ŠKVARNA, *Začiatky moderných slovenských symbolov*, s. 112.

početná slovenská púť, ktorú pri príležitosti 1050. výročia príchodu slovanských vierozvestcov na Veľkú Moravu zorganizoval vajnorský farár, poslanec uhorského snemu Ferdiš Juriga, okrem iného neúnavný propagátor kultu slovenskej patrónky. Účasť slovenskej delegácie vyvrcholila odhalením mramorovej pamätnej tabule na budove velehradského kláštora jezuitov, ktorej text oslavoval cyrilo-metodské výročie, výročie nájdenia ostatkov sv. Benedikta a obetovanie slovenského národa Sedembolestnej Panne Márii.⁶¹

Papierové pomníky namiesto bronzových?

Neutešený stav na poli stavania národne motivovaných pomníkov Slovákov pred rokom 1918, pod ktorý sa podpísali najmä nedostatok financií, neprajná národnostná politika uhorskej vládnej moci a obmedzovanie zo strany župných a slúžnovských úradov, si vtedajšia slovenská intelektuálna elita uvedomovala, nie vždy sa ho však odvážila hodnotiť, a keď sa aj odhodlala, tak sa skôr zamýšľala nad hľadaním náhradných riešení – ako ináč zvečniť pamiatku významným pevcom, bardom, koryfejom slovenského národa. Pomerne často sa s touto myšlienkou pohrával publicista a literát Svetozár Hurban Vajanský, historikom R. Holecom označený za jednu z mála osobností v slovenskom prostredí, ktorá o umení, predovšetkým literárnom, výtvarnom, menej sochárskom a hudobnom programovo uvažovala a písala.⁶² Vajanský napríklad v nekrológu sochárovi L. Dunajskému zaradil Hollého bustu na Dobrej Vode medzi najkrajšie sochárske výtvyry, no pri ohliadnutí sa dozadu po iných dielach musel skonštatovať biedny stav národných pomníkov na slovenskej strane: „Čo sú ostatné pomníky, mužom našim postavené, proti tomuto pomníku? Nemé, nič nevraviace pyramídy a remeselnícke stúpy!“⁶³

Popri publicistike z konca 19. a začiatku 20. storočia, v ktorej Vajanský hodnotil reálne umelecké a duchovné diela, sú z pohľadu slovenského diskurzu

61 V počte pútnikov sa práce venované tejto udalosti rozchádzajú: D. Škvarna uvádza asi 500 slovenských pútnikov, kým R. Letz až 1286 účastníkov. Dušan ŠKVARNA – Adam HUDEK, *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*, Bratislava 2013, s. 60–61; Róbert LETZ, *Sedembolestná Panna Mária v slovenských dejinách*, Bratislava 2014, s. 67–69.

62 Ako odborníka na umenie ho napokon vnímala aj vtedajšia verejnosť. Roman HOLEC, *Umenie ako bojové pole dobového nacionalizmu a Svetozár Hurban Vajanský*, in: *Historické štúdie 51. Historická pamäť a dejiny Slovenska – Procesy inštrumentalizácie a manipulácie v 19. a 20. storočí*, Bratislava 2017, s. 113.

63 Svetozár Hurban VAJANSKÝ, *Rozpomienka na znamenitého umelca*, NN, 7. 7. 1904, č. 82, s. 1.

o pomníku výpovedné jeho životopisné náčrty, jubilejné články a nekrológy venované osobnostiam slovenskej kultúry. Slovo pomník v nich totiž použil dvojako: v užšom význame ako sochársky výtvor a častejšie v širšom, prenesenom slova zmysle ako literárny pamätník či iný výtvor duchovnej činnosti. Obe tieto polohy Vajanský načrtol v životopise biskupa Banskobystrickej diecézy Štefana Moyses, napísanom roku 1897 pri príležitosti stého výročia narodenia niekdajšieho prvého predsedu slovenskej Matice:

„Po sto rokoch takým mužom stavajú národy bronzové, nie papierové pomníky! Duch jeho spasený odpustí nám, že to urobiť nemôžeme. On vie, že ani len lokeť zeme nejestvuje teraz na slovenskom kraji, ktorý by smel niesť tárchu jeho mramorovej busty, že niet mesta a dediny, ktorá by surovou premocou nebola hatená postaviť v chotári svojom pamätník Slovákovi, slovenskému mužovi, ba skoro smelosť patrí k tomu, aby i takáto bledá rozpomienka, ako prítomná, uzrela svetlo bieleho sveta. No duch nezná hraníc a zákazov! Národ náš, postav veľkému Štefanovi svojmu nesmrteľný pomník v duši svojej – vyšší než Kriváň, trvácnejší než oceľ a bronz!“⁶⁴

Vajanského biografické dielo sa tak zaradilo k „papierovým“ – literárnym pomníkom, ktoré predstavovali alternatívny, často núdzový spôsob uctenia si pamiatky významnej osobnosti. Tieto konotácie však neboli slovenským špecifikom. S podobnými úvahami predstúpil v českom prostredí v dvadsiatych rokoch 19. storočia Josef Jungmann, ktorý práveže biografiu pokladal za dôstojnejšiu, trvácnejšiu a účinnejšiu formu vzdania úcty, než akú predstavoval kamenný pomník; pre Jungmanna nestály, pripútaný k miestu a málovravný.⁶⁵ Zdá sa však, že Vajanský by na rozdiel od neho na začiatku nového milénia radšej privítal verejnú sochu či bustu, ktorá by rozprávala o živote zobrazovaného a navyše by signalizovala zmenu k lepšiemu.⁶⁶

64 Svetozár Hurban VAJANSKÝ, *Život Štefana Moyses*, Martin 1997, s. 16–17.

65 Lenka ŘEZŇÍKOVÁ, *Biografie jako textová a sociální praxe. Ke konjunktúře žánru na prahu moderny*, Dějiny – Teorie – Kritika 10, 2015, č. 1, s. 112–113.

66 Po roku 1918, keď táto zmena k lepšiemu v oblasti inštalácie verejných sôch osobnostiam slovenského národného panteónu nastala a táto prax sa v ďalších desaťročiach „zdomácnovala“, ozval sa aj hlas nie celkom spokojný so stavom slovenskej pomníkovej kultúry. Patril spisovateľovi a novinárovi Milovi Urbanovi, ktorý zdôrazňoval dôležitosť stavania literárnych pomníkov, bez ktorých sú sochy významným osobnostiam informačne prázdne, chudobné, neúplné: „Pomníky a slávnosti s ich odhaľovaním spojené sú pekná i potrebná vec. [...] Želali by sme si, aby paralelne s touto činnosťou, alebo ešte lepšie – pred ňou stavaly sa pomníky v dušiach a srdciach. [...] Budeme mať veľké pomníky na námestiach a v parkoch, ale okolo nich budú chodiť zástupy, ktoré len tak hmliste, povrchno tušia, kto to bol ten Bernolák, Štúr, Hviezdoslav a ešte mnohí iní, ktorých mená s časom na čas ako hviezdy vynárajú sa z neznáma.“ Milo URBAN, *Nielen pomníky*, Pero, 1937, č. 4, s. 1.

Vajanský aj v ďalších životopisných a jubilejných článkoch, ktorými zvečnil pamiatku slovenských literátov,⁶⁷ vyzdvihol už existujúce literárne pamätníky, ako napríklad päťjazyčný slovník Antona Bernoláka, preklad Biblie od Juraja Palkoviča, básnické skladby Detvan a Marína od Andreja Sládkoviča, Zátureckého dielo o slovenských prísloviach, porekadlách a úsloviach⁶⁸ či básnickú zbierku Selanky Jána Hollého. Hollého prirovnal Vajanský k sochárovi vyrezávajúcemu majstrovské dielo a jeho idylické básne k reliéfom zo starogréckych sarkofágov: „Dláto umelcovo vykresalo scénu dopodrobna, tu tanec, tam guirlandu amoretov, tam zasa vinobranie, boj bohov [...]. Pozorujte, ako každá Selanka je sama v sebe celok, aká je zaokrúhlená a aká plastická.“⁶⁹ S obdobným opisom sa stretávame pri Kuzmányho hymnických piesňach *Kto za pravdu horí; Do zbroja, Slovania, za národ a slávu; Hej, len vždy veselo; Na svite štebocú lastovičky*, označené Vajanským za nesmrteľné výtvyry, z kararského mramoru vykresané večné pamätníky slovenskej slovesnosti. Keďže tieto hymny, najmä od čias revolúcie 1848–1849, preživali v širšom národoveckom prostredí niekedy aj bez toho, aby sa vedelo o ich autorstve, Kuzmány si tak ešte za života postavil trvácny pamätník v duši národa.⁷⁰ Niektorí si nesmrteľné pomníky postavili už za života, no boli aj takí, čo ešte len na ich vztyčenie čakali – na vydanie svojich zbraných spisov či životopisu. Tak ako od kamenných pomníkov aj od tých literárnych sa očakávalo, že sa k nim generácie čitateľov budú pravidelne vracáť, že si autorov diel budú pripomínať a ich pamiatka tak neupadne do zabudnutia.

Metafora pomníka sa neobjavovala len u Vajanského; v rétorike národovcov, obzvlášť v slovenských evanjelických kruhoch v druhej polovici 19. storočia, predstavovala akúsi podmnožinu frekventovaného „stavbárskeho motívu“, čiže budovateľských národných aktivít vyznačujúcich sa trvácnosťou a pevnosťou.⁷¹

67 Napríklad pamiatku Jána Hollého (1885), Andreja Sládkoviča (1886), Mikuláša Dohnányho (1891), Franka Vítazoslava Sasineka (1892), Jána Kollára (1902), Karola Kuzmányho (1906), Gustáva Zečentera Laskomerského (1908) a i.: Svetozár Hurban VAJANSKÝ, *Slovenskí spisovatelia. Životopisy, štúdie, jubilejné úvahy, nekrology*, Turčiansky Sv. Martin 1948.

68 Svetozár Hurban VAJANSKÝ, *Literárny pamätník*, in: Diela slovenských spisovateľov. Štúdie, glosy, recenzie, Turčiansky Sv. Martin 1937, s. 200–203.

69 Svetozár Hurban VAJANSKÝ, *Básne Jána Hollého*, in: Diela slovenských spisovateľov. Štúdie, glosy, recenzie, Turčiansky Sv. Martin 1937, s. 9.

70 Svetozár Hurban VAJANSKÝ, *Karol Kuzmány ako buditeľ, spisovateľ a básnik*, in: Slovenskí spisovatelia. Životopisy, štúdie, jubilejné úvahy, nekrology, Turčiansky Sv. Martin 1948, s. 43–44, 47.

71 Daniela KODAJOVÁ, *Slová ako stavebný materiál pri budovaní národa. Literárne práce a národné podujatia – oslavy a pohreby národovcov*, in: Studia Academica Slovaca 38. Prednášky XLV. letnej školy slovenského jazyka a literatúry, Bratislava 2009, s. 177.

Napokon v Turčianskom Sv. Martine, v centre slovenského národnopolitického života, kde bolo možné počas dualizmu v obmedzenej miere udržiavať slovenské národné prejavy, vyrástli ďalšie náhradné „pomníky“ – budovy inštitúcií nadväzujúcich (v niektorých prípadoch aspoň sčasti) na činnosť a plány vládny rozhodnutím zrušenej Matice slovenskej (1875). Takto jej pamiatku zvečňovali napríklad koncom osemdesiatych rokov vybudovaný Národný dom (oficiálne len Dom),⁷² v ktorom sídlila knižnica, múzeum, divadelná dvorana a Turčianske kasíno, alebo roku 1908 otvorená nová budova Muzeálnej slovenskej spoločnosti.

Slovenský diskurz o pomníku a jeho stavaní bol v období dualizmu pomerne živý. Národný pomník Slovákov ako sochársky útvar však nenašiel v uhorskej spoločnosti patričné uplatnenie. Pre nepriazň oficiálnej politiky maďarských reprezentácií sa stal nechcený, a v dôsledku toho sa nestal plnohodnotným nástrojom kultivovania historickej pamäti Slovákov. Na druhej strane v duchu známeho Horáciovho verša – postavil som pomník trvácnejší než kov – sa jeho kvality preniesli do písomného a verbálneho prejavu. Pomníkom sa pomerne často označovali významné literárne produkty, ale často aj záslužné činnosti vykonané v záujme slovenského jazyka a národa, ako aj na poli spolkového života a vzdelávania: „Práca, ktorú vykonať máte, nenie ľahká; keď ju však vykonáte, vystavíte si v národe pomník nesmrteľný,⁷³ takto povzbudzoval v sedemdesiatych rokoch kaplán vo Vrábľoch František Richard Osvald slovenských učiteľov. Tieto jeho slová sa v ideálnom prípade mohli naplniť, no nebolo to vždy tak, čo o dve desaťročia neskôr dokladá spomienková črta bývalého žiaka o nemenovanom slovenskom učiteľovi a jeho pozoruhodnej pedagogicko-výchovnej činnosti. Táto osobne ladená rozpomienka, ktorú časopis *Dom a škola* uverejnil v čase, keď v Uhorsku vrcholilo stavanie sekulárnych pomníkov významným uhorským a maďarským štátnikom, bojovníkom za slobodu a literátom, nepriamo upozornila na prípad vyprchávania spomienok, ktoré by mohli prispieť k obohateniu historickej pamäti Slovákov nasledovaniahodným príkladom. Autor totiž v tejto úvahe, poňatej ako literárny pomník – „aby som

72 Juraj BABJÁK, *Bolest v kameni ukrytá. Pomníky padlým v prvej svetovej vojne na Slovensku*, Bratislava 2016, s. 33.

73 František Richard OSVALD, *Povýšenie učiteľského platu, a niečo o uč. sjazde*, Konfesionálna škola, 1. 6. 1873, s. 123.

mu, pokým sú mi ešte v živej pamäti rozpomienky naň, vystavil v rade i v národe aký-taký pomník“ –,⁷⁴ poukázal na to, že na „tých našich“, verejne menej známych, v tichosti tvoriacich, sa často zabúda aj vo vlastných kruhoch:

„Múdрых štátnikov a umelcov obdivujú všetci ľudia [...]. K ich hrobom i pomníkom putujú, ako k dákej svätyni. Nuž nech; veď je to pekné i chvályhodné, ale poďte trochu i sem a pozrite sa i na tento skromný hrobík, na jeho prostý kríž s nápisom Tu spočíva vychovávateľ i priateľ národa. Oj, viem ja, ty chceš, svete, chytró odvrátiť hlavu od tejto mohyly; veď nekrášli ju drahocenný pomník, veď nad ňou vidíš napísané meno, o ktorom si, možno, ani nepočul; veď zosnulý žil i pracoval v tichosti a v tichosti i zatvoril svoje trudné oči. Ale vám iskrenno hovorím, že tento viac vykonal, ako mnohý i mnohý dnes na široko-ďaleko preslávený štátnik, vojak, maliar, sochár atď., lebo on neboril sa s človekom nepriateľom, ale s nevedomosťou-nepriateľom a duševnou tmou [...].“⁷⁵

74 *Rozpomienky na zosnulého druha (Paedagogicko-didaktická črta)*, Dom a škola, 1895, č. 9–10, s. 335.

75 *Rozpomienky na zosnulého druha...*, s. 334.

The Dominance and Marginalisation of Historical Memory in Hungary (using the example of the Memorial Culture of the Slovaks)

ALICA KURHAJCOVÁ

Scholars are of the view that the most important period in which the onset of the construction of secular national memorials culminated was during the “lengthy” 19th century. Their spread towards the end of this period was linked to the nationalistic takeover of public spaces, the modernisation of places, secularisation and the spread of mass political culture and propaganda. As a consequence of these socio-political changes and the introduction of new values, new tasks were assigned to the memorials. Using the example of the Hungarian monument creation from the second half of 19th century, the study presented here documents the national monument as a symbol, which reflected the dominance of historical memory in the Hungarian national community in public space. At the same time it was also a marker of the marginalisation of the Slovak memory. It shows not merely a symbolic importance for the memorial in Hungarian-Slovak relations but also which forms of memorials dominated the Slovak nationalistic discourse before the outbreak of the Great War: tomb stones, memorial plaques and busts on the one hand and on the other hand places of pilgrimage and literary memorials as alternative ways of building memorials. It is seen that the Slovak discourse about a memorial and its constructions during the period of dualism was rather lively, yet the Slovak national monument as a sculpted form did not find an appropriate place in Hungarian society. Because of the unfavourable attitude of Hungarian representations it was not wanted. As a result it did not become a fully fledged tool for cultivating the historical memory of the Slovaks. Its qualities, however, excelled in written and verbal communications of Slovakian patriots. Indeed, literary output by Slovak poets and writers was quite often referred to as monuments, similar to activities which were carried out for the benefit of the Slovak language and nation in the area of social associations, as well as education.

XI. SJEZD ČESKÝCH HISTORIKŮ**Úvěr a finance v obchodní praxi.
Evropa – české země – Praha:
směry a perspektivy výzkumu****MARIE BUŇATOVÁ****MARIE BUŇATOVÁ: Credit and finance in commercial practice. Europe – the Czech Lands – Prague: directions and perspectives of research**

This study deals with the theme of commercial practice in the pre-industrial period and presents some of the contemporary directions of the German, Austrian and Italian historiographies. Simultaneously, the study attempts to evaluate the potential application of these methodological approaches for researching the Czech environment. Its text presents some recent results of research in the environs of merchants in Early Modern Age Prague. Namely, recent findings related to commodity and finance credit; book-keeping and accounting, as well as managing customer-supplier relations are dealt with. At the same time further fields of research themes are defined and potential directions and perspectives of future research are proposed.

Key words: commerce – commercial practice – the Early Modern Age – merchants – methodology – Prague – account ledgers – credit.

Současná historiografie si při výzkumu dějin raně novověkého obchodu klade řadu otázek, které se dotýkají jak vlastní existence a fungování ekonomiky a trhu,

tak se zabývají zkoumáním jejich vlivu na vývoj a stratigrafii společnosti a dopady v oblasti sociokulturní.¹ Jedním z témat, kterému je v posledních desetiletích právem věnována zvýšená pozornost, představuje problematika obchodní praxe, tedy strategií, postupů i konkrétních kroků, které obchodníci při vedení svého obchodu, při jednáních se společníky, partnery, zákazníky, ale též v komunikaci s institucemi používali. V současné zahraniční historiografii je problematika obchodní praxe zkoumána z řady úhlů pohledu i metodologických východisek, zahrnujících rovinu čistě ekonomickou, finanční a provozní, přes aspekty právní, po vazby a dopady socioekonomické a sociokulturní. Předložená studie si klade za cíl představit některé z těchto aktuálních trendů zahraniční, zejména německé, rakouské a italské historiografie a současně zhodnotit možnosti jejich využití pro výzkum v českém prostředí. Dalším cílem je pak představit některé z průběžných výsledků výzkumu obchodní praxe a finančních nástrojů na příkladu obchodníků v raně novověké Praze. Vzhledem k šíři dané problematiky bude text soustředěn na vybrané otázky, související s vedením kupeckých knih a obchodním i finančním úvěrem.

Téma obchodní praxe v německé a italské historiografii

V latentní podobě bylo téma obchodní praxe, tedy postupů, jednání i komunikace mezi obchodníky navzájem, i směrem k dalším osobám a institucím, přítomno prakticky již ve výzkumech konce 19. století. Skutečně inovativní přístupy ale do tohoto badání přinesly až nové sociologické metody na přelomu 60. a 70. let 20. století. Pozvolna se vytvářející směr výzkumu se tu mohl opřít zejména o myšlenky francouzského sociologa Pierre Bourdieu (1930–2002). Jím zformulovaná *teorie jednání*² a nově zavedené (nebo redefinované) sociologické termíny jako *sociální pole*, *kapitál*, *třída* a *habitus* tak historickým vědám poskytly potřebné metodologické zázemí a nástroje pro uchopení a popsání složitých vztahů a interakcí, které

1 Studie je písemnou formou příspěvku, předneseného v září 2017 na XI. sjezd českých historiků v Olomouci v panelu P22 *Finanční aspekty středověké a raně novověké ekonomiky*. Vznikla v rámci výzkumného projektu GA ČR 16-09489S *Zahraniční obchod mezi Prahou a Itálií v předbělohorské době*.

2 Pierre BOURDIEU, *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*, Paris 1994 (česky: *Teorie jednání*, Praha 1998). K tomu srov. Michal PULLMANN, *Habitus a třídy. Výzva kulturní sociologie Pierra Bourdieu pro sociální dějiny (z pohledu německých sociálních věd)*, in: Pavla Horská – Martin Nodl – Antonín Kostlán (eds.), *Francouzská inspirace pro společenské vědy v českých zemích*, Praha 2003, s. 227–238.

mezi jednotlivci (zde rozuměj obchodníky, jejich partnery, klienty, spotřebiteli) či institucemi (bankami, cechovními korporacemi, obchodními společnostmi, soudy, a ne v neposlední řadě královskými, zemskými či městskými úřady atd.) probíhaly. Pojetí společnosti jako sociálního prostoru, v němž je člověk vystaven konkurenčnímu boji o pozice v sociální struktuře, kde hrají roli jeho ekonomický, sociální i kulturní kapitál (a nezbytné zápasy o ně a získání společenského statusu) se tak stalo východiskem, jak dané téma uchopit, zkoumat i interpretovat. Přesto nelze hovořit o tom, že by tento přístup byl jediným uplatňovaným, naopak paradigma výzkumu bylo a stále zůstává od 90. let 20. století znovu a znovu předmětem teoretických diskusí, do nichž se svou výbavou vstupuje mj. hospodářská antropologie (Wirtschaftsanthropologie).³

Poměrně široké však není jen stávající teoretické a metodologické zázemí, z jehož pozic je praxe obchodníků předindustriálního období zkoumána, ale také samotná základní terminologie a její obsahové vymezení. V současné německé historiografii je pro soubor obchodních postupů, jednání, znalostí používán pojem „Praktiken des Handels“ či „Handelspraxis“. Termínem „Handelspraktiken“ jsou označovány písemnosti s vazbou na obchodní činnost (např. obchodní příručky, kupecké knihy), avšak ani v této oblasti není pojmosloví, nebo lépe řečeno to, co je do onoho souboru počítáno, zcela striktně vymezeno. Např. Markus A. Denzel tento termín zároveň používá též pro (v těchto pramenech i jinde) obsažený soubor znalostí a informací o měnách, mírách a vahách, clech, cenách zboží, směnných kurzech i dalších reáliích na jednotlivých trzích.⁴

Společným základem výše uvedených pojmů je slovo „Praktik“, „Practicke“, či italské „la Pratica“, jehož užívání a sémantický význam prošly od středověku řadou proměn. Od 16. století byl tak termín „Praktik“ používán jednak pro

3 Srov. například diskusi, probíhající na stránkách časopisu *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. *Wirtschafts- und Sozialgeschichte — Neue Wege zum wissenschaftlichen Standort des Faches*, VSWG: Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 82, 1995, s. 397–422 a 497–510. Výsledky takto orientovaného bádání, včetně interpretace metodologických východisek shrnuje např. publikace: Wolfgang REINHARD – Justin STAGL (eds.), *Menschen und Märkte. Studien zur historischen Wirtschaftsanthropologie*, Wien – Köln – Weimar 2007.

4 Srov. odlišná pojení u Markuse A. Denzela a Johanna Burkhardta: Markus A. DENZEL, *Handelspraktiken als wirtschaftshistorische Quellengattung vom Mittelalter bis in das frühe 20. Jahrhundert. Eine Einführung*, in: Markus A. Denzel – Jean Claude Hocquet – Harald Witthöft (eds.), *Kaufmannsbücher und Handelspraktiken vom Spätmittelalter bis zum beginnenden 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2002, s. 11–45, zde s. 13; Johannes BURKHARDT, *Die Entdeckung des Handels. Die kommerzielle Welt in der Wissensordnung der Frühen Neuzeit*, in: Johannes Burkhardt – Helmut Koopmann – Henning Krauß (eds.), *Wirtschaft in Wissenschaft und Literatur. Drei Perspektiven aus historischer und literaturwissenschaftlicher Sicht*, Augsburg 1993, s. 5–28, zde s. 18.

označení nepřilíš průhledného (či přímo nelegálního) jednání,⁵ a zároveň jím byl označován i soubor určitých netransparentních postupů v obchodě, a to zejména v oblasti početních a účetních úkonů.⁶ Ve smyslu neprůhledných nebo falešných směnárenských operací byl termín v německém prostředí užíván ještě v lexikonech 18. století.⁷ Tehdy se ale již etabloval i v obecném významu písemností, reflektujících obchodní praxi.⁸ V tomto neutrálním smyslu slova (tedy bez negativních konotací) použil termín „la Pratica“ v 18. století také Gian Francesco Pagnini della Ventura, vydavatel pravděpodobně nejslavnější pozdně středověké obchodní příručky vůbec, jejímž autorem byl florentský bankéř, diplomat a obchodník Francesco Balducci Pegolotti (vznikla mezi lety 1335–1343).⁹ V tomto neutrálním významu slova je termín „Praktiken“ používán v německém jazyce i v současnosti.¹⁰ V českém prostředí, kde není tento výzkum ještě zcela etablován a tudíž ani vytvořena příslušná terminologie, navrhuji používat termín „obchodní praxe“.

Předestřenou názorovou šíří ve vymezení předmětu bádání i používaném pojmosloví můžeme sledovat i uvnitř jazykově německé historiografie, přičemž tyto rozdílnosti ale nelze vnímat jako německé kontra rakouské či švýcarské. Je to patrné například z diskusí Pracovní skupiny pro hospodářské a sociální dějiny v předindustriální době (*Irseer Arbeitskreis für vorindustrielle Wirtschafts- und*

5 K používání výrazu „Practik“ v raném novověku srov. Valentin GROEBNER, *Gefährliche Geschenke. Ritual, Politik und die Sprache der Korruption in der Eidgenossenschaft im späten Mittelalter und am Beginn der Neuzeit*, Konstanz 2000, s. 251–265.

6 V tomto smyslu použil termín „Practick“ ve své slavné obchodní příručce Norimberčan Lorenz Meder († 1561). Lorenz MEDER, *Handel-Buch: darin angezeigt wird, welcher Gestalt inn den fürnembsten Hendelettetten Europe, allerley Wahren aufencklich kaufft, dieselwig wider mit Nutz verkaufft, wie die Wechsel gemacht*, Nürnberg 1558. K tomu srov. Hermann KELLENBENZ (ed.), *Die Medersche Handelsbuch und die Welser'schen Nachträge*, Wiesbaden 1974, s. 123–125; Markus A. DENZEL, *Das Handel[s]buch des Lorenz Meder – Versuch einer Neubewertung*, in: Rainer Gebhardt (ed.), *Arithmetische und algebraische Schriften der frühen Neuzeit. Schriften des Adam-Ries-Bundes Annaberg-Buchholz Bd. 17*, Annaberg-Buchholz 2005, s. 117–125.

7 Johann Heinrich ZEDLER, *Universal-Lexicon*, 64 Bde., Leipzig – Halle 1731–1754, Bd. 29, 1741, s. 8; Bd. 60, 1749, s. 1292.

8 M. A. DENZEL, *Handelspraktiken*, s. 13–15.

9 Pegolottiho spis vydal Pagnini della Ventura v rámci svého čtyřsvazkového díla, věnovanému florentského středověkému obchodu a finančnictví; srov. Gian Francesco PAGNINI DELLA VENTURA (ed.), *Della Decima e delle altre Gravezze, della Moneta e della Mercatura de' Fiorentini fino a secolo XVI*, 4 Bde., Lisbona – Lucca 1765–1766. Moderní edici spisu připravil Allan EVANS (ed.), *Francesco Balducci Pegolotti: La Pratica della Mercatura*, Cambridge 1936.

10 Mark HÄBERLEIN – Christof JEGGLE (eds.), *Praktiken des Handels. Geschäfte und soziale Beziehungen europäischer Kaufleute in Mittelalter und früher Neuzeit*, Konstanz 2010 (= Irseer Schriften Bd. 6), s. 1.

Sozialgeschichte), probíhajících na jejich pravidelných setkáních ve švábském Irsee. Tato mezinárodní platforma, iniciovaná roku 2001 skupinou historiků na čele s Markem Häberleinem a Christofem Jegglem, vznikla právě z potřeby podnítit novou diskusi o celkovém pojetí hospodářských a sociálních dějin i metodologii dalšího výzkumu. K tomu se iniciátoři přihlásili i ve svém „programovém prohlášení“, kdy jednoznačně proklamovali nutnost vymanění hospodářských dějin z izolace a jejich plnohodnotné začlenění do hlavního proudu „velkých, obecných dějin“. Současně položili důraz také na interdisciplinární přístup k tématům a potřebu otevření se různým metodologickým cestám. Tři ze setkání na počátku třetího milénia pak již byla přímo zaměřena na problematiku úvěru a trhu v předindustriální společnosti (2003), téma obchodní praxe v dálkovém a zámořské obchodě (2004) a na praxi v místním a regionálním obchodě (2005).¹¹

Část z proslovených příspěvků pak byla publikována ve sborníku „Praktiken des Handels“.¹² Již z jeho zvolené osnovy, jež člení texty do šesti oddílů, je patrná šíře přístupů i témat, která jeho editoři Mark Häberlein a Christof Jeggle pod pojmem, deklarovaným v názvu knihy, zařadili. Jejich vymezení tak zahrnuje poměrně širokou množinu témat, do níž jsou mimo jiné pojaty veškeré kompetence, znalosti a dovednosti i kulturně-sociální zázemí, které obchodníka a jeho svět utvářely. Současně jsou zde ale řešeny i otázky spjaté s celkovou strukturou a fungováním dálkového i místního obchodu.

Základním metodologickým východiskem pro řadu textů této publikace zůstává „teorie sítí“ se svými klíčovými pojmy „*Verflechtung*“ a „*Netzwerke*“, převzatými ze sociologických věd.¹³ S oporou těchto nástrojů jsou zkoumány a definovány struktury dálkového obchodu, vazby mezi jednotlivými obchodními společnostmi (i dalšími institucemi) i celkové fungování vztahů evropského i zámořského

11 Podrobněji k celkové koncepci platformy i programu jednotlivých setkání srov. <https://www.uni-bamberg.de/hist-ng/transfer/irseer-ak/> (15. 6. 2018).

12 Srov. pozn. č. 10.

13 K pojmu „sítě“ a „teorie síťování“, které mají svůj původ v sociologických vědách, srov. Boris HOLZER, *Netzwerktheorie*, in: Georg Kneer – Markus Schroer (eds.), *Handbuch soziologische Theorien*, Wiesbaden 2009, s. 253–276. K použití těchto metod a pojmů v ekonomických dějinách srov. Mike BURKHARDT, *Networks as Social Structures in Late Medieval and Early Modern Towns: A Theoretical Approach to Historical Network Analysis*, in: Andrea Caracausi – Christof Jeggle (eds.), *Commercial Networks and European Cities, 1400–1800*, London 2014, s. 13–44; dále srov. Wolfgang REINHARD, *Freunde und Kreaturen. „Verflechtung“ als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen. Römische Oligarchie um 1600*, München 1979; Mark HÄBERLEIN, *Netzwerkanalyse und historische Elitenforschung, Probleme, Erfahrungen und Ergebnisse am Beispiel der Reichstadt Augsburg*, in: Regina Dauser – Stefan Hächler – Michael Kempe – Franz Mauelshagen – Martin Stuber (eds.), *Wissen und Netz*, Berlin 2008, s. 315–328.

obchodu.¹⁴ Teorie síťování je uplatňována také při bádání o konkrétních obchodních společnostech, sledování příbuzenských vztahů a sociálních kontaktů v jedné nebo více skupinách v určitém regionu. Na významu nabývá v tomto kontextu opět prosopografie, která je sice činností časově náročnou a někdy až únavnou, avšak pro zjišťování sociálních vztahů v určitém definovaném okruhu metodou naprosto nezbytnou. Řada příspěvků se opírá také o mikrohistorii, která je vnímána právě jako jeden z možných přístupů k popsání konkrétních vazeb v geograficky jasně definovaném prostoru. Tématy, která jsou zde pod pojem „Praktiken des Handels“ zahrnována, jsou ale též komunikace, přenos informací a výzkum médií ve vztahu k obchodníkům, stejně jako soubor znalostí a dovedností a proces jejich získávání a předávání.¹⁵ A samozřejmě jsou zde dotčeny i další postupy, používané v účetnictví a při početních a směnárenských operacích.¹⁶

Výzkum obchodních příruček a kupeckých knih

Právě poslední ze jmenovaných tematických celků představuje svébytnou oblast, na niž zahraniční badatelé v posledních dvou, třech desetiletích opět soustředí svůj zvýšený zájem. Předmětem takto orientovaného výzkumu jsou konkrétní postupy, používané obchodníky při jednáních s jejich partnery i klienty, konkrétní techniky nákupu a prodeje zboží, provádění účetních operací i vedení účetní (administrativní) agendy. Jedná se o poměrně náročný výzkum, který od badatelů vedle historické odbornosti vyžaduje zároveň nezbytnou průpravu a znalost současných i dobových účetních a měnových systémů i principů úvěrování. Současně je třeba též dobré orientace v tehdejších právních normách, které těmto činnostem poskytovaly legislativní rámec. To vše jsou samozřejmě podmínky, které do určité míry limitují šíři okruhu badatelů, i přesto ale výzkum v zahraničí v posledních desetiletích velmi pokročil a přinesl řadu významných, mezinárodně

14 Srov. oddíl 1 „Strukturen des Fernhandels“, např. Ulf Christian EWERT – Stephan SELZER, *Wirtschaftliche Stärke durch Vernetzung. Zu den Erfolgsfaktoren des hansischen Handels*, in: M. Häberlein – Ch. Jeggle (eds.), *Praktiken des Handels*, s. 39–69.

15 Srov. oddíl 3 „Informationen und mediale Wandlungsprozesse“, např. Sven SCHMIDT, *Kommunikationsrevolution oder Zweite Kommerzielle Revolution? Die Neuen Geschäftsmedien des 16. Jahrhunderts und ihr Einfluss auf die Praktiken des frühneuzeitlichen Börsenhandels am Beispiel der Nürnberger Preiscourants (1586–1640)*, in: Tamtéž, s. 245–282.

16 Srov. oddíl 2 „Kaufmännische Praktiken im späten Mittelalter“, např. Matthias STEINBRINK, *Handeln am Oberrhein. Der Basler Kaufmann Ulrich Meltinger*, in: Tamtéž, s. 191–208.

komparovaných výsledků. Základní zdroj pro bádání tohoto typu představují kupecké knihy a další související účetní agenda i manuály, jejichž původci jsou sami obchodníci a na druhé straně pak různé příručky, které zachycovaly dobové penzum obchodnických znalostí.¹⁷

Budeme-li sledovat genezi a vývoj těchto písemností, cesta nás zavede do Itálie, kde se moderní formy obchodování i prvních evropských početních i účetních systémů, stejně jako principy úvěrování na přelomu 12. a 13. století zrodily. Velký podíl na průzkumech a moderním zpracování těchto pramenů měl od konce 30. let 20. století tým pod vedením Normana Grasse z univerzity v Harvardu, jehož členy byli též Allan Evans a Florence Edler. Ti během dalších desetiletí intenzivní práce provedli nejen zpřístupnění řady pramenů, ale také rozsáhlé rešerše, které jsou ještě dnes cenným (a dosud ne zcela vytěženým) podkladem pro výzkum měnových a početních systémů středověké Itálie.¹⁸ Na jejich práci na přelomu 80.–90. let 20. století částečně navázal přední anglický hospodářský historik středověku Peter Spufford (1934–2017), který vytvořil jejich dodnes obecně přijímanou typologii.¹⁹ Významně do výzkumu samozřejmě zasáhlo i domácí italské bádání, jehož výraznou tvář druhého poloviny 20. století byl hospodářský historik a medievista Federigo Melis (1914–1973). Ten v roce 1967 s podporou Fernanda Braudela založil mezinárodní institut pro výzkum hospodářských dějin v Pratu (Istituto Internazionale di Storia Economica „F. Datini“),²⁰ jenž výrazně ovlivnil podobu odborné debaty a určil další směry výzkumu pro celá následující desetiletí.²¹ Nová vlna zájmu o ediční

17 Srov. např. M. A. DENZEL – J. Claude HOCQUET – H. WITTHÖFT (eds.), *Kaufmannsbücher*. Tato publikace shrnuje příspěvky, přednesené v srpnu 2000 v Oslu na 19. mezinárodním kongresu historických věd v panelu „Les manuels et journaux de marchand, catégorie de sources historiques du Moyen Age au XIXe siècle“.

18 Srov. Peter SPUFFORD, *Late Medieval Merchants Notebooks: A Project. Their Potential for the History of Banking*, in: M. A. Denzel – J. C. Hocquet – H. Witthöft (eds.), *Kaufmannsbücher*, s. 47–61, zde s. 56–58.

19 Peter Spufford mezi těmito písemnostmi rozlišuje dvě základní skupiny: a) tzv. *Zibaldoni* (v německém překladu *Kaufmannsnotizbücher*), tedy knihy kupeckých zápisů či poznámek, které byly obchodníky vedeny dlouhodobě, někdy i po celá desetiletí a představovaly tak nashromážděné „know how“, určené zpravidla jen pro vnitřní použití ve firmě nebo v rodině; b) tzv. *Manuali* (v německém překladu *Kaufmannshandbücher*), tedy tištěné obchodní příručky, shrnující určité dobové kompendium znalostí a reálií, které bylo určeno k širšímu zveřejnění za účelem vzdělávání kupců. Srov. P. SPUFFORD, *Late Medieval Merchants Notebooks*, s. 47–53.

20 Srov. http://www.istitutodatini.it/home_e.htm (17. 6. 2018)

21 Výběrově další významné práce oboru: Bruno DINI, *Una pratica di mercatura in formazione (1394–1395)*, Firenze 1980; John E. DOTSON, *Merchant Culture in Fourteenth-Century Venice. The Zibaldone da Canal*, New York 1994; Richard A. GOLDTHWAITE, *The Economy of Renaissance Florence*, Baltimore 2011.

zpracování těchto pramenů je v italské i německé historiografii patrná od 90. let 20. století a poslední tři desetiletí tak přinesla řadu nově zpřístupněných textů.²² Z probíhajících projektů stojí za pozornost např. „*Ars mercatoria*“, jehož vedoucí Jochen Hoock, Pierre Jeannin a později přišedší Wolfgang Kaiser si předsevzali v šesti svazcích postupně zpracovat bibliografický přehled středověké a raně novověké obchodnické literatury. Z tohoto plánu se autorskému týmu podařilo dosud zpřístupnit tři svazky.²³

V posledním desetiletí byly v různých evropských zemích iniciovány též projekty, zaměřené na ediční zpracování sériových pramenů hospodářské povahy. Přestože jsou tyto materiály, na nichž je možné uplatnit statistické metody zhodnocení, ve větší míře dostupné až pro pozdější období 17.–19. století, vhodné typy pramenů lze nalézt i pro dobu starší. Těto povahy jsou například rejstříky cel a mýt, zpracovávané s podporou moderních databázových programů.²⁴ Vytváření těchto (v ideálním případě volně přístupných) databází, systematicky evidujících stovky či spíše tisíce údajů o pohybu osob i zboží, mohou vytvořit základnu pro nový způsob sledování i interpretaci distribučních sítí dálkovém obchodu. To vše umožňuje komparaci a zhodnocení trhu v širokých geografických souvislostech, zároveň to však vyžaduje týmovou práci a velmi dobře promyšlenou koncepci i metodologii zpracování obrovského množství dat.²⁵ Jako referenční je možno v tomto směru

22 Srov. např. Sven SCHMIDT (ed.), *Das Gewerbebuch der Augsburger Christoph-Welser Gesellschaft (1554–1560). Edition und Kommentar*, Augsburg 2015 (= Documenta Augustana, Bd. 22). Zde také přehled nejnovější literatury.

23 Jochen HOOCK – Pierre JEANNIN (eds.), *Handbücher und Traktate für den Gebrauch des Kaufmanns, 1470–1820 / Manuels et traités à l'usage des marchands, 1470–1820*, Bd. 1: 1470–1600, Paderborn 1991; TITÍŽ, *Ars mercatoria. Handbücher und Traktate für den Gebrauch des Kaufmanns, 1470–1820 / Manuels et traités à l'usage des marchands, 1470–1820*, Bd. 2: 1601–1700, Paderborn 1993; Jochen HOOCK – Pierre JEANNIN – Wolfgang KAISER, *Ars mercatoria. Handbücher und Traktate für den Gebrauch des Kaufmanns, 1470–1820 / Manuels et traités à l'usage des marchands, 1470–1820. Eine analytische Bibliographie*, Bd. 3: *Analysen (1470–1700)*, Paderborn u.a. 2001.

24 K technické stránce věci srov. např. Jürgen JABLINSKI, *Können Maschinen lesen? Möglichkeiten und Grenzen IT-gestützter Erschließung handschriftlicher Massenquellen*, in: Peter RAUSCHER – Andrea SERLES (eds.), *Wiegen, Zählen, Registrieren. Handelsgeschichte Massenquellen und die Erforschung mitteleuropäischer Märkte (13.–18. Jahrhundert)*, s. 507–527.

25 Příkladem ne zcela metodologicky zvládnutého výzkumu jsou práce historika Lamberta F. Peterse, jenž se od konce 80. let minulého století pokoušel za podpory IT zpracovat data, vztahující se k norimberské „Banco Publico“ a jejím kontům. Výsledkem je několik obsahově rozříštěných publikací, využitelných spíše z prosopografického hlediska. Autorovi se nepodařilo téma koncepčně dostatečně zvládnout a obrovské množství nasbíraných dat smysluplněji vyhodnotit. Srov. Lambert F. PETERS, *Der Handel Nürnbergs am Anfang des Dreissigjährigen Krieges. Struktur-*

uvést rakouský projekt „Donauhandel“, vedený Peterem Rauscherem, jehož dílčí výstupy jsou cenné také pro téma obchodu českých zemích.²⁶ Významným počinem je též zpracování rejstříků lodního cla tzv. „Sound Tollregisters“ vybraného v letech 1497 – 1857 v dánském přístavu Helsingør.²⁷ Za sériové prameny lze považovat i materiály vzniklé z agendy specializovaných finančních a obchodních institucí (banky, burza, obchodní soudy), jak dokládají např. výzkumy soudních akt Merkantilního úřadu v Bolzanu.²⁸

Jakékoliv ediční zpracování pramene by však nemělo zůstat osamoceným cílovým výstupem, ale mělo by být prostředkem, který historikům usnadní další práci s pramenem a interpretaci stanovených otázek a témat. Tento trend je v zahraničí zcela zřejmý, například edice obchodních příruček, kupeckých knih a dalších pomocných register prohloubily různé směry bádání v oblasti účetních a početních systémů i směnárenských a finančních operací.²⁹

komponenten, Unternehmen und Unternehmer. Eine quantitative Analyse, Stuttgart 1994; TÝŽ, *Strategische Allianzen, Wirtschaftsstandort und Standortwettbewerb. Nürnberg 1500–1625*, Frankfurt/Main 2005.

- 26 Srov. Projekt „Donauhandel“, <http://www.univie.ac.at/donauhandel/home/> (17. 6. 2018). Srov. Peter RAUSCHER, *Die Aschacher Mautprotokolle als Quelle des Donauhandels (17./18. Jahrhundert)*, in: Týž – A. Serles (eds.), Wiegen, s. 255–306.
- 27 V rámci projektu realizovaného nizozemskou univerzitou v Groningen probíhá postupná digitalizace více jako 700 svazků registrů cla. Srov. <http://www.soundtoll.nl/index.php/en/>, (18. 6. 2017), k tomu dále Jan Willem VELUWENKAMP, *Die „Sound Toll Registers Online“ als Instrument für die Erforschung des frühneuzeitlichen Ostseehandels*, in: P. Rauscher – A. Serles (eds.), Wiegen, s. 365–385.
- 28 Andrea BONOLDI, *Gerichtsakten als serielle Quelle. Das Beispiel der süddeutschen Kaufleute am Bozner Merkantilmagistrat (17.–18. Jahrhundert)*, in: P. Rauscher – A. Serles (eds.), Wiegen, s. 135–167.
- 29 Srov. základní práce oboru: M. A. DENZEL, *Das System des bargeldlosen Zahlungsverkehrs europäischer Prägung vom Mittelalter bis 1914*, München 2008; TÝŽ, „*La Practica della Cambiatura*“. *Europäischer Zahlungsverkehr vom 14. bis zum 17. Jahrhundert*, Stuttgart 1994; Michael NORTH (ed.), *Kredit im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa*, Köln – Wien 1991; TÝŽ (ed.), *Von Aktie bis Zoll. Ein historisches Lexikon des Geldes*, München 1995; *BANCHI pubblici, banchi privati e monti di pietà nell' Europa preindustriale. Amministrazione, tecniche operative e ruoli economici*, 2 Bde., Genova 1991. Pro italské prostředí srov. např. Simonetta CAVACIOCCHI (ed.), *Fiere e mercati nella integrazione delle economie europee, secc. XIII–XVI-II. Atti della „Trentaduesima Settimana di Studi“*, 8–12 maggio 2000, Prato 2001.

Hospodářská a obchodní témata v české historiografii

Výše popsané přístupy zahraniční historiografie k hospodářským dějinám i konkrétně k problematice obchodní praxe mají potenciál přinést nové podněty i do domácího bádání. V něm považuji za stále důležité práce Josefa Petráně, Miroslava Hrocha,³⁰ Eduarda Maura³¹ a Eduarda Šimka,³² zasazující raně novověké hospodářství či obchod českých zemí do nadregionálních souvislostí. Problematiku peněžního oběhu v širokých kontinentálních i mimoevropských souvislostech pak do českého bádání vnesl Petr Vorel.³³ Jeho publikace, mapující vývoj měny a peněžního oběhu v českých zemích napříč obdobími, dnes představují základní práce oboru, a navíc se vyznačují schopností komplikovaný proces vývoje měnového systému srozumitelně podat a vysvětlit. Naše znalosti o zemských, stavovských i městských financích rozšířily v posledních letech významně také další práce.³⁴

-
- 30 Např. Miroslav HROCH – Josef PETRÁŇ, *Die Länder der böhmischen Krone 1350–1650*, in: Hermann Kellenbenz (ed.), *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Bd. 3, Stuttgart 1986, s. 968–1005; Miroslav HROCH, *Die Rolle des zentraleuropäischen Handels im Ausgleich der Handelsbilanz zwischen Ost- und Westeuropa 1550 – 1650*, in: Ingomar Bog (ed.), *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450 – 1650. Die ostmitteleuropäischen Volkswirtschaften in ihren Beziehungen zu Mitteleuropa*, Köln – Wien 1971, s. 1–27. K vědeckému dílu Josefa Petráně a jeho přístupu k hospodářským a kulturním dějinám nejnověji srov. studii Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK – Petr VOREL, *Český historik Josef Petráně*, *Český časopis historický* (dále ČČH) 116, 2018, s. 360–401.
- 31 Např. Eduard MAUR, *Der Staat und die lokalen Grundobrigkeiten. Das Beispiel Böhmen und Mähren*, in: Petr Maťa – Thomas Winkelbauer (eds.), *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*, Stuttgart 2006, s. 443–453; Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod veľkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl 2002.
- 32 Např. Eduard ŠIMEK, *Die Zusammenhänge zwischen Währung und Handel in Böhmen des 16. Jahrhundert*, in: I. Bog (ed.), *Der Aussenhandel*, s. 120–138.
- 33 Petr VOREL, *Stříbro v evropském peněžním oběhu 16. – 17. století (1472 – 1717)*, Praha 2009; TÝŽ, *Landesfinanzen und Währung in Böhmen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (Finanz- und Münzpolitik im Spannungsfeld von Ständen und Königtum während der Regierungen Ferdinands I. und Maximilians II.)*, in: Friedrich Edelmayer – Maximilian Lanzinner – Peter Rauscher (eds.), *Finanzen und Herrschaft : Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, München – Wien 2003, s. 186–214; TÝŽ, *Směnné kursy jako nástroj mocenské politiky v Římsko-německé říši počátkem čtyřicátých let 16. století*, ČČH 112, 2014, s. 379–401; TÝŽ, *La storia della piastra d'argento di Urbano VIII. L'attività della zecca romana sul finire del pontificato di Urbano VIII e il catalogo dettagliato delle piastre d'argento pontificie degli anni 1634–1644*, Praha – Řím – Pardubice 2013.
- 34 Srov. úctyhodnou monografii Tomáš KNOZ, *Pobělohorské konfiskace. Moravský průběh, středoevropské souvislosti, obecné aspekty*, Brno 2006. Vhled do finančních poměrů na Moravě 14. – poč. 17. století přináší publikace Tomáš BOROVSÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel

Knižní produkce domácí historiografie uplynulého čtvrtstoletí pak stále více svědčí o tom, že hospodářská témata (v nejširším slova smyslu) jsou pojímána jako integrální součást bádání o raně novověké společnosti, ať se již jedná o společnost stavovskou, měšťanskou, stejně jako o výzkum života vrstev venkovských. Na tomto poli vznikla během posledních desetiletí řada významných publikací.³⁵

Pomyslná inventura, provedená v roce 2011 na konferenci „Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou století“³⁶ pak ukázala, že hospodářská témata jsou jako podstatná vnímána též v bádáních o urbánní společnosti.³⁷ Na druhou stranu z bilancování vyplynulo, že výzkumy, zacílené přímo na obchod a ekonomicky aktivní obyvatele měst, jsou v porovnání s jinými tématy stále o poznání méně frekventované.

Aniž by zde mohl být podán kompletní výčet na téma obchodu zacílených prací, zmiňme na tomto místě výzkumy Michaely Hrubé, které dospěly k monografické syntéze o právním postavení, strategiích a podnikání raně novověkých

PUMPR (eds.), *Peníze nervem společnosti*, Brno 2007. Různé aspekty finančnictví a úvěrování ve střední Evropě na přechodu mezi středověkem a novověkem zachycuje kolektivní monografie Roman ZAORAL (ed.), *Money and Finance in Central Europe during the Later Middle Ages*, Basingstoke 2016; srov. mou recenzi in: *Dějiny – Teorie – Kritika* 2, 2017, s. 388–392. Peněžnímu oběhu je věnována též kapitola v kompendiu pro raně novověká bádání: Antonín KOSTLÁN, *Peněžní oběh v raném novověku*, in: Marie Šedivá Koldinská – Ivo Cerman (a kol.), *Základní problémy studia raného novověku*, Praha 2013, s. 453–470.

- 35 Výběrově: Václav BŮŽEK – Rostislav SMÍŠEK (eds.), *Habsburkové 1526–1740. Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, Praha 2017; Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české 1526–1618*, díl VII, Praha – Litomyšl 2005; Martin GAŽI – Jaroslav PÁNEK – Petr PAVELEC (eds.), *Die Rosenberger. Eine Mitteleuropäische Magnatenfamilie*, České Budějovice 2015; Jaroslav PÁNEK, *Výpravy české šlechty do Itálie v letech 1551–1552. Die Reise des böhmischen Adels nach Italien in den Jahren 1551–1552*, České Budějovice 2003; Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA – Pavel KRÁL – Zdeněk VYBÍRAL, *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Praha – Litomyšl 2002. K problematice venkovských vrstev srov. např. Josef GRULICH, *Venkovan*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (eds.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 166–189, kde naproti tomu roli obchodníka pozornost věnována nebyla.
- 36 Srov. Olga FEJTOVÁ – Michaela HRUBÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK – Ludmila SULITKOVÁ (eds.), *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí*, Documenta Pragensia (dále DP) 32, 1–2, Praha 2013.
- 37 Srov. zejména shrnutí bádání s naznačením nových přístupů ve studii Václav LEDVINKA, *Město v raném novověku*, in: M. Šedivá Koldinská – I. Cerman (a kol.), *Základní problémy*, s. 268–306. Mezi významné publikace posledních let patří bezesporu: Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřítel. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006; Marek ĎURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*, Praha 2014; Tomáš STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*, Praha 2006; Josef HRDLIČKA, *Víra a moc. Politika, komunikace a protireformace v předmoderním městě (Jindřichův Hradec 1590–1630)*, České Budějovice 2013.

měšťanek,³⁸ studie Ludmily Sulitkové³⁹ věnované obchodu v Brně, práce Bohumíra Roedla⁴⁰ z prostředí severočeských měst, či studie Zdeňka Šimečka zaměřené na obchod v jihočesko-rakouském příhraničí i raně novověký knižní trh.⁴¹ Mnoho nového o úvěrování předbělohorské šlechty a jejich obchodně-klientských vazbách přinesli ve svých pracích Václav Ledvinka⁴² a Václav Bůžek.⁴³

Obchod a hospodářství Prahy v historiografii

Zásadní roli v místním, regionálním i zahraničním obchodě českého předbělohorského státu hrála Praha, která v rudolfinské době plnila současně funkci císařského sídla. Přes toto její významné postavení v ekonomickém organismu českého státu nebyla jejímu hospodářskému vývoji, zakotvení města a jejích obyvatel v berním systému, ani městským financím dosud věnována odpovídající pozornost.⁴⁴ Základní ucelený přehled o hospodářském vývoji metropole v kontextu společen-

-
- 38 Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011.
- 39 Např. Ludmila SULITKOVÁ, *Italové v předbělohorském Brně*, in: Giorgio Cadorini (ed.), *Furlánští a italské obchodníky v českých zemích I.*, Praha 1999, s. 55–65; Táž – Hana JORDÁNKOVÁ, *Italové a Španělé v předbělohorském Brně*, in: Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (ed.), *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 715–742.
- 40 Např. Bohumír ROEDL, *Norimberští věřitelé žateckých a lounských kupců v 16. století*, DP 29, s. 281–298.
- 41 Např. Zdeněk ŠIMEČEK, *Obchod Českých Budějovic s Rakousy v letech 1560–1572*, ČČH 91, 1993, s. 18–36; TÝŽ, *Der Salztransport auf der Moldau von Budweis nach Moldautein im 16. Jahrhundert*, Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines. Gesellschaft für Landeskunde 136, 1991, s. 223–238.
- 42 Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předbělohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596*, Praha 1985; TÝŽ, *Adam II. z Hradce a poslední páni z Hradce v ekonomice, kultuře a politice 16. století*, Opera historica 6, 1998, s. 7–32; TÝŽ, *Feudální velkostatek a poddanská města v předbělohorských Čechách*, in: Jaroslav Pánek (ed.), *Česká města v 16.–18. století: sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*, Praha 1991, s. 95–120.
- 43 Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předbělohorských Čechách*, Praha 1989; TÝŽ a kol., *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011; TÝŽ, *Die Linzer Märkte und die Kultur am Hof der letzten Rosenberger*, Historisches Jahrbuch der Stadt Linz, 1989 (1990), s. 11–44.
- 44 Tak jako to např. provedl Tomáš Sterneck při své analýze berního systému města Brna na konci 16. století, srov. pozn. č. 37.

ských a politických událostí i jejím obchodu přinášejí syntézy k dějinám Prahy.⁴⁵ Charakter takto koncipovaných publikací však přirozeně vždy limituje prostor, který může být jednotlivým tématům věnován.

Pro téma předbělohorského obchodu stále poskytuje základní přehled více jak před půlstoletím vydaná monografie Josefa Janáčka, i jeho další studie věnované obchodním vztahům mezi Prahou a Norimberkem či Lincem a italským kupcům v metropoli.⁴⁶ Danou problematikou se dlouhodobě zabývá též autorka tohoto textu, v pracích zaměřených zejména na zahraniční obchod raně novověké Prahy se střední a středovýchodní Evropou i Itálií, stejně jako na téma zbožního a finančního úvěru a podnikání Židů. Pozornost je v těchto studiích věnována také vybraným aspektům obchodní praxe, jako jsou úvěr, cla i soudní řešení obchodních sporů.⁴⁷ Pro starší období jsou důležité práce Martina Musílka, postavené na pramenných materiálech, v nichž mimo jiné částečně korigoval též některé pohledy

45 Srov. Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Praha*, Praha 2000; Jiří PEŠEK, *Prag auf dem Weg zur kaiserlichen Residenz*, in: Evamaria Engel – Karin Lambrecht – Hanna Nogossek (eds.), *Metropolen im Wandel. Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, Berlin 1995, s. 213–223; Janel BĚLINA – Petr ČORNEJ – Jan P. KUČERA – Jiří MIKULEC – Pavla STÁTNIKOVÁ – Jan VLK, *Dějiny Prahy I*, Praha – Litomyšl 1997; Josef PETRÁŇ, *Stavovské království a jeho kultura v Čechách /1471–1526/*, in: Jaromír Homolka – Josef Krása – Václav Mencl – Jaroslav Pešina – Josef Petrání, *Pozdně gotické umění v Čechách /1471–1526/*, Praha 1978, s. 14–72, zde zejména s. 55–62; Josef JANÁČEK a kol., *Dějiny Prahy*, Praha 1964, s. 233–270.

46 Josef JANÁČEK, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze*, Praha 1955; TÝŽ, *Italové v předbělohorské Praze (1526–1620)*, Pražský sborník historický (dále PSH) 16, 1983, s. 77–118; TÝŽ, *Česko-rakouské obchodní styky v 16. století*, Sborník historický 17, 1970, s. 123–145; TÝŽ, *Prag und Nürnberg im 16. Jahrhundert (1489–1618)*, in: I. Bog (ed.), *Der Aussenhandel*, s. 204–228.

47 Marie BUŇATOVÁ, *Pražští kupci na cestách. Předbělohorská Praha a středoevropské trhy*, Praha 2013; TÁŽ, *Die Prager Juden in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg. Handel und Wirtschaftsgebaren der Prager Juden im Spiegel des Liber albus Judeorum 1577–1601*, Kiel 2011; TÁŽ, *Obchod mezi Prahou a Norimberkem v první polovině 16. století*, ČČH 114, 2016, s. 652–676; TÁŽ, *Obchod s kořením a jižními plody v raně novověké Praze*, in: Blanka Jedličková – Milena Lenderová – Miroslav Kouba – Ivo Říha (eds.), *Krajina prostřených i prázdných stolů I. Evropská gastronomie v proměnách staletí*, Pardubice 2016, s. 65–78; TÁŽ, *Die wirtschaftlichen Beziehungen Prager Juden zum Adels in den böhmischen Ländern an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert*, in: Sigrid Hirbodian – Torben Strezt (eds.), *Juden und ländliche Gesellschaft in Europa zwischen Mittelalter und Früher Neuzeit (15.–17. Jahrhundert). Kontinuität und Krise, Inklusion und Exklusion in einer Zeit des Übergangs*, Wiesbaden 2016, s. 33–49; TÁŽ, *Kreditwesen und Handel der Prager Juden im Spiegel des „Liber albus Judeorum“ 1577–1601*, in: Mitchell Ash (ed.), *Wissenschaft ist Jung II, Wiener Zeitschrift zur Geschichte der Neuzeit 10, Heft 2*, 2010, s. 6–19; TÁŽ, *Prager Juden im Netzwerk des europäischen Fernhandels. Handelsbeziehungen zu Bayern und Österreich im 16. Jahrhundert*, in: Eva Haverkamp (ed.), *Interwoven Regional Worlds. Jews and Christians in Bavaria, Bohemia and Austria*, Göttingen 2018 (v tisku).

starší historiografie na hospodářský život města.⁴⁸ Téma zahraničního obchodu lucemburského období a následně v období pobělohorském zpracoval v několika faktograficky bohatých studiích Miloš Dvořák.⁴⁹ Podnětné teze k dalšímu výzkumu zahraničního obchodu v předbělohorské Praze přinesly studie Václava Ledvinky a Eduarda Maura, vzešlé z konference, věnované vztahům mezi Prahou a Norimberkem.⁵⁰

Perspektivy výzkumu obchodní praxe v Praze a prameny

Témata, reflektovaná v zahraničním bádání, považuji za nosná a v řadě případů aplikovatelná i pro výzkum pražského prostředí. I zde by tak mohl být přínosem systematický průzkum sociálních a ekonomických vazeb mezi jednotlivými kupci a jejich rodinami navzájem.⁵¹ Ten by mohl pomoci osvětlit nejen způsob utváření takových spojení, ale též interpretovat různé strategie chování obchodníků v pražské společnosti, to vše samozřejmě s přesahem do zahraničí.⁵²

Současně se zde nabízí řada dalších dílčích témat od integrace místních i nově

48 Srov. např. Martin MUSÍLEK a kol., *Havelské Město pražské ve středověku: Historie – archeologie – stavební historie*, Praha 2012; TÝŽ, *Patroni, klienti, příbuzní. Sociální svět Starého Města pražského ve 14. století*, Praha 2015.

49 Miloš DVORÁK, *Císař Karel IV. a pražský zahraniční obchod*, PSH 34, 2006, s. 7–91; TÝŽ, *Pobělohorská Praha a velkoobchod s českou vlnou na západoevropských trzích*, I. část, PSH 37, 2009, s. 67–148; II. část, PSH 38, 2010, s. 53–184; TÝŽ, *Obchod s plátnem v Praze za třicetileté války*, *Folia Historica Bohemica* 10, 1986, s. 375–395.

50 Václav LEDVINKA, *Několik tezí k vývoji hospodářských vztahů Prahy a Norimberku v období raného novověku*, DP 29, 2010, s. 187–195; Eduard MAUR, *Některé aspekty obchodních vztahů mezi Prahou a Norimberkem v 16.–17. století*, tamtéž, s. 241–252.

51 Zatím spíše ojediněle byly zpracovány biogramy některých rodin pražských obchodníků nebo jinak ekonomicky aktivních obyvatel metropole. Srov. např. Helena PĚŘINOVÁ, *Nerbofové z Holterperka. Příspěvek k poznání horní vrstvy Starého Města pražského na přelomu 16. a 17. století*, PSH 34, 2006, s. 127–144; TÁŽ, *Teuflové z Zeilperka. Příspěvek k poznání života horní vrstvy Starého Města pražského na přelomu 16. a 17. století*, PSH 32, 2003, s. 39–64; Antonín KOSTLÁN – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK, *Zemský prubíř Pavel Griemiller z Třebska. (Příspěvek k poznání ekonomické a kulturní aktivity obyvatel pražských měst ve druhé polovině 16. století)*, PSH 19, 1986, s. 103–139. Pro pobělohorské období pak např. biogramy M. Dvořáka, srov. pozn. č. 49.

52 Zejména v případě nově příchozích by bylo vhodné prosopografický výzkum rozšířit také na lokality / regiony jejich původu nebo předchozího působení. Takto koncipované bádání by mohlo prohloubit naše znalosti o sociálních vrstvách, z nichž cizinci pocházeli, ale i to, do jaké míry v následujících letech s tímto „původním“ prostředím udržovali společenské i ekonomické kontakty. Srov. M. BUŇATOVÁ, *Obchod mezi Prahou a Norimberkem*, s. 670–673.

příchozích obchodníků do organismu města, jejich vztahu k městskému právu, držbě městských i venkovských nemovitostí až po začlenění těchto ekonomicky aktivních obyvatel do berního systému města i země.⁵³ Na zodpovězení stále čekají také otázky o míře sociální prostupnosti tehdejší pražské společnosti, procesech nobilitace těchto obchodníků a jejich sociálním vzestupu či pádech v dalších generacích.⁵⁴ Právě v těchto oblastech považují za důležité sledovat tyto Pražany a jejich rodiny v delším časovém horizontu (minimálně dvou, tří generací). Takový pohled by mohl více napovědět nejen o ekonomickém životním cyklu jednotlivých firem a proměnách pražského trhu, či sociálním vývoji jednotlivých rodin, ale také o celkových společenských, politických a konfesijních proměnách pražské společnosti v čase. Důležitým a naprosto nepřehlédnutelným tématem, zejména v nábožensky rozdělené Praze předbělohorského období, pak samozřejmě zůstává téma konfese a jejího vlivu na podobu utvářených vztahů.⁵⁵

Cílem naznačeného výzkumu by však jistě neměla být segmentizace, tedy zkoumání ekonomicky aktivních obyvatel (např. obchodníků, finančníků) města jako „izolovaných“ elit, ale naopak celistvější, díky různým přístupům (např. kulturní dějiny, dějiny mentalit, prosopografie) obohacený pohled na tehdejší pražskou společnost.⁵⁶ I když jsou tak výše zmíněná „obchodnická“ témata dosud v pražských bádáních zastoupena spíše parciálně, nadějně jsou v tomto kontextu některé z institucionálních výzkumů. Konceptně je velmi dobře promyšlen projekt „Slovník radních“ Archivu hlavního města Prahy, jehož cílem je systematicky

53 Srov. M. BUŇATOVÁ, *Židovské a křesťanské ekonomické elity v předbělohorské Praze (1577–1618)*, DP 32, 2, Praha 2013, s. 445–475.

54 Ze zahraniční produkce srov. např. Günther SCHULZ (ed.), *Sozialer Aufstieg. Funktionseliten im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit*, München 2002; Mark HÄBERLEIN, *Brüder, Freunde und Betrüger. Soziale Beziehungen, Normen und Konflikte in der Augsburger Kaufmannschaft um die Mitte des 16. Jahrhunderts*, Berlin 1998; TÝŽ, „Die Tag und Nacht auff Fürkauff trachten“. *Augsburger Großkaufleute des 16. und beginnenden 17. Jahrhunderts in der Beurteilung ihrer Zeitgenossen und Mitbürger*, in: Johannes Burkhardt (ed.), *Augsburger Handelshäuser im Wandel des historischen Urteils*, Berlin 1996, s. 46–68.

55 Olga FEJTOVÁ, *Město v převratech profesionalizace*, DP 33, 2014, s. 9–26; Jiří MIKULEC, *Výzkum církve a náboženského života v raně novověkých městech*, DP 32, 2, s. 139–151.

56 K problematice výzkumu raně novověké společnosti a konceptu „kulturní dějin“ srov. podnětnou studii Jiří PEŠEK, *Kulturní dějiny raného novověku – koncept k zamyslení*, in: Týž, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepiscetví*, Praha 2014, s. 710–726. K pojmu a pojetí výzkumu raně novověkých elit srov. dále: Jiří PEŠEK, *Pražské městské elity středověku a raného novověku*, DP 22, 2004, s. 7–22; Olga FEJTOVÁ, *Měšťanské elity v období raného novověku jako badatelské téma domácí historiografie v kontextu evropských výzkumů posledních dvou desetiletí*, DP 32, 2, s. 55–77.

prosopografický výzkum radních elit měst pražských.⁵⁷ Přestože je orientován částečně na jinou skupinu městské společnosti, jeho výsledky mohou přinést mnoho nového i pro studium obchodních sítí. Mohly by též zpřesnit řadu otázek, týkajících se míry integrace / inkluze příchozích obchodníků a charakteru jejich zapojení do zdejší společnosti i osvětlit sílu jejich bezprostředního či nepřímého vlivu na politiku a výkon městské samosprávy.⁵⁸ V této souvislosti bylo důležité zpracování knih měšťanských práv Nového Města pražského, které opět usnadňují velmi žádoucí prosopografický výzkum, bez něhož nelze sociální ani ekonomické síte důvěryhodněji verifikovat ani interpretovat.⁵⁹

Právní normy versus praxe

Celý okruh otázek s sebou přináší i témata právní praxe související s podnikáním. Vzhledem k tomu, že obchodní právo nebylo ve sledované době jako samostatné ještě vytvořeno, jednalo se o normy, které byly vtěleny do práva městského či zemského.⁶⁰ V tomto směru je tedy nosné sledovat, jakým způsobem bylo toto právo v Praze, resp. českých zemích, formulováno a pod tlakem kterých zájmových skupin (cechy, privilegovaní kupci aj.) utvářeno a modifikováno. Podstatné je ale také to, jakým způsobem bylo v praxi dodržováno, případně jak obcházeno.⁶¹ Právě výzkum zaměřený na porovnání obsahu těchto dokumentů s případy běžné praxe má velký potenciál přinést nové poznatky o míře jeho dodržování i vymahatelnosti. A naopak je možné sledovat, jak běžná praxe zpětně ovlivňovala podobu právních norem. Např. stále běžnější praxe (zakázaného) úvěrování křesťanů vyvolala v 80. letech 15. století v českých zemích potřebu jeho legalizace, což vedlo k tomu,

57 TÁŽ, *Datei oder gedruckte Editionen – die aktuellen Formen der Verarbeitung der frühneuzeitlichen Archivalien im Archiv der Hauptstadt Prag*, in: Matthias THUMSER – Janusz TANDECKI (eds.), *Quellen kirchlicher Provenienz. Neue Editionsverbahen und aktuelle DVV-Projekte*, Toruń 2011, s. 381–392.

58 Srov. koncepčně podnětnou studii Olga FEJTOVÁ, *Integrace příchozích cizinců do raně novověké pražské společnosti*, ČČH 118, 2018, s. 459–485.

59 Jaroslava MENDELOVÁ, *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském (1518 – 1581)*, Praha – Ústí nad Labem 2011; TÁŽ, *Knihy měšťanských práv na Novém Městě pražském (1582 – 1657)*, tamtéž 2012.

60 Za další právní normy lze považovat též: celní a tržní instrukce a řády, privilegia měst, privilegia pro určité skupiny (např. Norimberčané, Chebané), freybrífy pro dvorské kupce, dvorské Židy atd.

61 K vývoji práva hostí a pražsko-norimberské obchodní smlouvě srov. M. BUŇATOVÁ, *Obchod mezi Prahou a Norimberkem*, s. 660–666.

že zemský soud roku 1484 úvěrování křesťanů (s úrokovou sazbou 10 %) povolil a následně bylo toto vtěleno roku 1500 také do Vladislavského zemského zřízení.⁶²

Znalosti – vědomosti a dobové příručky

Vedle právních norem byl způsob jednání ovlivňován i řadou jiných faktorů, které lze považovat za stejně závažné. Jedním z nich byla úroveň osvojených znalostí a vědomostí obchodního světa, jako bylo počítání, různé způsoby úvěrování a bezhotovostních i hotovostních finančních transakcí, stejně jako znalost účetnictví.⁶³ Pro pohyb v cizím prostředí pak byla výhodou či přímo nezbytností schopnost domluvit se jiným jazykem a samozřejmě povědomost o místních reáliích a zvyklostech.⁶⁴ Jedná se o opět o značně rozsáhlou oblast bádání, pro jejíž komplexnější zpracování tato studie nenabízí dostatek prostoru. Na tomto místě se tak pouze zmiňme o tom, že právě tuto problematiku reflektují nejruznější příručky, cestovní itineráře, učebnice počtů a matematiky nebo učebnice jazykové a konverzační, určené přímo obchodníkům. Také tyto materiály se v posledních desetiletích těší nebývalému badatelskému zájmu.⁶⁵ V českém prostředí se jednalo např. o práce Ondřeje Klatovského z Dalmanhorstu či Jiřího Mikuláše Brněnského,⁶⁶

62 *Archiv Český*, díl V, č. 411, s. 190–191. K porovnání právních norem s praxí úvěrování pražských křesťanů a Židů v 16. století srov. M. BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden*, s. 98–169. K soudní praxi sporů před soudem Nejvyššího pražského purkrabství srov. TÁŽ, *Die wirtschaftlichen Beziehungen*, s. 40n.

63 M. A. DENZEL, „Wissensmanagement“ und „Wissensnetzwerke“ der Kaufleute: Aspekte kaufmännischer Kommunikation in spätem Mittelalter, *Das Mittelalter. Perspektiven mediävistischer Forschung* 6, 2001, s. 73–90.

64 Mark HÄBERLEIN – Christian KUHN, *Fremde Sprachen in frühneuzeitlichen Städten: Lernende, Lehrende und Lehrwerke*, Wiesbaden 2010, zde např. studie Heinrich LANG, *Fremdsprachenkompetenz zwischen Handelsverbindungen und Familiennetzwerken. Augsburger Kaufmannsöhne aus dem Welser-Umfeld in der Ausbildung bei Florentiner Bankiers um 1500*, in: tamtéž, s. 75–91.

65 Např. Cecilie HOLLBERG, *Deutsch-venezianischer Handelsalltag im 15. Jahrhundert*, in: M. Häberlein – Ch. Jeggli (eds.), *Praktiken des Handels*, Konstanz 2010, s. 227–243; Kurt WEISSEN, *Ci scrive in tedesco. The florentine Merchant-banker Tommaso Spinelli and his german-speaking clients (1435–72)*, *The Yale University Library Gazette*, Vol. 74, No. 3/4, s. 112–125.

66 Ondřej Klatovský Z DALMANHORSTU, *Nové knížky vo počtech na cifry a na liny přitom některé velmi užitečné regule a exempla mince rozličné podle běhu kupeckého krátce a užitečně sebraná*, Norimberk 1530, další vydání Praha 1558; TÝŽ, *Knížka v českém a německém jazyku složená, kterak by Čech německy a Němec český čísti, psáti i mluviti učiti se měl = Ein Büchlein in Behmischer und Detscher Sprach, deßgleichen ein Detscher Behemisch lesen, schreiben und reden lernen soll*, Praha 1540; Jiří Mikuláš BRNĚNSKÝ, *Knížka v níž obsahují se začátkové umění aritmetického to*

obdobné učebnice a příručky vytvořené pro potřeby kupců byly samozřejmě rozšířeny i v jiných zemích.⁶⁷

Uvedené prameny jsou cenné nejen pro bádání na poli kulturních dějin, literární historie či historické lingvistiky, avšak též pro rekonstrukci dobové obchodní praxe, jež se tu zrcadlí v okruhu vybraných motivů i v popisech konkrétních činností. Sledování témat v konverzačních příručkách, stejně jako analýza toho, jakým způsobem a z jakých pozic byly jednotlivé situace pojmány, nám může mnohé naznačit nejen o tehdejší praxi, ale i o dobovém myšlení. S pomocí příruček v kombinaci s jinými prameny, zachycujícími praxi (např. městské soudní knihy) pak můžeme zkoumat také různé postupy (např. při transportu, předávání zboží, vymáhání dluhů).

S ohledem na to, že raně novověká pražská společnost a její obchodnická komunita nebyly „izolovaným ostrovem“ uprostřed Evropy, ale naopak společenstvím s přirozenými zahraniční kontakty na řadě úrovní, považují za důležité téma vnímat v širších souvislostech. Jednou z možných cest je sledovat vývoj jednotlivých postupů (např. účetnictví, používání bezhotovostních finančních nástrojů) a vyhodnocovat, do jaké míry tyto praktiky vyrůstaly ze starší (domácí) tradice a nakolik byly ovlivňovány novými trendy ze zahraničí. V intencích raně novověké Prahy pak považují za nosné zkoumat jednak vývoj samotných změn, k nimž (např. při odběru zboží na úvěr, používání dlužních úpisů, směnek) docházelo. Současně je třeba si klást i otázky, kdo byli nositelé těchto změn, jakým způsobem a odkud se k nám nové postupy dostávaly a jak probíhal proces jejich adaptace v domácím prostředí. Ideální „laboratoři“ pro podchycení těchto procesů je rudolfinské období, kdy do metropole krátkodobě či natrvalo přicházela celá řada podnikajících cizinců. Sledování jejich aktivit i způsobu, jakým se (nejen) v obchodním světě pohybovali, nám může dát určitou představu o charakteru i míře

jest počtův na cifry neb liny poznání pro pacholata a lidi kupecké sebraná, Praha 1567. Srov. Jitka RAICHOVÁ, *Nejstarší český tištěné početnice z doby předbělohorské*, DP 11, s. 108–118; Miriam BOHATCOVÁ, *Česko-německá konverzace pro kupce. K počátkům tištěných učebnic (1531–1540)*, Sborník Národního muzea v Praze, řada C 21/3, 1976, s. 117–158; M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 267–273; Holger KLATTE, *Handelsbeziehungen zwischen Nürnberg und Prag im Spiegel deutsch-tschechischer Sprachlehrwerke des 16. Jahrhunderts*, in: M. Häberlein – Ch. KUHN, *Fremde Sprachen*, s. 75–92; Olga FEJTOVÁ, *Pomoce do konwersacji jako źródło poznania życia codziennego mieszczaństwa w dobie wczesnonowożytnej*, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 57, 3–4, 2009, s. 387–398.

⁶⁷ Srov. pozn. č. 23.

adaptace těchto metod v pražském prostředí.⁶⁸ Tento přenos však bezpodmínečně neznamenal, že by v tehdejší pražské obchodnické komunitě, přirozeně sociálně, ekonomicky, ale i národnostně stratifikované, nemohla být paralelně používána celá škála různých, plně funkčních metod, technik a postupů. Ty buď vyhovovaly potřebám té či oné skupiny, odrážely rozsah jejich znalostí a zkušeností, avšak byly též ovlivňovány tradicí, utvářeny prostředím, v němž se tito lidé pohybovali, či jejich orientací na určitou kulturní oblast.⁶⁹

Komunikace a obchodní korespondence

Dalším, s předchozím se úzce prolínajícím, tématem jsou forma, způsob i obsah komunikace mezi obchodníky, stejně jako jejich jazyková výbava. Souvisí s tím ale i jemnější záležitosti jako stylistická úroveň vyjadřování, rozhled, znalosti, schopnost zaujímat postoje, vytvářet si vlastní názory, rozhodovat se, či se učit novým věcem. Pramen zásadního významu tu představuje korespondence, která vedle informací čistě obchodního a provozně-organizačního rázu zpravidla obsahuje i další, osobní rovinu, která vypovídá o pisateli i adresátu. Dopisy tak mohou být zdrojem informací o sociálně-ekonomickém zázemí pisatele (a případně i adresáta), o jejich rozhledu, náboženském smýšlení, zájmech či preferencích a přinášejí tak někdy i velmi cenné údaje v rovině osobní.⁷⁰ Z pražského předbělohorského období, pokud je mi známo, se korespondence přímo z prostředí pražských obchodnických

68 Zatímco starší generace historiků z poloviny 20. století (např. Raymond de Roover) kladla jednoznačný důraz na přenos většiny inovací do německých zemí z italského prostředí, závěry současné německé i italské historiografie jsou rezervovanější. Na podkladě studia pramenů poukazují na starší, kontinuální domácí vývoj (např. v prostředí Hansy či jihoněmeckých oblastí) a pouze selektivní (a někdy až pro 16. století bezpečně doložený) transfer modifikovaných postupů z Itálie. Podobně vyvážený postoj považují za důležité zaujmout také ve směru k vyhodnocování spolupůsobení domácí (české) tradice a přenosu inovací z německého, západoevropského či italského prostředí. Srov. S. SCHMIDT, *Das Gewerbebuch*, Einführung, s. 11–15. Zde též další literatura.

69 Srov. např. rozličné formy dlužních úpisů a registrace pohledávek užívaných pražskými velkoobchodníky a kramáři. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 249–254.

70 Srov. např. Roland BURKART, *Kommunikationswissenschaft. Grundlagen und Problemfelder*, Wien 1995; M. NORTH (ed.), *Kommunikationsrevolutionen. Die neuen Medien des 16. und 19. Jahrhunderts*, Köln 1995; Regina DAUSER, *Informationskultur und Beziehungswissen: das Korrespondenznetz Hans Fuggers (1531–1598)*, Tübingen 2008; Hermann KELLENBENZ, *Eine italienische Kaufmanns-Korrespondenz aus dem Beginn des 17. Jahrhunderts*, in: Studi in onore di Amintore Fanfani, 5. Evi moderno e contemporaneo, Milano 1962, s. 243–271.

rodin, tak jako je tomu například v Norimberku,⁷¹ nezachovala. Přesto můžeme předpokládat, že minimálně rodiny příchozích kupců a další velkoobchodníci byli se svými příbuznými i zahraničními partnery v písemném kontaktu. K pražskému prostředí ale referují některé dopisy zahraničních společností, např. norimberských Tucherů, kteří byli na českém a slezském trhu dlouhodobě zainteresováni⁷² a v 16. století měli v Praze po určitou dobu také své zastoupení.⁷³ Unikátním souborem, který vedle jiného přináší reference k obchodu, je konvolut nikdy nedoručených dopisů pražských Židů, které na počátku třicetileté války napsali svým příbuzným a známým do Vídně.⁷⁴

Další, široký okruh pak tvoří témata, zaměřená na postupy v jednotlivých fázích zbožního i finančního obchodu. Jde o různé formy odběratelsko-dodavatelských vztahů (faktorství, komisní prodej) a úvěrování, splácení i vymáhání pohledávek a způsoby vedení účetnictví. Právě jim se budeme v následujícím oddílu věnovat.

71 Michael DIFENBACHER, *Briefe des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit als historische Quelle – eine Untersuchung an Beispielen aus dem Stadtarchiv Nürnberg*, in: Dorit-Maria Krenn-Michael Stephan – Ulrich Wagner. (eds.), *Kommunalarchive – Häuser der Geschichte*, Würzburg 2015, s. 159–186.

72 TÝŽ, *Obchod norimberského patriciátu orientovaný na východ na příkladu Tucherů v době kolem roku 1500*, PSH 36, 2008, s. 7–29; TÝŽ, *Das Tuchersche Briefarchiv: Tiefenerschließung privater Quellen des 16. Jahrhunderts im Stadtarchiv Nürnberg*, Norica. Berichte und Themen aus dem Stadtarchiv Nürnberg, 5, 2009, s. 4–8; Michael DIFENBACHER – Stefan KLEY (eds.), *Tucherbriefe* (Katalog), Neustadt an der Aisch 2008.

73 Např. dopis Lorenze Tuchera z Prahy ze dne 22. února 1527, adresovaný Linhartu Tucherovi do Norimberku. Pisatel v něm (mimo řady cenných postřehů z běžného života Prahy) zachytil průběh diplomatických jednání zástupců norimberských obchodníků, usilujících u nového panovníka Ferdinanda I. o prodloužení monopolu na obchod s kutnohorskou mědí. Stadtarchiv Nürnberg (dále StadtAN), E 29/IV – Tucher/Ältere Linie/Briefarchiv, Nr. 417, 769. Srov. Walter BAUERNFEIND, *Die Vertretung der Nürnberger wirtschaftlichen Interessen bei der Krönung Ferdinands I. zum König von Böhmen 1527 in Prag*, in: Olga Fejtová – Václav Ledvinka – Jiří Pešek, *Ztracená blízkost. Praha – Norimberk v proměnách staletí*, DP 29, 2010, s. 253–280.

74 Alfred LANDAU – Bernhard WACHSTEIN (eds.), *Jüdische Privatbriefe aus dem Jahre 1619. Nach den Originalen des k. und k. Haus-, Hof- und Staatsarchiv*, Wien-Leipzig 1911; Sabine HÖDL, *Die Privatbriefe von Prager an Wiener Juden (1619) als familienhistorische Quelle*, in: Sabine Hödl – Martha Keil (eds.), *Die jüdische Familie in Geschichte und Gegenwart*, Bodenheim 1999, s. 51–77.

Obchodní knihy v pražském prostředí 16. století

Největší potenciál přinést k naznačeným tématům nové poznatky mají prameny, jejichž původci jsou sami obchodníci. Vedle již zmíněné korespondence jsou tak zásadním zdrojem poznání obchodní knihy (kupecká registra) a další materiály jako výpisy z register, seznamy pohledávek, roční uzávěrky (inventury), různé typy dlužních úpisů a směnky. Dalšími důležitými písemnostmi jsou obchodní smlouvy, které vypovídají o vlastnické struktuře společností, obchodním jmění i kapitálové účasti jednotlivých společníků.⁷⁵ Podívejme se nyní na to, jaké možnosti nám tu pražské prameny nabízejí.

Na rozdíl od badatelů v německých a rakouských zemích⁷⁶ nebo Itálii⁷⁷ jsme v Praze v méně výhodné situaci, neboť pro období 16. století se nám bohužel kupecké knihy, pokud je známo, nezachovaly.⁷⁸ Z předhusitské Prahy existují tři zlomky kupeckých knih, jež popsal již František Graus⁷⁹. Zpřesňující informace o povaze obchodu v předhusitské Praze i vedení kupeckých rejstříků v tomto období přinesl Martin Musílek,⁸⁰ který také nově upozornil na tzv. *zlomek knihy vydání, v níž jsou jména Židů*. Ten přesvědčivě interpretoval jako fragment kupeckého rejstříku a datoval mezi léta 1394–1397.⁸¹

75 Z Prahy je zachován text obchodní společnosti, zřízené v roce 1506 pro obchod s Nizozemím. Srov. K. H., *Obchodní společnost česká z r. 1506*, Právník 33, 1894, s. 743–747, M. Buňatová, *Pražští kupci*, s. 258–261.

76 Např. Othmar PICKL, *Das älteste Geschäftsbuch Österreichs. Die Gewölberegister der Wiener Neustädter Firma Alexius Funck (1516 – ca. 1538) und verwandtes Material zur Geschichte des steirischen Handels im 15./16. Jahrhundert*, Graz 1966; Ferdinand TREMEL, *Das Handelsbuch des Judenburger Kaufmannes Clemens Körbler 1526–1548*, Graz 1960.

77 Přehledově k tématu srov. M. A. DENZEL – J. C. HOCQUET – H. WITTHÖFT (eds.), *Kaufmannsbücher*.

78 Přehled zachovaných středověkých a raně novověkých kupeckých knih ve studii Josef JANÁČEK, *Příspěvek k otázce kupeckého zisku v 16. století*, Československý časopis historický (dále ČsČH) 5, 1957, s. 276–289; Zdeněk ŠIMEČEK, *Das Handelsbuch des Budweiser Eisenhändlers Nikolaus Bartlme (Barbolome) 1560–1568*, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs, Bd. 17, 1993, s. 31–203, zde s. 31–32.

79 František GRAUS, *Tři zlomky českých kupeckých knih z doby předhusitské*, ČsČH 4, 1956, s. 644–654.

80 Martin MUSÍLEK, Šimon od Bílého lva. Den pražského měšťana v době vymknuté z kloubů, *Staletá Praha* 32, 2016, č. 2, s. 2–27; TÝŽ, *Patroni*, s. 188–189.

81 Národní knihovna Praha, sign. XXIV A5; Martin MUSÍLEK, *Zlomek knihy vydání, v níž jsou jména Židů*. „Nově objevený“ rukopisný zlomek kupeckého rejstříku a jeho výpověď pro pražský obchod ve středověku, *PSH* 44, 2016, s. 141–166.

Jedinou pražskou kupeckou knihou ze 16. století, zachovanou až do 20. století, byla kniha staroměstského velkoobchodníka Jana Nettera z Glauchova († 1575), kterou ale zničil požár Staroměstské radnice v květnu 1945. Podle dostupných informací se jednalo o registr dluhů. Je pak velkou škodou, že se tomuto prameni předtím nedostalo větší badatelské pozornosti,⁸² jak tomu bylo v případě kupecké knihy přední vřatislavské firmy Popplau (1502–1506). Ta byla sice také zničena za druhé světové války, rukopis však ještě předtím stačil ve 30. letech popsat a získané informace ve své práci zúročit historik Ludwig Petry.⁸³ Pro úplnost ještě dodejme, že na území Čech a Moravy se z 16. století zachovalo několik málo dalších kupeckých knih (aniž je na tomto místě větší prostor pro jejich specifikaci a podrobnější klasifikaci) svou proveniencí z Jihlavy,⁸⁴ Českých Budějovic,⁸⁵ Brna⁸⁶ a Nového Jičína.⁸⁷

Tato absence kupeckých knih z raně novověké Prahy je ale v naprostém kontrastu s tím, jak často se ke „*kupeckým registrům*“ a různým „*knihám handlovním*“ v dobových (pražských) pramenech referuje. Z nich je naopak zcela zřejmé, že písemná evidence pohybu zboží byla v tehdejší Praze integrální součástí každé kramářské živnosti, natož pak velkoobchodu. Charakter, rozsah a míra podrobnosti vedení těchto knih byly samozřejmě odvislé od rozsahu aktivit konkrétního kupce. Ztráta těchto materiálů v pražském prostředí tak může vyplývat ze samotné povahy

82 Některé výňatky z těchto Netterových register i se jmény dlužníků cituje Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, díl I., Praha 1890, s. 557, pozn. 43.

83 Ludwig PETRY, *Die Popplau: eine schlesische Kaufmannsfamilie des 15. und 16. Jahrhunderts*, Breslau 1935. K tomu srov. Grzegorz MYŚLIWSKI, *Remnants and Traces: In Search of Wrocław's Accounting Books (Late 14th to Early 16th Centuries)*, in: R. Zaoral (ed.), *Money*, s. 169–180, zde s. 172–173.

84 Jedná se o tři obchodní knihy z 2. poloviny 16. století. První kniha z let 1548–1551 patřila jihlavskému obchodníkovi s klobouky Franci Riemerovi ml., který působil ve Vídni jako faktor firmy stejnojmenného otce, sídlícího v Jihlavě. Další dvě kupecké knihy z let 1559–1562 a 1562–1571 patřily jihlavské firmě France Leba, jehož společníkem a faktorem v Krakově byl jeho syn Pavel Leb. Firma na polské trhy exportovala opět hlavně klobouky a soukenické zboží. Srov. J. JANÁČEK, *Příspěvek*, s. 277n., dále TÝŽ, *Jihlavská obchodní společnost na sklonku 16. století*, *Vlastivědný sborník Vysočiny* 4, 1961, s. 59–70.

85 Z. ŠIMEČEK, *Das Handelsbuch*, zde s. 31–32.

86 Jedná se o dvě knihy brněnského kupce Mikuláše Wunderleho († 1570) z let 1561–1564 a 1568–1570, uložené v Archivu města Brna, rkp. 175 a rkp. 176. Srov. Josef GRÜNFELD, *Dvě brněnské kupecké knihy, 1561–1564, 1568–1570*, Brno 1952 (disertační práce); L. SULITKOVÁ, *Italové*, s. 57.

87 Kupecká kniha z Nového Jičína z let 1585–1589. Srov. Jiří JUROK (ed.), *Neznámá obchodní kniha novojičínského obchodníka (pravděpodobně Blasia Österreichera) z let 1583–1589 a její edice*, *Sborník archivních prací* 60, 2010, s. 307–434.

účetního materiálu, který byl chápán jako „dočasně potřebný“ a nebyl tedy nijak zásadně chráněn ani archivován, ale může jít i o důsledek skartací, které v minulosti postihly také pražské archivní fondy.

Určitou cestu, jak alespoň částečně snížit tento deficit, představuje výzkum obchodních knih zahraničních společností, jež jsou zachovány v archivech mimo Českou republiku. Tento postup vychází z předpokladu, že transakce byly evidovány a zaúčtovány vždy oběma stranami, jak na straně dodavatele, tak odběratele. Je tedy použitelný při sledování praxe zahraničního obchodu, za předpokladu znalosti konkrétních firem, které zboží na pražský trh dodávaly. Jako příklad takových pramenů je možné jmenovat např. fragment obchodní knihy norimberského kupce Sebastiana Wolfa z let 1524–1537, který do Prahy dodával kramářské zboží.⁸⁸

Cenné informace přináší též účetní kniha florentské firmy Olivieri, v jejíž uzávěrce za rok 1551 jsou evidováni i pražští dlužníci.⁸⁹ Ze záznamů dvou kupeckých knih bolzanského velkoobchodníka Davida Wagnera z let (1598–1603) a (1626–1637) je možné rekonstruovat export slezského plátna do Itálie v dotčeném období.⁹⁰ To je pouze několik příkladů, z nichž poslední, i když se netýká bezprostředně Prahy, nám dává možnost obchod českých zemí zkoumat v širších evropských souvislostech.

Absenci kupeckých knih mohou do určité míry ale pomoci (i když pouze částečně) vyrovnat informace z městských knih, vedených v jednotlivých městech pražských. Bohatým zdrojem jsou zejména knihy inventářů, knihy přípovědí, obligací, knihy testamentů, knihy svědeckých výpovědí sporů probíhajících u jednotlivých městských soudů nebo agenda soudů jiných (např. Apelační soud, soud při Nejvyšším pražském purkrabství). Za cenné považují v tomto směru zejména výpovědi v různých obchodních sporech, neboť právě v těchto případech svědci často hovoří o zaběhnuté praxi při domlouvání úvěrů a jejich splácení, transferu zboží, peněz i o celkové organizaci práce uvnitř firmy.⁹¹ K těmto textům je tak sice nutné přistupovat vždy kriticky a nanejvýš obezřetně s ohledem na

88 Jedná se o fragment (16 listů) obchodní knihy Norimberčana Sebastiana Wolfa z let 1524–1537, který je uložen v Městské knihovně v Norimberku, pod signaturou Nor. H 1223; srov. Richard KLIER, *Das Fragment des Handelsbuches des Nürnberger Kaufmanns Sebastian Wolff (1524–1537)*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg* 59, 1972, s. 112–151; M. BUŇATOVÁ, *Obchod mezi Prahou a Norimberkem*, s. 667.

89 Archivio di Stato di Firenze, Galli Tassi No. 1946, s. 194–195.

90 Tiroler Landesarchiv Innsbruck, Nr. 4350 – Archiv Toggenburg Nr. 12, tamtéž Nr. 4351 – Archiv Toggenburg, Nr. 19.

91 Např. AMP, rkp. 1050, kniha svědomí Starého Města pražského 1570–1573, f. 77v–78r.

vztah mluvčího k jednotlivým sporným stranám a jeho možnou zainteresovanost v probíhající soudní při, pro poznání praxe jsou ale tyto informace přesto neocenitelné.⁹²

Charakter obchodních knih pražských kupců 16. století

Zmínky o registrech, v nichž si pražští kupci vedli evidenci svých obchodů, se v pramenech začínají častěji objevovat ke konci 15. století s postupným ožíváním místního i dálkového obchodu v jagellonském období. O podobě kupeckých register z přelomu 15. a 16. století nemáme bohužel žádné konkrétnější zprávy, zmiňována jsou zpravidla v souvislosti s pohledávkami a dluhy, které si do nich kupci zapisovali. Z dalších, během 16. století v pramenech roztroušených zpráv lze pak vyvodit, že drobným kramářům a maloobchodníkům obvykle stačila registra / kniha jediná. Do té si zapisovali veškeré údaje související se svým obchodem, tedy odebrané i prodané zboží, výdaje a příjmy i své dlužníky a věřitele.⁹³ Část svých pohledávek a dluhů současně evidovali na dlužních úpisech v podobě volných listů a cedulí řezaných. Tyto písemnosti si obchodníci, jak vyplývá z popisu pozůstalostí, z bezpečnostních důvodů ukládali do různých uzamykatelných kovových schránek i truhel ve sklepích či do sekretářů a psacích stolů ve svých kancelářích a obytných světnicích.⁹⁴ Jednoduché dlužní úpisy a cedule řezané používali ale i velkoobchodníci jako Jan Netter z Glauchova či Lorenc Stark, kteří kromě toho vedli účetnictví mnohem propracovanějším způsobem.⁹⁵ Pro kupce, kteří se věnovali živnosti ve velkém nebo obchodovali s různými komoditami, byla příznačná větší specializace knih. Např. v Praze usazený Norimberčan Michal Štreit si před rokem 1590 vedl dvoje registra pro obchod s voly; jiný rejstřík pro

92 M. BUŇATOVÁ, *Die wirtschaftlichen Beziehungen*, s. 40–41.

93 Důležitým zdrojem informací o těchto nedochovaných kupeckých knihách jsou pozůstalostní inventáře, v nich jsou ale registra pouze obecně (bez bližšího popisu) zmíněna, případně je z nich v inventáři udělán výtah pohledávek a dluhů. Takto jsou registra na Starém Městě pražském zmíněna např. u kožišníka Jana Škréty Šotnovského ze Závořic († 1580), obchodníka s kůžemi Šimona Podmanického († 1585), norimberského kupce Jiřího Krommera († 1587), kroječe suken Jana Rudolfa († 1588) a řady dalších. Srov. AMP, rkp. 1173, kniha inventářů Starého Města pražského (1584–1597), f. 33r, 89r–v, 118r. Blíže nespecifikovaná registra vedl např. též staroměstský kožešník Petr Šmíd († asi 1618), AMP, rkp. 1175, kniha inventářů Starého Města (1615–1625) f. 165r–169v.

94 M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 265–267.

95 Tamtéž, s. 33–40.

dobytkářský handl se společníkem a samostatnou evidenci pro obchod s vepří.⁹⁶ Samozřejmostí účetnictví velkých kupců byla také oddělená evidence pohledávek a dluhů v samostatných registrech. Někteří pak vedli i další, pomocnou evidenci. Např. velkoobchodník s kramářským zbožím Michal Karyk z Řezna († před 1550) měl vedle různých register i vedlejší knihu vyplacených platů (a nedoplatků) svému personálu.⁹⁷ Knihy vedli nejpozději od počátku 16. století samozřejmě také židovští obchodníci, i když o jejich konkrétní podobě se opět můžeme pouze dohadovat.⁹⁸

U některých kupců se pak setkáváme s tím, že vedli samostatné registry pohledávek a dluhů, které byly v určitých časových intervalech přepisovány do hlavní knihy (tzv. *registra hlavní*).⁹⁹ Jistě velmi zajímavé by bylo znát strukturu kupeckých knih materialisty Petra Chawala (Kavala), který, usazen na Starém Městě, zastupoval hamburského velkoobchodníka Michala le Petita. Bohužel také zde se musíme spokojit pouze s povšechnou informací o existenci register a dále o „tabulkách malých“, v nichž evidoval právě dodávky materiálií z Hamburku.¹⁰⁰

O systému účetnictví jsme podrobněji informováni u velkoobchodníka Adolfa Myslicha z Vilimštejna († před 1613), rodáka z Porýní, který v Praze původně působil jako zástupce frankfurtské společnosti Quintina a Jacoba Couvreurů, a následně se osamostatnil. Myslich vedl oddělené účetnictví pro kramářské zboží a pro obchod s kamencem.¹⁰¹ V případě obchodu kramářského vedl knihu hlavní, ale i řadu pomocných knih, včetně pokladní knihy (kasapuch) pro hotovostní platby. Jeho účetnictví procházelo pravidelně roční inventurou (*počet handlovní*), v níž jsou jasně uvedena aktiva včetně zboží na skladech v cizině,

96 AMP, rkp. 1173, f. 199r.

97 Josef TEIGE, *Základy starého místopisu pražského (1437–1620)*, oddíl I., *Staré Město pražské* díl I. Praha 1910, s. 767 (dále citováno jako *Základy I.*). Srov. M. BUŇATOVÁ, *Obchod mezi Prahou a Norimberkem*, s. 670–671.

98 AMP, rkp. 1128, kniha nálezů radních Starého Města pražského (1479–1531), f. G 12.

99 O tomto způsobu jsme informováni u norimberského obchodníka Hanuše Albrechta, který se roku 1548 přihlásil o svou pohledávku u zemřelého kupce Václava Duhy. Svůj nárok dokládal před staroměstským soudem právě zápisem ve svých registrech. Dědicové však tento zápis rozporovali s tím, že je již přeškrtnutý. Tuto situaci Albrechtův služebník vysvětloval tím, že dluh „není proto přemazán, že by zaplacen býti měl, ale že do hlavních register jest tento dluh přepsán, proto přetržen jest“. Staroměstští radní tento argument ani pohledávku tehdy neuznali. Srov. J. TEIGE, *Základy I.*, s. 425.

100 AMP, rkp. 1173, f. 295v. Srov. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 127, 145, 262.

101 V místnosti zvané „šreibstube“ byla při inventování majetku nalezena mimo jiné „registra a jiný listovní věci k handli náležející“; AMP, rkp. 1175, f. 54r. Srov. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 35, 127–128, 259 a 263.

pasiva, zisk i kapitál (jistina).¹⁰² V jeho případě, myslím, můžeme již hovořit o podvojném účetnictví a snad jej můžeme předpokládat (i když nikoliv ověřit) i u dalších velkoobchodníků, kteří byli pravidelně ve styku s cizinou.¹⁰³

Účetní knihy totiž neplnily pouze funkci interní evidenční pomůcky pro společnost samotnou, avšak postupně se stávaly také důkazním materiálem při sporech u soudů. Těch, jak víme, nebylo málo. Staroměstský soud začal nejspíše v průběhu 16. století uznávat věrohodnost kupeckých knih při svých líčeních. Ve druhé polovině 16. století pak jako důkazní materiál při uplatňování (vymáhání) pohledávek přijímal i výpisy z těchto knih, pokud byly ověřeny staršími cechovními šmejdířů a handlířů.¹⁰⁴ Důležitost kupeckých register jako legitimních nástrojů pro soudní vymáhání pohledávek dokládají také naléhavé žádosti věřitelů o jejich vydání po úmrtí dlužníka.¹⁰⁵ Zvláště po roce 1600 se pak dále v soupisech inventářů zdejších zemřelých malo- i velkoobchodníků setkáváme s výtahy z různých typů knih a dalších evidenčních pomůcek (registra/knihy hlavní, memoriály, manuály, journaly, tabulky každodenní), u nichž názvy nasvědčují, že jejich majitelé již adaptovali (minimálně) některé základní principy podvojného účetnictví.¹⁰⁶

102 Josef TEIGE, *Základy starého místopisu pražského (1437–1620), oddíl I., Staré Město pražské díl II.* Praha 1915, s. 516–518.

103 Systém podvojného účetnictví se z účetnictví jednoduchého postupně vyvíjel v obchodních a finančních střediscích jako byly Benátky, Florencie a Janov, kde je poprvé doložen k roku 1340. Jeho vynález bývá někdy mylně připisován italskému matematikovi a františkánu de Pacioli (1445–1517), ten ale jeho principy pouze jako první popsal. Srov. Luca Bartolomeo DE PACIOLI, *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita*, Venezia 1494. Kniha měla velký úspěch a již roku 1537 byla v Norimberku vydána v němčině i později se dočkala řady dalších vydání. Srov. např. Luca PACIOLI, *Abhandlung über die Buchhaltung. Nach dem italienischen Original von 1494 ins Deutsche übersetzt von Balduin Penndorf*, Stuttgart 1933; Albert Balduin PENNDORF, *Geschichte der Buchhaltung in Deutschland*, Leipzig 1913. K historickému vývoji srov. též Raymond De ROOVER, *The Development of Accounting Prior to Luca Pacioli according to the account-books of mediaeval merchants*, in: Ananias Charles Littleton – Basil Selig Yamey (eds.), *Studies in the History of Accounting*, London 1956; S. SHMIDT, *Das Gewerbebuch*, s. 66n.

104 J. JANÁČEK, *Obchod*, s. 278–281.

105 Např. velkoobchodníci Jan Šmertoš a Valentin Kirchmajer, zastupující i další věřitelé, se roku 1567 obrátili na staroměstský soud s žádostí, aby jim byla vydána registra zemřelého kupce Erharta Zeydelhubera. Věřitelé chtěli tímto způsobem získat informace o dlužnících a pohledávkách zemřelého, jež by bylo možné vymáhat jako kompenzace; AMP, rkp. 991, f. 447v–448v. Věřitelům zemřelého šmukýře Kašpara Hozy († 1583) staroměstský soud příkl nején zboží na skladě, ale také Hozova registra, v nichž byli evidováni jeho dlužníci. To opět potvrzuje, že kupecká evidence byla cenným dokumentem, na jehož základě bylo možné uplatňovat nároky u dlužníků i soudů. AMP, rkp. 2230, f. 2v.

106 AMP, rkp. 1174, 1175.

Jako analogii s výše uvedeným je možné vznést teorii, že velcí pražští obchodníci, kteří byli v dlouhodobých vztazích s cizinou, vedli (minimálně se zahraničím související agendu) takovým systémem, aby byly jejich knihy průkazné a akceptovatelné i u soudů v cizích zemích. Jde však zatím pouze o předpoklad, který by mohl ověřit až budoucí výzkum soudních sporů Pražanů, vedených v zahraničí a na straně druhé komparace účetních systémů používaných tehdejšími kupci v Praze, Norimberku, Vídni či Lipsku.¹⁰⁷ Do jaké míry tak obchodníci v předbělohorské Praze používali podvojný účetnictví (ať již italského nebo v německém prostředí modifikovaného typu) se před tím, jen na základě útržkovitým zpráv z domácích pramenů, neodvažují rozhodnout.¹⁰⁸ Považuji to za jedno z velkých témat, které čeká na další zpracování. Otázkou také stále zůstává, do jaké míry bylo účetnictví pražských obchodníků ovlivněno starší, domácí tradicí a nakolik novými metodami, s nimiž se setkávali u svých zahraničních partnerů.

Po tomto nástinu některých typů materiálů, které máme pro výzkum předbělohorské obchodní praxe Pražanů k dispozici,¹⁰⁹ se nyní zaměříme na několik vybraných okruhů a s nimi spojených otázek, týkajících se procesu sjednávání obchodních úvěrů a vývoje finančních nástrojů. Cílem tohoto textu není však podat kompletní přehled výsledků stávajícího bádání (na část z nich je odkazováno), ale upozornit na některé vybrané, dosud uspokojivě nedořešené otázky.

107 Řada sporů probíhala u městského soudu v Norimberku, např. vleký proces mezi bývalými společníky Zikmundem Rohem a Jorgem Lanckamerem (Langheimerem) na konci 20. let 16. století. K tomu srov. Petr KREUZ, *Spory Norimberčanů a Pražanů před městským soudem Starého Města pražského v době jagellonské*, DP 29, s. 147–175. Ke sporům Pražanů u městského soudu v Lipsku srov. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 129–130.

108 K vývoji účetnictví v českých zemích, zejména v městské a vrchnostenské správě srov. Pavla SLAVÍČKOVÁ, *Účetnictví mezi tradicí a racionalitou: v českých zemích od středověku do počátku 18. století*, Praha 2017. K systémům používaným v městských kancelářích srov. Pavla SLAVÍČKOVÁ – Zdeněk PUCHINGER, *Accounting Records of the Town Offices in Bohemia and Moravia: Methodology and Application*, in: R. Zaoral (ed.), *Money*, s. 155–168.

109 Zcela stranou zde vědomě ponechávám materiál ikonografický a předměty trojrozměrné, stejně jako prameny k problematice celní (celní knihy, rejstříky, instrukce, řády). Zejména celnictví ale představují další významnou oblast, jež by si zasloužila systematictější a podrobné zpracování. Srov. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 92–100.

Obchodní úvěr

Jednu z nejrozšířenějších forem odběru zboží v raně novověké společnosti představoval obchodní úvěr, využívaný nejen mezi velkoobchodníkem a maloobchodníkem, ale i mezi kupci navzájem a pronikající také do vztahů mezi prodejcem a zákazníky.¹¹⁰ Jeho podstata spočívala v tom, že dodavatel poskytl odběrateli výrobky nebo produkty, které okamžikem předání přecházely do jeho vlastnictví, avšak placení bylo možné až v budoucnosti, zpravidla ve více splátkách. Takový způsob usnadňoval pohyb zboží i bez nutnosti mít k dispozici hotovost. Proces probíhal obvykle tak, že odběratel zaplatil dodavateli část hodnoty zboží při převzetí v hotovosti nebo např. prostřednictvím dlužního úpisu s převoditelnými právy na třetí osobu (o tom podrobněji dále), zatímco na zbývající hodnotu zboží byl sjednán úvěr. V případě odběru zemědělských plodin a výrobků ze šlechtických velkostatků z četných případů víme, že podmínky se měnily i v průběhu již dojednaného obchodu. Ve chvíli, kdy odběratel (dlužník) ve sjednaných termínech nesplácel, dodavatel (věřitel) sám nebo jeho pověřený zástupce (což byli často pražští Židé) začali s dlužnou stranou opět vyjednávat a místo původní dohodnuté splátky v hotovosti se spokojili i s nefinančním (věcným) plněním. Při zpětném sledování jednotlivých případů je tak možné vidět určité řetězení jednotlivých transakcí.¹¹¹

Z právního hlediska existovalo několik způsobů, kterými byl zbožní úvěr ošetřen. Možností bylo vystavení dlužního úpisu, který mohl mít několik variant, lišících se formou (jednoduchý dlužní úpis, list hlavní), ale i rozsahem ručení. Pohledávku bylo možné zapsat také přímo do městských knih nebo do kupeckých register, případně pro větší jistotu tyto způsoby kombinovat. Termíny splátek se většinou kryly s časem významnějších jarmarků v různých městech a byly obvykle sjednávány na dobu šesti měsíců až jednoho roku.¹¹²

110 Teoretickými základy úvěrového systému v českých zemích se zabýval právní historik Valentin Urfus, konkrétní podobu úvěrování ve šlechtickém prostředí objasnili Václav Ledvinka a Václav Bůžek. Srov. Václav URFUS, *Právo, úvěr a lichva v minulosti. Uvolnění úvěrových vztahů na přechodu od feudalismu ke kapitalismu a právní věda recipovaného římského práva*, Brno 1975; Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení*; V. BŮŽEK, *Úvěrové podnikání*, srov. pozn. č. 42 a č. 43.

111 K různým variantám úvěrování srov. M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 245n; TÁŽ, *Die wirtschaftlichen Beziehungen*, s. 44–48.

112 Podrobněji k jednotlivým variantám úvěrování křesťanů i Židů a jejich zakotvení v městském či zemském právu i variantám nelegálním srov. M. BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden*, s. 98–122, 137–146.

S výše uvedeným souvisí několik otázek, které stále nejsou dostatečně dořešeny. Jednou z nich je, v jakém poměru k hodnotě zboží byl úvěr poskytován? Tedy jak velkou část hodnoty zboží odběratel zaplatil ihned při převzetí a jak velká procentuální část byla pak rozpočítána do následných splátek? Platila tu nějaká obecnější pravidla – úzus a nakolik se toto lišilo v konkrétních případech v odvislosti na dlouhodobost vztahů a mírou důvěry mezi obchodními partnery.

Další otázkou, která není dle mého názoru ještě dostatečně zodpovězena, je úročení obchodního úvěru. Josef Janáček uvádí, že úročení obchodního úvěru bylo zemským zřízením zakázáno a označováno jako jeden z případů *partity*.¹¹³ Obcházeno mělo být podle něj tím, že věřitel s dlužníkem zapsali obchodní úvěr do knih nebo do dlužního úpisu jako úvěr finanční a tak jej i úročili.¹¹⁴ Podle mého názoru nelze tento způsob obcházení zákona sice nijak vyloučit, současně jsou ale v pramenech zachyceny i jiné varianty řešení. V některých případech byl totiž odběr zemědělských plodin z velkostatků nebo odběr zboží od velkoobchodníků do městských knih zcela nepokrytý jako obchodní úvěr zapisován, a přesto byl úročen. Podmínky úročení byly pak nejčastěji sjednány tak, že po určité období (6 měsíců – rok) byl úvěr bezúročný a pokud nebyl v této době splacen, byl dále úročen povolenými 6 %.¹¹⁵

Další okruh otázek souvisí s poskytováním obchodního úvěru pražským kupcům v zahraničí, např. na výročních trzích. Z pramenů víme, že kupci s sebou na trhy vozili hotové peníze, ale i směnky. Zároveň máme doklady o tom, že i toto zboží jim bylo v cizině někdy poskytováno na obchodní úvěr. I zde tedy zůstává otázkou, v jakém poměru bylo třeba zaplatit zálohu v hotovosti, a jakou část pak následně ve splátkách.

Bezhotovostní platební styk

Tím se dostáváme k otázce (mezinárodního) bezhotovostního platebního styku a používání smének českými kupci.¹¹⁶ Víme, že během 16. století došlo v evropském

113 K pojmům *partita* a *sedláni* v městském a zemské právu srov. M. BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden*, s. 105–108.

114 J. JANÁČEK, *Dějiny*, s. 282.

115 AMP, rkp. 2169, kniha židovská bílá (1577–1601), zde např. f. 169r–v, 175v, 287v–288r, 224v–225r.

116 Srov. základní moderní práce k vývoji evropských bezhotovostních platidel včetně smének: M. A. DENZEL, *Bezahlen ohne Bargeld: Zur historischen Bedeutung des bargeldlosen Zahlungsverkehrs*

obchodě k rozšíření dvou typů – a) *směnky*, b) *dlužního úpisu s přenositelnými právy věřitele na třetí osobu*, což v řadě ohledů uvolnilo dálkový obchod. Vývoj obou typů nástrojů i způsoby a směry jejich šíření jsou v současné zahraniční historiografii poměrně dobře zpracovány.¹¹⁷

Zde se tedy zastavme pouze u jejich zakotvení v legislativě českých zemí, respektive u recepce mezi pražskými obchodníky.¹¹⁸ Dlužní úpis s přenositelnými právy na třetí osobu (tzv. *Inhaber-Schuldschein*) vznikl transformací jednoduchého dlužního úpisu, do něhož byla vtělena formulace, umožňující jeho přenositelnost i na další osoby. Pohledávka, uvedená v takovém dlužním úpise, pak byla na dlužníku vymahatelná nejen původním, v úpise uvedeným věřitelem, ale i třetí osobou, které původní věřitel svá práva postoupil. Tato právní úprava pak otevřela možnost takový úpis používat nejen jako garanci dluhu, ale také jako bezhotovostní platidlo.

V českém prostředí docházelo k transformaci dlužního úpisu postupně během 16. století, kdy se v jeho textu nejprve objevila doložka o tom, že pohledávka je splatná i jinému než v úpise uvedenému věřiteli. Jeho formy pak pregnančně definovalo zemské zřízení v redakci z roku 1564. Zde byla fixována textová podoba *listu blavního*, který obsahoval doložku o přenositelnosti práv. Zároveň zde byla publikována podoba *plnomocného listu*, kterým původní věřitel stvrzoval, že svá práva k pohledávce postupuje na třetí osobu.

Složitější byla situace u Židů, kterým bylo po celé předbělohorské období používání listů hlavních zakázáno. Daná nařízení je zbavovala možností, aby svá práva k pohledávkám přenašeli na jiné osoby, ale také toho, aby na sebe práva

für die Entstehung einer Weltwirtschaft, in: Claus-Artur Scheier (ed.), *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft*, Bd. 53, 2003, s. 41–62; TÝŽ, *Artikel „Wechsel, Wechsler, Wechselbrief“*, in: *Lexikon des Mittelalters*, Bd. VIII, 1997, s. 2086–2089.

117 John H. MUNRO, *Die Anfänge der Übertragbarkeit: Einige Kreditinnovationen im englisch-flämischen Handel des Spätmittelalters (1360–1540)*, in: M. NORTH (ed.), *Kredit im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa*, Köln – Wien 1991, s. 39–69; TÝŽ, *Artikel „Inhaber-Schuldschein“*, *Artikel „Instrumentum Ex Causa Cambii“*, *Artikel „Wechsel“*, in: M. North (ed.), *Von Aktie bis Zoll. Ein historisches Lexikon des Geldes* s. 172–174, 174n., 413–416; M. NORTH (ed.), *Geldumlauf, Währungssysteme und Zahlungsverkehr in Nordwesteuropa 1300–1800. Beiträge zur Geldgeschichte der späten Hansezeit*, Köln – Wien 1989; TÝŽ, *Von den Warenmessen zu den Wechselmessen. Grundlagen des europäischen Zahlungsverkehrs in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*, in: Peter Johaneck – Heinz Stob (eds.), *Europäische Messen und Märktesysteme in Mittelalter und Neuzeit*, Köln 1996, s. 223–238.

118 V. URFUS, *Zdomácnění směnčného práva v českých zemích a počátky novodobého práva obchodního*, Praha 1959; M. BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden*, s. 110–111, 114–117; TÁŽ, *Pražští kupci*, s. 250, 255–257.

jiných osob přejímali.¹¹⁹ Pouze Židé ve výjimečném společenském postavení, jako např. finančník Markus Mordechaj Maisel tak směli listy hlavní používat (od roku 1592).¹²⁰ Z pramenů opět víme, že přes zákazy prováděli převody dlužních úpisů i další bohatí pražští Židé, a to za tichého souhlasu staroměstské rady, jež tyto transakce registrovala ve svých úředních knihách.¹²¹ Pražští kupci a někdy (i přes zákazy) také Židé, používali dlužní úpisy s převoditelnými právy na třetí osobu též jako platidla k uhrazení plodin z velkostatků nebo zboží.¹²²

Pro příjemce takového dlužního úpisu (majitele velkostatku nebo obchodníka) bylo vždy důležité, aby se pohledávka týkala závazků dostatečně známé a solventní osoby a v dlužním úpise byly dány dostatečné garance přenositelnosti této pohledávky na jinou osobu. Důležitou roli hrálo také to, jak dobře byla dlužná částka pojištěna (tj. jakým způsobem a v jakém rozsahu bylo sjednáno ručení za dluh). Jen tenká hranice ale byla mezi tímto způsobem hrazení zboží a různými spekulacemi s dlužními úpisy, jež byly označovány jako jeden z typů *partity* a jako takové přísně zakázány.¹²³ Výčet jednání označovaných v zemském i městském právu jako nelegální (tzv. sedláni či partita)¹²⁴ opět naznačuje šíři různých forem, důmyslně vymyšlených spekulantů v praxi. To vše pak opět vytváří velký prostor pro komparatisticky zaměřený výzkum bohaté obchodní praxe kontra striktně daným právním normám.

Pražští kupci, jak křesťané, tak Židé, používali nejspíše od konce 15. století, i když pravděpodobně nejprve pouze ve styku s cizinou, také směnky (tzv. *vexl*).¹²⁵ Při placení zboží zahraničním firmám směnky někdy používali též velkoobchodníci doby rudolfínské, jako např. Jan Netter z Glauchova. Používání smének v zahraničním styku Židy můžeme pro 16. století bezesporu předpokládat

119 M. BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden*, s. 137–144.

120 K osobě císařova finančníka Marka Mordechaje Maisla (1528–1601) a k charakteru jeho obchodů dosud nejpodrobněji M. BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden*, s. 148–158, 273–274.

121 Tamtéž, s. 141–142, AMP, rkp. 2169, f. 78v–79r, 176r–v.

122 M. BUŇATOVÁ, *Die wirtschaftlichen Beziehungen*, srov. pozn. č. 47.

123 Známy je příklad takových spekulací mezi Ladislavem Popelem z Lobkovic a pražskými Židy Markem Mordechajem Maiselem a bratry Samuelem a Barochem Enochy Weislovými; srov. M. BUŇATOVÁ, *Die Prager Juden*, s. 143–144.

124 Tamtéž, s. 105–108.

125 Např. staroměstský kupec Jiřík od Oháněk žaloval roku 1494 kupce Frycka ohledně 300 zl. rýnských „na wexl“. Podstata transakce spočívala v tom, že Jiřík poskytl Fryckovi uvedenou částku v Praze a měl si ji posléze vyzvednout v Norimberku. AMP, rkp. 1128, kniha nálezů radních Starého Města pražského, f. 18. Směnky používali ve 20. letech 16. století též obchodní společníci Zikmund Roh z Vlkanova a Jiřík Lanckamer. StadtAN, B 14/II, Nr. 31, f. 8r; Nr. 24, f. 94v; Nr. 27, f. 35v a 177r; Nr. 23, f. 1v; Nr. 39, f. 207r.

u osob takového formátu, jako byli finančníci Markus Mordechaj Maisel či rabi Izrael nebo velkoobchodník Feitl Vokatý Weisswasser. První jednoznačnou zmínku představuje až případ pražských Židů, kteří byli se směnkami v roce 1613 zadrženi při své cestě na lipský veletrh.¹²⁶ Ani v této oblasti ale nemáme dosud zcela konkrétní představu o podobě těchto směnek, způsobu jejího rozšíření, ani konkrétnější informace o časovém horizontu jejich používání v místním (pražském) obchodním styku. I to jsou důležitá výchozí témata pro další výzkum.

Směna zboží

Další z používaných forem odběratelsko-dodavatelských vztahů byla směna zboží, kdy si kupci vzájemně poskytovali různý, avšak předem dohodnutý sortiment. Výhodou tohoto řešení bylo, že každá ze stran měla zajištěn odbyt „svého“ zboží, k němuž měla přístup a současně byla eliminována potřeba hotovosti. Tento způsob dodávek „na protiúčet“ používaly také velké firmy ve vnitřním dodavatelském systému mezi svými expoziturami. Ukazuje to příklad florentských Olivierů, kteří takto do Norimberku posílali surové i zpracované hedvábí a zpět na jih vozili sukna a další středoevropské produkty. Na pražském trhu máme ke konci 16. století zdokumentováno několik takových případů výměny zboží mezi italskými a pražskými (křesťanskými i židovskými) kupci, jejichž předmětem byla směna kramářského zboží za zdejší husí perí. Pro jihočesko-rakouský obchod tento způsob zachytil Zdeněk Šimeček v knize českobudějovického obchodníka s železem Nikolause (Mikuláše) Barholome(ho), který správně upozornil na to, že evidenci této směny zboží v registrech nelze zaměňovat za systém podvojného účetnictví.¹²⁷

Komisní prodej

Další rozšířenou formou dodavatelsko-odběratelských vztahů v pražském zahraničním, ale také místním obchodě 16. století byl komisní prodej. Spočíval v tom, že (zahraniční) velkoobchodník (tzv. komitent), nabízel své zboží v Praze prostřednictvím zdejšího obchodníka (komisionář). Pražan jej dostával do komise a postupně rozprodával jiným kramářům, a někdy též přímo zákazníkům. Až do

126 M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 133–134, 255–257.

127 Z. ŠIMEČEK, *Das Handelsbuch*, s. 39n.

svého zaplacení zůstávalo zboží majetkem komitenta a pražský komisionář hrál pouze roli zprostředkovatele, jehož zisk byl určen komisionářskou smlouvou. Komisioní prodej mezi sebou používali pražští kupci i navzájem.¹²⁸

I když je princip komisioního prodeje obecně známý, nemáme dosud konkrétnější informace o podobě těchto komisionářských smluv, jejich formě, době trvání, ani o tom, jak velké bylo ručení a na druhou stranu profit komisionáře. Díváme-li se pak na postupy praktikované v Praze (českých zemích) z globálnějšího pohledu, chybí nám dosud přehled o tom, v jaké míře byly jednotlivé způsoby (úvěr, směna, komisionářství aj.) a kterými skupinami kupců preferovány. Zajímavé by bylo také zjistit, jak volbu jednotlivých praktik ovlivňovaly takové faktory jako důvěra mezi obchodními partnery, dobrá pověst kupce, jeho společenský status a vazby i předchozí podnikatelská úspěšnost (historie).

Závěr

Záměrem studie bylo popsat některá témata v oblasti obchodní praxe, která vnímám jako důležitá a současně poukázat na některé ze směrů, kterými se v posledních desetiletích ubírá zahraniční, zejména pak německá, rakouská a italská historiografie. Některé z těchto přístupů, jak se domnívám, mají potenciál přinést nové podněty také do českého bádání. V něm bych s ohledem na širší problematiku považovala za přínosné věnovat se paralelně několika různým oblastem. První velký okruh představují jednotlivé systémy (účetnictví, úvěrování, směnárenství aj.). U nich by bylo vhodné pokusit se o jejich konkrétnější objasnění a následnou komparaci s vývojem v jiných (středoevropských zemích a metropolích, s nimiž byly české země po stránce ekonomické, politicko-správní či kulturní v nějakém ohledu propojeny. S tímto souvisí i okruh dalších potenciálních badatelských témat, která mohla být v tomto textu zmíněna pouze okrajově. Jako jsou např. struktura raně novověkých obchodních společností, postavení společníků, včetně tichých společníků a příležitostných investorů (často právě z řad finančně aktivních měšťanů a měšťanek), otázky vytváření vstupního kapitálu, obchodního jmění i životního cyklu firem.

Výzkum by však bylo přínosné zaměřit paralelně také na oblast sociokulturní. Téma by totiž nemělo být redukováno pouze na ekonomiku, řeč peněz a čísel, ceny kožešin na světových trzích či účetní systémy a evidenční pomůcky, neboť to

128 M. BUŇATOVÁ, *Pražští kupci*, s. 262–265.

byl (a stále je) hlavně, a především svět lidí. Těch, kteří se vydávali do ciziny pro žádané zboží, vystavovali směnky, uzavírali smělé kontrakty, čelili rizikům i bankrotům, ale byl to i svět malých kramářů a hokynářek v loubích na týdenních trzích, stejně jako jejich zákazníků. Právě zde může být velkou příležitostí průnik různých (sociologizujících, historicko-antropologických, komparativních, prosopografických) přístupů při studiu místa obchodníků a jejich blízkých v tehdejší společnosti. Šíře těchto koncepčních východisek by mohla být obohacením, přispívajícím k jemnějšímu a upřesňujícímu pohledu na tehdejší společnost českých zemí (Prahy), jež byla v každém případě komplikovaná a mnohvrstevnatá (a to nikoliv jen v sociálním, národnostním či konfesijním slova smyslu).

Credit and finance in commercial practice. Europe – the Czech Lands – Prague: directions and perspectives of research

MARIE BUŇATOVÁ

In the course of research of history of the Early Modern Age commerce contemporary historiography poses a number of questions for itself. They relate to its own existence and the functioning of economy and trade. Yet, they are also devoted to researching the influence of commerce on the general development of society. One of the themes, which has enjoyed an increasing attention abroad in recent decades, is the issue of commercial practice, namely the strategy and procedures used by merchants when conducting trade, negotiating with their partners and customers, but also in communications with institutions. The theme of commercial practice is researched from a range of different angles and methodological starting points, which comprise purely economic, financial and operational levels, legal aspects, up to socio-economic and socio-cultural links and impact. Thus, the study presented here aims to introduce some of these contemporary trends in foreign research, namely German, Austrian and Italian studies, and simultaneously to assess the possibilities of applying them to the Czech environment. It pays attention to the theoretical definition of the term „commercial practice“ and simultaneously describes some methodological approaches which are applied during the research of the commercial practice in the pre-industrial period. The main attention is, however, devoted to the Czech environment. The main types of primary resources, which are at our disposal for such a specific research (e.g. commercial manuals and textbooks, account ledgers, traders' correspondence, municipal crime statistics) are briefly introduced and the ways of their further use for research are proposed at the same time. This study also presents some research findings ascertained so far in the environs of merchants in Early Modern Age Prague. Primarily, recent findings related to the theme of commodities and finance credit; book-keeping and accounting, as well as the management of customer-supplier relations (commercial credit, sale on commission) are dealt with. At the same time further research questions, not tackled until now, are defined and potential directions and perspectives of future research are proposed.

DISKUSE

Diskuse o „Domu dějin Rakousko“

MICHAEL HOCHEDLINGER

Ve třetím čísle 115. ročníku ČČH vyšel z pera vedoucího redaktora Jiřího Peška „recenze“ sborníku „Haus? Geschichte? Österreich? Ergebnisse einer Enquete über das neue historische Museum in Wien“ (Wien 2016), vydaného Thomasem Winkelbauerem, mj. členem Mezinárodní vědecké rady ČČH. Ve skutečnosti se však pod tímto textem skrývá překvapivě nezasřtený chvalozpěv na plánovaný „Dům dějin Rakousko“ ve Vídni a na jeho zakladatele Olivera Rathkolba. Recenzent se proto domnívá, že kritické hlasy shromážděné v uvedené publikaci vytvářejí pouze irelevantní „Kakofonii v Kakánii“. Poučné jsou totiž pro profesora Peška jedině koncepční úvahy Olivera Rathkolba. Ten, kdo je bezmyslenkovitě nepapouškuje – příkladem budiž politováníhodný autor těchto řádků –, nýbrž upozorňuje na obecný problém (soudobých) dějin, jsou-li pojímány v moralizujícím duchu a operují-li v přílišné blízkosti politických kruhů, si musí za projevenou urážku majestátu nechat líbit přinejmenším výtku (samozřejmě neoprávněnou), že se měl nejprve seznámit se smyslem a cílem, nebo „alespoň s výchozími podklady“ projektu „Domu dějin Rakousko“.

Kritika, v případě potřeby i ostrá, patří k žánru recenze. Zajisté je ale přitom zapotřebí dodržovat alespoň elementární normy odborné diskuse, které však v tomto

případě zjevně dodrženy nebyly. Jiří Pešek je s Oliverem Rathkolbem v přátelském vztahu a byl rovněž členem vědecké rady, která měla na objednávku rakouského ministerstva kultury požehnat navrženému pojetí „Domu dějin“. Profesor Pešek je tedy nesporně do velké míry předpojatý, pokládá kritiku vůči projektu „Domu dějin Rakousko“ za osobní urážku a byl by jednal čestně a v zájmu otevřené věcné diskuse, kdyby nabídku recenzovat sborník Thomase Winkelbauera odmítl. Čeští čtenáři profesorem Peškem sepsané obhajoby (v tomto případě doslova obhajoby pro domo!) se ostatně nemusejí znepokojovat: Není žádný důvod závidět Rakousku jeho „Domy dějin“, rašící z půdy zalévané zlatým deštěm na politickou objednávku (dlouho před sociálnědemokraticky podníceným domem ve vídeňském Hofburgu, již v září 2017, otevřel své brány křesťansko-sociální konkurenční projekt v Sankt Pöltenu). Od zpolitizované katecheze a plytkého zpeněžování minulosti v duchu kulturního kapitalismu by si měl kriticky uvažující historik pokud možno držet odstup!

DISKUSE

Potřeba diskuse o problémech
(nejen vlastních) dějin
aneb odpověď Michaelu Hochedlingerovi

JIŘÍ PEŠEK

Autorské a cizí čtení téhož textu může být diametrálně odlišné. Vnímám jsem svůj text o rakouské diskusi nad založením „Domu dějin Rakousko“ (dále HGÖ, jak zní oficiální zkratka) jako vysloveně pozitivní, a to nejen co se týče oné instituce. Stejně kladně jsem totiž hodnotil, „že se rakouští historikové dovedou k zajímavému tématu – sice občas komicky a málo věcně, ale přece jen – veřejně pohádat a upoutat tak na něj pozornost veřejnosti“. Za pocity, které jsem měl z četby zajímavé knihy, nemohu. Ostatně, limitně se blížily těm, které na s. 213 dotyčné publikace vyjádřil generální ředitel Rakouského státního archivu, Wolfgang Maderthaler slovy o „skvěle a hluboce rakouské debatě“, v níž jde o všechno možné, jenom nikdy a za žádných okolností o obsahy dějin, které by HGÖ měl zpracovávat a zprostředkovávat. Nazval jsem tento způsob vědecké diskuse „Kakofonií v Kakánii“. Slovo „kakofonie“ pochází z řeckých slov „kakós“ a „phoné“, což dohromady tvoří výraz pro zvukový nesoulad či nelibozvučnost, přeneseně pak pro veřejně presentované neshody mezi lidmi. Výkladový slovník Duden nás pak poučí, že „Kakanie“ je žertovné označení císařsko-královské, resp. v některých kontextech královsko-královské habsburské monarchie. Poranil-li jsem

tímto, v literatuře poměrně často přicházejícím, označením Rakouska národní jáství Michaela Hochedlingera, prosím o prominutí.

Problém ale asi spočívá jinde. Dvorní rada Hochedlinger je respektovaný odborník na rakouské dějiny a prameny 18. a „dlouhého“ 19. století.¹ A tuto epochu zřejmě dodnes mentálně neopustil. Je mu tedy nejspíše za těžko, představit si, že by se nějaký český historik mohl samostatně a svobodně rozhodnout k anotaci knihy o diskusi k HGÖ a napsat ji bez příkazu/svolení, adresovaného mu z Vídně. Ale stalo se tak: knihu mi na moje přání promptně (ostatně jako vždy) opatřil od nakladatelství pracovník redakce ČČH, pan Jaroslav Novotný. K „plytkému zpeněžování minulosti v duchu kulturního kapitalismu“ však nedošlo, protože anotace nejsou v ČČH honorované. Měl jsem se též podle Michaela Hochedlingera provinit tím, že jako člen mezinárodní vědecké rady, která provázela přípravu projektu HGÖ, vůbec píše o diskusích, které projekt vyvolal a – doufejme – nadále bude vyvolávat. Je ale opravdu morální povinností historika, který se zajímá o moderní dějiny Rakouska, aby mlčel o podstatných diskusích, k nimž dochází v rakouské dějepisické obci? A patří k mým těžkým hříchům, trestaným zákazem publikování o Rakousku, že mám mezi rakouskými historiky řadu přátel?

Michael Hochedlinger mi předhazuje insinuaci, že se nenamáhal seznámit „alespoň s výchozími podklady“ HGÖ. Mohu jen říci, že ve více než bohatém poznámkovém aparátu jeho polemiky není ani jeden odkaz na tyto materiály nebo alespoň na Rathkolbův referát „Dům dějin Rakousko jako katalyzátor pro nové muzejní centrum“, přednesený na diskusním zasedání v IÖG a následně publikovaný v naší diskutované knize na s. 63–82.

Problém má však ještě jednu fazetu: Michael Hochedlinger je obecně zaujat proti veškerým diskusím o dějinách, probíhajícím mimo přísň odborné kruhy. S představou, že kritická diskuse o – svým působením dosud živých – dějinách je jedním ze stavebních kamenů občanské společnosti, bychom u něj nepochodili. Ale to je právě jádro konceptu Domu dějin Rakousko. Dr. Hochedlinger oproti tomu soudí, že „paternalistická dějinná politika se prezentuje, v každém případě alespoň v Německu a v odtud historiograficky kolonizovaném Rakousku, ostatně

1 Z jeho bohaté bibliografie zmiňme alespoň: Michael HOCHEDLINGER, *Oberösterreich im Spanischen Erbfolgekrieg 1702-1706*, Wien 1993; TÝŽ, *Krise und Wiederherstellung : österreichische Großmachtpolitik zwischen Türkenkrieg und „Zweiter Diplomatischer Revolution“ 1787-1791*, Berlin 2000; TÝŽ, *Aktenkunde : Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Köln – Wien 2009; Michael HOCHEDLINGER – Thomas WINKELBAUER (eds.), *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung : Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der frühen Neuzeit*, Wien – München 2010.

již takřka bez vědeckého závoje, nýbrž mediálně přitažlivě jako kněžstvu podobná ochránkyně špatného kulturního svědomí a jako propagátorka katastrofického rozumění dějinám“.² Diskuse o dějinách jsou mu jen „zpolitizovanou katechezí“, „rákoskou celospolečensky a bohužel také politicky dominovaného moralismu a humanitarismu“.

Možná si Dr. Hochedlinger neuvědomuje, že aktuálně žijeme v době, kdy např. předseda Alternativy pro Německo (AfD), Alexander Gauland nejprve nárokoval u veřejnosti respekt k výkonům vojáků Wehrmachtu (800 000 z nich se aktivně podílelo na výkonu hromadných vražd civilistů a zajatců – kolik z těch vrahů bylo Rakušanů?),³ aby posléze nazval „Hitlera a nacisty ptačím hovínkem v tisíciletých úspěšných německých dějinách“.⁴ Zároveň předseda durynské AfD označil berlínský pomník obětem holocaustu za „pomník národní hanby“ a žádal obrat historické politiky o 180 stupňů.⁵ Podobných, neonacistických, antisemitských, neokomunistických, „dějinných“ výroků z pravého i levého konce politického spektra můžeme dnes (nejen) ve střední Evropě nashromáždit takřka nezměrné množství. Copak opravdu lze za této situace – v Německu, Rakousku, Polsku, Slovensku stejně jako v Česku – zanechat diskusí o (samozřejmě především „vlastních“, resp. společných) moderních dějinách? Nebo už neplatí, že kdo mlčí, ten souhlasí?

HGÖ otevře své dveře veřejnosti 10. 11. tohoto roku. Doufám, že to bude – nejen ve Vídni – podnětem k diskuzím o moderních dějinách a o jejich dnešní, proměňující se artikulaci středoevropskými společnostmi.

2 Michael HOCHEDLINGER, *Zwischen Denkmalsturm und Mahnmalkult. Ein verantwortungsvoller Umgang mit der Geschichte wird zunehmend schwierig – nicht nur in Deutschland und Österreich*, Die Presse, 29. 8. 2017. Srovnej: https://diepresse.com/home/meinung/gastkommentar/5276809/Gastkommentar_Zwischen-Denkmalsturm-und-Mahnmal-kult (10. 7. 2018).

3 Christian HARTMANN – Johannes HÜRTER – Ulrike JUREIT (eds.), *Verbrechen der Wehrmacht. Bilanz einer Debatte*, München 2005, s. 12.

4 Srovnej článek *Gauland fordert Recht, stolz zu sein auf „Leistungen“ in beiden Weltkriegen*, Die Welt 14. 9. 2017; <https://www.welt.de/politik/deutschland/article168663338/Gauland-fordert-Recht-stolz-zu-sein-auf-Leistungen-in-beiden-Weltkriegen.html> (10. 7. 2018). Pod titulem *Gauland bezeichnet NS-Zeit als „Vogelschiss in der Geschichte“* cituje list Die Welt 2. 6. 2018 „Hitler und die Nazis sind nur ein Vogelschiss in über 1000 Jahren erfolgreicher deutscher Geschichte“; <https://www.welt.de/politik/deutschland/article176912600/AfD-Chef-Gauland-bezeichnet-NS-Zeit-als-Vogelschiss-in-der-Geschichte.html> (10. 7. 2018).

5 K výroku Björna Höcke: „Wir Deutschen, also unser Volk, sind das einzige Volk der Welt, das sich ein Denkmal der Schande in das Herz seiner Hauptstadt gepflanzt hat.“ Srovnej *Süddeutsche Zeitung* 18. 1. 2018: *Die Höcke-Rede von Dresden in Wortlaut-Auszügen*, <http://www.sueddeutsche.de/news/politik/parteien-die-hoecke-rede-von-dresden-in-wortlaut-auszuegen-dpa-urn-newsml-dpa-com-20090101-170118-99-928143> (10. 7. 2018).

RECENZNÍ ČLÁNEK

Přemostění propasti mezi biologií a historií
pomocí (hermeneutické) antropologie?Zamyšlení nad knihou Wolfganga Reinharda
*Geschichte als Anthropologie*¹

JAN HORSKÝ

JAN HORSKÝ: Bridging a large gap between Biology and History using (hermeneutic) Anthropology? Reflection on the book by Wolfgang Reinhard *Geschichte als Anthropologie*

Wolfgang Reinhard interprets (historical) anthropology in a wider sense than is customary. He also takes into accounts its generalizing dimension; he considers its hermeneutic form. Thus, he takes culture to be dynamic, a proces, both as a semiotic system of symbols and a collection of patterns of behaviour. This, based on anthropology and with reference to (human) ethology, makes it possible for him to link (evolutionary) biology with historiography. His analyses and also his synthesing interpretations are very stimulating, yet at times they are merely built on implicit comparisons. This makes it possible to pose questions for discussion: What is the criterion for differentiating hermeneutics as “a living form of the West” from understanding the world, people, texts or artefacts in other cultural circles and civilisations? Is an analogy between the development of bi-

1 Wolfgang REINHARD, *Geschichte als Anthropologie* (Herausgegeben von Peter Burschel unter Mitarbeit von Marie von Lüneburg), Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2017, 439 s., ISBN 978-3-412-50521-9.

ological species and the development of different “types of religion” merely an interpretative metaphor or is it also meant ontologically? How would considerations about the “detachment of human culture from the biological evolution” stand the test when confronted with current bio-semantics and the theory of co-evolution of the genetic code and culture?

Key words: anthropology (historical) – hermeneutics – analogies of a biological and cultural evolution – history of religion

Nedávno vyšel u příležitosti osmdesátých narozenin Wolfganga Reinharda soubor jeho čtrnácti studií, které vydavatel knihy Peter Burschel označuje jako „texty k historické antropologii“. Jedenáct z nich bylo již publikováno v letech 1995–2014, tři jsou tu uveřejněny poprvé. Reinhard, který je znám jako jeden z klasiků tzv. konfesionalizačního paradigmatu, je v této knize výběrem textů představován jako autor, který usiluje o antropologizaci historických věd. Reinhard při tom pracuje s takovým pojetím antropologie, které je v rámci dějepisectví zastoupeno spíše zřídka. Antropologii se snaží propojit s klasickou hermeneutikou a hledá možnost badatelské inspirace historiků u biologů a etologů. Tyto prvky Reinhardova díla považuji za přínosné, přinejmenším jako podněty do diskuse. Chci se proto v následujícím textu věnovat některým otázkám, které Reinhardovy výklady nastolují. Zaměřím se při tom zejména na novější studie z výběru, zpřístupněného v této knize. Problematiku hermeneutiky a antropologie jako disciplín, které mohou propojit přírodovědné a humanitní studium člověka, mám za důležitou jak z hlediska teorie historických věd, tak z úhlu pohledu teorie socio-kulturního vývoje (popř. evoluce).

Co je antropologie a jaké je její místo v dějepisectví?

Wolfgang Reinhard chápe antropologii do velké míry jinak, než je běžné v rámci „historické antropologie“ v onom pojetí, které zažilo během posledních tří či čtyř desetiletí konjunkturu zejména v dějinách středověku a raného novověku.² Projevuje se to, jak bude níže ukázáno, jak v Reinhardově pojetí hermeneutiky, tak v jeho představě o antropologickém přemostění propasti mezi biologii a historií. Reinhard sám užívá pro označení tohoto svého antropologického přístupu řadu dalších synonymických či specifikujících termínů. Peter Burschel

2 Srov. např. Gert DRESSEL, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Wien – Köln – Weimar 1996; Richard VAN DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj – Problémy – Úkoly*, Praha 2002; Peter BURKE, *Co je kulturní historie?*, Praha 2011.

k tomu říká v úvodu k této knize (s. 7–10), že Reinhard vzpomíná, jak motivující bylo pro něj v 60. letech minulého století dílo Ruth Benedictové *Patterns of Culture*,³ neboť ukázalo „cestu k etnologickému pohledu na dějiny“ (s. 7). Tento „etnologický“ pohled začal pro další léta Burschel označovat také za „kulturně-antropologický“. Reinhard tak ve studiích mluví např. o „etnologickém pohledu na evropské kultury raného novověku“, pro nějž zároveň užívá termín „historická antropologie“ (s. 8). Dále mluví o „(mikro)politické historické antropologii“, o „materialistické historické antropologii“, o „historické antropologii svatých textů“ či o „hermeneutické variantě historické antropologie“ atd. (s. 9).

Antropologie je však mnohoznačný termín, který je jednotlivými jejími směry a školami vymezován různě, někdy až protikladně. Předně jde o to, zda „antropologii“ míníme (a) antropologii obecnou, která se snaží nalézt jakési všem lidem (či alespoň širokému okruhu kultur) společné rysy. Takto pojatá antropologie při tom nemusí mít ambici synteticky zastřešovat všechny poznatky ostatních věd o člověku, tj. ambici člověka nějak substancionálně definovat. Může být hledáním jakési *funkční jednoty* způsobu lidské existence či existence lidí určitého širokého okruhu kultur. Příkladem budiž Cassirerova analýza „symbolického formování“ jakožto základní funkce (lidského) ducha. Příkladem, omezeným na „západní kulturní okruh“, může být ale také (níže popsáný) Reinhardův výklad hermeneutiky jako „životní formy Západu“. Reinhard k tomuto pojetí antropologie jako obecné disciplíny tíhne i v jiných studiích (např. s. 365).

Antropologii však můžeme také (b) nahlížet jako disciplínu, která ze své definice zkoumá především *kulturně-specifické jevy*. Jednotlivé kultury analyzuje jako rovnocenné, vedena přesvědčením, že o člověku může vypovídat jen dějinná bohatost a rozmanitost kultur. Reinhard pracuje i s touto koncepcí antropologie (s. 7–10, 334). V rámci obou těchto základních směrů antropologie zároveň zůstává otevřenou otázkou, zda položíme důraz spíše na aktérsky nereflexované chování, které lze studovat až ve smyslu biologicko-etologického behaviorálního přístupu, nebo na aktérské prožívání, interpretování světa a na vědomé jednání. Reinhard činí obé (např. s. 334). To, nakolik připouštíme obecně-antropologický přístup, určuje také míru, s níž budeme v rámci antropologie např. uplatňovat komparativní postupy, popřípadě se budeme pokoušet vykládat chování lidí jedné doby a kultury analogicky s chováním lidí jiných dob a jiných kultur.

3 Ruth BENEDICT, *Patterns of Culture*, Boston 1934, německý překlad: *Urformen der Kultur*, Reinbeck b. Hamburg 1963.

Reinhard se takovému postupu nebrání. Do hry vtahuje dokonce i analogie s chováním primátů. Oproti dnes běžně pojímané „historické antropologii“ si tak Reinhard zachovává mnohem větší smysl pro některé přístupy obecné antropologie a pro biologicko-etologické přístupy k lidským dějinám. „Historická antropologie“ by takové postupy dnes namnoze odmítala jako nevhodné, ba až neetické. Právě proto však považuji studie Wolfganga Reinharda za přínosné a podnětné, neboť se domnívám, že „historická antropologie“ se dnes někdy až příliš brání komparaci a zobecnění a že se zbytečně a nadměrně – v případech některých badatelek a badatelů v rámci snahy přenést na vědeckou půdu jakousi politickou pseudokorektnost – vymezuje proti přírodovědným přístupům.⁴

S podvojností v pojetí antropologie souvisí i přinejmenším dvojitá pojetí kultury, s níž pracuje Reinhard. Zdůrazňuje, že chápe „kulturu jako proces stále proměny relativně otevřeného souboru rozmanitých prvků“ (s. 9). Při tom kulturou rozumí systém chování (*Kultur als Verhaltens-Ordnung* – s. 10 a 334). Současně pro „kulturní vzorce“ (*pattern of culture*) či pro „vzorce chování“ (*Verhaltensmuster*) Reinhard užívá místy i synonymum „mravy“ (*Sitte* – s. 7). „Kategorií mravy“ rozumí „kulturou regulované lidské chování“ (*Verhalten* – s. 8 a 10). V tomto smyslu uvažuje také o určitých podobách dějinné sedimentace kulturních vzorců: (*Akkumulation kontingenter Ergebnisse* – s. 361). Zároveň však autor na jiných místech pracuje s definicí kultury jako lidmi vytvořené „sítě symbolů“ (*Kultur als ein Geflecht von Symbole* – s. 223, též např. s. 334), které je nutno „vyložit“ (*Auslegung*). V prvním případě lze kulturu popsat zvenčí. V případě druhém je třeba (vnitřního) porozumění. Otázkou pak mimo jiné zůstává, nakolik je antropologické porozumění kultuře zároveň i hermeneutikou?

Hermeneutika a její kulturní a metodologický význam

Wolfgang Reinhard věnuje v předložených studiích značnou pozornost hermeneutice. Věnuje jí pozornost zejména v kapitolách *Die hermeneutische Lebensformen des Abendlandes* (s. 192–254) a *Kritik der hermeneutischen Vernunft* (s. 355–367). Již názvy těchto kapitol napovídají, že se autor hermeneutikou zabývá jak ve značně širokém slova smyslu jako každodenně uplatňovanou „životní formou“, tak v užším slova smyslu jako specifickou metodou (nejen) humanitních a historických

4 Oprávněné kritiky tohoto stavu srovnej: Dušan LUŽNÝ, *Antropologie náboženství*, in: Martina Cichá a kol., *Integrální antropologie*, Praha – Kroměříž 2014, s. 97–107.

věd. Významová šíře a mnohovrstevnatost, s níž Reinhard o hermeneutice uvažuje, je na jedné straně badatelsky (tj. pro analýzu i pro kulturně-dějinnou syntézu) značně přínosná, zároveň však v některých bodech zůstává diskutabilní (jak bude následně ukázáno níže).

Z řečtiny vyšlý výraz *hermeneutika*, podobně z latiny pocházející *interpretace*, označuje tradičně celou řadu postupů od těch, jimiž má být vyloženo (*Auslegung*) boží poselství, popřípadě jimiž mu má být porozuměno (*Verstehen*), a to až po ty, které mají být užity při objasňování textů, (kulturních) obsahů (*Sachverhalte*) a při jejich překladu do cizích jazyků (s. 193). Nespoutaná vůle k rozumění se ale od počátku neomezuje na text, nýbrž zahrnuje postupně celý svět a celého člověka (s. 251). Západní rozumění bylo od počátku *reflexivní*, zdůrazňuje Reinhard závěrem prvé z obou výše uvedených kapitol. V (západní) hermeneutice myšlení zároveň začínalo postupně rozumět samo sobě. Tak se na Západě vžila nutnost interpretační proces kontrolovat a optimalizovat (s. 251). Tuto charakteristiku lze zajisté vyslovit o hermeneutice jako o badatelské metodě. Je však otázkou, nakolik ji lze vztáhnout také na „hermeneutiku jako na životní formu“ Západu?

Reinhard říká s odkazem na Hanse-Georga Soeffnera, že „každodenní rozumění“ (*alltägliches Verstehen*), „hermeneutika všedního dne“ (*Alltagshermeneutik*) probíhá v každodenních interpretačních aktech a vztazích na bázi implicitního vědění. Neprobíhá v rovině samostatného ustanovování významů, nýbrž v rovině *jednání* (s. 195–196). V tom se Reinhard shoduje s mnoha jinými teoretiky kultury i společnosti. Max Weber považuje okolnost, že vnější znaky (*äußere Zeichen*) slouží jako „symboly“, za jeden ze základních konstitutivních předpokladů všech „sociálních vztahů“. Skutečnost, že jednající „vnějšímu chování“ (*äußeres Verhalten*) druhých neustále implicitně připisuje nějaký jimi míněný „mysl“ a oni druzí to opětují, činí sociální vztahy jak vůbec onticky možnými, tak badatelsky srozumitelnými.⁵

Weber tedy popisuje, svrchu uvedenou terminologií řečeno, implicitní každodenní hermeneutiku jednání, kterou má za *obecně lidskou* vlastnost. Kdyby-

5 Max WEBER, *Schriften zur Wissenschaftslehre*, hg. von Michael Sukale, Stuttgart 1991, s. 142–143. Weber předpokládá tuto způsobilost jak u Evropanů, tak u příslušníků „divokých kmenů“ v „nejčernější Africe“. Možná by mu šlo vytknout, že ontologizuje to, co zavedl jako předpoklad v badatelské metodě, tedy že ono připisování „myslu“ má jak za nutný badatelský interpretativní krok, tak i za implicitní akterní úkon. Avšak tutéž výtku by šlo, kdybychom chtěli, vyslovit i vůči Reinhardovi. Lépe je uznat, že oba prostě vyhodnocují naši bazální zkušenost toho, jak *jsme* v sociálních figuracích a vazbách. Lze se opřít i o Ricoeurovo rozlišování „textury“ jednání od „textu“ o jednání, srov.: Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění I. Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, s. 94–98.

chom chtěli jít ještě dále, mohli bychom s odkazem na níže podrobněji citovaného Antona Markoše dokonce říci, že sémiozi, tedy způsobilost interpretovat znaky, lze připsat veškerému životu vůbec.⁶ Omezme se však jen na lidskou společnost. Avšak mohli bychom klást Reinhardovi otázku, jak tuto obecně lidskou každodenní implicitní hermeneutiku odlišit od „různých kulturních polí, v nichž skutečně probíhá rozumění všech stupňů a druhů, alias hermeneutická životní praxe“ (s. 196)? A stejně tak se ho můžeme ptát, co je kritériem, podle nějž můžeme usuzovat, že taková „životní praxe“ je specifickou Západů? Na prvou otázku by Reinhard možná odpověděl, že *verbalizace*. Můžeme tak usuzovat na základě toho, že se v knize mimo jiné ptá, zda se neohlašuje „konec nebo zásadní transformace hermeneutické životní formy“ v dnešním světě uživatelů počítačových piktogramů, které vytváří „bezjazyčná nebo jazykově zchudlá společnost“ (s. 249). Toto kritérium verbalizace bychom snad mohli za Reinharda zčásti domýšlet, neboť s oporou např. Cassirera, Ricoeura či Markoše lze říci, že „nejazykový“ nemusí ihned znamenat „neznakový“. Nejazykovost ještě neznamená neinterpretativitu. Na druhou uvedenou otázku by Reinhard – můžeme-li za něj zčásti domýšlet – patrně odpověděl, že kritériem je svrchu již zmiňovaná *reflexivita* (západní) hermeneutiky (*das Verstehen des Verstehens* – s. 223). Soustavná sebereflexe je však především věcí teologické, filosofické či historicko-vědné hermeneutiky jako badatelské metody. Jen obtížně ji lze spojovat se samotou „životní formou“ či „životní praxí“ Západu. Ostatně i Reinhard se v knize ptá, zda a jak může být textová kultura elity transformována do životní praxe masy (s. 227).

V diachronní perspektivě sleduje Reinhard dějiny (teorie) hermeneutiky od starověkých tradic až po novější kritiky Gadamera (např. Hans Krämer). Odkazuje tu kupříkladu na její židovské a řecké kořeny (s. 197–198, 250–254). Uvádí reformační podněty k rozvoji hermeneutiky a zvažuje význam její vazby na německou protestantskou kulturu, sahající až po teologickou hermeneutiku Karla Bartha a Rudolfa Bultmanna (s. 230). S ohledem na další výklad má smysl zmínit také Reinhardovo upozornění na skutečnost, že hermeneutika se (podle něj díky Leibnizovi) rozšířila v obecnou nauku o znacích, v sémiotiku (s. 213). To v jistém smyslu umožnilo nedávný návrat vědeckého myšlení k hermeneutice, který autor spojuje s „lingvistickým obratem“ (s. 219) a s „obratem kulturním“ (s. 220).

V této souvislosti Reinhard kupříkladu odkazuje na Geertzovo pojetí kultury jako sítě symbolů a upozorňuje na jeho blízkost Cassirerově teorii symbo-

6 Srov. např. Anton MARKOŠ, *Abiosféra a biosféra*, in: Lenka Ovcáčková (ed.) a kol., *O původu kultury. Biologické, antropologické a historické koncepte kulturní evoluce*, Praha 2017, s. 321–348.

lických forem (s. 223). Již z tohoto stručného náčrtu Reinhardova výkladu dějin hermeneutiky coby metody, popřípadě také dějin teoretické reflexe hermeneutické metody, je vidět, že i v tomto případě pojímá hermeneutiku velmi široce. Přibližuje se tak kupříkladu Chrisu Lorenzovi, který uvažuje o „hermeneutickém pojetí historického vysvětlení“ (*die hermeneutische Auffassung der historischen Erklärung*) jako o jednom ze dvou (popřípadě tří) hlavních proudů. Lorenz do něj řadí všechny ty směry, které v prvním plánu svého badatelského zájmu usilují o „(po) rozumění“ (*understand; Verstehen*) smyslu (resp. významu) nějakého textu nebo sociálního jednání.⁷ Široké pojetí hermeneutiky je produktivní, pokud ji sledujeme v rámci dějin myšlení. Pokud se však na ni dotazujeme v rámci noetiky (historických, kulturních či sociálních) věd, pak může být její široké pojetí na škodu analytické ostrosti. Toho si je vědom i Wolfgang Reinhard při posuzování jednotlivých kulturně-dějinných a metodologických otázek. V těchto případech přechází k užšímu pojetí hermeneutiky.

I když tedy Reinhard uvažuje o vzniku a vývoji hermeneutické metody v rámci celé kulturní antické a židovsko-křesťanské tradice Západu, přece se nemůže vyhnout tomu, aby v rámci tohoto vývoje nevyzdvihl její specificky kultivovanou německou podobu. Jemné propracovávání hermeneutického postupu autor totiž spojuje právě s protestantským prostředím. Odkazuje na Luthera, upozorňuje, že mnozí z těch, kteří v německém dějepisectví rozvíjeli hermeneutické interpretativní postupy, vyšli z prostředí evangelických far či studovali evangelickou teologii (s. 247). Precizace hermeneutiky tak v 19. století úzce souvisela s rolí tzv. „neohumanismu“ v německém vzdělávacím systému. Tím se hermeneutika prolíná s jevy, které jsou dějepisectvím tradičně označovány a studovány jako tzv. *Kulturprotestantismus* a *Bildungsbürgertum* (s. 247).⁸

Z tohoto duchovního prostředí vzešli významní představitelé německé liberální teologie, počínaje Schleiermacherem a konče Troeltschem, jakož i mnozí z významných představitelů německého kulturně-vědního historismu 19.

7 Chris LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit. Eine Einführung in der Geschichtstheorie*. Mit einem Vorwort von Jörn Rüsen, Köln – Weimar – Wien 1997, s. 65–93, Vedle „hermeneutického pojetí“ uvažuje Lorenz „pojetí pozitivistické“, kam by řadil všechny ty směry dějepisectví, které v prvním plánu usilují o explanaci (*explain*). Jako třetí možný základní proud popřípadě zvažuje „komparativní způsob historického vysvětlení“.

8 Diskusi o *Bildungsbürgertum* podrobně rozebírá: Jiří PEŠEK, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví*, Praha 2014, s. 204–238. K pojmu *Kulturprotestantismus* srov. např. Gangolf HÜBINGER, *Kirchen und Staat im Deutschen Kaiserreich*, in: Hartmut Lehmann – Jean-Martin Ouedraogo (eds.), *Max Webers Religionssoziologie in interkultureller Perspektive*, Göttingen 2003, s. 17–28.

století. Avšak zároveň z tohoto kulturního a myšlenkového prostředí vzešlo také to, co Reinhard nazývá „německou ideou pravdy“ (*deutsche Idee der Wahrheit*), tj. „dogmatizace hermeneutického poznání při současném podhodnocování empiricko-experimentálních postupů“, které musely strpět německé přírodní vědy (s. 247).⁹ Tato dogmatizace hermeneutiky může být však právě dobrým příkladem jisté ambivalence, jež je obsažena v interpretační kultuře. Tam, kde není dostatečně přítomná kritická kontrola hermeneutického porozumění, se můžeme setkat s činěním si „nároku na lepší vědění“ (*Anspruch auf besseres Wissen*), totiž s míněním, že my, interpretující badatelé, víme lépe než námi studovaní lidé (minulých dob a jiných kultur), co si vlastně mysleli, co chtěli, jaké hodnoty vlastně vyznávali (s. 252 a 364–367). Možné negativní důsledky takové dogmatizace vidí Reinhard jak na půdě historické vědy samotné – říká, jak dráždivý je nárok na to, abychom rozuměli autorům textů lépe, než si rozuměli oni sami (s. 355–357) – tak ale také v rovině, v níž zvažuje obecnou hermeneutickou životní praxi. Soudí, že ona dogmatizace dala v jistém smyslu vzniknout „lidu lepšího rozumění“ (*ein Volk von Besserwissen*) (s. 252).

Výše uvedené autorovy myšlenky nás však vedou k otázce: Je hermeneutika „životní formou“ (resp. reflektovanou badatelskou metodou) Západu, nebo *novověkého Německa*? Ba dokonce bychom se mohli dokonce ptát, zda má jít o životní formu novověkého Německa nebo moderního německého *Kulturprotestantismu*?

S tím však souvisejí následující noeticko-teoretické otázky. Wolfgang Reinhard, podobně jako výše citovaný Chris Lorenz, sice zahrnuje do hermeneu-

9 K povaze protestantské hermeneutiky v jejích počátcích srov. v české literatuře nejnověji: Martin BOJDA, *Schleiermacherova teorie zprostředkování*, Praha 2015. *Bildungsbürgertum* je považován např. Jürgenem Kockou za produkt pruské protestantské společnosti, „kde náboženství bylo od osvícenství za pomoci neohumanismu v jistém smyslu suplováno zbožštěným 'vzděláním' v onom jedinečném (řekněme mytizujícím) slova smyslu“ (J. PEŠEK, *Setkávání s Klio*, s. 224 a 233). Státní byrokracie byla tak až do poloviny 19. století tvořena z velké části lidmi oddanými osvícensko-liberálními principům. Změna nastala od poslední čtvrtiny 19. století, kdy se ve státním aparátu stále více prosazují nositelé profesního vzdělání. Původní neohumanismus je na ústupu, a to právě v době, kdy nastupuje integrální nacionalismus. V duchu těchto zjištění uvažuje i Wolfgang Reinhard, když spojuje neohumanismus s *Kulturprotestantismem* a s *Bildungsbürgertumem*. Oproti tomu však lze uvést skutečnosti (zdánlivě) odlišné. Max Weber na počátku své *Protestantské etiky a duchu kapitalismu* (1905), kde vychází ze školních statistik, ukazuje na příkladu Bádenska (k roku 1895), že ke klasickému vzdělání tíhli více katolíci, zatímco protestanti tíhli více ke vzdělání reálnému. Přitom však protestanti tehdy v Bádensku obecně tíhli ke středoškolskému vzdělání více než katolíci. Srov. Max WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, ed. Miloš Havelka, Praha 1998, s. 187–189. Otázkou, směřovanou na Reinharda, by pak mohlo být, zda bychom mohli uvažovat o obdobné konfesijní a socio-profesní vázanosti „hermeneutické životní formy“ s tím, že by některé sociální skupiny k ní mohly tíhnout více než jiné?

tiky i postupy, které vycházejí z „lingvistického“ či „kulturního obratu“, tj. postupy, které se někdy přihlašují k radikálnímu jazykovému, diskursivnímu, narativnímu či kulturním konstruktivismu, avšak tam, kde z noetického hlediska uvažuje o hermeneutické metodě, takovému konstruktivismu oponuje. Počítá s tím, že interpretativní rozumění má nějaký svůj „předmět“ (*Gegenstand*). Tento předmět si jistě nelze představit jako nesporně daný, věcný objekt bádání. Může mít velmi *těkovou povahu*. Přece však v Reinhardově pojetí *je* a zakládá „vztaženost k předmětu“ (*Gegenstandsbezogenheit*) našeho rozumění. Právě v tomto bodě považuji Reinhardovy úvahy za velmi produktivní a podnětné (např. výklad o problému vztahu interpretací k realitě s odkazem na Hanse Krämera, s. 252).

Reinhard akceptuje, že interpretace textu (partitury, artefaktu) je (synchronně i diachronně) nekonečná sémioze (Charles S. Peirce) s neohrazeným smyslem či významem (Hans-Georg Gadamer). *Intentio auctoris* je při ní nedůležitá. Naproti tomu *intentio operis* a *intentio lectoris* při ní působí svým vzájemným pohybem v nekonečné dialektické spirále vzájemného interpretativního obohacování a zúrodnování (s. 225). To ale ještě neznamená, říká Reinhard, „že by interpretace neměla žádný předmět (*Gegenstand*) nebo že by každá interpretace musela být úspěšná a stejně hodnotná (*gleichrangig*)“. Neexistuje totiž sice žádné kritérium pro právě tu jednu správnou interpretaci, ale máme kritéria pro falešné, mylné (*mislungene*) interpretace (s. 225). Především však, pokračuje Reinhard, nám určitý text nedovolí, abychom z něj vyčetli něco, co odporuje smyslu jeho slov (*Wortsinn*). „Texty kontrolují interpretaci a ne naopak“ (s. 225), říká v opozici proti tomu, co míní Jacques Derrida. Reinhard soudí, s odkazem na Reinharta Kosellecka, že prameny mají „právo veta“, a to i v oblasti dějin umění. Smysl slov (*Wortsinn*) interpretovaného textu se totiž nenachází vně hermeneutické spirály. Reinhard proto říká, mj. s odkazem na soud Umberta Eca, že zmíněná kritéria (typu „veta pramenů“) se dají použít při „dekonstrukci falešných interpretací, nikoli však k založení definitivně platných“ interpretací „správných“.

S právě uvedeným uvažováním hermeneutické metody v užším slova smyslu souvisí i Reinhardův názor na vztahy mezi přírodními vědami na jedné a historickými, kulturními a sociálními vědami na straně druhé. Reinhard nepovažuje za vhodné a patrně ani za možné striktně, jednoznačně oddělovat „vysvětlení“ (*Erklärung*) od „rozumění“ (*Verstehen*), nomotetické, přírodní vědy od věd od věd duchovních, idiografických (s. 197, zčásti též s. 221, 360–263). „Přírodní vědy jako geologie a části biologie mají hermeneutickou infrastrukturu. [...] Biologie vypráví dějiny, a fyzika je plná metafor. Experimentální vědy jsou sice v první řadě struk-

turovány kauzálně, resp. formálně-logicky, tzv. v konečném důsledku matematicky, a dávají tím přírodě šanci vymanit se z hermeneutického kruhu textu a interpretace. Avšak viděno z hlediska dějinného výzkumu, byl jejich východiskem impuls chtít porozumět určitému jevu. Také v jejich aktuálním výzkumném procesu jsou momenty rozumnění nevyhnutelné, neboť je třeba rozhodnout, jaké otázky mají být položeny a jaké postupy se mají z těch či oněch důvodů uplatnit“ (s. 228).

Reinhard se i ve druhé z výše uvedených kapitol vrací k tomu, že „medicína, přírodní, sociální a kulturní vědy v poslední instanci sledují ten samý hermeneutický model“ (s. 362). Reinhard soudí, že Popperovy tři základní kroky: hypotéza – empirické přezkoušení – verifikace nebo falzifikace, „přesně odpovídají“ Gadamerovu hermeneutickému kruhu: předporozumění (*Vorwissen*) – interpretativní rozbor (*Auslegung*) – přesnější vědění nebo ne-vědění (*genaueres Wissen oder Nicht-Wissen* – s. 362, též s. 336). Reinhard pak upozorňuje na obdobu povinnosti empirického přezkoušení s vystavováním interpretačních nápadů „právu veta“ pramenů (s. 363, též s. 225).¹⁰

Široké pojetí hermeneutiky však někdy může být matoucí. Je vhodné je upřesnit. Vyjděme z toho, co vlastně můžeme považovat za definiční znaky hermeneutiky? Nejobecněji a zároveň nejtradičněji je možné říci, že (*a*) herme-

10 Lze učinit několik poznámek: Na upřílišněnou ostrost rozdělení věd na nomotické a idiografické bylo upozorňováno vlastně již od doby, kdy je bádění novokantovci nabídli. Činí tak např. Emanuel RÁDL, *O smysl našich dějin. Předpoklady k diskusi o této otázce*, Praha 1925, s. 12–22. Ostatně i novější, v dějepiscetví dnes poměrně vlivné, úvahy počítají s analogií např. mezi medicínou a historickými vědami, srov. např. Carlo GINZBURG, *Spurensicherung. Die Wissenschaft auf der Suche nach sich selbst*, Berlin 2002, s. 7–57. Již počátkem 20. let Cassirer pojednával v rámci teorie symbolického formování (Ernst CASSIRER, *Filosofie symbolických forem I. Jazyk*, Praha 1996, s. 16–17) povahu empirického ověřování ve fyzice v zásadě analogicky s tím, jak Koselleck později uvažoval o „vetu pramenů“ (Reinhardt KOSELLECK, *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main 2000, s. 204–207). Obecně určitě platí, že velmi záleží na v té či oné perspektivě zvoleném prioritním hledisku, z něž posuzujeme rozdíly či shody přírodních, kulturních a sociálních věd. Čím více budeme klást důraz na svěbytnost „vnitřní skutečnosti“ (jak činil Dilthey), či na specifickou kulturní „hodnotovou ukotvenost“ dějepisného porozumění (jak to činili bádění novokantovci), tím více se nám bude jevit oprávněným, aby- chom zakládali „historickou metodu“ jako zcela specifický vědní badatelský postup (srov. Josef MERAN, *Historische Methode oder Methoden in der Historie? Eine Frage im Lichte der Methodologiegeschichte*, in: Christian Meier – Jörn Rüsen (eds.), *Historische Methode*, München 1988, s. 114–129). Čím více budeme naopak zdůrazňovat interpretativní, narativní a metaforické prvky jinak převážně teoretických a empirických přírodních věd a čím více budeme brát v dějepiscetví na zřetel jeho zájem také o neintencionální vrstvy sociokulturní skutečnosti, tím více se budeme klonit k „metodologickému monismu“.

neutika je metoda *rozumění*. Je to *interpretace* nějakého jevu, nějaké entity v jejím (ryze či značně) svébytném *kontextu*. Tímto kontextem může být kupříkladu jak situační nálezová konfigurace, tak specifické zřetězení událostí či určitý sémiotický systém (jazyk, systém symbolů). V tomto smyslu je hermeneutika protikladem explanace (vysvětlení z obecných pravidel). „Kontextem“ se tu nemyslí nějaký objektivní, reálný, všeobsažný kontext, nýbrž vždy jen kontext nějak selektovaný či konstruovaný. V tomto širokém pojetí hermeneutiky by se s Reinhardem shodli kupříkladu Derrida i Geertz. Avšak položíme-li důraz na (*b*) hermeneutický kruh jako na rozhodující definiční znak, bude se již Reinhardovo pojetí jevit jako příliš široké. V tomto pojetí, reprezentovaném především Gadamerem, je rozumění chápáno jako neustálé propojování „mého“ s „jiným“ a zároveň jako neustálé poměřování s „věcí“ (*mensuratio ad rem*), již má být porozuměno a která do interpretačního procesu vstupuje svou způsobilostí klást odpor našim výkladům. Viděno v této perspektivě, nebudou do hermeneutiky příslušet jednak (*b.a*) ty směry, které kladou geertzovský důraz na *emičnost popisu*, jednak (*b.b*) ty, které jsou radikálně konstruktivistické.

V tomto smyslu by do hermeneutiky kupříkladu [*ad (b.a):*] nespádala snaha historické antropologie a *New Cultural History* interpretovat po Geertzově vzoru *kultury* jako *texty*. Ta, jak ukazuje Lorenz, předpokládá, že tak jako nelze text – v rámci tohoto pojetí interpretace – vyložit „z nějakého reálného kontextu“, nelze ani kulturu (jako systém symbolů) vykládat „z něčeho, co leží mimo ni“, nýbrž jen z ní samotné (*von innen heraus*). Míni se tím, že kultura má být vysvětlena „emicky“, tedy z perspektivy aktérů. Avšak právě to, viděno Gadamerovou optikou, nelze. Interpretace bude vždy jednotou mého (Geertz by řekl „etického“) s jiným (tj. „cizím“, v Geertzově slova smyslu „emickým“). Ostatně právě proto někteří představitelé historické antropologie explicitně odlišují její metody od tradiční hermeneutiky.¹¹

Wolfgang Reinhard v těchto souvislostech upozorňuje, že „cizost předmětu“ interpretace nebo jeho „umělé odcizení“ (*künstliche Verfremdung*) „etnologizací pohledu“ je protikladem k „eurocentrickému předpokladu principiální obeznamenosti [resp. obeznámitelnosti] s předmětem“ (*Voraussetzung einer grundsätz-*

11 Hans-Georg GADAMER, *Problém dějinného vědomí*, Praha 1994, s. 40–52; Ch. LORENZ, *Konstruktion der Vergangenheit*, s. 179; Rebekka HABERMAS – Nils MINKMAR (eds.), *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historischen Anthropologie*, Berlin 1992, s. 7–19. Podrobněji argumentují in: Jan HORSKÝ, „Cizí“ a „dějinné“. *Hranice kultur versus kontinuita dějin*, Český časopis historický (dále ČČH) 112, 2014, s. 745–753.

lichen Vertrautheit mit dem Gegenstand) interpretace (s. 218–219). Nevyvozuje z toho však jednoznačný závěr stran vhodného pojetí hermeneutiky.

Jinou otázkou pak je [*ad (b.b):*], zda jsou všechny směry, které jsou považovány, nebo se samy prohlašují za *interpretativní*, vždy také *hermeneutické*? Příkladem budiž Ankersmitova narativistická kritika dějepiscectví. Říká-li totiž, že „narativní interpretace“ není odkrytím nějaké struktury, která existovala v minulosti, nýbrž je *aplikací* určité metaforické reprezentace na minulost (minulou realitu), tak je to patrně v jistém smyslu rezignace na Gadamerem proklamovaný princip *mensuratio ad rem*.¹² Zůstává tak otázkou, zda je možné lingvistický a kulturní obrat opravdu považovat za projev návratu k hermeneutice, jak soudí Reinhard?

Ona *res*, či onen „předmět“ interpretace však nikterak není jednoznačnou kategorií. „Předmětem“ mohou být entity velmi rozmanité povahy. Hermeneutiku (v protikladu k exaktním či empirickým vědám) by pak šlo vymezit (*c*) tím, že je interpretativním pronikáním do nějaké „vnitřní skutečnosti“ (Diltheyova „*innere Tatsache*“). V tomto kontextu je lhostejné, zda jí míníme určitý znakový systém, který se ve svých významech v určitém čase a na určitém místě rozkrýval, vyjevoval v „ducha“ či v rámci vědomí určitého aktéra či skupiny aktérů, nebo jí míníme Diltheyem uvažované volní akty a pocity. Čím více budeme klást důraz na tento rys hermeneutiky, tím opatrnější musíme být při spatřování analogií mezi přírodovědným „empirickým přezkoušením“ a historickovědním vystavením interpretačních nápadů „vetu pramenů“, o němž, jak uvedeno, uvažuje Reinhard. Zároveň se nám však i ukáže možnost promýšlet hermeneutiku ve vztahu ke kategorii „existence“, což není bez významu pro úvahy o hermeneutice jako o „životní formě Západu“.¹³

12 Srov. např. Frank R. ANKERSMIT, *Six Theses of Narrativist Philosophy of History*, in: *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley 1994, s. 33–43. K problematice současného tzv. non-reprezentacionalismu srov. Eugen ZELENÁK, *Two Versions of a Constructivist View of Historical Work*, *History and Theory* 54, 2015, s. 209–225.

13 Ke spojení hermeneutiky s existencí srov. Paul RICOEUR, *Život, pravda, symbol*, Praha 1993, s. 168–219. Ricoeur zde (s. 210n.) odkazuje na klasickou studii Gottloba Fregeho *Über Sinn und Bedeutung*. Tohoto odkazu bychom mohli využít k odvození dalšího způsobu, jímž lze vymezit hermeneutiku. „Smysl“ (*Sinn*; anglický termín je buď *sence* nebo *meaning*) je to, co vzniká v rámci určitého uzavřeného sémantického či sémiotického systému (jazyka, kultury pojímané jako systém symbolů). „Smysl“ slova je dán jazykovými strukturami, v nichž se nachází. „Význam“ (*Bedeutung*, anglické texty překládají jako: *reference*) je vztahem k nějakému „předmětu“, který je vně určitého sémiotického systému, jehož prvkem je slovo (popř. jiný symbol), jímž se „vypovídá“ o tomto předmětu. Pomocí jazyka, byť je podle Ricoeura uzavřeným (strukturovaným) systémem, jenž neustále generuje „smysly“ svých jednotlivých „prvků“, jsme způsobilí vypovídat „něco o něčem“, tj. ustanovovat „významy“ a sdělovat je. Otázkou je, zda by bylo možné za jeden

Antropologie jako most mezi biologií a dějepisectvím

Pozornost vůči analogiím postupů přírodních věd a dějepisectví se výrazně projevuje v Reinhardově výkladu *O opicích a lidech, antropologie mezi biologií a dějinami* (*Von Affen und Menschen, Anthropologie zwischen Biologie und Geschichte*, s. 333–354), v němž je antropologická pozornost vůči lidskému chování považována za prostředek k přemostění rozdílů mezi uvedenými disciplínami (s. 339). Reinhard uvádí důvody (případy zneužití biologie a fyzické antropologie ve 20. století), které vedou k nedůvěře vůči biologii a biologické antropologii u mnoha humanitních vědců. Sám se však vymaňuje z „extrémních forem politické korektnosti“ s její „paušální podezřavostí vůči biologii“ (s. 333). Spojnici mezi biologií a dějinami pak vidí do velké míry především v – řekněme – behaviorálně-etologickém smyslu (což může být projevem vlivu německé humánně-etologické tradice).¹⁴ Wolfgang Reinhard se z této perspektivy vyslovuje k několika okruhům otázek. Předně je pro něj otázkou, k níž se v uvedené kapitole opakovaně vrací, zda – pokud platí že „člověk přinejmenším částečně odpojil vývoj svého druhu od evoluce“ (s. 339 a 353) – to znamená zároveň, že tím byla „biologická pravidla zbavena síly“? (*Werden damit die [...] biologischen Regeln außer Kraft gesetzt?* – s. 353). Reinhard uvádí tři případy, v nichž by se mohlo zdát, že tomu tak je. Za první byl přírodní výběr zbaven své síly díky naší medicíně (s. 353), za druhé „jsme poprvé oddělili sexualitu od jejího hlavního evolučního účelu, od reprodukce“ (s. 353) a za třetí nastalo „poprvé v dějinách rozsáhlé osvobození žen, které si mohou volit zcela nové role“ (s. 3354). Reinhard však tyto změny, které by podle něj bylo možno uvažovat jako projevy „odpoutání od evoluce“ či „osvobození se“ od ní a od působení „biologických pravidel“, nehodnotí bezvýhradně kladně. Není pro něj ani tak otázkou, „zda by vyměření lidstva“, ke kterému by mohla kupříkladu vést redukce plodnosti, „nebylo pro přírodu a pro prostředí lepším řešením, nýbrž spíše, zda již dávné druhy nevymřely v důsledku změněného reprodukčního chování a co bylo v daných případech toho důvodem“ (s. 354). Významnou otázkou, která se týká jak antropologů, tak biologů i historiků a při jejímž řešení se tito mohou setkávat

z definičních znaků hermeneutiky považovat to, že při interpretaci rozkrýváme (či alespoň chceme rozkrývat) nejen „smysly“, nýbrž také „významy“? Podrobněji argumentují in: Jan HORSKÝ, *Teorie a narace. K noetice historické vědy a teorii kulturního vývoje*, Praha 2015, s. 25–26, 70–72, 82, 187 a 208.

14 Srov. Stanislav KOMÁREK, *Teorie kultury rakouských humánních etologů: Otto Koenig a Irenäus Eibl-Eibesfeldt*, in: L. Ověáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 144–156. Wolfgang Reinhard z Eibi-Eibesfeldta vychází (s. 333–337).

a navzájem se badatelsky obohacovat, je, nakolik jsou uvedené dějinné změny v chování lidí nezvratné. Není „osvobození od evoluce nic jiného než iluze, neboť ve skutečnosti biologická pravidla dále působí, i když ještě nevíme jak“ (s. 354)?

Nejsem si zcela jist, zda Reinhardem zvolený způsob kladení otázky je dostatečně produktivní pro získání pokud možno přesných odpovědí. Nechejme stranou, že obrat „osvobození od evoluce“ (*Befreiung von der Evolution*) je vzletnou metaforou. Reinhard má jistě na mysli vymanění se z biologické závislosti (šlo by totiž také kupříkladu zvažovat „osvobození“ od kulturní evoluce). Za určitý problém bych spíše považoval, že Reinhard jakoby příliš ostře staví proti sobě „biologické“ a „kulturní“ či „dějinné“. Jsou totiž různé způsoby, jak navzájem výkladově konfigurovat biologickou evoluci a evoluci (dějiny, vývoj, růst) kultury. Můžeme s Wolfgangem Reinhardem jistě uvažovat o tom, jak se mohly lidské dějiny od biologické evoluce částečně odpojit (*abkoppeln* – s. 339), což je víceméně ve shodě kupříkladu s Cassirerovou tezí, že člověk se (jako *animal symbolicus*) způsobilostí symbolické reprezentace vydělil z živočišné říše. Je však zároveň dobré – zčásti ve smyslu doplnění Reinhardova výkladu – povšimnout si též toho, že se v různých směrech antropologie stále výrazněji objevuje otázka, nakolik se mohla a může kulturní evoluce zpětně promítat do biologické evoluce (člověka).

Nejde jen o Geertzovo mínění, že kultura nemůže být až evolučním následkem plné neurofyzilogické vyvinutosti lidského mozku, nýbrž že lidský mozek si musel kulturu vytvořit, aby mohl jako lidský fungovat. Jde zároveň i o teorii, předpokládající koevoluci genů a kultury, teorii podvojně dědičnosti (souběhu dědičnosti na úrovni genů a na úrovni kultury; popř. trojvrstevné evoluce, v níž by přistupovala ještě dědičnost na úrovni prostředí, tj. evoluce environmentálních nik), teorii autodomestikace člověka či teorii o původu kultury jako specifického adaptivního mechanismu, jenž může nabývat i maladaptivních podob.¹⁵

15 Srov. Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000, s. 69–100, zejména s. 82–87; Peter J. RICHERSON – Robert BOYD, *V genech není všechno, aneb, jak kultura změnila evoluci člověka*, Praha 2012; Marco STELLA – Jan HAVLÍČEK, *Je lidská evoluce uzavřenou záležitostí? Vztah biologické a kulturní evoluce z hlediska evoluční antropologie*, in: Lenka Hanovská – Jan Horský – Linda Hroníková a kol., *Evolventi anthropologicae. Vývoj v antropologických perspektivách*, Praha 2012, s. 29–53; Petr TUREČEK – Jan HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, in: L. Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 183–229, zejména s. 190–197. Podrobněji argumentuji in: Jan HORSKÝ, *Omezování plodnosti jako příklad maladaptivního chování?*, *Historická demografie* 39, 2015, s. 51–73; TÝŽ, *Homo historicus coby plastický, nebo elastický autodomestikant? Několik poznámek na okraj analogií mezi biologickou a kulturní evolucí*, *Lidé města / Urban People* 18, 2016, č. 3, s. 297–324.

Pro nejednoho biologa či evolučního antropologa je dnes spíše otázkou, jak člověk díky své kultuře (a její dějinné proměně, evoluci) může ovlivňovat svůj biologický vývoj. Zda může autodomestikační selekci ovlivňovat svoji evoluci po genetické stránce, zda se může kultura nějak projevit na proměnách frekvence alel jednotlivých genů, zda se může sociální či kulturní vývoj („kulturní vzorce“, zvažované i Reinhardem, s. 7–10) nějak „vpsovat“ do epigenetické paměti, nakolik může být lidská kultura faktorem proměny prostředí a touto cestou i faktorem změny jeho selekčních tlaků na vývoj člověka jako biologického druhu. Otázkou je i to, nakolik a kdy se kultura, vzniklá podle některých teorií jako adaptivní mechanismus, může proměňovat v maladaptivně působící faktor?¹⁶ V kontextu takto kladených otázek se výše uvedená Reinhardova teze jeví jako – takřkajíc – příliš „jednosměrná“. Tím však rozhodně neříkám, že je Reinhardův způsob kladení otázek bezcenný.

Reinhard v uvedené kapitole dále sleduje, co člověk sdílí s mnohými zvířaty (zejména s primáty). Klíčovým rysem je podle něj nárok na území (s. 339–334) a s touto teritorialitou pak spojený odpor k jiným skupinám svého druhu (s. 340–345). S teritorialitou a xenofobií je dále spojené užívání fyzické síly, tj. fakt, že člověk sdílí s jinými tvory lov a predaci (s. 344–345). S touto mocí je pak spojený nepotismus (s. 345–347). Porovnávání lidského chování s chováním primátů dovedly autora i k závěrům, které mohou být při prvním letmém čtení až dráždivé.

Zmiňme z nich např.: „Xenofobie má tedy určitou legitimní funkci. Podporuje příslušnost individuí a skupin [k sobě navzájem – J. H.] distancí od druhých. Identita tedy tkví na alteritě“ (s. 343). Tento analytický závěr, který je nutno číst v kontextu Weberova mínění, že vědy o kultuře a sociologie mohou člověku říci jen *was er kann* a *was er will*, nikoli však *was er soll*.¹⁷ Nemá tedy sloužit k relativizování útočných xenofobních projevů, nýbrž k naší lepší orientaci. Reinhard ostatně zároveň říká, že „mnohost lidských kultur ve skutečnosti nemá nic do činění s rasami, nýbrž je produktem dějin a prostředí“ (s. 342). Reinhardův závěr textu o společných kulturních rysech Evropy je pak třeba číst v návaznosti na tuto formulaci. Píše v něm o společné evropské obsesi jinakostí (*Alteritätobsession*), jež se znovu obrací vůči „muslimům jako společnému dědičnému nepříteli Evropy“.

16 Kromě prací citovaných v předchozí poznámce lze uvedené vyvozovat také z: Jaroslav FLEGR, *Evoluční táni aneb O původu rodů*, Praha 2015, s. 22–35 a 340–359. K otázce epigenetické paměti a toho, jaké se do ní mohou (dočasně) vpsovat některé socio-kulturní vzorce chování srov. Jana ŠVORCOVÁ – Karel KLEISNER, *Jak s námi žije minulost: Epigenetika jako pojítka mezi kulturou a biologickou evolucí*, in: L. Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 349–371.

17 M. WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 9–10.

Ptá se, zda Evropa (jako *společenství*) může být založena na vymezování se vůči skutečným či domnělým nepřátelům? (s. 272).¹⁸

V pojednání *O opicích a lidech*, Reinhard dále vykládá, jak „politické mikrostruktury“ (v jejichž utváření lze pozorovat analogie s chováním jiných druhů) umožňují růst „velkých historických struktur“, coby projevů „politického >biotopu< Evropy“, které lze přiměřeným způsobem evolučně popsat. Tato jejich evoluce „sleduje biologická pravidla, ačkoli nemá nic do činění se zvyšováním individuální biologické *fitness*“ (s. 347). Příkladem takové evoluce je podle Reinharda církevní reformace 16. století, vycházející od Martina Luthera (s. 347). Reinhard pak ve stručném nástinu sleduje jednotlivé náboženské směry a náboženství (*Religionen*) jako analogie (biologických) druhů. Ptá se, nakolik se určité náboženství, díky své schopnosti přizpůsobit se „podmínkám prostředí“ (*Umweltbedingungen*), mohlo v širším měřítku prosadit jako nový „druh“ (s. 347–351). Vznik takového „náboženského druhu“ pak lze interpretovat jako „evoluční výsledek způsobem známým také z biologie“ (s. 50). Některé reformní směry neuspěly, neboť „nepřežily“, byly ignorovány (např. kataři a Thomas Müntzer), jiné uspěly jen v omezeném okruhu (valdenští, pacifističtí novokřtěnci) a jen několik „artes“ se stalo široce úspěšnými druhy náboženství (luterství – s. 347; švýcarská reformace – s. 350; konfesionalizovaná podoba katolicismu – s. 350–351). V tomto smyslu lze pak pontifikát Jana Pavla II. chápat jako „úspěšnou adaptaci“ katolicismu na postmodernu (s. 351). Tato Reinhardova analogie mezi vývojem náboženských směrů a biologickou evolucí druhů zasluhuje, domnívám se, širší komentář přinejmenším z dvojího hlediska.

Za prvé se zde nabízí otázka, zda jde jen o *výkladovou analogii* (pouze v noetické či narativní rovině), nebo o analogii – řekněme – *ontickou* (obdobu vývoje biologických druhů a druhů náboženství by byly zvažovány v ontologickém smyslu). V prvním smyslu o „metafoře mezi kulturní a biologickou evolucí“

18 Za povšimnutí v této souvislosti snad jen stojí, že Miroslav Hroch jako jeden z konstitutivních rysů střední Evropy uvádí „stereotypní obraz východního nepřítele, v němž přežívá strach z >Turků<, obvykle transformovaný v nechuť vůči >Východu< vůbec a Ruska zvláště, nejnověji aktualizovaný antiislamismem“. Srov. Miroslav HROCH, *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*, Praha 2016, s. 67. V určité diskusi s Hrochem lze snad jen dodat, že strach z „Ruska“ není obecným rysem české ani středoevropské politické reprezentace, jak ukazují kupříkladu české dějiny let 1945–1948 nebo současné české, slovenské, maďarské, ale zčásti i rakouské vnitropolitické (nejednou demagogicky vedené) debaty, spory a vymezování pozic. U části politických stran a směrů, které mají u voličů středoevropského prostoru poměrně nemalý úspěch, je islamo-fobie kompenzována rusofilstvím či přímo podlézavým postojem k Putinovu Rusku. Podrobnější rozbor důvodů tohoto heterogenního vnímání „Východu“ však ponechme historikům soudobých dějin či politologům.

mluví např. Petr Tureček a Jan Havlíček.¹⁹ „Metaforou“ je zde míněn „kognitivní proces“, jehož jádrem je (námi prvotně i jen intuitivně vnímaná) analogie či „strukturální podobnost“, zjištěná na základě „mapování napříč doménami“ (cross-domain mapping).²⁰ V tomto smyslu by metaforu, jako pro poznání a porozumění produktivní prostředek, chápal i Wolfgang Reinhard, když sám o ní mluví jako o prostředku, jenž poskytuje „možnost jak udělat nečitelné čitelným a nevysvětlitelné vysvětlitelným“ (s. 338, 226). V tomto smyslu by pak užití schématu biologické evoluce při popisu náboženských dějin 16. století bylo jen interpretačním uplatněním „evoluce“ jako *výkladového modelu*. Pokud bychom si udrželi důsledně nominalistické stanovisko, pak bychom aplikovatelnost tohoto modelu nemuseli považovat (ihned a bez dalšího) za doklad toho, že v samotné sociokulturní skutečnosti, tj. „onticky“, jsou reálně obsaženy funkční mechanismy biologické evoluce (např. přírodní selekce, resp. její sociální obdoba). Ostatně sám Reinhard na jednom místě výkladu říká, že chce příslušné náboženské děje „popsat“ (s. 347) jako (biologickou) evoluci.

O analogii mezi biologickou evolucí druhů a vývojem kultur se však dnes uvažuje zčásti také ve druhém, ontologickém smyslu. Děje se tak mimo jiné v oné části biologické literatury, jejíž autoři se hlásí k biosémiotice (či vychází z teorie tzv. „hermeneutiky živého“), popř. zčásti k teorii zamrzlé evoluce.²¹ V rámci biosémiotiky definuje kupříkladu Anton Markoš „život“ jako „tělesný, zrozený, sémiotický systém s dějinami“.²² Životu se tak obecně připisuje schopnost sémioze. Biologie či biosémiotika se tím může v teorii stýkat s kulturními a humanitními vědami tam, kde tyto vycházejí ze sémiotického pojetí kultury. K němu se – odkazem na Geertzovo pojetí kultury jako „sítě člověkem vytvořených symbolů“ – hlásí i Reinhard (s. 334). Analogie evoluce druhů a vývoje kultur ovšem není z biosémiotické perspektivy viděna jako důvod k naturalizaci humanitních a sociálních věd, nýbrž spíš naopak (či zároveň) jako podnět k jisté sémiotizaci věd

19 P. TUREČEK – J. HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, s. 195.

20 Vít POKORNÝ, *Myslet z psychedelických zkušeností. Transdisciplinární interpretace*, Červený Kostelec 2016, s. 115–116.

21 K problematice biosémiotiky srov. např. Marcello BARBIERI, *Organické kódy. Úvod do sémantické biologie*, Praha 2006, zejména s. 176–202; Anton MARKOŠ, *Biosémiotika jako svár moderny s postmodernou*, in: TÝŽ (ed.), *Jazyková metafora živého*. Červený Kostelec 2010, s. 213–228; TÝŽ, *Evoluční tápání. Podoby planetárního životopisu*, Červený Kostelec 2016, zejména s. 213–223 a 261–349. V rámci teorie zamrzlé evoluce tyto analogie uvažuje J. FLEGR, *Evoluční tání*, s. 349–359. Podrobněji argumentují v: J. HORSKÝ, *Příspěvek historickovědního bádání k diskusi o analogii (evoluce) druhů a kultur*, in: L. Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 372–399.

22 A. MARKOŠ, *Znaky a významy v evoluci*, Praha 2015, s. 38.

o životě. Analogii druhů a kultur v tomto ontologickém smyslu nadto podporují některá zjištění, týkající se obdoba vývoje druhů a vývoje jazyků.²³

Nelze jednoznačně rozhodnout, zda Wolfgang Reinhard vykládá jednotlivá „náboženství“ 16. století jako evolučně se ustavivší „druhy“ (aby byly dějinně úspěšné, musí se přizpůsobit „podmínkám prostředí“) jen v metaforickém, nebo i v ontologickém smyslu analogie mezi biologickým druhem a druhem náboženství. Tak či onak, jeho výklad může být přínosným příspěvkem do diskusí mezi historickými vědami, antropologií a biosémiotikou. I proto však vyžaduje určitá upřesnění (v náčrtu viz níže).

Za druhé: Reinhardův výklad dějinného úspěchu Lutherovy reformace, biologizující analogií, jako zdařilé „evoluční adaptace“ (*evolutionäre Anpassungsleistung*) na „podmínky prostředí“ (s. 349), popř. i obdobně argumentující výklad osudu jiných reformačních směrů, lze diskutovat ještě z jiného – pracovníě řekneme – obsahového hlediska. Luther uspěl, soudí Reinhard, „neboť jeho teologie byla >nejlepší<“, potud, že „nejlépe odpovídala náboženským a politickým podmínkám a požadavkům jeho doby a prostředí“ (s. 347–348). Reinhard zdůrazňuje zejména skutečnost, že Lutherova autorská píle a způsobilost vládnout slovem se významně sešla s dobovým rozvojem knihtisku (s. 348), jeho teologie odpovídala na pozdně středověké akcentování problému jistoty spásy a na tradiční antiklerikalismus (s. 348), jeho „teologie obce“ vyhovovala kolektivistické ideologii (*Genossenschaftsideologie*) tehdejších měst, což umožnilo vytvoření jakéhosi „křesťanství obce“ (*Gemeindechristentum*), které nebylo bez významu jak pro úspěch luterství na venkově, tak pro švýcarskou reformaci (s. 349–350). Tolik jen stručné shrnutí Reinhardovy argumentace.

Otázkou však zůstává, jak takový výklad evolučního úspěchu luterství (popř. co do rozšíření v geografickém i v sociálním prostoru menší úspěch např. novokřtěnců) verifikovat či falsifikovat? Není Reinhardův výklad zacyklen sám v sobě? Neprokazuje tu autor, že Lutherova reformace odpovídala podmínkám prostředí, tím, že uspěla, a zároveň fakt, že uspěla, se má za doklad toho, že vyhovovala podmínkám prostředí?

23 Pavel DUDA, *Kulturní fylogenetika – lidské kultury jako biologické druhy*, in: L. Ovčáčková (ed.) a kol., *O původu kultury*, s. 230–279. Stran sémiotizace a narativizace živého a stran toho, čím mohou být takové postupy inspirativní pro historiky, argumentují podrobněji v: Jan HORSKÝ, *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, Praha 2009, s. 224–236; TÝŽ, *Teorie a narace*, s. 170–183.

Při posuzování těchto otázek je předně nutno upozornit, že evolučně biologizující výklad nemá nic společného s představou o determinaci prostředím. V této věci by patrně nebylo obtížné nalézt shodu mezi biology (či biosémiotiky)²⁴ na jedné a historiky či teoretiky dějin na straně druhé. Někdejší Troeltschova představa soustavy „kulturních hodnot“ (*Kulturwerte* – mezi něž patří i teologické systémy) kupříkladu předpokládá, že tyto hodnoty vyrůstají z aktérsky nevědomého „ducha doby“. Explicitními, vědomě zastávanými myšlenkovými, etickými či estetickými soustavami se stávají tím, že jsou významnými osobnostmi (Lutherova typu) artikulovány a pevněji strukturovány.²⁵ V jednom časovém horizontu je patrně možno vůči určité podobě kolektivního „ducha doby“ artikulovat více systémů kulturních hodnot. V tomto smyslu jsou dějiny vždy potencionálně otevřeny více možnostem. Když však je již jeden základní systém kulturních hodnot vytvořen, je obtížné vůči němu vytvořit jiné systémy konkurenční. Obdobně by v Reinhardově pojetí patrně mohlo být více základních náboženských „druhů“ adaptovatelných na „podmínky prostředí“. Ve chvíli, kdy uspělo luterství, byl však již úspěch (ve smyslu značného rozšíření) jiných „druhů“ velmi obtížný. To ovšem neznamená, že luterství bylo nutnou adaptační odpovědí na „podmínky prostředí“.

Dále pak, budeme-li pokračovat v evolučně biologické metafoře (tj. v posuzování jednotlivých „náboženství“ jako evolučně se ustavujících „druhů“), je možné Reinhardův výklad poměřit s otázkou, s jakými jinými „druhy“ musela být v *kompetici* Lutherova reformace (a popřípadě další náboženské směry raného novověku)? Mohli bychom kupříkladu jako „druhy“ pojednat také politické systémy a hospodářské instituce? Byl by soupeřícím „druhem“ kupříkladu humanismus? V tom nám může mj. napomoci Hrochův komparativní výklad důvodů, proč reformace někde uspěla a jinde nikoli (jak bude níže ještě podrobněji uvedeno). K tomu lze ještě z evolučně-antropologických teorií vývoje kultury převzít výklad preferování určitých „kulturních variant“, vidí-li lidé, že jejich dosavadní nositelé

24 Srov. kupř. Anton MARKOŠ, *Co je nového v biologii. Vynálezaví obratlovci*, Praha 2015, s. 26. Pro historiky není bez zajímavosti, že Markoš, když zdůrazňuje období mezi biologickou evolucí a lidskými dějinami, upozorňuje, že řešení badatelského problému evoluce života je *historickovědně interpretativní*, a to mj. tím, že počítá s *náhodou*. Markoš říká, že „Darwin přišel s naprosto novým vysvětlením, [...] s vysvětlením historickým, se vším, co k historii patří: nepředvídatelnost, neschopnost rozpoznat, kam se bude vývoj ubírat a kdy; neopakovatelnost; schopnost rozpoznat průběhy a trendy (tj. interpretovat) pouze *ex post*“.

25 Ernst TROELTSCH, *Der Historismus und seine Überwindung*, Berlin 1924, s. 21–41.

jsou z nějakého hlediska (a nemusí jím nutně být jen biologická *fitness*) úspěšní. Důležité je, že lidé často přejímají celé „kulturní komplexy“ (v našem případě např. luterství, kalvinismus, nebo novokřtěnství), jejichž součástí je příslušná „kulturní varianta“ (např. specifická nauka o „povolání“ či nauka o „znovuzrození z Ducha svatého“).²⁶ Viděno v této souvislosti, lze říci, že evoluční úspěch luterství tak, jak o něm uvažuje Reinhard, nemusel nutně znamenat, že luterství bylo *všemi* svými základními rysy příhodnou adaptací na „podmínky prostředí“. Mohlo se šířit, tj. být dalšími a dalšími voleno, *jako celek* (jako „kulturní komplex“), být lákalo třeba *jen některými* svými prvky („jen některými obsahovanými „kulturními variantami“). I proto je těžké dostat snaze nalézt nějakou jednoznačnou příčinu úspěchu (resp. neúspěchu) reformace v tom kterém prostředí. Miroslav Hroch zvažuje „tři výkladové hypotézy“, které označuje jako „komunikační, mocenskou a substituční“. Ani jedna z nich se však v celoevropském měřítku nedá prohlásit za zcela platnou či za zcela zavrženíhodnou.²⁷

Luther se kupříkladu zdařile adaptoval na podmínky knihtisku. Vyskytovala se však hnutí, která byla rovněž literárně velmi aktivní, aniž by však dosáhla většího sociálního ohlasu (příkladem z 16. století mohou být Habrovanští, příkladem ze století 18. pak swéerts-šporkovský literární okruh). To by v zásadě souznělo s Hrochovým závěrem, že „komunikační hypotéza nemá obecnou platnost.“²⁸

26 P. TUREČEK – J. HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, s. 192. Autoři s odkazem na výše citované Richersona a Boyda říkají, že „některé ze selektivních biasů (např. bias prestiže: *prestige bias*) mohou v konkrétních případech vést k rozvoji maladaptivních znaků“ (tj. znaků, kulturních variant působících proti biologické *fitness*). „Souvislost mezi imitovanými aktivitami a biologickou zdatností může být poměrně komplexní. Často je obtížné odhadnout, které z těchto aktivit vedou k úspěchu imitovaného jedince. Počítačové simulace ukazují, že výhodnější je imitovat daného jedince *en bloc*.“ Jako příklad, jen hypoteticky načrtnutý (ale opřený o: Ferdinand HREJSA, *Česká konfese, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912, s. 310–315, 394–395 a 567–568; Amedeo MOLNÁR, *Na rozhraní věků. Cesty evropské reformace*, Praha 1985), může sloužit, že Jednota bratrská se začala po roce 1580 obecněji klonit ke kalvinismu (např. včetně učení o symbolické přítomnosti Kristova těla a krve ve večeři Páně) zejména vedena sympatiemi ke kalvinistickému požadavku kázně a řádu ve sboru. Poté, co se reálně setkala s kalvinismem Fridricha Falckého (bohoslužba 25. prosince 1619 u sv. Vity na Hradě, včetně obrazoborecké očisty a lámání chleba při večeři Páně), začala se od kalvinismu jako takového odklánět.

27 M. HROCH, *Hledání souvislostí*, s. 144–158, zejména s. 150–157.

28 O významu knihtisku při šíření reformace srov. Richard VAN DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.–18. století)*, díl III. *Náboženství, magie, osvícenství*, Praha 2006, s. 26–27. Samotná možnost tisku letáků a knih však neznamenala jistotu širšího sociálního ohlasu. Existují příklady teologicky vyhraněných směrů a hnutí (Otakar DOLOŽILÍK, *Jednota bratří Habrovanských*, ČČH 29, 1923, s. 1–70 a 301–357) či literární činnosti spojené se specifický-

Představa „křesťanství obce“ (*Gemeindechristentum*), o níž mluví Reinhard, by mohla do určité míry vyhovovat Hrochově „substituční hypotéze“. Kupříkladu v německé selské válce, v Tyrolsku či v Čechách zaznívající požadavek, aby si obce mohly volit své faráře,²⁹ může být chápán jako příklad vyhovující Hrochově „substituční hypotéze“, předpokládající, že řada skupinových i individuálních zájmů nebyla explicitně vyjadřována, ale byla vtělena do obecnějších, v našem případě náboženských požadavků.³⁰ V tomto případě by se v rámci církevní reformy artikulovaly samosprávné zájmy poddanských obcí. Avšak ani „substituční hypotéza“ neplatí v obecném měřítku.

Jinou otázkou je, nakolik je možno považovat „prostředí“, které zvažuje evoluční biologie, popřípadě environmentální „niku“, za v zásadě shodné s „prostředím“, kterým je určité socio-kulturní pole? „Podmínky prostředí“ jsou mnohovrstevnaté. Lutherova reforma uspěla v rovině makropolitické struktury socio-kulturního prostředí, avšak pokud jde například o její průnik do každodenního života jedinců, nebyl – jak ukazuje Frank Fätkenheuer – její dopad tak jednoznačný, jak by si byli přáli tehdejší konfesionalizátoři.³¹ Otázkou pak je, zda by z biologického hlediska bylo možno říci, že nějaký „druh“ v rámci evoluce vznikl, neboť obstál s ohledem na makrostrukturální podmínky prostředí, byť v mikrostrukturálních poměrech příliš úspěšný nebyl? Nabídnout lze také takové vysvětlení, které ukáže na „teorii konstrukce nik“, jež předpokládá, že lidé mají přinejmenším tři systémy dědičnosti, totiž genetický, ekologický a kulturní. Z hlediska této teorie člověk „nemění pouze své prostředí v ekologickém slova smyslu (např. v důsledku kácení lesů či stavby přehrad), ale zároveň vytváří i kulturu, která je neoddelitelnou součástí jeho životního prostředí“.³² Viděno v této perspektivě, se lze ptát, máme-li se přidržovat evolučně-biologizující metaforiky, a tázat se, nakolik je luterství nový „druh“, který se nejlépe přizpůsobil „podmínkám prostředí“, a nakolik klene novou niku a to třeba i podle jiných vzorců na úrovni jednotlivých zemí, než podle kterých ji klene na úrovni domácností, obcí či farností?

mi podobami zbožnosti (Veronika ČAPSKÁ, *Mezi texty a textiliemi. (Swéerts-)Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství*, Praha 2016, s. 85–173), které nejsou spojeny s jakýmkoli širším ohlasem.

29 Peter BLICKLE, *Die Reformation im Reich*, Stuttgart 1992, s. 136–148; Josef MACEK, *Tyrolská selská válka a Michael Geismair*, Praha 1961, s. 327; Eduard MAUR, *K programu lidových hnutí v Čechách a na Moravě roku 1525*, ČsČH 24, 1976, s. 205–243.

30 M. HROCH, *Hledání souvislostí*, s. 153.

31 Frank FÄTKENHEUER, *Lebenswelt und Religion. Mikro-historische Untersuchungen an Beispielen aus Franken um 1600*, Göttingen 2004.

32 P. TUREČEK – J. HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, s. 191.

Konečně připomeňme, že *některé* ideje, schémata myšlení či myšlenkové figury, které byly původně vázány na evolučně méně úspěšné „druhy“ „náboženství“, se po čase velmi rozšíří a dějinně nabudou značný vliv i v rámci „druhů“, které jsou původně mnohem úspěšnější, více rozšířené a které tyto ideje na prvopočátku neakcentovaly, ba dokonce potlačovaly. Dokonce právě spor o tyto ideje mohl být kdysi důvodem k oddělení příslušných náboženských proudů, tj. důvodem k jakési evoluční bifurkaci, k evolučnímu rozvětvení. Příkladem může být radikálně *spiritualistické* stanovisko novokřtenců, které je oddělilo mj. od Zwingliho sboru ve Švýcarsku a horním Německu. Přitom Zwingliho reformace se již před tím odlišila svým *symbolickým* pojetím svátostí od – v Reinhardově koncepci evolučně úspěšnějšího – „druhu“ Lutherovy reformace. Původní myšlenka sborů znovuzrozených (komun, haushabenů) se stala časem slučitelná s vrůstáním novokřtenců do politických obcí některých evropských zemí (významným příkladem z 16. století je Morava).³³ Tak se zrodila *myšlenka svobodné volby příslušnosti ke sboru (Freikirchentum)*, kterou, spolu se *spiritualisticko-mystickým* laděním, považoval Ernst Troeltsch za významnou pro způsoblost kalvinistické a baptistické protestantské tradice srůstat s moderní občanskou demokratickou společností.³⁴ Tak se původně menšinový novokřtěnský *spiritualismus* podílel na vzniku tradice, kterou i sám Reinhard považuje za významný kulturní rys Evropy, totiž smyslu pro (spirituální) transcendenci, jež může vyústit až v různé podoby sekularity (s. 260–264).

Takové „přeskočení“ určitého prvku (ideje, schématu) z jedné vývojové linie do linií dalších,³⁵ popřípadě náhlé proměnění řady vůči sobě již paralelních

33 Richard VAN DÜLMEN, *Reformation als Revolution Soziale Bewegung und religiöser Radikalismus in der deutsche Reformation*, Frankfurt am Main 1987, s. 158–207; Jaroslav PÁNEK, *Moravští novokřtenci (Společenské a politické postavení předbělohorských heretiků, sociálních reformátorů a pacifistů)*, ČČH 92, 1994, s. 242–250.

34 Ernst TROELTSCH, *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, Tübingen 1912, dotisk 1994, s. 733, 737, 773–789, 794–797, 848–862 a 910–916. Radikální „odkouzení“ svátostí (důraz na niterný křest působením Ducha sv., symbolické pojetí večeře Páně) novokřtenců je jedním z kořenů spiritualisticko-mystické zbožnosti, ve které Troeltsch roku 1911 spatřoval náboženství moderního člověka, neboť ten se podle něj jen těžko mohl srovnat s „církvnictvím“ (Ernst TROELTSCH, *Z dějin evropského ducha*, vybral a přeložil Jaroslav Werstadt, Praha 1934, s. 53–63), Tato spiritualizovaná zbožnost pak zakládá privatizaci víry, jež vyhovuje sekulárnosti moderní západní společnosti (Miloš HAVELKA, *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v Evropě v 19. a 20. století*, in: Týž a kol., *Víra, kultura a společnost. Náboženské kultury v českých zemích 19. a 20. století*, Červený Kostelec 2012, s. 9–42).

35 Původní „kulturní obsahy“ při tom musely být přeznačeny: Ani vůle rodičů, ani vůle vrchnosti nerozhoduje o příslušnosti člena k novokřtěnské obci, nýbrž jen individuální rozhodnutí a osob-

vývojových linií, tak jak to se vznikem reformace zvažuje Peter Burke s odkazem na teorii inkongruence (kulturní antropologií popisované schéma široké socio-kulturní proměny v důsledku toho, že tradiční symbolika je podrobena „odkouzující“ či odmagičtující kritice),³⁶ by vyhovovalo Lamarckovu, nikoli Darwinovu modelu evoluce. Bylo by právě jedním ze základních důvodů, proč antropologie pod Boasovým vlivem opustila evoluční schéma a přijala myšlenku kulturního difusionismu.³⁷ V Reinhardově výkladu lze pozornost vůči rozdílu mezi biologickou evolucí a kulturním difusionismem do jisté míry postrádat.

Jak je vidět, výkladových i ontických analogií mezi biologickou evolucí a kulturním vývojem je možné různými cestami nalézat relativně dostatek. Jejich slabinou v nejednom případě však je, že namnoze zůstávají jen na úrovni hypotetických interpretačních nápadů, které lze v jejich výkladové celistvosti jen těžko jednoznačně ověřit. To však neznamená, že by z nich nešlo vyvozovat dílčí

ní vyznavačské přihlášení se k následování Krista. Toto novokřtěnské pojetí křesťanské obce úzce souviselo se symbolickým pojetím svátosti. „Vodní křest“ (*Wassertaufe*) dospělých, související také s jejich osobním „znovuzrozením“, byl pak jen symbolem vnitřního křtu („křtu z Ducha sv.“, *Geisttaufe* – srov.: R. VAN DÜLMEN, *Reformation als Revolution*, s. 182 a 184). Aby se tyto „kulturní varianty“ (symbolické pojetí svátosti, osobní rozhodnutí příslušet k obci) staly faktory, konstituujícími modernitu (jak je pojednává: E. TROELTSCH, *Die Soziallehren*, s. 797–845), musely být reinterpretovány, tj. začleněny do jiného „kulturního komplexu“ či „kulturních vzorců“, než ve kterých byly prvotně formulovány kolem roku 1525. Bylo k tomu patrně zapotřebí přejít od důrazu na striktní „biblicismus“ k „spiritualismu“ při interpretování Písma, opustit Hutovu koncepci, která vedle „vodního křtu“ a „křtu z Ducha sv.“ uvažovala ještě o eschatologicky laděném „křtu krve“ (*Bluttaufe*) coby následování Krista in uterpení (R. VAN DÜLMEN, *Reformation als Revolution*, s. 184) a vykročit za hranice haushabenů. Tam, kde k této reinterpretaci nedošlo, zůstaly novokřtěnské komunity, pro některé evoluční antropology badatelsky zajímavými, relativně uzavřenými ostrovy tradičních hodnotových orientací v moderní společnosti (P. J. RICHERSON – R. BOYD, *V genech není všechno*, s. 261–275).

36 Peter BURKE, *Historiker, Anthropologen und Symbole*, in: Rebekka Habermas – Nils Minkmar (eds.), *Das Schwein des Häuptlings. Sechs Aufsätze zur Historischen Anthropologie*, Berlin 1992, s. 21–41, zejména s. 30.

37 Uznává se, že biologická evoluce probíhá podle darwinovského modelu, kdy se evoluční změny šíří dědičně vertikálně (z rodičů na děti). Oproti tomu kulturní evoluce probíhá podle lamarckovského modelu tak, že změny se mohou šířit nejen vertikálně, ale sociálním učením i horizontálně (mezi příslušníky téže generace) a v kulturní evoluci se počítá i s reverzně vertikálním šířením změny (z dětí na rodiče). Srov. např. P. TUREČEK – J. HAVLÍČEK, *Kultura jako předmět a produkt evoluce*, s. 186. Současná evoluční biologie při tom Lamarckův model změn ve vývoji života zcela nevyklučuje, srov. A. MARKOŠ, *Znaky a významy v evoluci*, s. 15–18. K poměru mezi evolucionismem a difusionismem srov. např. P. DUDA, *Kulturní fylogenetika*, s. 245–254. K odlišnosti vývojových linií v biologii a v historii kultury srov. A. MARKOŠ, *Evoluční tápání*, s. 261–264; J. HORSKÝ, *Příspěvek historickovědního bádání k diskusi o analogii (evoluce) druhů a kultur*, s. 379–384.

testovatelné teorie či alespoň zčásti verifikovatelné narativy. Reinhardův výklad je v tomto směru přinejmenším inspirativní, byť, jak svrchu ukázáno, současná evolučně antropologická a biologická literatura dovoluje strukturovat pole bádání podrobněji a vrstevnatěji a nabývat tak schopnosti jemnější analýzy.

Kulturní rysy Evropy; potřeba soustavnější a podrobnější komparace

V pojednání *Kulturelle Gemeinsamkeiten Europas* (s. 256–272) nabídl Wolfgang Reinhard náčrt základních kulturně-dějinných tendencí historického utváření Evropy. Spatřuje je v „objevení“ transcendence, individua, politiky a státu a v důsledcích těchto „objevů“. Reinhardův výklad se odvíjí v duchu klasických kulturně-dějinných syntéz troeltschovského či cassirerovského typu. Kromě obvykle zvažovaných skutečností, jako je vznik duality světské a duchovní moci, vznik duality moci zeměpanské a stavovské či vzájemné propojenosti procesů individualizace a disciplinace, nabízí zde autor i úvahy, které se v podobných textech nevyskytují tak často. Zmínku zasluhuje Reinhardův výklad „moderního státu“ jako evropského „vynálezu“ (s. 269). Tento stát vývojově směřuje k „jednotě a jednotnosti“ tím, že usiluje o teritoriální homogennost, o ustavení jednoty „státního národa“ (popř. „lidu“ – *Staatsvolk*) jako nivelizované masy individuí, že nastoluje jednotu státní moci a nárokuje si na ni monopol jak navenek, tak do svého nitra (s. 271).

Reinhard rozvíjí teze o tom, jak se tento moderní stát mohl přes akcentaci principů jako je *Kompetenzenkompetenz* (oprávněnost k vlastní oprávněnosti) zvrhnout v moderní totalitární režimy (s. 272). Jiným příkladem podnětných úvah může být Reinhardův výklad o tom, jak původně nábožensky založená myšlenka (boží) transcendence mohla přejít v ideu radikální sekularizace (s. 260n.). Určitým problémem těchto Reinhardových úvah však je, že není zcela jasné, kde jsou hranice Evropy, zda je Evropa celkem intelektuálním a kulturním, nebo spíše celkem geografickým (s. 255n.) a tudíž ve svých hranicích i útvarem proměnlivým? Právě tak není jasné, jaký je vztah mezi pojmem „Evropy“ a v jiných kapitolách užívanou kategorií „Západu“ (*Abendland*)? To však souvisí s obecnějším rysem Reinhardových úvah.

Wolfgang Reinhard mnohá z výše uvedených tvrzení učinil na základě v jistém smyslu podprahového, implicitního a zčásti intuitivního uplatňování komparativních metod. Je to nápadné kupříkladu jako při jeho výčtu kulturních rysů, o nichž soudí, že jsou společné celé Evropě, tak při jeho úvahách o kulturně-

dějinném významu hermeneutiky pro Západ. V obou případech je zřejmé, že vyslovené závěry nebylo možno učinit jinak, než se zřetelem k povaze a dějinám mimoevropských kultur. Tato komparace však, to budiž vytčeno jako určitá kritika Reinhardových studií, zůstala v jeho textech pro čtenáře zamlčena. Případné možné objekty srovnávání si musíme sami domyslet nebo je jen vytušit. Jestliže kupříkladu vyjdeme z toho, že způsobilost interpretovat je obecným rysem lidských kultur, pak je zapotřebí říci, čím se *západní* hermeneutika v principu liší od „každodenní hermeneutiky“ mimoevropských kultur? Právě tak by bylo zapotřebí, ukáže-li se, že soustavné propracování hermeneutiky je věcí německé kultury, ne-li dokonce jen německé evangelické kultury, upřesnit kritéria, podle nich lze tuto *německou* hermeneutiku odlišit od zbytku veškeré západní hermeneutiky. A tak by bylo možné pokračovat.

V pojednání o společných kulturních rysech Evropy cituje Reinhard jednu z velkých komparativně založených teorií, totiž úvahy Karla Jasperse o „axiálním věku“. Podle ní došlo paralelně v Číně v rámci konfucionalismu, v Indii v rámci buddhismu, u Židů v rámci prorockých textů a u Řeků v jejich klasickém dramatu a filosofii „několik století před křesťanstvím“ k „objevení“ principu „mravní odpovědnosti každého jednotlivého člověka“, k „objevení“ kategorie „svědomí“, nebo přinejmenším k jejich „účinnému zvěstování“ (s. 268). Tyto principy pak podle Reinharda byly v dějinách Evropy posíleny reformací a došly transformace, rozšíření a rozhodného vyjádření jak v Lockeově principu *Liberty and Property*, tak v moderním evropském smyslu pro rovnoprávnost mužů a žen (s. 268n.). Tzv. „axiální transformace“, k níž podle teorie axiálního věku – přidržíme-li se jí na tomto místě – mělo v oné době dojít, zahrnuje základní restrukturuaci lidského sebesituování se vůči kosmu (kritika kosmogonických a kosmologických mýtů), vůči společnosti (kritika mytologie ve smyslu její historizace) i vůči vlastnímu nitru (jak je právě uvedeno výše).³⁸

Tento zrod kritického způsobu dotazování s sebou nutně nese i určitou míru reflexivity vlastní pozice, z níž jsou kladeny otázky. Řekne-li se pak, že hermeneutika se jako „životní forma Západu“ vyznačuje mj. *reflexivitou*, bylo by zapotřebí explicitně vyjasnit kritéria, jež umožňují tuto západní (včetně židovské, která je pro Reinharda integrální složkou té západní) hermeneutickou reflexivitu odlišit např. od reflexivity Indie či Číny. Bylo by na místě užívat soustavnější,

38 Srov. Johann P. ARNASON, *Historicko-sociologické eseje*, Praha 2010, s. 152–193; TÝŽ, *Max Weber jako klasik civilizační analýzy: komparativní pohledy na souhrn kultury a moci*, Sociológia 44, 2012, s. 548–563.

explicitní kritéria a jasně vymezené objekty srovnání. Už jen proto, že kupříkladu Ernst Cassirer, kterého by bylo možné považovat za jednoho z klasiků filosofické antropologie, hledající funkcionální jednotu lidstva, a na kterého ve výkladu vývoje západní hermeneutiky také odkazuje Reinhart, poukazuje spíše na jednotné prvky židovského, helénského, indického, čínského, ale také kupříkladu egyptského či perského kulturního vývoje (vývoje symbolických forem).³⁹ Tak či onak, Reinhardovy výklady mohou být inspirací k rozšíření v současné době převažujícího stylu historicko-antropologických bádání o *zobecňující a komparativní perspektivě*. V nynějším „českém stylu“ historické antropologie a *New Cultural History*, tak jak je patrný v bádání některých kolegyň a kolegů, totiž, po mém soudu, začala být příliš přeceňována role mikrohistorických či případových studií, aniž by se uznávala potřeba situovat jejich výsledky do širších kulturně-dějinných celků a využívat je k verifikaci či falzifikaci teorií kulturního vývoje.

39 Ernst CASSIRER, *Filosofie symbolických forem II. Mytické myšlení*, Praha 1996, s. 95–297.

RECENZE

Ondřej BERÁNEK – Pavlína CERMANOVÁ – Jakub HRUBÝ (eds.)

Jedno slunce na nebi, jeden vládce na zemi. Legitimita moci ve světě 14. století

Praha, Academia 2017, 823 s., 28 vladářských rodokmenů, 22 map,

249 černobílých i barevných ilustrací, ISBN 978-80-200-2738-2.

Nestává se často, aby kolektiv českých vědců předložil odborné i široké veřejnosti takto monumentální publikaci, sledující jeden cíl – totiž charakterizovat převládající modely legitimizace ústřední vládní moci – v rámci jednoho časového úseku (14. století) v globálních rozměrech. V tomto případě se to však zdařilo a zvláště je třeba ocenit fakt, že k naplnění tohoto cíle se spojila třicítka odborníků z nejrůznějších oblastí: historiků Evropy, ale i znalců disciplín orientalistických i amerikanistických. Lze jen doufat, že tento výzkumný a ediční počin bude znamenat důležitý precedens pro budoucí historická bádání.

Jednotlivé příspěvky se vyznačují stálou strukturou: Po přehledu pramenů následují vlastní historické narativy zakončené závěrečnými shrnujícími pasážemi. Texty doplňují bibliografie a rovněž, což je třeba též hodnotit velmi vysoko, vladářské rodokmeny a mapy zobrazující geografické prostředí pojednávaných témat. „Tvrdý“ obsah map (neměnné rysy geografického prostředí, především horopis a vodopis) poněkud ustupuje před jejich interpretační složkou, tomu se však v publikacích podobného rázu asi nelze vyhnout. Vydavatelé a autoři monografie zvolili rozhodně sdělnou podobu pojednávané látky.

Celkem vzato nepřekvapí obecný výsledek, že vládcové dané epochy se pro legitimizaci své moci uchýlovali vždy k té nejvyšší dostupné společenské instanci, již obvykle představovala nejdůležitější božstva danou společností ctěná. Někdy nás překvapí, jak diametrálně odlišné režimy legitimizují poukazy k téže nadpřirozené autoritě: v křesťanství třeba středověká Říše římská proti italským městským komunám. V některých případech se dokonce objevují snahy o legitimizaci hned několika dostupnými věroučnými systémy (tak konfucianismus, taoismus a buddhismus v Číně dynastie Ming). Tu a tam vyúsťují legitimizační snahy nových panovníků v oživení doktrín dob minulých, jak je tomu u vládců jihoidického Vidžajanagaru, kteří se uchýlili ke staršímu hinduistickému učení mudrce Šankary. Jindy vede snaha o legitimitu společenského řádu dokonce k přesunu moci z rukou laických do institucí sakrálních, jako se to přihodilo v Tibetu. Jen zdánlivě se tu jedná o stálé opakování téhož motivu: v jednotě spoléhání na nadpřirozeno se tu zjevuje nesmírná různost přístupů a uchopování daného tématu stěžejního významu pro legitimitu světských vládců a jejich všeobecné společenské uznání poté, co lidstvo učinilo hořký poznaček, že království boží na zemi vybudovat nelze.

V knize nechybí nic podstatného. Recenzenta jen poněkud překvapilo mlčení, týkající se spisu *Defensor pacis* Marsilia z Padovy. Ten je připomenut pouze stručnou zmínkou

na s. 154. Počátkem 14. století promluvil tento autor velmi důrazně do problematiky vztahů mezi mocí duchovní a mocí světskou.

Připomeňme alespoň jednu z otázek touto publikací otevřených. Legitimita evropských vládců poukazováním na vztah panovníků ke sféře božství nachází předchůdce v dobách minulých: někteří vládcové anglosaské Anglie se tak prokazovali jako potomci staroskandinávského Odina. Dokládá to list s vyobrazením genealogií anglosaských králů, přivázaný kolem roku 1166 ke kronice Šimona z Durhamu. Ten zachycuje rodovou linii od Adama k Odinovi (Adam nahoře a dole Odin obklopený poprsími svých šesti synů), a přes jeho šest synů k anglosaským králům, což potvrzují i jiné rukopisy.¹ V přehledu pramenů ke skandinávským dějinám (s. 128) mohly být připomenuty i runové kameny, zachycující někdy skutečnosti odjinud neznámé, jako je nešťastná výprava velitele Ingvara někdy ve 40. letech 11. století, doložená několika desítkami památníků vztýčených na paměť „padlých v Gardariki“.²

U díla tohoto dosahu a rozměrů se nutně objevují drobné šumy a *lapsi calami*, třebaže se jich zde nachází skutečně pramálo. Na s. 29 čteme, že „Tradicce západokřesťanského císařství trvala od doby Karla Velikého, respektive Oty II. (967–983) z otonské dynastie, jenž se nechal korunovat roku 962“. [Císařskou korunu neobdržel Ota II., nýbrž Ota I. (vládl 936–973). Ota II. pak panoval v letech 973–983 (nikoli 967–983).] Smrt posledního abbásového chalífy v Bagdádu roku 1258 nenastala stětím (zde s. 224); Mongolům se přičilo prolévat královskou krev, a nešťastný vládce byl buď umořen hladem ve své pokladnici, uškrcen či zašit do pytle a rozdupán splašeným dobyt看em. „Kmenový svaz Turků je znám pod různými jmény“ (s. 474, pozn. 22): orchonští Turci jsou pouze východní větví dotyčného lidu, arci významnější; západní větev se nazývala oghuzští Turci.

Protestoval bych proti formulaci „V původní mongolské kočovné společnosti a pravděpodobně i za dynastie Yüan se písemné záznamy vůbec nepoužívaly“ (s. 502). Pod formulaci „několik epigrafických památek“ spadá jistě (zde s. 502) žulová stéla z valu hradiště Chirchirinskoe, oblast Priargunski, Transbaikalien, snad z let 1224–1225 (Sankt-Petěrburg, Ermitáž BM–728), s nápisem: „Když Čingischán podrobil lid Sartagul, zřídil tábor. Tu se shromáždila knížata říše Mongolů u Buqa Sočigai, a při soutěži v lukostřelbě dostřelil Yisüngge [Čingischánův synovec] lukem na 335 alda“ (= 530 m).³ Sotva však totéž platí i o tzv. *paizách*, kovových průvodních listech umožňujícím cestujícím s oficiálními úkoly využití komunikační sítě mongolského impéria a jejich služeb.⁴ Musíme předpokládat

1 Srov. M. KAUFFMAN, *Simeon of Durham – Chronicle from the coming of the Saxons /bound within other historical treatises/*, in: George Zarnecki (ed.), *English Romanesque Art 1066-1200*, London 1984, č. 20, s. 95.

2 Srov. např. E. A. MELNIKOV, *Skandinavskije runičeskije nadpisi. Novyje nachodki i interpretacii*, Moskva 2001, o neblahé výpravě kapitána Ingvara blíže na s. 48–62.

3 Srovnej: *Dschingis Khan und seine Erben. Das Weltreich der Mongolen*, Katalog, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, München 2005, s. 27.

4 Tamtéž, s. 27–28, dvě *paizy*: z depotu ze vsi Njuki na spodním toku řeky Selenge v západní Transbaikalien, Ermitáž, Sankt-Petěrburg BM-1121; náhodný nález z roku 1845 z Minusinsk, Gouvernement Jenisej, Ermitáž, Sankt-Petěrburg BM-1134, text: „Z moci věčných nebes. Budiž posvěceno jméno chánovo! Kdo mu neprokáže čest, bude vinen a země!“

nejen jejich poměrně široký oběh ve správní síti říše, ale též relativně dalekosáhlou gramotnost příslušných úředníků a administrativního personálu.

Jistě jen drobné přehlédnutí představuje údaj o narození proroka islámu Muhameda v 7. století [recte kolem roku 570] v poznámce 73 na s. 572.

Tyto drobné připomínky však nikterak nesnižují vysokou hodnotu recenzovaného díla. Monografie představuje znamenitý počín v oboru historických studií, tím cennější, že přináší moderní vědecké poznatky a interpretace zvláště českojazyčnému čtenářstvu. Jejím tvůrcům náleží proto upřímný a hluboký dík.

Petr Charvát

Karl HÄRTER

Strafrechts- und Kriminalitätsgeschichte der Frühen Neuzeit

(= methodica – Einführungen in die Rechtshistorische Forschung.

Herausgegeben vom Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte, Band 5)

Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg 2018, 204 s., ISBN 978-3-11-037979-3.

Recenzovaná publikace je již pátým svazkem řady metodických úvodů, které od roku 2016 vydává Institut Maxe Plancka pro evropské právní dějiny ve Frankfurtu nad Mohanem (MPIER). Kniha tematicky a časovým záběrem zčásti navazuje i na metodicky a přehledově zaměřené publikace k dějinám kriminality vydané v posledních dvou desetiletích.¹

Karl Härter, vědecký pracovník MPIER a profesor dějin novověku na Technické univerzitě v Darmstadtu, již v předmluvě přesně vymezuje rámec své publikace, když píše, že výzkum dějin kriminality, trestního práva a trestního soudnictví se v posledních desetiletích etabloval jako důležité odvětví historického bádání zásluhou jednak tradičních dějin trestního práva, jednak nově zformovaného historického bádání o kriminalitě (*Historische Kriminalitätsforschung*).

Publikace sestává ze tří hlavních textových částí a osmi kapitol. V první části (1. a 2. kap.) podává Härter přehled výsledků dosavadního bádání, rozděleného na bádání o dějinách trestního práva a historické bádání o kriminalitě.

Härter v první kapitole ukazuje, že nejvýznamnějšími sférami zájmu historiků raně novověkého trestního práva bylo v posledních desetiletích zkoumání práva procesního (zvláště inkvizičního procesu), trestněprávní vědy a fungování trestní justice. Za přelomové v německém bádání o dějinách trestního práva a soudnictví oprávněně označuje publikace, jež vzešly na přelomu tisíciletí z rozsáhlého výzkumného projektu „Entstehung des öffentlichen Strafrechts“. Neméně důležitý je pro právněhistorické bádání výzkum raně

1 Zvl. Gerd SCHWERHOFF, *Aktenkundig und gerichtsmothorisch. Einführung in die Historische Kriminalitätsforschung* (= Historische Einführungen, Band 3), Tübingen 1999 (srov. též mou recenzi ve sborníku *Minulostí západočeského kraje* 40, 2005, s. 407–411); TÝŽ, *Historische Kriminalitätsforschung*, Frankfurt am Main – New York 2011 (srov. též mou recenzi *Pražském sborníku historickém* 42, 2013, s. 437–441).

novověkého policejního zákonodárství v Evropě, který od poloviny 90. let běží na MPIER pod vedením Michaela Stolleise a K. Härtera.

Poté se autor pokusil přehledně utřídit výsledky dosavadního historického bádání o kriminalitě. Postupně tak probírá základní přehledové práce a nejvýznamnější studie k dějinám čarodějnických procesů, lupičských band a poprav. Zvláště si všímá prací k dějinám městské trestní justice, které jsou v Německu (relativně) méně četné. Daleko početnější jsou případové studie k dějinám justice v jednotlivých říšských teritoriích a také studie zabývající se trestněprávní agendou nižších soudů. Autor se dotýká i dalších významných oblastí zájmu dosavadního historického bádání o kriminalitě, jakými jsou tresty a jejich účel, prezentace zločinu a zločinců v dobových médiích či formy násilí. Härter zároveň ukazuje na ty oblasti bádání, v nichž se dějiny trestního práva a historické bádání o kriminalitě v posledních letech výrazně sblížily, jako je třeba problematika relevance trestněprávních norem, reakce dobové trestněprávní vědy na aktuální kriminalitu či institucionální rámec postihu kriminality.

Ve druhé kapitole autor vymezuje či definuje některé pojmy podstatné pro dějiny kriminality, trestního práva a trestního soudnictví v raném novověku. Oblast svého zájmu přitom omezuje na Říšskóněmeckou říši (*das Heilige Römischer Reich deutscher Nation*). Poukazuje přitom též na její charakteristická specifika (zvl. rozdrobenost práva a jurisdikce a zároveň snaha o překonání tohoto stavu recepcí římského práva, resp. vytvořením „obecného práva“ / *ius commune*). Ukazuje, že v Říšskóněmecké říši se ona rozdrobenost projevovala nejen v teritoriální rovině, ale též různými odvětvími soudnictví s odlišným personálním záběrem a s rozličnými kompetencemi.

O raném novověku se na základě výzkumu trestního práva a trestněprávní vědy v Německu tradičně píše jako o „epoše obecného práva“. Tato epocha začíná na sklonku 15. století rozšířenou recepcí římského práva a končí osvěcenskými kodifikacemi z přelomu 18. a 19. století. Významné mezníky této epochy představuje vydání *Hrdelního řádu císaře Karla V. (Carolina, 1532)* a dílo saského právníka Benedicta Carpzova *Practica nova* (1635). V dané souvislosti Härter upozorňuje také na specifický význam obou „přechodných období“, tedy jak fáze od pozdního středověku do 16. století, tak i tzv. „sedlové doby“ (*Sattelzeit, 1750–1850*). Ukazuje, že některé typy kriminality, které se staly charakteristickými pro 16. století (lupičství, záškodnické zhářství, čarodějnictví), měly své kořeny již v pozdním středověku. Některé jiné typy trestné činnosti (prostituce, smilstvo, cizoložství, blasfemie) posunula do popředí až německá reformace.

Kriminalitu Härter definuje jako „souhrn způsobů jednání, resp. porušení norem (pravidel chování), které jsou společností definovány jako (trestně)právně zvláště škodlivé a trestné“, tj. zločiny (*crimina*), resp. trestné činy (s. 33–34). Trestněprávní normy jsou konstruovány různým způsobem a z tohoto hlediska představuje sama kriminalita dobově podmíněný společenský konstrukt. Autor v této souvislosti ukazuje, jak se měnilo pojetí zločinu a kriminality v evropském (trestně)právním a politickém myšlení a jak s tímto dobově proměnlivým pojetím nakládala justiční a policejní praxe.

Jedním ze stěžejních konceptů, který Härter přebírá a rozvíjí, je tzv. multinormativita. Uvedený pojem zformuloval německý právní historik, profesor evropských ústavních

a právních dějin na univerzitě ve Vídni Miloš Vec, jenž multinormativitu definoval jako diskurs rozličných aktérů s různými zájmy, který umožňoval flexibilní vypořádávání se s kriminalitou a řešení konfliktů, z ní plynoucích. Dalším poměrně novým konceptem je v Härterově práci *infrajustice*. Pod tímto pojmem chápe autor v duchu nejnovějšího bádání rozsáhlou sféru mimosoudního urovnávání konfliktů a sporů, „společenskou praxi řešení konfliktů“ (s. 51–52). *Infrajustice* tvořila podle uvedeného konceptu přechodnou zónu mezi státní (veřejnou) justicí a neformální seberegulací.

Druhá část práce (3. až 6. kapitola) je věnována pramenům a metodám bádání. Ve třetí kapitole se Härter pokusil o základní klasifikaci pramenů ke studiu dějin kriminality, trestního práva a soudnictví v raném novověku. Čtvrtou kapitolu autor věnoval trestněprávním normám (obsaženým zejména v hrdelních řádech a policejních předpisech) a trestněprávní vědě, tedy pramenům tradičně pojatých dějin trestního práva. Podává tu základní přehled hlavních skutečností, jichž je třeba si prioritně všimát při analýze raně novověkých normativních pramenů trestního práva. Možnosti tohoto analytického přístupu Härter vzápětí ilustruje rozbořem *Caroliny*. Co se týče raně novověkého policejního a pořádkového zákonodárství, poukazuje na mnohovazkové *Repertorium der Polizeyordnungen der Frühen Neuzeit*, které vydává společně s M. Stolleisem na MPIER. Toto repertorium svým záběrem již přesáhlo hranice Říšskonečmecké říše a zachytilo v dosavadních dvanácti svazcích také policejní předpisy z Dánska, Švédska a švýcarských kantonů Bern a Curych. Härter na příkladech demonstruje některé možnosti využití repertoria a poukazuje na konkrétní fakta, která lze detailně zkoumat právě na základě policejních předpisů.

Stejným způsobem charakterizuje autor také informační hodnotu a možnosti vytěžení dalšího typu pramenů: dobové trestněprávní literatury. Zde pro epochu raného novověku vyzdvihuje zejména význam populárních právních příruček, trestněprávních komentářů určených pro soudní praxi, dogmatických děl, právnických dizertací a sbírek právních výroků a naučení (konsilií) vydaných vyššími soudními instancemi a právníckými fakultami. V závěru čtvrté kapitoly autor předkládá výčet hlavních témat a oblastí současného bádání o dějinách trestního práva v Říšskonečmecké říši (s. 92).

V rozsáhlé páté kapitole se Härter zabývá skupinou pramenů, vzešlých z raně novověké soudní a trestněprávní praxe. V daném případě se z velké části jedná o netištěný materiál v podobě různých typů knih a aktového materiálu vzešlého z činnosti soudů i dalších institucí. Härterův přehled zde ukazuje, že zpřístupňování tohoto typu raně novověkých pramenů stojí v jazykově německém bádání (v relativním i absolutním srovnání s českým bádáním o dějinách kriminality a trestního soudnictví) v podstatě na samém začátku. Pro tento typ pramenů jsou nadto i v Německu typické velké ztráty zejména aktového materiálu. V současné době jsou tak z pramenů, reflektujících trestněprávní praxi, zpřístupňovány buď písemnosti centrálních justičních institucí, či písemnosti k některým typům kriminality (zvl. čarodějnictví). Moderních edicí soudních knih trestněprávního obsahu ze sklonku středověku a z raného novověku je k dispozici z celé německé jazykové oblasti až omračující minimum (s. 105). Zvláště v tomto srovnání vynikne editorské úsilí českých a moravských archivářů a historiků při zpřístupňování pramenů k dějinám kriminálního soudnictví v českých zemích v posledním bezmála půlstoletí. Ještě výraznější

deficit existuje v jazykově německém bádání ve zpřístupňování aktového materiálu z činnosti kriminálních soudů: Zpřístupnění vyšetřovacího spisu z mohučského procesu s lupičskou bandou Johannese Bücklera zvaného Schinderhannes z počátku 19. století či edice rozsáhlého soudního spisu z procesu s Janem Jiřím Graselem u Kriminálního soudu ve Vídni (1815–1818)² představují v tomto ohledu naprosto ojedinělé výjimky.

V souvislosti s výzkumem výslechových protokolů upozorňuje Härter na důležitou, přesto však mnohými historiky přehlíženou skutečnost, že totiž primárním cílem výslechu za použití tortury bylo vynucení přiznání vyslychané osoby jako plného důkazu, a teprve sekundárním pak získání informací o případných spolupachatelích či dalších spáchaných trestných činech. Autor poukazuje i na některá další specifika výslechových protokolů, jež jsou podstatná pro interpretaci tohoto typu (nepochybně významného a polyvalentního) pramene.

Značně rozšířený typ pramene ke studiu raně novověké trestněprávní praxe představují v německé jazykové oblasti právní výroky a naučení a jejich tištěné sbírky. Härter poukazuje na to, že tištěné sbírky byly prozatím badateli využity převážně ke studiu praxe ve sféře soukromého práva. Poněkud příznivější je situace s využitím písemností vzešlých trestněprávní nálezové a konzultační praxe německých právnických fakult.

V souvislosti s prameny ke studiu infrajstice (zvl. suppliky a žádosti o milost) upozorňuje autor na některá úskalí jejich interpretace, která vyplývají z jejich specifické funkce či z velkého počtu zúčastněných osob a hodnostářů. Härter nicméně chápe suppliky a žádosti o milost jako produkt „komplexního interakčního a komunikačního procesu“, a odmítá tedy jejich pojetí jako pouhého vyprávění fiktivních příběhů (*Fiction in Archives*), s nímž vystoupila na základě francouzského materiálu proslulá americká historička Natalie Zemon Davis (s. 125n.). Härter nicméně připouští, že suppliky a milosti mohou být interpretovány z hlediska zjištěné diference mezi ustanoveními trestněprávních norem a trestní praxí různě: jednou jako vzdání se příslušné sankce, jako využití justice, jako infrajstice či jako projev sociální kontroly a společenského ukázněvání, jindy jako výraz postátnění, profesionalizace či sekularizace justice.

Zvláštní oddíl Härter oprávněně věnoval písemným pramenům, které vzešly ze správních (administrativní) činnosti justičních institucí. Mezi takovéto prameny patří např. účty, účetní knihy, kancelářské či registraturní pomůcky. Tyto prameny přinášejí mj. cenné informace o nákladech spojených s výkonem různých typů trestů a o platech a příjmech justičních zřízeneců, tj. v neposlední řadě též katů.

V šesté kapitole si autor všímá odrazu kriminality v raně novověkých tištěných médiích, přičemž opět ukazuje hlavní možnosti využití tohoto typu pramenů. Raně novověká tištěná média zabývající se zločinem a trestem dělí na pragmaticko-praktická a populární.

Třetí část publikace přináší dvě kapitoly, věnované problémům a perspektivám bádání o dějinách kriminality, trestního práva a trestního soudnictví (7. a 8. kap.). V sedmé kapitole Härter konkrétně vymezuje a poté podrobně probírá aktuální problémy

2 Winfried PLATZGUMMER – Christian ZOLLES (eds.), *J. G. Grasel vor Gericht. Die Verhörprotokolle des Wiener Kriminalgerichts und des Kriegsgerichts in Wien* (= Schriftenreihe des Waldviertler Heimatsbundes, Band 53), Horn – Waidhofen an der Thaya ²2013 (viz též mou recenzi v Pražském sborníku historickém 43, 2015, s. 407–410).

a předměty kontroverzí, které lze zaznamenat nejen mezi badateli na poli dějin trestního práva na straně jedné a historického bádání o kriminalitě na straně druhé. Jedná se za prvé o problém vztahu trestněprávních norem a od nich odlišné justiční praxe. Druhý problém představuje teze o úbytku násilných a přibývání majetkových deliktů během raného novověku. Třetí významnou oblastí kontroverzí jsou otázky spojené s fungováním trestního soudnictví. Čtvrtý vymezený problém představuje otázka proměn a kontinuity trestního práva a kriminality v průběhu raně novověké epochy.

Härter se velmi detailně zabývá především kardinální otázkou vztahu trestního práva a trestněprávní praxe. Odmítá obě extrémní pozice, tj. jak pozici starších dějin trestního práva, které do značné míry stavěly na rovně, resp. ztotožňovaly právní normy a praxi, tak i názor některých zástupců historického bádání o kriminalitě, kteří příkládají trestnímu právu spíše jen symbolickou funkci. Zároveň s tím upozorňuje, že základní konsens, k němuž dospělo novější bádání, že totiž existují rozdíly a odchylky mezi právními normami a praxí, bude třeba prohloubit dalším rozpracováním některých již naznačených konceptů.

V osmé kapitole probírá Härter perspektivy budoucího bádání. Ty spatřuje zejména ve výzkumu hospodářské trestné činnosti a postihu náboženské heterodoxie a ve studiu kulturní diverzity ve vztahu ke kriminalitě. Za podstatný pokládá do budoucna také výzkum politické kriminality (v širším slova smyslu) a rovněž problematiku přeshraniční kriminality.

Poslední, čtvrtý oddíl recenzovaného díla tvoří rozsáhlý výběrový přehled tištěných pramenů, pramenných edicí a literatury (s. 175–201). Publikaci uzavírá jmenný rejstřík.

Význam recenzované publikace lze docenit jen stěží: Härterovo dílo jako celek představuje přelomový publikační počín na poli výzkumu dějin trestního práva, soudnictví a kriminality, a to zdaleka nikoli jen v raném novověku. Härterova práce (přes svůj limitovaný rozsah) poprvé přináší skutečně propracované, dostatečně abstrahované, věcně i argumentačně kompaktní spojení právněhistorického bádání o dějinách trestního práva a historického bádání o kriminalitě v jeden souvislý celek. Není náhodou, že autorem takovéto práce je vystudovaný historik s právnickým vzděláním a zároveň badatel, který sice spojil většinu svého vědeckého života s největším evropským právněhistorickým institutem, ale zároveň je univerzitním profesorem historie. Domnívám, že jen málokterý současný evropský badatel je tak výrazným ztělesněním interdisciplinariry mezi historickou a právní vědou jako právě autor recenzované publikace. Navíc interdisciplinariry, v níž nelze postřehnout sebemenší kvalitativní rozdíl v uchopení obou společenskovedních sfér, na jejichž pomezí se autor pohybuje.

Nelze zpochybnit, že velký krok ke zmíněnému spojení učinil již počátkem tohoto desetiletí G. Schwerhoff, a že Härter tedy měl na čem stavět. Na druhé straně je nesporné, že toto, mnou osobně po desetiletí toužebně očekávané spojení obou směrů bádání plně uskutečnil teprve nyní Karl Härter.

Petr Kreuz

Elke SCHLENKRICH

*Gevatter Tod. Pestzeiten im 17. und 18. Jahrhundert
im sächsisch-schlesisch-böhmischen Vergleich*

(= Quellen und Forschungen zur sächsischen Geschichte, Bd. 36)

Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2013, 491 s., ISBN 978-3-515-10620-7.

Mor patří od doby svého prvního tažení Evropou k tematickým stálícím v pracích laiků, lékařů i historiků. V raném novověku se stal dokonce nejčastějším námětem odborných lékařských pojednání. Morová problematika tohoto období se však stále ještě netečí u historiků takové pozornosti, jakou věnují středověkým epidemiím. Mezeru se pokusila vyplnit Elke Schlenkrich svou prací o „kmotřičce smrti“, již navázala na studie, věnované sociálně historické problematice raněnovověkého moru v Sasku.¹ Na základě srovnání sasko-slezsko-českého archivního materiálu osvětlila široké spektrum témat. Vedle otázek demografických, hospodářských či sociálních dopadů nemoci se zaměřila na méně obvyklé problémy. V centru její pozornosti stály tři velké morové epidemie, které řádily na evropském kontinentu na počátku 17. století, v jeho 80. letech a na počátku století následujícího. Informací o průběhu těchto pohrom autorka využila ke srovnání postupů příprav, obrany i boje s černou smrtí a doplnila je zprávami o řadě méně významných, endemicky probíhajících morových nákaz.

Kniha je rozdělena do jedenácti oddílů, členěných dále na samostatné kapitoly, každá z nich je opatřena vlastním úvodem a shrnutím. V úvodu autorka nastínila teritoriální rozsah svého bádání, dosavadní stav výzkumu, teoretická a metodologická východiska (s. 11–38). Dvě závěrečné pasáže přinášejí celkové shrnutí a edici vybraných pramenů (s. 382–422). Autorka v jednotlivých kapitolách věnovala pozornost statistickému zpracování míry úmrtnosti v postižených regionech, jejím sezónním výkyvům, rozdílům v úmrtnosti podle pohlaví či sociálního postavení. Tyto základní, nezbytné údaje doprovodila deseti přehlednými tabulkami, jedenácti grafy a doplnila detailnějším, méně tradičním způsobem: V jedné z podkapitol například seznámila čtenáře s životními osudy několika dráždanských a lengfeldských rodin v době moru, s časovou posloupností a průběhem onemocnění jejich členů i služebnictva (s. 54–58). Další podkapitoly byly věnovány morové úmrtnosti v rámci topografického rozvržení tří saských měst nebo následným snahám o vyrovnání ztrát na obyvatelstvu po skončení epidemie (s. 63–69).

Ve třetím oddílu knihy se autorka zabývala ekonomickými a sociálními dopady morových epidemií (s. 71–116). Zde se čtenář seznámí s chodem hospodářství a obchodu v dobách moru, jeho dopady na pivovarnictví, obchod s dobytkem, nebo restrikcemi prodeje kůží, plátna, peří nebo vlny, které byly považovány za morové přenašeče. Obchod s vínem se stal samostatným tématem kapitoly s odůvodněním, že v horním Sasku šlo o velmi důležitou, dobře dokumentovanou obchodní položku. Zvláštní kapitola byla věnována vlivu epidemií na konání trhů a regionálních „jarmarků“ se zvláštním přihlédnutím k trhům

1 Autorka je pracovnící historické komise saské akademie věd v Lipsku. Mezi její nejvýznamnější publikace patří *Von Leuten auf dem Sterbestrob. Sozialgeschichte obersächsischer Lazarette in der frühen Neuzeit*, Beucha 2002.

v saských městech, obzvláště Lipsku. Za pozornost stojí kapitola věnovaná obchodním restrikcím, zaměřeným na židovskou populaci.

Čtvrtý oddíl, označený souhrnně jako „opatření pro odvrácení a potírání moru“, zastřešuje řadu podkapitol, jejichž středobodem jsou zemské a městské morové řády, porovnání jejich pojetí v různých městech, oblastech i čase, prosazování hygienických pokynů a ustanovení ze strany městských rad i státu a přirozeně přestupky proti nim (s. 117–174). To je doplněno materiálem, který se týká pasových kontrol, karantén, zajištění hranic zemských i městských, zřizování speciálních „morových“ úřadů, zásahů v oblasti hygieny města i soukromých domů, restrikce židů či žebráků a chudiny.

Nejkratším oddílem je pátý, věnovaný zvláštním morovým zaměstnancům, jejich sociálnímu původu, životním podmínkám, jejich opovrhované práci a popisu vnějších tlaků, které je přinutily tuto práci přijmout (s. 175–211). Tento oddíl by byl smysluplnější jako součást následujícího šestého (s. 214–269), věnovaného průběhu všedního dne personálu v morových lazaretech, mezi něž kromě lékařů patřili především nižší postavení (a hůře placení) barbíři či chirurgové, lékárníci, dodavatelé nebo pradelny. Zcela nepostradatelnou skupinou byli samozřejmě duchovní, jejichž činnosti a postojům je věnován osmý oddíl knihy (s. 325–352). Přínosné jsou podkapitoly, zabývající se statisticky početností a hmotným zajištěním lazaretů, jejich materiálním vybavením, zásobováním nebo počty ošetřovatelů v jednotlivých městech. Autorka zpracovala i doklady o hůře postihnutelných stránkách všedního dne: nahlížení na lazarety ze strany nemocných i zdravých občanů, vnímání pacientů i personálu jejich současníky i sebou samými.

Sedmý oddíl je zaměřen na průběh všedního dne v morem stížených městech (s. 270–324). Autorka své poznatky rozdělila do kapitol věnovaných organizaci města v době krize, úmyslnému porušování pravidel, otázkám zásobování obyvatelstva potravinami a dřevem, problémům s vojenskými kordony, s pohřby, rozdělováním pomoci od okolních nezasažených měst apod. Neopomněla ani otázky individuálního prožívání takového „všedního dne“, pocitům strachu a zármutku při onemocnění či ztrátě blízkých osob. Obdobná témata jsou meritem i v posledním oddílu, avšak týkají se morem zasaženého venkova. Publikace je završena úctyhodným seznamem archivních pramenů (s. 423–444), imponujícím seznamem sekundární literatury především německé provenience a jmenným rejstříkem, který je rozdělen na historické osobnosti před rokem 1800 a pozdější badatele. Vše zakončuje rejstřík zeměpisných názvů a seznam pramenů a literatury k saským dějinám.

Je nábíledni, že práce takového rozsahu a záběru nemůže nemít slabá místa.² Kromě metodologické nekonceptnosti lze knize vytknout jistou přebujelost poznámkového aparátu, který zabírá nezdídká až tři čtvrtiny strany. Pod čarou se tak zbytečně ocitlo velké množství skutečně originálních informací a „mikropříběhů“, které představují základ „Alltagsgeschichte“ a jeden z největších přínosů pro poznání životní reality tehdejšího člověka. Hlavní text často pouze shrnuje, nebo jen nepatrně rozvíjí historické skutečnosti, které jsou dobře známé v souvislosti s epidemiemi moru i dalších nemocí:

2 Na některé nedostatky již upozornil v internetově recenzi Fritz Dross: <http://www.sehepunkte.de/2016/04/28733.html> (9. 6. 2018). Zde zájemce nalezne i přehled německých prací s tématem moru.

strach obyvatelstva, aktivitu úřadů chrlících množství nařízení, přestupky proti zákazům a příkazům, potíže s nalezením zaměstnanců do morových lazaretů apod.

Pokud na tuto práci pohlédneme „českýma očima“, stane se jejím předním nedostatkem disproporce v množství srovnávaného materiálu. Je pochopitelné, že autorka využila svých předchozích prací a opřela se o materiál ze saských archivů. Pokud však čtenář bude předpokládat, že srovnání sasko-slezsko-české situace bude obsahovat alespoň padesát procent údajů z posledních dvou jmenovaných oblastí, zklame se. V seznamu pramenů je pár stran signatur archiválií, které autorka prostudovala v Praze, ve Státním a Univerzitním archivu ve Vratislavi a archivech dalších slezských měst. Naprostá většina pramenů pochází však z archivů v Drážďanech a Lipsku, které jsou doplněny informacemi z několika saských měst, např. Míšně, Freibergu, Saské Kamenice. Zprávy o situaci v českých zemích a Slezsku tvoří jen zanedbatelný doplněk. Např. samostatná kapitola, popisující morem způsobené potíže pro obchod vínem se věnuje pouze Sasku, tato problematika ve Slezsku a našich zemích byla vyřízena třemi větami.

Autorka si byla vědoma této nesrovnalosti a opakovaně ji v textu vysvětlovala. Odvolávala se při tom hlavně na odlišný stupeň zpracovanosti archivního materiálu slezských i českých archivů, na nižší počet speciálních studií, zabývajících se morovými epidemiemi i na absenci komplexnějšího zpracování dané tematiky. Bohužel je jí nutno dát v těchto bodech za pravdu. Zájem o dějiny raně novověkých epidemií (nejen) moru sice stoupá, jak dokazují například práce Karla Černého nebo Filipa Hrbka,³ morová tematika však přesto patří mezi desiderata. Autorka z dílčích studií českých historiků využila pouze několik; ze starších se opírala o práci Elišky Čáňové, z novějších o studie Lenky Matušíkové.⁴ Kupodivu zcela jí unikl příspěvek Ludmily Fialové o moru v Praze, který byl publikován společně se studií L. Matušíkové.⁵ Proč autorka po zjištění nedostatků a hiátů v naší i slezské produkci nepřizpůsobila metodologicky přístup k celému pojetí, případně proč nezvolila výstižnější název své práce, se můžeme jen dohadovat.

Přes výše zmíněné nedostatky a několik drobných nepřesností⁶ je možno práci Elke Schlenkirch pochválit. Badatelům připomněla spisek lékaře lazaretu v Košířích P. R. Redlicha⁷ a především upozornila na nevyužitě prameny z drážďanského archivu: depeše licenciáta

3 Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1740. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014; Filip HRBEK, *Mudrování při žejdlíčkách – morové traktáty lékařů, prelátů a humanistů v před-bělohorské době*, rigorózní práce FF UJEP, 2014.

4 Eliška ČÁŇOVÁ, *Mor v Čechách v roce 1680*, Sborník archivních prací XXXI, 1981, č. 2, s. 269–339; Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Návrh infekčního řádu pro Čechy při ohrožení morem v roce 1680*, Sborník prací k sedmdesátým narozeninám Dr. Karla Beránka, Praha 1996, s. 84–93, TÁŽ, *Mor v Čechách roku 1680*, Documenta Pragensia XVI, Praha 1998, s. 235–240.

5 Ludmila FIALOVÁ, *Epidemie zaznamenané v matrikách u sv. Jindřicha na Novém Městě pražském v první polovině 17. století*, Documenta Pragensia XVI, Praha 1998, s. 227–234.

6 Myšleno je například příliš důvěřivé citování tzv. „pacientů nula“ (blíže k tématu Karel ČERNÝ, *The Concept of „Patient 0“ in Early Modern Medical Writings about Plague*, in: Karel Černý – Sonja Horn (eds.), *Plague between Prague and Vienna*, Praha 2018, s. 73–109), nebo nepřesné informace o léčbě, založené na humorální teorii.

7 Paul Rochus REDLICH, *Spiegel der Prägerischen Elends...*, Prag 1681.

medicíny Laurentia Theila, který byl roku 1679 vyslán saským panovníkem do Prahy jako agent s úkolem nasbírat informace o počínající epidemii moru a získat místní protimorové receptury (s. 134). Jedna z Theilových zpráv je uveřejněna v závěru knihy (s. 401–402); Theil kromě detailních zpráv o nakažených a mrtvých zmiňuje i situaci v pražských lazaretech. Tyto depeše zřejmě nebyly autorkou vytěženy beze zbytku, takže se nabízí cenný zdroj podkladů pro další studie.

Jak již bylo naznačeno, čtyřicetistránková příloha s edicí vybraných pramenů je vzorem preciznosti a představuje zásadní přínos publikace. Zveřejněné zprávy a soukromé dopisy umožňují přiblížit situaci a duševní stav pisatelů v době velkého utrpení a zároveň nabízejí vítanou možnost porovnat originální materiál s výsledky obdobného výzkumu z dalších regionů nebo období. *Gevatter Tod* je jedinečným zdrojem informací i inspirace pro badatele, kteří se budou zabývat tímto tématem, ať už z pohledu sociologie, medicíny nebo dějin všedního dne raného novověku. Pokud čtenář propojí dílo Elke Schlenkrich, opřené o archivní výzkum a německy psanou sekundární literaturu, s nedávno publikovanou prací Karla Černého, kde jsou na základě lékařských spisů stejného období zpracovány teorie přenosu a léčby moru (s početnou anglicky psanou sekundární literaturou), získá výborný přehled o soudobém stavu bádání o moru a takřka komplexní obraz života i boje s touto děšivou nemocí v 17. a 18. století.

Bohdana Divišová

Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Alena BOČKOVÁ – Magdaléna JACKOVÁ –
Martin BAŽIL – Eva PAUEROVÁ – Jan ZDICHYNEC – Zdeněk ŽALUD (eds.)

Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách

(= *Theatrum neolatinum. Latinské divadlo v českých zemích*; sv. I.)

Praha, Academia 2015, 645 s., ISBN 978-80-200-2515-9.

Publikace je prvním svazkem nové ediční řady „*Theatrum neolatinum. Latinské divadlo v českých zemích*“, kterou vydává kolektiv historiků, klasických filologů a teatrologů. Mezi jmény editorů, autorů úvodních studií, komentářů a překladů nacházíme badatele a zejména badatelky, kteří se tématu jezuitských her a obecně řádového školství i dějinám Tovaryšstva věnují dlouhodobě. Kniha je psána fundovaně, s velkou znalostí tematiky a materiálu, jehož je opravdu velké množství, jak autoři uvádějí v editorialech: Tento „naprosto výjimečný pramenný korpus“ (s. 7) je tvořen dramatickými díly převážně běžné školské produkce bez větších uměleckých ambicí.

Čtenář musí tuto premisu přijmout, neboť očekávání velkého uměleckého zážitku při četbě dramatu zůstane pravděpodobně nenaplněno (do jaké míry je to ovlivněno i zvolenou formou prozaického překladu, by bylo tématem spíše pro časopis filologický). Nej kvalitnější díla domácí jezuitské dramatické tvorby (v souvislosti s nepomucenským kultem jde zejména o dramata Karla Kolčavy a Bernarda Panagla), která editoři označují termínem „vzorové hry“ (s. 36nn.), byla v edici záměrně ponechána stranou, neboť byla již ve své době vydána tiskem. Otázkou však zůstává, zda nenapít editorské a překladatelské síly i tímto směrem, vzhdyť nakonec edice starých tisků jsou též pořizovány a synopse her, jež byly také vydány tiskem, byly do publikace zařazeny.

První svazek edice, která si pod vedením Kateřiny Bobkové-Valentové, Aleny Bočkové a Magdalény Jackové klade za cíl přinášet vybrané, dosud nevydané texty jezuitských školních her, ale také další raně novověké latinské dramatické texty školské domácí proveniencí, se zaměřuje na hry a synopse, vztahující se k osobnosti sv. Jana Nepomuckého. Ten je dle autorů nejhodnotněji zastoupeným světcem na jezuitském jevišti (s. 9). Zde by se možná bývalo hodilo uvést pro srovnání několik statistických údajů – když je sv. Jan prvním, kdo je druhým, třetím...? Pro některé evropské regiony takovéto statistiky, resp. seznamy existují a jsou velmi užitečné už jen z hlediska zkoumání světeckého kultu.

Obsáhlá publikace je logicky a přehledně členěna. Nejprve je čtenář uveden do tematiky několika studiemi, které se týkají jezuitského školství a školského divadla, osobnosti Jana Nepomuckého a světcova kultu, včetně pojednání o kanonizaci světce a s ní spojených oslavách. Zde se autoři snaží o stručnost, která byla vzhledem k rozsahu editovaných textů na místě. Mohli jen důkladněji vysvětlit periodizaci školského divadla na území české provincie (s. 14–16). Podle čeho je dělí na čtyři až pět etap? Proč je jednu etapu možno rozdělit na dvě a vytvořit tak etapu pátou? Opírá se toto členění o starší klasifikaci, nebo je dílem autorů?

Za zjednodušující považují též tvrzení, že hlavním účelem školských her bylo „předvést, jakých studijních pokroků žáci dosáhli“ (s. 9). Pokrok ve vzdělání (a zde šlo hlavně o dovednosti jazykové a rétorické) lze přece demonstrovat i jinými, podstatně jednoduššími způsoby než právě divadlem. Cílem jezuitského školského divadla byl nejen divák (jistě možný hodnotitel pokroku ve vzdělání, ale hlavně adresát hodnotového systému, který divadlo zprostředkovávalo), ale též sám herec. Ten se měl ztotožnit s postavou, kterou reprezentoval a prožívat pocity, které prožívá ve hře ona. Tato herecká pedagogická metoda sloužila ke komplexnímu poznání skutečnosti. Toto poznání (např. pravd víry či morálních zásad) pak ve studentech utkvělo hlouběji a trvaleji než při pouhém racionálním zpracování textu.¹ Nakonec celý název jedné, v předkládané publikaci zařazené, hry *Divus Joannes Nepomucensis* má již v názvu uveden svůj nejhlubší smysl a základní cíl, totiž „mládeži k horlivému napodobení“ (s. 203).

Jádem publikace je druhý oddíl, členěný na tři části. První obsahuje podrobnou ediční poznámku shrnující zásady, jimiž se editoři řídili při vydávání rukopisů her a tištěných synopsí, a dále poznámku k českému překladu. Co se edičních zásad týče, jsou stanoveny velmi detailně, neboť budou použity pro celou ediční řadu, jak to prozrazuje již její druhý svazek,² který se na první v tomto směru odvolává. Věřím také, že budou vítanou pomůckou dalším editorům, neboť jednotná pravidla pro vydávání novověkých latinských textů vydaná některou odbornou autoritou (např. Akademií věd ČR) zatím nemáme.

Kapitoly II. 2 (s. 72 až 463) přinášejí latinské texty her a jejich překlad do češtiny jako zrcadlový text. Hry vznikly v souvislosti se silícím kultem sv. Jana Nepomuckého, některé již před svatořečením, jiné v době svatořečení a na oslavu této události. Další byly uvedeny o něco později při jiné příležitosti (např. otevření gymnaziální auly v Uherském

1 Srov. Zdeněk HOŘÍNEK, *Duchovní dimenze divadla aneb Vertikální přesahy*, Praha 2004, s. 32.

2 Magdalena JACKOVÁ (ed.), *Nejmilejší Pallas. Hry určené gramatikálním třídám jezuitských gymnázií*, Praha 2016.

Hradišti po rekonstrukci roku 1732) a jsou jakýmsi dozvukem nepomucenských oslav a enormního oživení Janova kultu. Jde o šest her pěti jezuitských autorů,³ jejichž stručné životopisné medailony přináší oddíl III. Snad až na Joanna Rirenschopffa, rektora několika kolejí, novicmistra a univerzitního učitele, nejde o jména, která by byla známa čtenářům, kteří se detailně nevěnují dějinám Tovaryšstva. Hry vznikly převážně ve 20. a 30. letech 18. století pro potřeby jezuitských kolejí na Novém Městě pražském a v Uherském Hradišti.

Do publikace jsou zařazeny též edice a překlady čtrnácti synopsí jezuitských her s nepomucenskou tematikou, vydaných tiskem. Tři jsou editovány přímo před kusem, k němuž se vztahují, jedenáct samostatně v kap. II. 3. Těchto jedenáct textů se vztahuje ke hrám vzniklým v první polovině 18. století v Praze, Klatovech, Litoměřicích a Opoli. Latinský text her je opatřen textově-kritickými poznámkami, český překlad je provázen věcnými vysvětlivkami. Každý z textů je uveden předmlouvou, zahrnující informace o vzniku a dochování hry, jejím obsahu, úrovni jazyka a stylu.

Orientaci v rozsáhlém souboru textů usnadňují rejstříky, seznamy a slovníček antických jmen. Ten dle autorů přináší spíše jména neznámá. Otázkou zůstává jejich výběr (např. Aeneas i Odysseus patří asi k těm nejznámějším, a přesto je zde nalezneme). Funkčnost tohoto seznamu je tedy problematická. Zde bych se klonil spíše k principu buď vše, nebo nic, protože v některých případech bude muset čtenář tak jako tak sáhnout po nějaké příručce mytologie.

Dalším přehledem je seznam citací užitých v editovaných textech. Jde o citace z antických, patristických a středověkých autorů a pochopitelně o citáty biblické. Všechny biblické citáty jsou v českém jazyce jednotně uváděny dle Ekumenického překladu bible. Z českých překladů použitých antických, patristických a středověkých děl uvádějí překladatelé her pouze užití překladu Horatiových básní⁴ (s. 628n.), což bez uvedení důvodů vypadá jako nedůslednost. Proč byly ostatní české překlady pomínuty?

Seznam literatury je přehledem toho zásadního a nejnovějšího, co bylo sepsáno o jezuitském dramatu a školství (pomineme-li několik titulů o Janu Nepomuckém a Tovaryšstvu obecně). Velmi dobře poslouží jako aktuální přehled bibliografie k jezuitskému divadlu.

Přestože je téma zpracováno velmi pečlivě a publikace vykazuje vysokou odbornou úroveň, obsahuje text některé nepřesnosti či formulace, které vyvolávají otázky či potřebu upřesnění. Autoři na s. 16 píší o asi dvou tisících synopsí, dochovaných pro českou provincii ze sledovaného období. Lze vůbec v tuto chvíli stanovit celkový počet dochovaných synopsí? Autoři jistě mají evidenci o jejich drtivé většině, ale jde o veškeré synopse? Nemůže se část synopsí, spjatá s divadelní produkcí asi třiceti gymnázií, vedených jezuitů ve 20. a 30. letech (s. 10) nacházet i mimo prozkoumané fondy (mimo vlastní jezuitské fondy, dokonce i mimo archivy)? Např. pro Hradec Králové je několik synopsí uchováno ve Východočeském muzeu, nikoli v archivu, a podobně tomu může být i jinde. Opatrnější bych byl též ve formulacích typu: „jediný dochovaný rukopis“. Leckdy dochází k nečekaným nálezům na místech, kde by to badatel nepředpokládal. V případě jezuitských písemností, které byly

3 Autorem dvou z nich je Antonius Machek (*Angelus ad aras; Vindex duliae*).

4 Quintus Flaccus HORATIUS, *Vavřín a réva*, Praha 1972.

často při rušení řádu rozchváčeny,⁵ se můžeme dočkat mnohého překvapení. Např. u hry *Vox clamantis* nemají autoři zřejmě k dispozici autograf, jak sami konstatují (s. 143), a nedá se zcela vyloučit, že někde existuje a jen zůstává neobjeven. Proto se též domnívám, že lze zatím těžko vytvářet konečné statistiky o nejčastějším světeckém motivu ve hrách, jak o tom byla řeč výše.

V části pojednávající o oslavách kanonizace sv. Jana Nepomuckého se píše o nepřeborném množství často nedochovaných příležitostných tisků, přičemž v poznámce pod čarou je odkazováno na konvoluty textů dochovaných (s. 29). Odkud tedy vyvozují autoři hypotézu o velkém množství nedochovaných textů? Další domněnka, vyjádřená v textu, ale nepodpořená argumentem, zní, že ve hře *Vindex duliae* vystřídal autora v přepisu hry podprůměrný žák, kterému tato činnost byla uložena za trest (s. 66). Je otázkou, zda by někdo takovito úkol svěřil právě špatnému studentovi.

Autoři uvádějí, že o jevištní podobě představení nemáme mnoho konkrétních informací; scénické poznámky v textech her nejsou časté. Z podchycených textů spíše vyvozují použití některých rekvizit (s. 20). Komplexnosti zpracování by přispěl pokus zjistit údaje o inscenování hry z jiných pramenů než z vlastního textu: zmínky o výpravě, kvalitě provedení, hudbě, vypůjčování šatů a šperků coby kostýmů od měšťanů apod. by se mohly vyskytovat např. v narativních pramenech i mimo jezuitskou provenienci.

V ediční poznámce autoři stanovují pravidla, jimiž se řídí při vydání českých textů a v českém překladu – včetně pravidel o přepisu řeckých slov, zejména vlastních jmen (s. 63.) O užívání forem biblických jmen v češtině zde explicitně zmínka není. Nejhojnějším biblickým jménem v celém textu je vedle jména Ježíše Krista jméno jeho matky. Přimlouval bych se za uvádění tohoto jména v nominativu a vokativu ve formě „Maria“, jak to užívají české biblické překlady (i ekumenický, který si autoři stanovili za normativní), většina teologické literatury a jak je to běžné i v liturgických textech, nikoli „Marie“, jak užívají autoři recenzované publikace (např. na s. 57, 245 pozn. 61).

Některé pasáže jsou v textu duplicitní. Např. v kapitole 1. 3. 2. *Dosud nevydané hry a synopse*, jsme také seznamováni s obsahem her, přičemž obsah každé hry je podrobně vylíčen v úvodu k edici a v překladu každého kusu.

Nepřesné a sporné je označovat apoštola Petra za prvního papeže (s. 487, pozn. 3). Nebiblické a teologicky nepřesné je pak hovořit o Petrovi jako o hlavě církve (a ještě přitom odkazovat na biblický text; s. 491). Za hlavu církve je v Novém zákoně výlučně a v teologické tradici většinou označován Kristus.⁶

5 Např. při rušení koleje v Hradci Králové jsme historikem Františkem Švendou informováni o tom, že zatímco se venku před budovou vybavení koleje (včetně písemnosti) oficiálně pod cenou prodávalo, vzadu se tajně kradlo (František de Paula ŠVENDA, *Čtvrtý Hliněný Obraz Historie Království Českého, a Paměť Města Králové Hradce nad Labem*, Rozdíl III, Hradec Králové 1814, s. 125).

6 Srov. např. „[...] ať ve všem dorůstáme v Krista. On je hlava.“ Ef 4,15; „[...] on (tj. Kristus) jest hlavou těla – totiž církve.“ Ko 1,18; dále srov. Ko 2,19; Ef 5,23.

Bylo by pochopitelně možné diskutovat o řadě výrazů, které byly užity při překladu her.⁷ Za věcnou chybu lze považovat překlad spojení „formula ministrandi“ jako „pravidla pro ministrování“ (s. 83). Nejedná se o pravidla, která by se měl mladý hoch naučit, ale jde o formulace (formulky, texty) modliteb a odpovědí pronášených ministranty (zástupně za lid) při bohoslužbách, při udílení svátostí apod. v reakci na modlitby či výzvy kněze. (Tyto texty nalezneme v řadě liturgických příruček, které obsahují v titulu či podtitulu termín „formula ministrandi“).⁸ Proto je ve hře *Anděl u oltáře* též zdůrazněno jako důkaz Janovy mimořádné zbožnosti, že sotva začal mluvit, naučil se tyto texty (nikoli jen pokyny, pro jejichž zvládnutí není ostatně třeba umět mluvit), tedy, že liturgické modlitby a mešní odpovědi patřily mezi světcova první slova. Tolik několik drobných poznámek k překladu, který již opustíme vzhledem k tomu, že tato recenze nevzniká pro časopis filologický.

Jak již bylo zmíněno, je recenzovaná publikace prvním svazkem nové ediční řady „Theatrum neolatinum. Latinské divadlo v českých zemích“. V podstatě současné vydání druhého svazku pod názvem *Nejmilejší Pallas. Hry určené gramatikálními třídám jezuitských gymnázií* je příslibem dalšího bádání a zveřejňování textů, studií a komentářů v oblasti raně novověkého latinského bohemikálního dramatu (nejen jezuitského, které zde bude pochopitelně dominantní), jak o tom autoři hovoří v textu (s. 7–8). Publikace *Sv. Jan Nepomucký na jezuitských školních scénách* je dle slov autorů určena teatrologům, historikům, bohemistům či klasickým filologům, ale i „širšímu publiku“ (s. 8). Dovolují si na závěr vyjádřit naději, že tento ediční a badatelský záměr, za nímž stojí velké nadšení a nasazení a za jeho prvním svazkem obrovský kus pečlivé práce historické i filologické, bude dlouhodobě udržitelný, přinese řadu dosud nevydaných textů a fundovaných studií k nim, ale hlavně že si najde své čtenáře, což bude možná úkol z nejtěžších, a že řady onoho publika budou co nejšířší, podobně jak tomu bylo u jezuitského divadla.

Petr Polehla

7 Např. pro „gemisco“, přeložené ve hře *Angelus ad aras* jako „povzdechnout si“, což se mi zdá být příliš slabý výraz, bych spíše považoval za vhodnější užít slova nařkat, bédovat či lkát, jak to známe z textů o lkaní v tomto „slzavém údolí“, čemuž situace dané scény odpovídá (s. 84–85, v. 16). Následující verš hovoří v českém překladu o nehodné hřivně, což dle mého soudu neodpovídá významu latinského textu „talenta haud digna“. Nehledě na to, že hřivna (dar) může být jen stěžejí nehodná, spíše je nehodný ten, kdo ji dostává, a hřivna je tedy nezasloužená, vyznívá celý verš v překladu nelogicky až nesmyslně: „Však hřivnu nehodnou / dává prosebníkovi, / kdo Bohu mocnému předkládá / bezbožnou mysl“. Význam originálu je dle mého spíše ten, že Bůh dává (nezaslouženě) někomu nehodnému dary (hřivny), zatímco (spojka *dum* není v překladu vůbec zohledněná) onen obdarovaný dává Bohu jen nepozornou mysl. Takto antiteticky ostatně vyznívají i okolní verše.

8 Nakonec samotné slovo „formulář“ znamená v liturgii soubor textů pro danou příležitost.

Christopher HOGWOOD

Georg Friedrich Händel

Praha, Vyšehrad 2015, 376 s., obrazová příloha, ISBN 978-80-7429-474-7.

Český překlad biografie Georga Friedricha Händela, jedné z nejvýraznějších osobností barokní hudby, je již čtvrtým svazkem volné řady nakladatelství Vyšehrad, která je věnována osobnostem slavných hudebních skladatelů. Její autor Christopher Hogwood, který zemřel před několika lety, byl jako výtečný hudebník a muzikolog pro toto dílo člověkem jak povoláním, tak i dostatečně informovaným. Kniha vznikla v roce 1984, roku 2007 ovšem vyšlo revidované vydání, jež bylo doplněno o aktuální doslov. Právě tato verze sloužila jako předloha pro překlad, jehož autorkou je Vlasta Hesounová.

Strukturou dílo chronologicky sleduje Händelův život. Úvodní kapitola „Halle a Hamburg 1685–1706“ je věnována jeho dětství a mládí. Z důvodu chybějících pramenů Hogwood text prokládá častými citacemi z knihy Johna Mainwaringa *Memoirs of the Life of the Late George Frederic Händel* (1760), s níž se ovšem zároveň snaží také kriticky vyrovnat. Čtenář se zde podrobně seznamuje s prostředím, kde hudební skladatel vyrůstal, a to včetně příběhu o vystoupení malého chlapce v kapli vévodského zámku ve Weissenfelsu. Po něm si zdejší vévoda a milovník hudby Johann Adolf I. ze Sachsen-Weissenfelsu přál, aby otec nechal chlapce vzdělávat v hudbě. Učitele Händel nalezl v osobě Friedricha Wilhelma Zachowa, varhaníka v městském kostele Panny Marie v Halle an der Saale (s. 24–25). Podle otcova přání se však musel zapsat také ke studiu práv na universitě, jichž ovšem zanedlouho zanechal. Ve stejné době se stal rovněž varhaníkem v rodném Halle, což bylo jeho jediné řádné zaměstnání, které ve svém životě přijal. Dále Hogwood pojednává o Händelově působení v Hamburku, kam se vydal kvůli slavné operní scéně. Spolu s tím se čtenář seznamuje s typickými prvky hudby zdejšího operního ředitele Reinharda Keisera, které (podobně jako dříve tvorba Zachowa) významně ovlivnily Händelovu kompoziční techniku.

V kapitole „Italské roky 1706–1710“ autor upozorňuje na skutečnost, že Händel se tu jako rodilý luterán pohyboval v ryze katolickém prostředí, ale navzdory různým tlakům, jimž byl vystaven, si evangelickou víru uchoval až do konce života (s. 40). Významný prostor je věnován Händelovu pobytu u dvora prince Francesca Marii Ruspoliho, pro něhož zkomponoval rovněž oratorium *La Resurrezione* (*Vzkříšení*), nejslavnější dílo z italského období. Na straně 44 není v překladu jednotná terminologie hudebních nástrojů, a tak zatímco na jednom místě je uvedena „1 basová viola“, o něco níže se již jedná o sólovou violu da gamba – pro čtenáře mimo obor nemusí být zřejmé, že se jedná o jeden a týž nástroj, neboť v té době se v hudebním provozu používal již pouze jediný typ violy da gamba, francouzsky zvaný *basse de viole*. V Itálii si Händel získal věhlas jako operní skladatel a vzbudil zájem některých evropských dvorů. Nakonec se rozhodl přijmout nabídku hannoverského kurfiřta Jiřího (s. 53), v jehož službách však i přes skutečně velkorysé podmínky příliš nepobyl. Jeho zájem totiž vzbudila jediná evropská metropole, kde dosud neexistovala scéna italské opery.

Anglická metropole Londýn (či přesněji Britské ostrovy) se stala Händelovým působištěm na celý zbytek jeho života. Hogwood i nadále podrobně sleduje životní zvraty skladatelovy kariéry, jak jsem ukázal na příkladu prvních dvou kapitol, a text rovněž nadále

„koření“ úryvky z různých dobových pramenů. Trvalým a velmi cenným přínosem knihy je vyvrácení celé řady dodnes tradovaných mýtů kolem Händelovy osobnosti a jeho děl, které jsou nezřídka dosud živé. Přínosné jsou rovněž podrobnosti o jeho podnikatelských aktivitách, které sahaly od samotné kompozice děl, přes produkci divadelních a hudebních představení, až po vytvoření vlastní půjčovny a opisovačské knihovny.

Blíže se však musím zastavit u šesté kapitoly „Händel a další generace“, jež je věnována osudům díla po skladatelově smrti. Rozsáhlý text nabízí kupříkladu možnost nahlédnout do tradice velkých händelovských festivalů, které se významnou měrou podílely na pokračování Händelovy slávy, v některých případech hraničící až s kultem osobnosti. Informace jsou zasazovány do kontextu tehdejšího hudebního života a provozu. Díky tomu můžeme sledovat proměnu provozovacího aparátu, který při některých příležitostech nabýval skutečně gigantických rozměrů. To nutně muselo mít vliv na změnu výsledné podoby skladeb, jak také Hogwood správně podotýká. Dále se podrobně zastavuje též u problematiky Händelových hudebních výpůjček, jejichž kritika se ve velké intenzitě objevila v roce 1906 (s. 282).

Na stranách 295–296 pak analyzuje nesprávnou provozovací praxi, která zcela dominovala až do počátku druhé poloviny 20. století, a upozorňuje na milníky, jež znamenaly obrat a návrat k respektu vůči původní provozovací praxi barokní hudby. Pozoruhodné jsou zejména snahy o „arizaci“ Händelových kompozic v nacistickém Německu (s. 290–291). V souvislosti s provozovací praxí je třeba podotknout, že sám Hogwood se jako hudebník a dirigent významně podílel na napravování obrazu Händelových děl, neboť se specializoval na tzv. historicky poučenou interpretaci staré hudby. Bohužel pro českého čtenáře zde nejsou ani formou editor-ských poznámek uvedeny žádné informace o recepci Händelovy hudby u nás. Ty sice nejsou nijak přehnaně bohaté, přesto bych zde v nějaké formě třeba i jen malého dodatku očekával alespoň jméno hudbymilovného hraběte Jindřicha Viléma Haugwitze (1770–1842), jenž byl velkým ctitelem Händelovy hudby a ve své knihovně na zámku v Náměšti nad Oslavou shromáždil kolekci 57 skladeb tohoto skladatele. Doslov knihy je především snahou o aktualizaci poslední kapitoly o novější informace a o shrnutí významných událostí kolem Händelovy tvorby v letech 1985 až 2007. Dílo uzavírá chronologický přehled událostí, výběrová bibliografie a rejstříky.

Z dosavadních titulů této ediční řady nakladatelství Vyšehrad se Hogwoodova kniha vymyká tím, že jde primárně o popularizačně zaměřenou publikaci. Text je zpracován čtivou a pro čtenáře přístupnou formou, ovšem také bez odkazových poznámek na konkrétní prameny. To je škoda zejména v případě četných citací z dobových dokumentů, jimiž autor text obohacuje a které tedy uživatel může v originálech hledat nezřídka velmi nesnadno. Výtečným doplňkem textu jsou oproti tomu početné obrazové přílohy, které dobře pomáhají ilustrovat popisované děje.

U českého překladu Händelovy monografie je třeba ocenit, že úroveň redakčního zpracování je po zkušenostech s předcházejícím titulem *Antonio Vivaldi*¹ od Michaela Talbota jednoznačně vyšší.² Kniha obsahuje znatelně menší množství chyb a přibližuje se

1 Michael TALBOT, *Antonio Vivaldi*, Praha 2014.

2 K hodnocení českého překladu knihy Michaela Talbota *Antonio Vivaldi* viz např. recenze Tomislava Volka v časopise *Opus musicum* 46, 2014, č. 3, s. 93–98; nebo také recenze Lukáše M. Vytlačila v časopise *Hudební věda* 52, 2015, č. 3–4, s. 399–401.

ke kvalitě, jíž se vyznačovaly první dva svazky řady profilů hudebních skladatelů. I tak však lze narazit na určité nedostatky v číslování poznámek (viz např. překlep v číslování odkazu na poznámku pod čarou na s. 56), v rejstříku (např. jméno „William Smitha – Howarda Smithera“ je odkazováno na s. 342, ale ve skutečnosti se nalézá již o stranu dříve), či chybný odkaz na stranu 80, který bude zřejmě neohlídaným reliktem z původní anglické předlohy. Větší záhadu představují textové vsuvky, jež jsou vkládány do hlavního textu, do kterého však až na výjimečné případy tematicky nezapadají.

Ani český překlad publikace, který je dílem Vlasty Hesounové, není zcela prost různých chyb. Vedle drobností, jako je kupříkladu užití počestěného překladu slova „kontinuo“ (např. s. 109 či 121), se jedná o významově nepřilíš srozumitelné formulace jako třeba na s. 59, kde stojí, že forma *arie da capo* „poskytovala potřebný rámec zpěvákovým schopnostem extempore zdobení“. Podobně stylisticky neohlídanou vazbou je věta „Mezi nejlepší hudební čísla oratoria je nikoli triumfální úvod prvního dějství...“ (s. 219). Při pozorných jazykových korekturách by se jistě takovýmto typům nedokonalostí dalo vyhnout. Z odborného hlediska jsou závažnější faktografické nedostatky překladu, jichž však naštěstí není mnoho. Již výše jsem zmínil nejednotný překlad *violy da gamba*. Typově podobným případem je vysvětlivka: „...a příležitostně flétny [*traversi* – čili příčné, nebo zobcové?]“. Označení *flauto traverso* znamená vždy výslovně příčnou flétnu, zatímco pro flétnu zobcovou se v té době užívalo prostě *flauto*, případně *flauto dolce* nebo *flauto diritto*. Na straně 307 dole zase nacházíme v kontextu významově téměř nesrozumitelný termín „Händelova dramata (a to jak opery, tak oratoria) se prosadila na CD i u *vervní* francouzské školy...“, jehož zamýšlený obsah mi zůstává utajen. Na téže straně jen o pár řádků níž je cembalistka a umělecká vedoucí souboru *Le Concert d'Astrée* designována jako muž. Některé velmi specifické termíny zůstávají zcela bez překladu, který není navržen ani v případné překladatelské poznámce (např. *temps perd* na s. 225). Tyto příklady poukazují na podobný problém jako v případě *vivaldiovské* monografie, kterým je absence důkladnější muzikologické revize překládaného textu. Odbornou muzikologickou revizi překladu Hogwoodovy monografie prováděl hudební pedagog a muzikolog Radek Menoušek,³ který byl nakladatelstvím požádán zřejmě z důvodu členství v České Händelově společnosti.

Navzdory uvedeným výhradám publikace jistě dobře splní svůj hlavní účel, kterým je kvalitní popularizace života a díla Georga Friedricha Händela, neboť samotný Hogwoodův text má své naprosto neoddiskutovatelné kvality. Při vědomí blížícího se vydání českého překladu životopisu hudebního skladatele Jana Dismase Zelenky od australské muzikoložky Janice B. Stockigt v témže nakladatelství však doufám, že této knize (dokončované v době redakčních příprav této recenze) je věnována pečlivější a odbornější pozornost, jako tomu bylo v případě prvních dvou monografií o Johannu Sebastianu Bachovi a Antonínu Dvořákoví.

Lukáš M. Vytlačil

3 Vedle samotné knihy tuto informaci na čestném místě uvádí také Menouškův profil na webovém portálu *Muzikus.cz*, viz <http://www.muzikus.cz/muzikontakt/menousek-radek-phdr-mgr-dis/> (19. 3. 2018). Z odborných prací Radka Menouška jsou jinak známy pouze práce ryze popularizačního charakteru.

Barthold Heinrich Brockes-Werke

Ed. Jürgen Rathje.

Göttingen, Wallstein Verlag 2012-2016, svazky

I (2012, 780 s., ISBN 978-3-8353-0982-1),

II/1 a II/2 (2013, 1050 s., ISBN 978-3-8353-1192-3),

III (2014, 792 s., ISBN 978-3-8353-1512-9) a

IV (2016, 950 s., ISBN 978-3-8353-1779-6).

K mimořádným, dlouho chybějícím a záslužným výkonům na poli zpřístupňování odkazů velkých osobností kulturních dějin osmnáctého století v německém prostředí patří nová a vůbec první souborná edice (*Werke*) díla hamburského básníka, učenca a politicky angažovaného činitele Bartholda Heinricha Brockese (1680-1747), kterou v roce 2012 zahájilo göttingenské nakladatelství Wallstein. Do roku 2016 v ní vyšlo pět objemných, reprezentativně vypravených svazků a na podzim 2018 následuje předposlední svazek (sedmý a osmý díl) hlavního Brockesova opusu, jež edice nově v úplnosti přináší, tj. monumentálního díla *Irdisches Vergnügen in Gott* („Pozemské potěšení v Bohu“), jež původně vyšlo v devíti svazcích (o celkem více než 5 600 stranách) v letech 1721-1748. Toto dílo, jehož výjimečným rozsahem (největším, jakého německé básnické dílo v osmnáctém století dosáhlo) stejně jako invenčním výrazem se Brockes nesmazatelně zapsal do dějin německé literatury a stal jedním z předních básníků německého osvícenství, bylo už v polovině 18. století (a s postupem vývoje skrze „bouři a vzdor“ stále více) spíše známo než důkladně a účastně čteno. Nesporně to byl právě mimořádný rozsah (a náboženský formát), co dílu a Brockesovi samotnému zajistilo místo spíše v přehledu dějin literatury než živém čtenářském zájmu a myšlení. Ve druhé polovině dvacátého století vyšly dva výběry z „Pozemského potěšení v Bohu“ v nakladatelství Reclam, z nichž teprve ten druhý (1999, který vydal Hans-Georg Kemper, zatímco první připravil roku 1963 Adalbert Elschenbroich) představoval opravdu reprezentativně pořízený a vyložený, komentovaný výběr.¹

Roku 1970 vyšla v bernském nakladatelství Herbert Lang první novodobá – desetisvazková – reedice, faksimile původního hamburského vydání „Pozemského potěšení v Bohu“, totiž v případě prvních čtyř svazků různých podob původního vydání: S drobnými obměnami zejména první svazky cyklu vyšly v Hamburgu opakovaně, v letech 1739-1746 pak vyšla nová edice dosavadních sedmi dílů v Tübingen. Osmý svazek „Pozemského potěšení“ vyšel krátce před Brockesovou smrtí v roce 1746 (zemřel v lednu 1747), devátý až posmrtně

1 Dále stojí za zmínku výběry Georg GUNTERMANN (ed.), *Die Welt im Licht. Aus den Werken des Ratsherren B. H. Brockes*, Hamburg 1982, a Eckart KLESSMANN (ed.), *Barthold Heinrich Brockes (1680-1747): Gedichte*, Hamburg 1994. Kleßmann také publikoval monografii o Brockesovi v rámci edice „Hamburger Köpfe“ nakladatelství Ellert & Richter: Eckart KLESSMANN, *Barthold Heinrich Brockes*, Hamburg 2003. V roce 1965 také vyšla reedice výběru z Brockesova „Pozemského potěšení v Bohu“, jež roku 1738 „se svolením autora“ publikoval jiný významný hamburský básník Friedrich von Hagedorn: *Auszug der vornehmsten Gedichte aus dem Irdischen Vergnügen in Gott*, Stuttgart 1965.

(1748). Roku 1800 vydal Johann Joachim Eschenburg pětisvazkovou edici Brockesových „Děl“ (*Werke*), v 19. století pak následovalo ještě Johannem Martinem Lappenbergerem zpracované vydání Brockesovy v rukopisech dochované autobiografie (*Selbstbiographie des Senators Barthold Heinrich Brockes*) v „Časopise Spolku pro hamburské dějiny“ (*Zeitschrift des Vereins für Hamburgische Geschichte*) roku 1847 (s. 167-229).

Brockes ovšem nebyl „jen“ autorem „Pozemského potěšení“, nýbrž též dalších básnických i prozaických děl a několika důležitých překladů. V neposlední řadě byl také veřejně činným mužem (nakonec hamburským senátorem) progresivního myslitelského a občanského profilu, jenž se významně angažoval ve společensky a kulturně emancipativních projektech hamburské inteligence své doby (sám spoluutvářen mj. vlivem slavných klasických filologů a všestranných učenců J. A. Fabricia a jeho zetě H. S. Reimara), jako byla *Deutsch-übende Gesellschaft zur Pflege der deutschen Sprache und Literatur* (existovala v letech 1715-1717). Na ni od roku 1724 navázala *Patriotische Gesellschaft*, resp. jí v letech 1724-1726 vydávaný moralistický týdeník *Der Patriot*.

Je vynikající zasluhou vydavatele edice Jürgena Rathjeho, že kromě „Pozemského potěšení“ zpřístupnil i Brockesova další díla: totiž zatím v prvním svazku, po něm následují svazky obsahující „Pozemské potěšení“, a tak lze jen doufat, že v budoucnu znovu vyjdou i zbývající Brockesovy překlady. K těm patří zejména překlad „Eseje o člověku“ Alexandera Popea (1688-1744, *An Essay on Man*) a „Ročních dob“ Jamese Thomsona (1700-1748, *The Seasons*), ale také částí Miltonova „Ztraceného ráje“ (*Miltons Verlorenes Paradies*) či *Voltaire's Lob-Gedicht auf Ihro Majestät Friedrich den Dritten, König in Preußen*.²

Součástí třetího dílu „Pozemského potěšení“, již přináší i nová Rathjeho edice, byl Brockesův překlad „Zásad světové moudrosti“ z pera Charlese Genesta (*Principes de Philosophie, ou preuves naturelles de l'existence de Dieu et de l'immortalité de l'ame*, Paříž, 1716), díla, v němž se jeho autor pokusil básnickou (a tak podle jeho mínění přístupnější) formou představit Descartovy „Principy filosofie“ (*Principia Philosophiae*, Amsterdam 1644). Brockes také přeložil do němčiny rozsáhlou, posmrtně vydanou báseň Giovanniho Battisty Marina (1569-1625) o Herodesově zabíjení dětí *Le Strage degli innocenti* (*Der Bethlehemitische Kinder-Mord*, 1715).

Rathjeho edice přináší reprezentativně komentované souborné vydání, obohacené též řadou reprodukcí, vyznačujících se podobnou pečlivostí a kvalitou jako celý soubor. Jde o faksimile jednak titulních stran původních tisků, jednak četných ilustrací k bajkám. Představuje základ pro možnost (a *potřebu*) nového vyrovnání se s dílem a působením Brockese nikoliv jako jednotlivé osobnosti, nýbrž spíše jako představitele progresivní duchovní tendence, která razila cestu osvícenství. Dělo se tak specifickou cestu severoněmeckého (zejména hamburského) osvícenství, jež proti lutherské ortodoxii přineslo nový přístup k člověku a jeho poznávacímu i praktickému vztahování se ke světu (přírodě). Byl to přístup založený na pozitivitě přírody jako Stvoření, Božího díla, jež se vyznačuje účelovostí jednotlivých formací a procesů, *řádem*, a *krásou*, k jejichž vnímání (systematicky teoretickému i básnickému pojmání) a činné reprezentaci je člověk uschopněn a povolán. (Druhé se stává fun-

2 Chyba v originálním tisku, jde samozřejmě o Friedricha II.

damentem jeho dějinné aktivity, zbavené u Brockese dogmatických predispozic světskou či duchovní mocí.) Jádrem Brockesova díla je přitom estetický rozměr přírody (Stvoření) a vztahování k němu, rozměr krásy a jí působeného (včetně *smyslového*) *potěšení*, jehož komplementární ozvěnou je básnění člověka. Umělecká tvorba je tak bytostně ukotvena jako re-representativní, potencionaná prožitkem, a zároveň zavázaná k reprezentaci v něm zakoušené, tj. člověka přesahující (a tak též *pouze tvořivě* uchopovatelné) harmonie. Právě opěvováním Božího díla, opěvováním obráceným ke světu, ne mimo něj či pouze do nitra (jako o *Stvořiteli* a ve vlastnostech, jež mu náležejí v tomto smyslu, také máme o Bohu jedině *pojem* podle brockesovského – a reimarovského – racionalismu), se podle Brockese nejvlastněji projevuje zbožnost. Jako základní rys racionality, tedy „rozumu“ Božího (stvořitelského) působení, jímž se poměřuje i počínání člověka, přitom nově vystupuje *milost, láska*.

Optimistický, chvalozpěvný charakter Brockesovy poezie zakládá její poněkud harmonizující povahu, na druhou stranu je spojen s *inovativností* jeho přístupů v oblasti náboženství stejně jako poezie: Brockes zprostředkovává protestantskou duchovnost osvěcensky, racionálně sebevědomému konceptu individuality a přírody včetně citových nároků prvé a vědeckých nároků vůči druhé. Spojuje náboženskou a přírodní lyriku, otevírá zbožnosti cestu k citovému a tvůrčímu projevu individuality ohlašující se éry „Empfindsamkeit“, a zároveň vsazuje prožívajícího a básnického jedince (*jehož* stanovisko je *východiskem* přitom *apologetického* díla) do rámce hodnotových a reálných ontologických syntéz. Brockes ve svých „fyzikálních a morálních básních“, jak zní podtitul jeho básnického cyklu, představuje odvrát od ortodoxie „pouhé víry“, natož „pouhého Písma“, k univerzalizmu, v němž „poučnou“, Boha (arci nikoli identickým, bezprostředním, nýbrž hluboce strukturovaným, zprostředkovatelským způsobem) zjevuje „kniha“ vši přírody a s jejím „rozumem“ (řádem) „komunikuje“ zase „přirozený“ rozum člověka. Milost nestojí v kontrastu, nýbrž v souladu s přírodou/přirozeností, totiž s jejím metafyzickým celkem, resp. hlubinným určením, jež ji také disponuje jako inteligibilní a tak i poznatelnou. Rozsáhlá a složitá problematika osvěcenská „sebekritiky“ křesťanství (protestantismu) na půdě racionalistického, zejména fyzikoteologicky orientovaného myšlení, představuje velice významný (v českém prostředí v patřičně diferencované podobě jen nedostatečně zhodnocený) okruh duchovních dějin nejen první poloviny 18. století, nýbrž vývoje náboženství a myšlení (a v dalším kroku společenské praxe) na cestě k vrcholně osvěcenské proměně.³

Martin Bojda

3 Autor této recenze k Brockesově příspěvku v konfrontaci s uvedenou novou edicí dokončuje monografii, která naváže na jeho předchozí výklad k problematice utváření osvěcenské racionality v jejím střetnutí s ortodoxním konceptem zjeveného náboženství (s těžištěm v severoněmeckém okruhu) v knize: Martin BOJDA, *Theodicea přirozenosti: Lessing, Reimarus, Goeze*, Praha 2017; tam srov. i nyní dále k Brockesovi a těmto kontextům.

Vojtěch SZAJKÓ

Železnice, pošta a telegraf rakouské armády v letech 1848-1914

Praha, EPOCHA 2017, 368 s., ISBN 978-80-7557-085-7.

Téma, které zvolil Vojtěch Szajkó, historikové v některých zemích již zpracovali. V českém prostředí taková práce přinášející nové poznatky a nové pohledy dosud chyběla, a proto je třeba ji přivítat. V předmluvě autor nastiňuje význam 19. století pro změny ve vedení válek v oblasti strategie, taktiky, techniky, komunikačních prostředků, myšlení velitelů a velení a výcviku vojáků. Vymezuje práci teritoriálně (zejména Předlitavsko s důrazem na české země), časově, upřesňuje metodologický přístup – jde hlavně cestou tzv. nových vojenských dějin. Jsou tu uvedeny hlavní archivy, s jejichž fondy autor pracoval, nejdůležitější použité literatury česká i zahraniční a autoři, kteří se dotkli dané tematiky. Zde je prokázán velmi dobrý přehled o zdrojích.

Kniha je členěna v zásadě chronologicky. Autor se snaží vše doprovodit výkladem politických a hospodářských, případně technických a vědeckých souvislostí. V popředí zde logicky stojí vývoj železniční dopravy v habsburské monarchii, v přiměřeném rozsahu je vylíčen vznik všech nejdůležitějších tratí, pozornost je věnována účasti soukromníků a státu na výstavbě železniční sítě s několika změnami přístupu k této otázce ze strany státu. V každé kapitole je přidělen odpovídající prostor také dalším dvěma prvkům, o nichž má kniha vypovídat, totiž poště a telegrafu. Vše je vždy rozebráno z technického hlediska a s ohledem na přínos významných osobností, které se podílely na vývoji. Nejsou pomíjeny ani společné prvky, protože železnice, pošta a telegraf se v dané době rozvíjely skutečně ruku v ruce.

Autor zaznamenává, že o železnici začala velmi brzy projevovat zájem armáda. Uvědomovala si - i když to nebyly vždy názory nejvyššího velení – její strategický význam. Není divu, protože železnice už kolem poloviny 19. století prokazovala jasné výhody v konkurenci s dalšími druhy dopravy (silniční, lodní). Szajkó cituje významné vojenské teoretiky i praktické válečníky – Clausewitze, Jominioho, arcivévodu Karla Habsburského, maršála Radeckého. Odkazuje též na hlasy z Bavorska, Saska a na diskuse ve vojenských periodikách.

Revoluční léta 1848-1849 přinesla řadu podnětů k dalšímu sblížení armády a železnice. Autor zaznamenává změny ve vojenské správě a nárůst vojenských transportů v souvislosti s revolučními událostmi. Je třeba ocenit, že se v textu podařilo úspěšně propojit výklad o civilním a vojenském využití železnice a telegrafu a že obecnější výklad je vhodně dokládán určitými příklady přepravy vojenských jednotek a také dobovými obrázky dopravních cest, technických prostředků i významných osobností, o nichž je řeč. Právě na základě zkušeností z bouřlivých let se stát rozhodl legislativně si pojistit upřednostnění dopravy vojsk po železnici v případě potřeby, a to včetně finančního zvýhodnění. Autor správně zdůrazňuje, že doprava po železnici byla pro vojsko nejen rychlejší, ale také finančně výhodná, protože se ušetřilo za opotřebovanou výstroj, za noclehy a za stravování vojáků na dlouhých pochodech.

Další úsek se zabývá rokem 1850, kdy hrozila válka Rakouska s Pruskem. Ke střetnutí sice tehdy nedošlo, ale získané zkušenosti byly v pozdějších letech brány v úvahu jak při využívání železnice armádou, tak při plánování rozvoje železniční sítě. Následující období

neoabsolutismu bývalo tradičně hodnoceno záporně, až v novější době historikové nacházejí i jeho světlé stránky. Szajkó oceňuje tehdejší promyšlenou hospodářskou politiku, která „umožňovala velkolepou výstavbu nových železničních tratí a dokončení rozestavěných“. Tíživý stav státní pokladny ale erár nutil k odprodeji státních drah, budovaných od roku 1841. Proto se mluví o tzv. druhé éře soukromých drah, která začala v roce 1858.

Do rakouské železniční dopravy vstupoval v 50. letech 19. století i zahraniční kapitál, zejména francouzský. Také v této souvislosti je v textu rozebírána spolupráce vojenských a civilních úřadů: Doprava vojska v době hrozby války či v jejím průběhu svým rozsahem civilní dopravu nutně narušovala a omezovala. V roce 1851 byl vydán nový železniční přepravní řád, který v případě potřeby zaručoval přednost pro armádu. Ta začala v 50. letech využívat železnici i pro služební cesty důstojníků a pro stěhování (ve srovnání s přípřeží to bylo levnější), ve větší míře také pro přepravu rekrutů, pro něž byly vypravovány zvláštní vlaky. K roku 1853 se datují počátky c. k. polní telegrafie, již autor v textu nadále věnuje přiměřenou pozornost, stejně jako vývoji pošty.

Italská kampaň v roce 1859 přinesla Rakousku porážku. Autor upozorňuje na její dopravní souvislosti, srovnává železniční síť v rakouských severoitalských državách s železnicí piemontskou a francouzskou a rychlost přepravy vojenských transportů, jež byla zejména na francouzské straně vyšší. Rakouské potíže vznikaly mj. kvůli soukromým společnostem, jejichž spolupráce s armádou pokulhávala a působila průtahy. Rakouská armádní logistika měla v dané době ještě řadu nedostatků, chyběly například jednotné předpisy. Objevovaly se ale i nové prvky, mimo jiné přeprava raněných vlakem, utvářela se koncepce lazaretního vlaku.

Nejkritičtějším rokem pro rakouskou armádu ve sledovaném období byl nepochybně rok 1866. Je mu proto v knize věnován patřičný prostor. Železnice byla do dění zapojována stále více, mimo jiné za účelem evakuace civilního obyvatelstva, při ústupu docházelo i k destrukcím tratí, aby byl nepřítel zpomalen. Mírová jednání se pak týkala také budoucí výstavby tratí a jejich užívání. Autor upozorňuje na železniční oddíly, vznikající tehdy v rámci pruské armády.

Pozornost je věnována i aspektu, který sice přímo nesouvisí s tématem knihy, ale měl v té době velký význam: bitva u Sadové znamenala zdravotnickou katastrofu podobného rozsahu jako bitva u Solferina a stala se důležitým podnětem k přistoupení Rakouska k Mezinárodní konvenci Červeného kříže v červenci 1866. S tím byly spojeny vážnější úvahy jak více využívat železnici pro dopravu raněných a nemocných vojáků: právě tehdy se v Rakousku začaly výrazněji prosazovat myšlenky o zřizování sanitních vlaků. Větší pozornost je zde věnována i významu vojenské pošty a zejména telegrafu, který se rychlostí přenosu zpráv stával pro vedení války stále důležitějším.

Poslední kapitola knihy zahrnuje vývoj do první světové války. Jsou zde zachyceny změny inspirované zkušenostmi – mnohdy neblahými – z války 1866, najdeme tu charakteristiku institucí, jež v daných souvislostech vznikaly a nesly odpovědnost, dočteme se o nových předpisech a směrnicích, o součinnosti s civilními orgány, průběžně sledován je technický pokrok. Autorovi se podařilo poměrně přehledně znázornit rozšiřování železniční sítě v monarchii a těžkosti, které souvisely s jejich soukromými vlastníky, s hospodářskou

krizí roku 1873 a s postátňováním dosud soukromých železničních společností. Armáda stále více prosazovala svůj vliv: bojovala mj. za příznivější přepravní tarify pro vojenské účely.

Z válečných událostí do tohoto časového úseku spadá okupace Bosny a Hercegoviny v roce 1878. Tato země byla tehdy železnicí téměř nepoznamenána. Pozdější rakousko-uherská správa znamenala proto přínos v její celkové modernizaci, v tom rámci také ve výstavbě železničních tratí, na níž se ve velké míře podíleli vojáci. Na základě zkušeností získaných při povstání v Bosně a Hercegovině počátkem 80. let 19. století a pod vlivem nových poznatků ze zahraničí vyvstala potřeba zřídít v rakousko-uherské armádě zvláštní telegrafní a železniční jednotky. V roce 1883 byl proto založen železniční a telegrafní pluk. Ten byl krátce před první světovou válkou rozdělen dle odbornosti na dvě samostatné jednotky: pluk železniční a pluk telegrafní. Autor popisuje jejich členění, umístění a úkoly, neopomíjí ani budoucí návaznost na armádu ČSR, která také zřídila železniční pluk. Szajko ovšem mylně uvádí, že se tak stalo až ve 30. letech.

Stručné zmínky najdeme o nově přicházejících technických novinkách, které armáda přijala za své – o telefonu a bezdrátové telegrafii, automobilech a motocyklech pro přepravu pošty. Pozornost je též věnována dalším vlnám zestátňování železnic od poloviny 80. let a poté od roku 1906, resp. budování sítě lokálních drah. Vše je hodnoceno v souvislosti s potřebami a vlivem armády. Ta výrazněji začleňovala využití železnic i do cvičení a měla své zástupce v železničních správních orgánech. Nové tratě se stále více budovaly s ohledem na strategické cíle.

Knihy je zakončena shrnujícím závěrem se zdůrazněním hlavních prvků, které nejvíce ovlivnily využití železnice, telegrafu a pošty pro vojenské účely. Nechybí seznam zkratek, anglické resumé, velmi obsáhlý seznam pramenů a literatury a jmenný rejstřík.

Nedostatky práce jsou sice poměrně četné, ale jedná se spíše o dílčí jednotlivosti. Větší pozornost by si byla zasloužila jazyková úprava. Přepis příjmení ruského generála Paňutina by neměl znít „Panjutin“ (s. 94), jak to autor zřejmě převzal z německé literatury. Občas se vyskytují též nevhodné hovorové pojmy, jako např. „Prušáci“ (s. 208). Autor sice zcela jednoznačně prokázal vynikající přehled o příslušné odborné literatuře (zejména, ale nejen o rakouské a německé) a pramenech, jichž dokázal dobře využít, současně ale místy citoval zdroje vysloveně neodborné (například pozn. 30 odkazuje na přílohu magazínu *Grand Expres – ČD*, jinde se jedná o práce nehistoriků, např. v pozn. 173, Pavlíček - Soušek). Na s. 25 autor prohlašuje, že určité jevy „lze jasně prokázat v archivních pramenech“, aniž by tyto prameny upřesnil. Místy chybí odkazy na zdroje (hlavně u doslovných citací), a také nejsou zcela jednotné (zejména při krácení).

V knize lze bohužel najít i věcné chyby. Například na s. 125 při přepočtu na kilometry vzal autor v úvahu anglickou míli, a ne rakouskou (7,586 km), takže mu výsledná rychlost vlakové přepravy vyšla pomalejší než pěší pochod. Přitom sám na s. 37 uvádí správný údaj. Neškodilo by také přepočítat a sjednotit v textu hmotnostní jednotky: autor používá centnýře, centy a tuny. Chybně jsou datovány některé události v Uhrách rokem 1848 (s. 81). Na s. 210 je uvedeno ve spojení se svatoňovickou drahou městečko Úpice v severovýchodních Čechách, do nějž železniční trať nikdy nevedla. Pojem „Jäger-Battalion“ je přeložen jako „stíhací pluk“ (s. 241), čímž se autorovi podařily dva omyly v jedné větě.

„Jäger“ označuje ve vojenském názvosloví „myslivce“ a „Battalion“ prapor. Takových chyb by se historik vojenských dějin neměl dopouštět. Podobně bije do očí časový překlep na s. 248 – skutečně se Benedek mohl 29. července 1866 nacházet v Dubenci na Trutnovsku?

Klady práce však jednoznačně převažují. Patří mezi ně přehlednost, vynikající znalost literatury a doplnění nových poznatků údaji z archivních pramenů, o nichž má autor skvělý přehled. Celkově je výklad velmi zasvěcený, zachycuje různé pohledy na události a široké souvislosti. U významnějších osobností nechybějí v poznámkách základní životopisné údaje, text je vhodně doplněn dobovými ilustracemi. Autor pouze neopakuje, co už bylo napsáno. Na řadě míst zpochybňuje závěry starších autorů a vyvrací je vlastními zjištěními z archivních pramenů. Pokroky ve využívání železnice, telegrafu a pošty armádou klade vždy do příslušných dobových souvislostí. Přestože je práce věnována rakouským (rakousko-uherským) železnicím, Szajkó dokázal v případech potřeby uvést příklady i z jiných oblastí, např. z krymské války či z americké války Severu proti Jihu, v níž železnice a další moderní prvky hrály velmi významnou úlohu. Místy se může zdát, že autor zachází do přílišných podrobností, například u různých statistických údajů, personálního složení jednotlivých telegrafních oddělení, délky zřízených telegrafních sítí nebo počtů přepravených vojáků, koní a materiálu. Text těmito sděleními ale není přesycen a vhodně dokresluje obecnější pohledy na dané otázky. Vojtěch Szajkó napsal práci obsažnou, přehlednou, velmi dobře odborně podloženou, která potěší každého zájemce o dané téma.

Tomáš Jiránek

Jakub S. BENEŠ

Workers and Nationalism. Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890–1918

Oxford, Oxford University Press 2017, xvi + 268 s., ISBN 978-0-19-878929-1.

Recenzovaná kniha představuje velmi přínosný počín do diskuse o vývoji společnosti v českých zemích před první světovou válkou. Autor do ní přispěl monografií pohybujiící se na pomezí kulturní historie, sociální antropologie, politické historie i zkoumání dějin idejí. Publikace je pozoruhodná nejen nevšední metodologií, ale i osobou autora: Jakub S. Beneš se pyšný českými předky, sám však pochází z Kalifornie, studoval nejprve ve Vermontu a poté na univerzitách v Kalifornii a Birminghamu. Dva roky učil na univerzitě v Oxfordu, načež se vrátil do Birminghamu, kde přednáší moderní evropskou historii 19. a první poloviny 20. století.

Základní otázku, kterou si autor položil, představuje vztah internacionalistického socialismu a etnického nacionalismu. Odpověď na ni hledal na základě porovnání českého a německého sociálně demokratického hnutí v habsburské monarchii. Kniha přitom nemá být pouhým vypořádáním se s marxistickou teorií nacionalismu, ale mnohem více analýzou toho, jak se evropské sociální demokratické hnutí stavělo k myšlence nacionalismu a jak ji přetvářelo pro účely vlastního rozvoje. Monografie je založena na kulturněhistorickém přístupu. Ten má pomoci přesvědčivě osvětlit skutečnost, jak se z internacionálních, popř. anacionálních sociálních demokratů stali nacionalisté. Dělnickou třídu, na jejíhož mluvčího

sociální demokracie více méně úspěšně aspirovala, Beneš strukturalisticky pojímá jako výsledek souhry sociálních, ideologických a kulturních prvků. Autor se soustředil zejména na lidovou kulturu v prostředí dělnictva, kterou charakterizoval za pomoci negativního vymezení jako kulturu non-elit. Sociálně demokratické chápání národa v Evropě je podle něj determinováno zakotvením v etnickém pojetí národnosti a založeno na přesvědčení, že národní komunity sdílejí zděděné společné rysy, zejména jazyk a kulturu.

Autor dospívá k závěru, že v případě dělnictva se jednalo o demokratickou formu nacionalismu namířenou proti privilegiím sociálních elit. V kontextu dělnické emancipace si všímá zejména autoformativních, legitimizujících vyprávění, jimiž byla posilována politická zkušenost a angažování se dělnictva. Metodologicky autor přiřadil politické významy jevům dříve vyloučeným z líčení politických dějin a zkoumal vliv dělnických zvyklostí, rituálů, festivit a mnohého dalšího, co ovlivňovalo kolektivní vnímání a prožívání společensko-politických jevů. Beneš se tímto přístupem vědomě zařadil k metodologickému dědictví historiografie kulturního obratu. Jeho monografie je dále výrazně inspirována posledními díly americké nové školy bádání o nacionalismu. Ta chápou nacionalismus jako zřetelně moderní a konstruovanou formu politické mobilizace, jež nemusí korespondovat s primordiální sociální, kulturní a politickou realitou. Vzestup národního uvědomění spojují s procesem modernizace a jejími jednotlivými dílčími procesy (utvářením států, industrializací, byrokratickou racionalizací, vymyšlením tradice, masovou alfabetizací, šířením tištěné kultury, tvorbou moderních komunikačních sítí apod.).

Autor souhlasí s tezí amerického historika Rogerse Brubakera, že nacionalismus zasáhl mnohem užší vrstvu společnosti, než historiografie dříve předpokládala. Beneš proto akceptoval rozlišení mezi reálně existujícími etnickými nacionálními rysy (každodenní etnicita) a nacionalistickou politikou, která je úzce ohraničenou formou politizované etnicity zaměřené na dosažení nezávislosti či autonomie. Beneš v tomto duchu pojednal o snahách nacionalistů o národní disciplinaci prostředí, které bylo ve skutečnosti národně promíšené a bilingvní. Za nosný považoval rovněž pojem „národní lhostejnosti“, uplatněný v pracích Pietera Judsona či Tary Zahra. Beneš k tomuto pojmovému aparátu přistoupil kriticky a dále jej rozvedl v přiměřených místních či časových kontextech. Kromě tohoto světového historiografického zázemí využil autor své výborné znalosti češtiny a přesvědčivě obsáhl výsledky české historiografické produkce, a to i té před rokem 1989, pokud byla přínosná k tématu.

Monografie je po teoretickém úvodu rozčleněna na šest chronologicko-tematických kapitol, které se koncentrují na výrazná témata, symbolizující jednotlivá údobí vývoje rakouského sociálně demokratického hnutí. První dvě kapitoly jsou věnovány počáteční fázi legálního působení předlitavské sociálně demokratické strany v období let 1889–1905. Jsou tematicky soustředěny kolem fenoménu tzv. narativního socialismu a problému vyčlenění dělnictva z měšťanský pojatého národa. Beneš si především všímá toho, jakým způsobem sociální demokracie budovala specifické sociálně politické milieu. Nezabýval se však ani tak cílevědomým budováním organizační struktury hnutí jako spíše jeho ideovým formováním.

Vyšel z teze Wolfganga Maderthanera, že dělnické hnutí v Předlitavsku neusilovalo o racionální revolucionizaci dělnických mas, ale spíše o citové přivázání jednotlivých příslušníků k celému hnutí. Autor píše o estetizaci politiky ideově zakotvené

v nedogmatickém marxismu, která se vyznačovala ritualizovaným kánonem slavností a připomínek. Vyzdvihuje tmelící roli kolektivních rituálů, představovaných sborovým zpěvem, masovými pochody či oslavami Prvního máje. Operuje dokonce i s termínem „emoticky laděná poetická politika“ převzatým od Williama McGratha.¹ To mu umožňuje zařadit nacionální symboliku do zřetelně odlišeného sociálně demokratického diskursu. Beneš zdůraznil, že v sociálně demokratické praxi se doplňovaly racionální přístup k vzdělávání dělnictva s budováním emočních vazeb uvnitř hnutí.

Autor dále vyzdvihl význam socialistické literatury, když dal do kontrastu neporovnatelně vyšší náklady dělnické poezie, povídek, popř. kalendářů, novin či satirických časopisů, v nichž tyto útvary našly své uplatnění, oproti teoretickým dílům klasiků socialistického hnutí. Strukturální analýzou těchto literárních útvarů dospěl autor k poznání, že mnohé syžety čerpaly svůj předobraz v lidovém náboženském přesvědčení obyvatel venkova, jež nebylo cizí značné části dělnictva; zvláště pak těm dělníkům, kteří do průmyslových center přišli teprve nedávno z vesnických obcí. V dělnické literatuře se opakují tematické vzorce ze života chudých, dělníků nebo přímo socialistických aktivistů, jejichž případný pobyt ve vězení či dokonce smrt se staly předmětem adorace na dělnických slavnostech. Obrazy utrpení (nespravedlnost, strádání, obět), mučednictví, konverze na (socialistickou) víru, boj za lepší budoucnost, vize sociálně spravedlivé společnosti a další měly nepodcenitelný emoční a formativní potenciál.

Pompézní vstup sociální demokracie do veřejné politiky dne 1. května 1890 vytvořil působivou sebezprezentaci klidné síly, jež měla kontrastovat s měšťanskými obavami. První máj se stal vrcholným dělnickým svátkem, dnem nového evangelia, čemuž odpovídalo např. i používání sousloví apoštolové socialismu. Významnou součástí sociálně demokratické agitace tvořily dělnické povídky zaměřené na přesvědčování nezaujatých a lhostejných dělníků. Beneš rozebírá typická díla populárních autorů, charakterizuje produkci dělnických nakladatelství a edicí, zaměřuje se i na populární vzpomínky zasloužilých vůdců hnutí (Josef Hybeš, Gustav Habrman, Václav Šturc).

Naplnění socialistických festivit rituály až náboženské obřadnosti a spasitelského ducha inicioval sám vůdce rakouské sociální demokracie Viktor Adler, neboť to chápal jako vědomé přizpůsobení rakouskému prostředí. Beneš se v této souvislosti opřel o tvrzení Lukáše Fasory, že socialistické hnutí bylo více postaveno na víře ve správnost Marxova učení než na jeho důkladném pochopení. Teoretická vybavenost socialistických funkcionářů byla v Rakousku nižší než v Německu. Nespravedlivé utrpení dělníků za kapitalismu mělo být vykoupeno prostřednictvím organizovaného dělnického hnutí. Beneš vyzdvihuje významnou emoční roli úspěšných řečníků a jejich následnou popularitu v lokálním či celostraníckém prostředí. Podobně vyzdvihuje organizační význam dělnických domů pro rozvoj dělnických aktivit všelikeho druhu (tělocvična, knihovna, hospoda, sídlo spolků).

S tímto fenoménem úzce souvisí i otázka vyloučení dělnictva z měšťansky pojatého národního celku. Tento jev nabyl v českém prostředí na významu po zveřejnění sociálnědemokratického protistátopravního prohlášení v roce 1897. Vyloučení z českého

1 William McGRATH, *Dionysian Art and Populist Politics in Austria*, New Haven 1974.

národa bylo dělníky pocítováno zvláště palčivě, protože český národ nebyl tak výrazně sociálně strukturován jako německý. Beneš se v tomto smyslu věnuje soupeřícím projevům národní loajality, konfrontací mezi elitní a lidovou kulturou, popř. projevům třídních konfliktů v modernizované společnosti.

Beneš se neomezuje pouze na české prostředí: sleduje i vylučování dělníků německými nacionalisty z jimi konstruovaného národního společenství. Socialističtí vůdcové (Adler, Pernerstorfer) odsuzovali politickou bezprávnost dělnictva, které vnímali jako podstatnou součást německého národa, vymezeného jako kulturní či státotvorné společenství. S koncem 19. století nacionální protiklady uvnitř rakouské sociálnědemokratické strany zesilovaly. Ve jménu zvýšení operativnosti své činnosti přistoupili sociální demokraté k federalizaci stranických organizačních struktur na národním principu. Vnitřní protiklad dělnického hnutí vidí autor ve skutečnosti, že němčina byla brána vcelku samozřejmě za řeč socialistického hnutí. Čeští dělníci pocítovali vyloučení v dvojím ohledu: v sociálním (proti německému podnikatelstvu) i v nacionálním (vůči českému měšťanstvu). Odmítali měšťanský nacionalismus, ale nebyli lhostejní k zájmům etnického národa, neboť se v každodenním životě setkávali s odlišnostmi jazyka, kvůli kterým se mohli octnout i v rivalizujícím vztahu vůči svým německy mluvícím soudruhům. Beneš přinesl mnohé doklady kladných a záporných rysů interetnické komunikace, jež v lokálních šarvátkách někdy nabývala násilných forem. Přes to všechno přetrvávala politika založená na dělnickém internacionalismu a na vědomí společných třídních zájmů. Pro některé české dělníky ve Vídni byla německá řeč přitažlivá tím více, že jejím osvojením zdánlivě odhazovali zátěž rurální zaostalosti, spojenou s původním českým prostředím.

V hodnocení dělnického nacionalismu se Beneš shoduje s konceptem změšťanštění, pocházejícím od Lukáše Fasory. Podle něj si dělníci přivlastnili a přestylizovali důležité segmenty měšťanské politické kultury. Fasora i Beneš zdůrazňují význam sociálního a kulturního kontaktu mezi dělnictvem a měšťanstvem v tzv. zónách interference. Beneš analyzuje nejenom urbanistický, ale i sociálně-mentální protiklad mezi dělnickými čtvrtěmi a měšťanským středem města.

Vnitropolitická krize v Předlitavsku roku 1897 dostala sociální demokraty do defenzívy. V českém prostředí přivedla sociální demokraty obrana proti předhůzkám nenárodnosti k větší akcentaci národa. Ta se projevovala ve snaze o odhalení pokrytectví mladočechů či plytkosti národních sociálů. Po roce 1897 rostla zároveň i sociálně demokratická institucionální základna, a to i díky přednáškové činnosti Dělnické akademie a dalším kulturně výchovným aktivitám. Beneš mluví o někdy až přehnaném úsilí o vyrovnání se měšťanské kultuře. Sociální demokraté rozvinuli podobný vějíř společenských aktivit, sahající od tělocvičných akcí přes ohňostroje a dětské hry až k sborovému zpěvu. To vše pomáhalo udržovat výjimečný pocit kolektivní soudržnosti.

Za rozhodující pro změnu společenského paradigmatu pokládá Beneš léta 1905–1907, kdy se rakouská sociální demokracie nejvýrazněji angažovala v kampani za prosazení všeobecného volebního práva. Vrcholem tohoto údobí byly demonstrace v listopadu 1905, které se odehrávaly pod bezprostředním vlivem ruské revoluce. Pro přijetí ruského impulsu byla připravená půda, neboť v letech 1900–1904 vzrostl mezi členy sociální demokracie

zájem o volební právo, považované téměř za všelék pro zlepšení životních poměrů dělnictva. Beneš spatřuje klíčovou událost v převzetí zodpovědnosti sociálních demokratů za vývoj národa. Intenzitou kampaně byly listopadové demonstrace roku 1905 mnohem silnější v českém prostředí než v německém. Beneš srovnává průběh demonstrací ve Vídni, v Praze a Brně a akcentuje přitom projevy radikalizace nálad dělnictva, doložené v dobových záznamech státních úřadů, policie, ve vzpomínkách dělnictva a novinách. Sociální demokraté dokázali fruktifikovat prožitek dělnických mas, symbolicky obsazujících veřejné prostory ve středu města, zužitkovat prokázanou schopnost zorganizovat a nadchnout velké množství dělnictva. Podle jeho názoru nabyli čeští sociální demokraté sebevědomí, které se odrazilo ve výroku „Národ – to jsme my!“, otištěném v sociálnědemokratickém *Právu lidu*. Dočasné převzetí kontroly nad vedením národa mělo nevratný dopad na „národovtnost“ především české sociální demokracie.

Výsledky parlamentních voleb roku 1907 byly dokladem změny pozice sociálních demokratů ve společnosti. To se pro autora stalo podnětem k otevření tématu proměny životního stylu v kapitole nazvané „Socialističtí husité, marxističtí wagneriáni“. Beneš přitom registroval dalekosáhlou politizaci dělnictva. Socialističtí dělníci byli podle představ sociálnědemokratického vedení nejlépe předurčení k tomu naplnit národní program, z čehož vyplynula jejich vazba na národní symboly, Richarda Wagnera v německém a Mistra Jana Husa v českém případě. Tento přístup byl schvalován velkou částí dělnictva, ale nebyl všemi akceptován.

Vídeňští austromarxisté ovšem považovali vývoj k nacionalizaci sociální demokracie za přirozený odklon od naivního kosmopolitismu. S tím souvisely i návrhy na federalizaci monarchie na osobním principu (Renner, Bauer). Bauer mluvil o realizaci národní kultury prostřednictvím socialismu a Adler o oživení nedemokratické civilizace buržoazního liberalismu demokratizací politiky a umění. Klíčová role v konstruování „poetické“ socialistické organizace připadla Engelbertu Pernerstorferovi, jenž stál v čele úsilí přinést širokým masám německé „klasické dědictví“, čehož dokladem byly např. oslavy 100. výročí úmrtí Friedricha Schillera. Sociálně demokratické osvětové instituce se ve stoupající míře snažily zmocnit se vysoké kultury, např. pořádáním symfonických koncertů pro dělníky ve Vídni či avantgardními představeními dělnického divadla Freie Volksbühne.

V českém prostředí lze stopovat obdobné snahy spojené s činností Dělnické akademie, teoreticky podložené např. F. V. Krejčím. Dělnictvo svádělo především s národními sociálními ideovými (ale též fyzickými) souboje o ovládnutí míst české národní paměti, např. lipanského bojiště. Beneš tento jev hodnotí jako projev nacionalizace sociálních demokratů vůči vnitřnímu nacionálnímu konkurentovi. Česká sociální demokracie také změnila svůj přístup v školské oblasti. Sociální demokraté se zapojili ve Vídni do akcí na podporu české školy spolku Komenský bez ohledu na to, že jejich němečtí soudruzi je v tomto úsilí nepodpořili. Zapojení do nacionálního boje a zbavování se národní lhostejnosti odůvodňovali zvýšením významu vzdělání pro dělníky a jejich děti. Roku 1908 organizovali velké pražské demonstrace na podporu českých menšinových škol v severních Čechách, v Brně podpořili akce na zřízení české univerzity na Moravě, byť přístup dělnické mládeže na vysoké školy byl značně ztížený.

Logickým vyústěním příklonu k nacionalismu se Beneš zabývá v další kapitole, když pojednává o separaci českých sociálních demokratů od vídeňského centra. Národní roztržité sociální demokracie bylo předurčeno již v počátcích dělnického hnutí v Předlitavsku a tenze mezi centralismem a federalismem mu byly vlastní po celou dobu vývoje. České směřování k federalismu se dostávalo do konfliktu s vírou německého vedení v účinnost centralizované nadnárodní sociálně demokratické organizace. Češi dlouho vnímali malou podporu vídeňského vedení v boji za všeobecné hlasovací právo, a proto nespokojenost Čechů s vídeňskou pasivitou vedla k hrozbám samostatných akcí.

Český separatismus byl posilován projevy německé arogance, tendencí asociovat Čechy a vůbec Slovany s migrujícími nevzdělanými rurálními dělníky, kteří se nahnuli do Vídně. Paternalistický přístup k Čechům měl svůj předobraz v skepsi klasiků marxismu k malým národům. Němectví v zjednodušeném chápání představovalo osvícený pokrok, zatímco slovanství nevzdělanou zaostalost. Pocit vídeňského nezájmu k českým potřebám vyústil v separatismus nejprve na půdě odborových organizací, neboť se místní české odborové organizace domnívaly, že pro málo vzdělané dělníky neovládající dobře němčinu jsou autonomní odbory mnohem prospěšnější a mohou dosáhnout větších úspěchů ve vyjednávání s kapitalisty.

V českém prostředí sociální demokraté přes stupňující nacionalizaci nejenom podle názoru autora zůstávali dlouho mimo měšťanské struktury, např. Národní rady české či českého parlamentního klubu na říšské radě. Beneš shledává v průběhu světové války prohloubení příkopu mezi vedením české sociálně demokratické strany a revolucionizujícími se masami: ve srovnání s nimi zůstávalo vedení velmi dlouho pragmatické a opatrné. Válka také prohloubila odcizení mezi německými a českými sociálními demokraty, byť počátkem války se čeští a němečtí sociální demokraté ještě shodovali na potřebě zachování monarchie. Vedení českých sociálních demokratů udržovalo nacionální solidaritu, a proto se 1917 připojilo k měšťanskému Českému svazu, ale zároveň mělo obavy z radikalismu členské základny, která by mohla ohrozit jejich pozice. Během války byl dokonán obrat sociálních demokratů k státotvornosti, třebaže se tento jejich postoj mohl naplno projevit až v nástupnických státech habsburské monarchie.

Recenzovaná publikace představuje kvalitní příspěvek ke zkoumání dějin habsburské monarchie v letech 1890–1914. Autor využil nejnovější impulsy bádání o nacionalismu k precizování analýzy utváření české společnosti před první světovou válkou. Díky uplatnění kulturněhistorického přístupu dokázal ústrojně začlenit bádání o proměnách kolektivních identit dělnictva do popisu vývoje celých národních společenství. Největší přínos Benešovy knihy spočívá v podtržení významu vnitřního přerodu českého sociálně demokratického hnutí směrem k nacionalismu, vrcholícího v rušných letech 1905–1907.

Pavel Cibulka

Tomáš SNIEGOŇ

Zmizelá historie. Holokaust v české a slovenské historické kultuře

(= Historické myšlení)

Z anglického originálu přeložila Zuzana Krotovychová.

Praha, Argo 2017, 277 s. (včetně poznámek, bibliografie, jmenného rejstříku a ilustrací), ISBN 978-80-257-2265-7.

Kniha českého historika a novináře působícího od roku 1991 ve švédském Centru pro evropská studia na Univerzitě v Lundu, přichází k českému čtenáři ve zdařilém překladu Zuzany Krotovychové tři roky po vydání originálu v publikační řadě o smyslu dějin (*Making Sense of History: Studies in Historical Cultures*) amerického nakladatelství Berghahn Books.¹

Pro postkomunistické země je symptomatické, že problematiku paměti holokaustu v takové šíři tematizuje právě odborník, působící mimo domácí akademické prostředí. Připomeňme nejznámější knihu Jana T. Grosse *Sousedé*,² která v roce 2001 otevřela téma polské kolaborace a účasti Poláků na protizidovském násilí, a silně rezonuje dodnes. Polská novela zákona o paměti národa bývá dokonce označována jako „Lex Gross“³ a prominentní historikové holokaustu Barbara Engelking (Polské centrum pro výzkum holokaustu, Varšava) a Jan Grabowski (Univerzita Ottawa) čelí v polském veřejném diskursu neutuchající kritice.⁴ Mnohé antologie, vztahující se ke středoevropskému připomínání holokaustu po konci studené války, tak vycházejí v anglickém jazyce s příspěvky badatelů, často působících v zahraničí.⁵ Ve stínu událostí, spojených s politizací výkladu dějin ve střední a východní Evropě je tedy potěšitelné vidět, že v České Republice nadále vycházejí kritické práce zabývající se našimi nejnovějšími dějinami i reflexí holokaustu a že badatelé prezentují výzkum za limity kolektivního národního narativu (tj. otevírají historická téma a fakta spojená s dějinami Židů, která se mohou negativně dotýkat většinové společnosti).⁶

1 Tomas SNIEGOŇ, *Vanished History: The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture*, New York – Oxford 2014.

2 Jan T. GROSS, *Neighbors. The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*, Princeton 2001.

3 Vanessa GERA, „Poland Is Trying to ‘Gag’ History, Says Holocaust Historian Who Triggered Debate“, Times of Israel, <https://www.timesofisrael.com/poland-trying-to-gag-history-says-holocaust-historian-who-triggered-debate/> (10. červenec 2018).

4 Barbara ENGELKING – Jan GRABOWSKI et al., *Dalej jest noc Losy Żydów w wybranych powiatach okupowanej Polski*, Warszawa 2018.

5 Randolph L. BRAHAM – András KOVÁCS, *The Holocaust in Hungary. Seventy Years Later*, Budapest – New York 2016; John–Paul HIMKA – Joanna B. MICHLIC, *Bringing the Dark Past to Light: The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*, Lincoln 2013. U druhé antologie je nutno vyzdvihnout kapitolu k české reflexi: Michal FRANKL, „The Sheep of Lidice: The Holocaust and the Construction of Czech National History“, s. 166–194.

6 Za všechny lze jmenovat: Michal FRANKL – Miloslav SZABÓ, *Budování státu bez antisemitismu? Násilí, diskurz loajality a vznik Československa*, Praha 2016; Michal FRANKL – Julie JENŠOVSKÁ, *Naši nebo cizí? Židé v českém 20. století*, Praha 2013; Michal FRANKL, „Free of Controversy? Recent Research on the Holocaust in the Bohemian Lands“, Dapim. Studies on the

Sniegoň založil svou práci na konceptech historického vědomí, historické kultury a užívání historie, spojených se jmény Karla-Ernsta Jeismanna a Jörna Rüsenena. Na základě typologie instrumentalizovaného historického vědomí Klase-Görana Karlsonna, aplikované na Sovětský svaz období perestrojky, definoval pro „dlouhá 90. léta“ (s. 11) v českém či slovenském diskursu čtyři dominantní historické narativy a jejich hlavní zápletky (s. 50–56): český národně-liberální narativ a českou nadřazenost nad Slováků, slovenský národně-katolický narativ a vytrvalý, za podpory katolické církve vedený, boj Slováků proti nepřátelům, československý komunistický narativ, založený na teorii třídního boje a slovenský národně-evropský narativ, jehož cílem je prezentovat Slovensko jako jednoho z nositelů evropské demokracie. V rámci těchto typů narativů Sniegoň analyzuje, nakolik se jejich součástí stal (či nestal) příběh utrpení a likvidace českých a slovenských Židů a Romů.

Kniha byla původně určena mezinárodnímu publiku. Empirické sondě, zaměřené na období od pádu komunismu po vstup nástupnických států bývalého Československa do EU, proto předchází nejen teoretický úvod, v němž Sniegoň mj. definuje nezbytné termíny, ale také rozsáhlý historický exkurz, v němž autor přibližuje vzájemné soužití Židů (méně pak Romů) s ostatní populací předválečného Československa, jakož i v období druhé světové války i v období poválečném, a to včetně reflexe – respektive její absence – v bádání, vzdělávání či kultuře komunistického Československa. Reflexi romských dějin v Československu autor přináší v případové studii k holokaustu Romů. Z pohledu historika se historická část může zdát poněkud povrchní. S ohledem na společenskou amnézii co do reflexe dějin je však užitečná i pro širokou českou čtenářskou obec.

S ohledem na komplexnost a rozsah tématu Sniegoň v empirické části a jádru knihy aplikuje výše vymezené dominantní historické narativy na čtyři empirické studie: 1) proces rozdělení Československa doprovázený mlčením o holokaustu, 2) debatu kolem filmu Schindlerův seznam, 3) holokaust Romů (*Porrajmos*), především pak na debatu kolem připomínky obětí cikánského tábora v Letech a 4) prezentaci holokaustu v Muzeu Slovenského národního povstání v Banské Bystrici. Tyto čtyři případy podle něj nejlépe dokládají „velké obtíže spojené se snahou vělnit holokaust do české a slovenské historické kultury“ (s. 223).

Sniegoňův teoretický přístup, kategorizace narativů i zvolené případové studie se mi zamlouvají, v rámci reflexe tranzičního období mi však chybí zamyšlení nad

Holocaust 31, 2017, č. 3, s. 262–270; Jan KUKLÍK, *Jak odškodnit holocaust? Problematika vyvlastnění židovského majetku, jeho restituce a odškodnění*, Praha 2015; Monika VRZGULOVÁ – Hana KUBÁTOVÁ, *Podoby antisemitismu v Čechách a na Slovensku ve 20. a 21. století*, Praha 2016; Hana KUBÁTOVÁ, *Nálady a postoje slovenské společnosti k židovské otázce, 1938–1945*, Praha 2013; Hana KUBÁTOVÁ – Jan LÁNÍČEK, *Jews and Gentiles in Central and Eastern Europe during the Holocaust in History and Memory*, Oxford 2017; H. KUBÁTOVÁ – J. LÁNÍČEK, *The Jew in Czech and Slovak Imagination, 1938–89. Antisemitism, the Holocaust, and Zionism*, 2018; Helena SADÍLKOVÁ, „Romowie w Czechosłowacji w latach 1945–1989“, *Dialog=Pheniben*, Kraków 2015, s. 34–37; Kateřina ČAPKOVÁ, „Beyond the Assimilationist Narrative: Historiography on the Jews of the Bohemian Lands and Poland after the Second World War“, *Studia Judaica* 2016, s. 129–155. Kateřina Čapková je také iniciátorkou Pražského fóra pro romské dějiny při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR založeného v roce 2016.

politickými událostmi, přesahujícími československý veřejný diskurz. V 90. letech se totiž Československu a posléze jeho nástupnickým státům (což bylo z dobového pohledu nemalou komplikací) naskytl po znovusjednocení Německa unikátní příležitost uplatnit nároky na odškodnění civilních obětí nacistické persekuce.⁷ Reflexi holokaustu se v národních diskurzech nedostalo dost místa, otázkou pro historický výzkum však zůstává, zda mlčení nebylo do jisté míry záměrně spojeno s diplomatickými jednáními o odškodnění.

Stejně tak zůstává otevřená otázka, jestli fakt, že se politické a intelektuální elity ani židovská komunita v 90. letech hlasitě neangažovaly v prosazování reflexe holokaustu v debatě o odsunu (s. 115–18), ani o Schindlerově seznamu (s. 132–38), jež se zakládaly na dychotomii Češi/Slováci-Němci, nevyplýval z vnitřního konsensu, který měl vést k odškodnění obětí rasové, náboženské a ideologické persekuce či restitucím. Možná tak můžeme hlas vrchního pražského rabína Sidona z let 1994 až 1999, který nevyčlenil Židy jako hlavní oběti nacismu (s. 135–136), interpretovat spíše jako obratnou diplomacii v době jednání o odškodnění a o založení Česko-německého fondu budoucnosti (ČSFB) v roce 1998. Připomeňme si také, že za zřízení ČSFB stály přední osobnosti české politické a intelektuální elity, které se významně podílely na prosazování Sniegoněm definovaného národně-liberálního narativu. Exemplárně uvedme v knize zmiňovaného ministra kultury, publicistu a spisovatele Pavla Tigrída (s. 111–113, s. 152–153), ministryni spravedlnosti a poté předsedkyni ČNR Dagmar Burešovou a politika, spisovatele a historika Miloše Pojara.

Sniegoň oprávněně akcentuje absenci široké veřejné debaty o židovském a romském holokaustu, která z dnešního pohledu mohla být velmi přínosná pro výklad a výuku dějin. Mnozí historikové a přeživší holokaust v dané době však zřejmě spatřovali svůj hlavní úkol – přerušený obdobím komunismu a nezbytný pro výklad dějin – ve sběru dat a dokumentů (s. 132).⁸ Archivní dokumenty, dokládající tuto hypotézu, teprve čekají na zpřístupnění, lze však uvést, že už na počátku 90. let se na AV ČR utvořila výzkumná skupina Heleny Krejčové a posléze oddělení pro výzkum holokaustu. Vzdělávací a kulturní centrum Židovského muzea v Praze pod vedením zmíněného Miloše Pojara vydalo v roce 2002 sborník případových studií o holokaustu v Evropě.⁹ Anna Hyndráková, sama přeživší holokaust, se v té době intenzivně věnovala nahrávání vzpomínek přeživších na holokaust a připravila edici dokumentů židovské obce z válečného období. Mnozí další pracovníci nasbírali v letech 1995 až 1999 stovky českých a slovenských nahrávek pro USC Shoah Foundation, založenou po dokončení Schindlerova seznamu Stevenem Spielbergem. USC SF má od roku 2010 přístupové místo také na Univerzitě Karlově.

7 Za vše viz Tomáš JELÍNEK – Jaroslav KUČERA, „*Ohnmächtige Zaungäste: die Entschädigung von tschechoslowakischen NS-Verfolgten*“, in: Hans Günter Hockerts – Claudia Moisel – Tobias Winstel, *Grenzen der Wiedergutmachung. Die Entschädigung für NS-Verfolgte in West- und Osteuropa 1945–2000*, Göttingen 2006, s. 776–834.

8 V tomto ohledu srov. práci k poválečnému období Laura JOCKUSCH, *Collect and Record! Jewish Holocaust Documentation in Early Postwar Europe*, Oxford – New York 2015.

9 Miloš POJAR, *Stín šoa nad Evropou. Sborník přednášek z cyklu uvedeného ve vzdělávacím a kulturním centru Židovského muzea v Praze v lednu 2000 až prosinci 2001*, Praha 2001.

V případové studii o holokaustu Romů se Sniegoň naopak snažil svůj výzkum přehledně zasadit do širšího kontextu české reality 90. let, kdy se na jedné straně Romům otevřela možnost politicky se angažovat, na druhé straně se ale stávali terčem rasistických útoků (srov. s. 147, s. 149, s. 172–173). Zajímavá by v této souvislosti byla reflexe reakce nových institucí, zabývajících se romskou tematikou: především Muzea romské kultury v Brně a Semináře romistiky na FF UK. Těm se však autor hlouběji nevěnuje. Zatímco tedy s dějinami Židovského muzea se čtenář v knize obeznámí blíže, občasně zmínky o Muzeu romské kultury jej nechávají spíše tápat.

I přes výše zmíněnou kritiku, či spíše zamyšlení, zůstává Sniegoňova *Zmizelá historie* v českém prostředí důležitým, do značné míry průlomovým příspěvkem k výzkumu kolektivní paměti a reflexe dějin (nejen holokaustu). Pokud dříve někteří recenzenti upozorňovali na jazykové nedostatky anglického vydání, český překlad možno označit za vybraný. Sniegoň aspiruje na to stát se průkopníkem kvalitní české terminologie v oblasti politiky dějin a paměti. Škoda jen, že zůstalo pouze u překladu. Aktualizace anglického originálu z roku 2014 o početné publikace posledních let by byla pro českého čtenáře této stručné a čtivé synopse jistě zajímavá.

Kateřina Králová

Vladimír P. POLÁCH

Krajané v USA a druhá světová válka. Studie na pozadí krajanského tisku

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2017, 273 s., ISBN 978-80-244-5148-0.

Informace o migraci a migrantech jsou ve sdělovacích prostředcích stále žhavým tématem. Migrace je přitom jev, který ovlivňoval každou historickou etapu světových dějin a pravděpodobně nezanikne ani v budoucnu. Recenzovaná publikace se této problematice rovněž týká, zohledňuje téma české Ameriky. Největší české migrační vlny do Spojených států amerických proběhly v předminulém a minulém století. Tehdy odešlo z území českých zemí více než pět set tisíc obyvatel. Kniha Vladimíra P. Polácha se zaměřuje na Čechy a Čechoameričany během druhé světové války a analyzuje vývoj česko-americké komunity v tomto období. Jeho pramenou základnou jsou především česká periodika, vycházející na území Spojených států amerických.

Česká Amerika z pohledu historiografie je stále plná nezpracovaných témat, i když v posledních letech přibývají monografie, které chtějí tento nedostatek překonat. Od roku 2010 vyšlo více než deset publikací, jež z mnoha úhlů pohledů zkoumají problematiku české Ameriky. Na analýzu česko-amerických periodik se zaměřila Alena Jaklová.¹ Dagmar

1 Alena JAKLOVÁ, *Čechoamerická periodika 19. a 20. století*, Praha 2010. Jednalo se však o rozšíření publikace z roku 2006. K české Americe publikovala TÁŽ, *Národnostní a sociálně-ekonomická sebereflexe českých přistěhovalců v čechoamerických periodikách 19. a 20. století*, Praha 2006 a TÁŽ, *Proměny etnické a kulturní identity českých přistěhovalců ve Spojených státech amerických: interpretace analýz čechoamerického periodického tisku 19. a 20. století*, Praha 2014.

Hájková sledovala česko-americkou komunitu v období první světové války.² Dílčími tématy vojenského charakteru a exilu se zabýval František Hanzlík.³ Syntézu vývoje české komunity v Americe během 19. století představil Marek Vlha ve vynikající práci *Mezi starou vlastí a Amerikou*.⁴ Literární pohled na českou Ameriku přinesl Josef Švéda.⁵ Dalším dílčím příspěvkem jsou dvě publikace, jež spojuje osobnost jazykovědce Aloise Richarda Nykla, který značnou část života prožil ve Spojených státech amerických.⁶ V roce 2017 vyšly kromě Poláchovy knihy ještě dvě publikace k tématu českého Chicaga.⁷ Stručný přehled nedávno vydaných vědeckých monografií podtrhuje neustálý zájem o česko-americké vztahy, a to nejen v historické perspektivě.

Zaměříme se však na knihu *Krajané v USA a druhá světová válka*. Poláchova studie vychází z krajanického tisku. Autor hned v úvodu knihy podotýká, že monografie vznikla v podstatě náhodou (s. 11): Když autor roku 2015 působil jako hostující vyučující na Katedře historie University of Nebraska-Lincoln, byl požádán, aby připravil přednášku pro potomky českých a slovenských imigrantů. Původně chtěl Polách představit osvobození Československa americkou armádou, aby propojil dějiny Spojených států amerických a Československa na pozadí konce druhé světové války. Po analýze několika krajanických periodik se však rozhodl ukázat, jak vnímali Čechoameričané obraz války na stránkách krajanického tisku (s. 11–12). Na základě této přednášky se rozhodl téma zpracovat také knižně.

Publikace je rozdělena na dvě části. První je studie, rozdělená do tří kapitol s úvodem a závěrem. Druhá sekce je založena na ukázkách vybraných zpráv krajanických periodik (s. 145–245).⁸

První, kompilační, kapitola „Vznik a vývoj krajanické obce v USA“ shrnuje pramennou a odbornou základnu a již zpracovaná témata. Další kapitola zpracovává problematiku masmédií z pohledu americké provenience. Význam médií ve válkách byl

2 Dagmar HÁJKOVÁ, „*Naše česká věc*“: *Češi v Americe za první světové války*, Praha 2011.

3 Naposledy František HANZLÍK – Karel KONEČNÝ – Ivana POLLEY, *Československá obec legionářská v exilu 1949–1989*, Praha 2013. Dříve František HANZLÍK, *Vojenský exil a krajané v USA pro obnovu demokracie v Československu po únoru 1948*, Praha 2012; F. HANZLÍK, *Krajané a československý zabrániční odboj 1938–1945: v dokumentech a fotografiích*, Praha 2010; Václav VONDRÁŠEK – František HANZLÍK, *Krajané v USA a vznik ČSR v dokumentech a fotografiích*, Praha 2008.

4 Marek VLHA, *Mezi starou vlastí a Amerikou. Počátky české krajanické komunity v USA 19. století*, Brno 2015.

5 Josef ŠVÉDA, *Země zaslíbená, země zlořečená. Obrazy Ameriky v české literatuře a kultuře*, Příbram 2016.

6 Alois Richard NYKL – Josef ŽENKA (eds.), *Alois Richard Nykl. Padesát let cest jazykozpytce a filosofa*, Praha 2016; TÍŽ, *Alois Richard Nykl. Poznámky k revoluční akci v Chicagu (1914–1918)*, Praha 2017.

7 Jaroslav KRÍŽ – Lenka KRÍŽOVÁ, *Stráčky z českého Chicaga. Edice dokumentů k dějinám Čechů v americkém Chicagu v letech 1848–1918*, Praha 2017 a Martin NEKOLA, *České Chicago*, Praha 2017.

8 Jedná se především o periodika: *Amerikán*, *Bratrský věstník*, *Čechoslovák*, *Čechoslovák and Westské noviny*, *Husův lid*, *Našinec*, *New Yorkské listy*, *Svoboda*, *Svornost*. Autor ovšem nepracuje se všemi tituly, které vycházely v té době.

vždy velmi výrazný, zejména z důvodu ideologického. Polách tu přináší zajímavé informace o působení médií na českou komunitu v Americe a nastiňuje otázky pro další bádání. Závěrečná kapitola analyzuje chod krajanské obce v USA. Důraz je kladen na pomocné akce, jež organizovaly české spolky působící na mnoha místech USA. Podpora Čechoameričanů začala v roce 1938 po podpisu mnichovské dohody, během války narůstala, a když vstoupily Spojené státy americké do války, začalo se jednat také o záležitost „osobní“. Autor se snaží na textech z krajanského tisku ukázat, jak docházelo k proměnám této podpory a na konkrétních příkladech popisuje způsoby pomoci, jež byla určena „rodné“ zemi.

Kniha je doplněna sedmdesáti šesti ukázkami z krajanských periodik. Ty jsou rozděleny do několika tematických celků. Osobně se však domnívám, že vybraná témata nejsou stěžejní. Bylo by lépe zvolit chronologické řazení, aby nedocházelo k časovým skokům, kdy na jedné straně čteme o roce čtyřicet tři a na následující stránce se vracíme o dva roky zpět. Toto pochybení nalezneme bohužel i v rámci tematických celků (např. s. 150n.). Je však velice dobré, že publikace byla doplněna o konkrétní příklady z pramenů, neboť problematiku to více oživí a současně přinese nové informace o tématech, která bychom v USA neočekávali, např. vypálení Lidic (s. 158n.).

Závěrem je třeba vyzdvihnout především uchopení dosud nezpracovaného tématu. Autor přinesl nový pohled na tuto problematiku a několik nápadů, jak dále postupovat ve zpracovávání krajanských periodik. V publikaci však nalezneme i drobné chyby: na s. 37 je v textu zmíněn New York, ale přitom se má jednat o Chicago, největší české krajanské středisko ve 20. století. Na s. 189 je špatně uveden stát, kde se nachází město Cedar Rapids. Jedná se o Iowu, ne o Illinois. V knize se setkáme s mnoha zkratkami; většina z nich byla uvedena v seznamu zkratek (s. 7n.), ale na některé, zejména vojenského charakteru, bylo zapomenuto. Je také škoda, že kniha neprošla jazykovou korekturou. Celkově se ovšem jedná o velmi zdařilou publikaci.

Jaroslav Kříž

Jakub ŠLOUF

Podvedená strana. Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945–1948)

Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2016, 303 s., ISBN 978-80-261-0524-4.

Dějiny Komunistické strany Československa (KSČ) v prvních letech po skončení druhé světové války se těší zasloužené pozornosti historiků a historiček. Jejich studie čtenářům nabízejí poměrně pestrou škálu metodologických východisek. Nové horizonty pochopení toho, jak KSČ fungovala ve své poválečné budovatelské fázi, otevírá pozornost soustředěná na rekonstrukci regionálních a lokálních mocenských praktik.¹ Na nastolený trend navazuje od roku 2015 výzkumný projekt Ústavu pro studium totalitních režimů s názvem „Převzetí, upevnění a proměny panství KSČ v českých zemích 1945–1956“, který

1 Srovnej např. Václav KAŠKA, *Neukáznění a neangažovaní. Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*, Praha – Brno 2014; Jaromír MRŇKA, *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*, Praha 2015.

problematiku zkoumá komparativní metodou ve vybraných stranických krajích a okresech. Člen projektového týmu historik a archivář Jakub Šlouf se v recenzované monografii zaměřil na západočeský region. Plzeňsku se Šlouf věnoval v řadě dílčích studií a pozornost recenzentů vzbudil knihou o genealogii plzeňské revolty 1. června 1953.²

Podvedená strana vznikla jako rigorózní práce z roku 2008, ale autor text následně aktualizoval o novější literaturu a své další výzkumy. Výklad je opřen o archivní materiály stranické krajské i centrální provenience včetně záznamů krajské disciplinární komise, pomocí nichž lze rekonstruovat vnitrostranické konflikty.

Jádro knihy tvoří tři kapitoly: „Krajské vedení KSČ na Plzeňsku v letech 1945–1948“, „Početnost a struktura členské základny na Plzeňsku v letech 1945–1948“ a „Tisk KSČ na Plzeňsku v letech 1945–1948“. Širší souvislosti pak objasňují kapitoly „Plzeňská politická scéna v letech 1918–1945“ a „Plzeňská politická scéna v letech 1945–1948“. Jednomu z výrazných specifík regionu se věnuje kapitola „Vztah KSČ na Plzeňsku k americké armádě v letech 1945–1948“.

Těžišť práce leží ve třech poválečných letech, důležitou devízou však je, že květen 1945 představuje „rok nula“. Šlouf popisuje i meziválečné a válečné dění na Plzeňsku (např. bolševizaci KSČ, výsledky parlamentních voleb, vývoj struktury KSČ). To mu následně pomáhá osvětlit proměny vztahů mezi plzeňskými komunisty a příslušníky ostatních politických stran po druhé světové válce, kdy hrály nemalou roli zkušenosti z turbulentní minulosti první i druhé republiky a protektorátu, včetně kontaktů z koncentračního tábora Buchenwald, kam byli deportováni i příslušníci dalších stran. Věznění v Buchenwaldu se po válce stalo jedním ze zdrojů rivality mezi KSČ a sociální demokracií. Sociálnědemokratické členstvo, v táboře oddělené od svých funkcionářů, silně ovlivňovali komunisté.

Aby Šlouf provázal svůj výklad v ještě smysluplnější celek, sleduje v názvu vytknutou disciplinaci, byrokratizaci a centralizaci KSČ i v letech po únoru 1948. Popisuje tak např. poučnorový nábor členstva do KSČ, konflikt pléna krajského výboru s krajským sekretariátem, tzv. sloučení sociální demokracie s KSČ, čistky v ostatních stranách Národní fronty i přestupy jejich členů do KSČ: od srpna 1947 do dubna 1948 tvořili téměř 13 % komunistické členské základny na Plzeňsku osoby, patřící předtím do jiného politického subjektu. V případě krajského vedení pak autor pokračuje až do roku 1951, kdy byl v souvislosti s hledáním vnitrostranických nepřátel zatčen vedoucí tajemník KV KSČ Hanuš Lomský.

Šlouf se neomezuje jen na KSČ, ale popisuje i dění v dalších stranách Národní fronty, byť převážně na základě studia pramenů komunistické provenience, neboť pro krajskou či okresní úroveň se dokumentů ze sekretariátů sociální demokracie, národních socialistů a lidovců dochovalo jen málo.

Šloufovým metodologickým východiskem je porovnávání celostátní situace se specifiky plzeňského regionu včetně situace v klíčovém podniku regionu Škodě Plzeň. K regionálním specifikům patřila dominance sociální demokracie za první republiky (ve Škodě Plzeň měla ilegální buňka KSČ v roce 1934 jen 15 členů), z níž po roce 1945 plynula

2 Jakub ŠLOUF, *Spríznění měnou: Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*, Praha 2016.

již zmíněná rivalita mezi oběma stranami. Na brněnském sjezdu sociálních demokratů v roce 1947 tak plzeňští delegáti patřili k nejrozhodnějším zastáncům odstranění prokomunistického vedení strany.

Specifikum Plzeňska vůči celku republiky představovalo též osvobození americkou armádou na jaře 1945. V jeho důsledku se mezi obyvateli, zejména mládeží, rozšířily sympatie k Západu. Tomu musela plzeňská KSČ přizpůsobit svoji politiku. Její pružná taktika se projevila i v takové raritě, jakou představoval tajemník OV KSČ v Plzni Zdeněk Kejmar, který chodil na stranické schůze v prvních poválečných měsících v uniformě americké armády. Protiamerický kurs nabral regionální komunistický tisk až v roce 1947 se začínající studenou válku a pak po únoru 1948 v souvislosti s potlačením proamerických demonstrací v květnu 1948. Amnestie Klementa Gottwalda 19. června 1948 ovšem část demonstrantů osvobodila a „působila v jistém smyslu jako gesto smíření mezi púnorovým režimem a některými jeho mírnějšími oponenty“ (s. 246).

Teoreticky měla obě zmíněná specifika západočeským komunistům ztěžovat cestu k moci, ale poválečný vzestup vlivu KSČ byl naopak na Plzeňsku ještě výraznější než v jiných regionech. Šlouf soudí, že úspěch KSČ vycházel z tolerantního přístupu vedení strany k regionálním odlišnostem. Komunisté podle něj vynikali nad ostatní strany efektivní organizační prací svého aparátu. KSČ představovala v poválečném procesu zmasovení a univerzalizace politických stran subjekt nového typu – zaváděla nové a efektivnější prvky politické organizace (závodní organizace, systematické náborové akce, osobní agitaci členů, mobilizační kampaně pomocí soutěží) a nutila k modernizaci i své konkurenty. Byla zkrátka vždy o krok napřed. Autor shrnuje, že „celý úspěch komunistů usilujících o moc ‚shora‘ byl tudíž podmíněn souběžným působením zcela odlišné komunistické strany fungující jako spontánní hnutí ‚zdolá‘. Tyto dvě komunistické strany, ‚strana funkcionářů‘ a ‚strana řadových členů‘, přitom měly z hlediska svého složení i politických zkušeností pramálo společného“ (s. 250).

Šlouf odmítá pohled na poválečnou KSČ jako na jednohlásý monolit. Pečlivě rekonstruuje napětí a politické konflikty mezi několika konkurenčními skupinami funkcionářů plzeňského krajského výboru, respektive třenicemi mezi tzv. volenými a nevolenými stranickými orgány, což dodává knize na dynamice. Poválečné regionální dějiny KSČ člení na několik období, která nazývá podle jejich hlavních aktérů (například období Josefa Ullricha). Pro rychle se střídající pokvětnová krajská vedení plzeňské KSČ používá pojem garnitura.

Krajský sekretariát v Plzni v květnu 1945 zakládali příslušníci poslední garnitury domácího odboje, často osoby bez předválečných politických zkušeností. Po několika týdnech je však vytlačili předváleční funkcionáři vracející se z Buchenwaldu (například Josef Ullrich). Ty Šlouf charakterizuje jako méně závislé na ÚV KSČ a se silnou averzí vůči sociálním demokratům. Ovšem drtivou většinu poválečné členské základny KSČ tvořily osoby, které do ní vstoupily v letech 1945–1948, přičemž v Plzni podstatná část západočeských nováčků v KSČ náležela k bývalým sociálním demokratům. Ullrich a „jeho lidé“ ale neuspěli v primátorské plzeňské volbě v červnu 1946, a proto ústředí dosadilo během let 1946–1947 do Plzně nové vedení, složené z osob vyslaných z jiných regionů (např. Josef Pavel), z mladých poválečných komunistů či z bývalých sociálních demokratů.

Podle autora šlo o nováčky, nekritické ke stranickému vedení. Ústředí, aby umlčelo členy volených stranických orgánů, dosadilo v druhé polovině roku 1948 do Plzně další garnituru „svých lidí“ zvenčí (např. Hanuš Lomský). Ta však brzy doplatila na sepečť s ústředím v době hledání vnitrostranických nepřátel a byla odstraněna jako lokální „diktátoři“ (s. 142).

V plzeňském kontextu se zároveň jednalo o reprízu prohraného boje mezi tzv. volenými a nevolenými stranickými orgány z května 1948. Po zatčení Lomského v roce 1951 byl do vedení kraje dosazen významný meziválečný funkcionář s dobrou znalostí regionu Václav Pašek. Doplňme, že vnitrostranické vyšetřování Lomského „nepřátelské činnosti“ se zřejmě nerozrostlo do takového rozsahu jako hledání tzv. šlingovštiny po zatčení vedoucího tajemníka KV KSČ v Brně Otto Šlinga v říjnu 1950. Také do Plzně jezdili kontrolovat vyšetřování vedoucí straničtí funkcionáři, na rozdíl od Brna se však nejednalo o jména z nejužšího vedení KSČ (Václav Kopecký či Bruno Köhler). Lomský byl odsouzen v procesu s bývalou zástupkyní generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského Marií Švermovou v roce 1954 k patnácti letům odnětí svobody (tzv. tajemnický proces).

V kapitole o početnosti a struktuře členské základny Šlouf tvrdí, že KSČ nebyla jen stranou dělníků, ale chtěla se stát univerzální stranou typu „catch all party“, reprezentující celý národ – což se jí dařilo. Čtenář může sledovat sílu KSČ v jednotlivých okresech, vývoj profesní, věkové či genderové struktury KSČ, přičemž tyto na faktografii bohaté pasáže vybízejí k dalším analýzám. Na druhou stranu autor píše o „dlouhodobé krizi celé strany na Plzeňsku“ (s. 139) po únoru 1948, což vysvětluje především konflikty mezi jednotlivými garniturami, které zklidnila až postupná centralizace řízení a nárůst byrokratické KSČ. Jakub Šlouf uzavírá, že KSČ měla v západních Čechách troji podobu: a) spontánní hnutí lidí pracujících pro svoji vizi spravedlivějšího světa; b) regionální mocenský kartel; c) od roku 1946 a hlavně po únoru 1948 pak oba tyto typy nahradil centralizovaný byrokratický typ komunistické strany. Ve dvou fázích proběhlo odstranění autochtonního krajského vedení; na rovině členské základny pak mezník představovala prověrka na přelomu let 1948–1949 (v okrese Klatovy prošlo bez postihu jen 54,9 % členů), která vedla k disciplinaci členstva.

Dodejme, že prověrka 1948 nepatřila k jediným disciplinačním mechanismům uvnitř KSČ (připomeňme školení, desítkové důvěrníky, kontrolu plnění pracovních plánů, prověrku z roku 1950) a že „hlasy zdola“ neutichly ani po jejím skončení. Projevovaly se během „bojů proti lokálním diktátorům“ či během protestů proti měnové reformě 1953. Zůstává tudíž otázkou jak, nakolik a kdy se mnohotvará poválečná KSČ změnila v poslušný, zbyrokratizovaný nástroj centra. Až v posledním odstavci knihy se čtenář dozví, čím že byla strana „podvedena“, jak zní název publikace. Podle Jakuba Šloufa byli po únoru 1948 podvedeni do značné míry všichni hlavní aktéři KSČ třetí republiky: členstvo nedostalo demokratický socialismus, představitelé meziválečné KSČ i odbojáři byli odstaveni od moci a dynamika hnutí byla spoutána, což podle autora dobře dokazuje poúnorová pasivita nižších stupňů stranické hierarchie.

Vedle dějin KSČ kniha svým záběrem poslouží i čtenářům, zajímavajícím se o politické dějiny Plzeňska – je tu vylíčen např. průběh parlamentních voleb v květnu 1946 a navazujících primátorských voleb v červnu 1946, kdy sociální demokraté a národní socialisté v bojovém hlasování na post primátora protlačili JUDr. Karla Křepinského.

Mobilizační potenciál a odhodlání postupovat i nepolitickými prostředky dokazuje fakt, že KSČ proti tomu druhý den zmobilizovala demonstraci a Křepínský musel na čas uvolnit místo komunistovi Josefu Ullrichovi. Odborníci ocení desítky medailonků regionálních funkcionářů, aktérů Šloufova vyprávění, i tabulky se seznamy krajských stranických grémií nebo se sociální, věkovou či profesní strukturou členské základny v kraji.

Monografie je napsána s pečlivou akribií. Je založena na skvělé znalosti vybrané části archivních pramenů a česky psané literatury. Autor rezignoval na teoretické rámce, nevyužil koncepce jiných oborů, například sociologie, psychologie či literární vědy. Nesetkáme se s odkazy na klasické studie P. Bourdieua či M. Foucaulta. Šlouf si vystačí bez pojmů jako například narativ, na text se nedívá optikou jeho diskursivního charakteru, textové prameny neproblematizuje, termíny, jež používá, nedefinuje. Práce je postavena na zhuštěném faktograficky pojatém výkladu, přičemž popis se místy omezuje na výčet jmen funkcionářů konkrétních grémií (např. s. 57).

Ač kniha nepostrádá koncepci, byť spíše tušenou než jasně vyřčenou, jako celek působí málo sevrěně, informace se opakují, z textu lze vytušit, že vznikl v několika časových rovinách, pro různé příležitosti a až zpětně byl sestaven do monografie. Je škoda, že Šlouf své podnětné závěry neporovnal se situací v jiných regionech (např. jižní a severní Morava), k nimž již existují použitelné práce. Publikace popisuje zejména dění na krajské úrovni, vývoj v okresech, či v základních organizacích KSČ neanalyzuje, a stranou poněkud zůstává i západočeské pohraničí.

Přesto je *Podvedená strana* důležitým a povedeným příspěvkem k dějinám KSČ i dalších stran Národní fronty, Plzeňska, třetí republiky a vlastně i éry meziválečné a stalinistické: časový rámec práce tvoří de facto roky 1918 až 1951. Jakub Šlouf pečlivě vytěžil prameny krajské stranické provenience a s erudicí popsal politické dějiny jednoho regionu. Dalším krokem by mohla být již zmíněná, tolik potřebná komparace stavu a vývoje KSČ v různých regionech Československa.

Václav Kaška

Milada POLIŠENSKÁ

Czechoslovak Diplomacy and the Gulag. Deportation of Czechoslovak Citizens to the USSR and the Negotiation for their Repatriation, 1945–1953

Budapest – New York, Central European University Press 2015, 421 s.,
ISBN 978-963-386-010-6.

Ve výzkumu odvléčení desítek tisíců československých občanů do Sovětského svazu v závěru druhé světové války a prvních měsících po osvobození bylo českými autory v posledních dvou desetiletích vykonáno mnohé, zejména zásluhou neobyčejně intenzivního týmového výzkumu vedeného Mečislavem Borákem (předčasně zemřelým v roce 2015).¹ Ten zmapoval

1 Mečislav BORÁK, *Českoslovenští občané z území České republiky perzekuováni v SSSR*, in: M. BORÁK a kol., *Perzekuce občanů z dnešní České republiky v SSSR*, Praha 2003, s. 119n.

místa pobytu a pohřbení československých obětí GULAGu v SSSR.² Nelze opomenout ani průkopnické práce Vladimíra Bystrova.³ Mezinárodní bádání v tomto ohledu výrazně pokročilo v posledních více než dvou desetiletích po rozpadu Sovětského svazu, předně se jednalo o odhalování doslova otrokářského způsobu zacházení s miliony lidí ve stovkách „pracovišť“ tohoto uzavřeného světa uvnitř sovětského impéria. V posledních letech výzkum pokročil k detailnímu bádání tohoto fenoménu, zjišťování cest do a z GULAGu, jakož i mezinárodnímu srovnání násilných migrací a hromadných represí obyvatelstva ve světě.⁴

Počet osob odvěčených, zajatých (příslušníci armády Slovenského státu), příslušníků bývalé ruské a ukrajinské emigrace, osob unesených omylem z Československa za období 1941–1945 přesáhl v poválečných letech 70 000 osob. Z nich bylo 69 554 později propuštěno a 4 023 zemřelo.⁵

Milada Polišínská se specializuje na mezinárodní diplomatické vztahy. Do tohoto náročného výzkumného pole vstoupila v roce 2006 publikací věnovanou tematice odvěčení československých občanů do Sovětského svazu zejména v letech 1944–1945. Pozornost věnovala několika rovinám této problematiky:⁶ Jednalo se o stíhání několika velkých skupin obyvatelstva speciálními orgány sovětské bezpečnosti. Jejich osudy po odvěčení byly obdobné: Po zadržení v Československu byly oběti převezeny do sovětských vojenských táborů v okupační zóně SSSR v Německu, v Polsku, resp. přímo do věznic v SSSR vesměs pod Hlavní správou válečných zajatců a internovaných. Stíhaní byli odsuzováni k dlouholetým pobytům ve vězení. Následovala strastiplná cesta do nápravných táborů (terminologie se i po roce 1945 měnila), kde byli použiti jako otroci především v oblastech s těžkými životními podmínkami. Po určité době se postupně vraceli zpět do vlasti. Ne všichni se však vrátili, ti, co měli to štěstí, se vraceli s podlomným zdravím, psychickými následky na celý život.

Po devíti letech vychází práce Polišínské v anglickém překladu. Autorka provedla v porovnání s původním českým vydáním určité úpravy. Vzhledem k tomu, že původní pořadí částí knihy (Politika a diplomacie, Československo a jeho obyvatelé jako oběti z deportací) bylo poněkud neústrojně, autorka přehodila pořadí kapitol. V první části se tedy věnovala obětem deportací z Československa. Vzhledem k tomu, že většina odvěčených a vězňených osob pocházela ze Slovenska, věnovala autorka podstatnou část úvodu státoprávním a národnostním představám o Československu, otázce odsunu Němců a Maďarů, politickému a právnímu potrestání Slováků,

2 TÝŽ, *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956). Sborník příspěvků*, Opava 2007; TÝŽ, *Moskevská pobřežště. Češi a českoslovenští občané popravení v Moskvě v letech 1922–1953*, Opava 2013.

3 Vladimír BYSTROV, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945–1955*, Praha 2003; TÝŽ, *Z Prahy do Gulagu, aneb překáželi*, Praha 1999.

4 Anne APPLEBAUM, *Gulag. Historie*, Praha 2004. Ve velké kolektivní práci mezinárodního výzkumného týmu, věnované problematice násilného přesídlování obyvatel v globálním rozměru, se násilným deportacím a represím vůči obyvatelstvu ve stalinistickém Sovětském svazu věnoval Emil Voráček. Srov. Zlatica Zudová-Lešková et alii, *Resettlement and Extermination of the Populations. A Syndrome of Modern History*, Prague 2015.

5 M. BORÁK, c. d., s. 119.

6 Milada POLIŠIENSKÁ, *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*, Praha 2006.

kteří kolaborovali s Němci na frontě. Složitou problematiku, která by si sama zasloužila důkladnou studii, zde přechází stručným přehledem úvah prezidenta Beneše o politickém a právním potrestání Slováků. Uvádí pouze názor slovenského historika Rudolfa Letze, že „Beneš se měl vyjádřit, že by bylo lepší, kdyby Slováci potrestali Sověti, ne Češi“. Z něj Letz odvozoval, že tím Beneš dal Sovětům na Slovensku volnou ruku.⁷ S tímto stanoviskem se autorka bohužel dále nevyrovnává.

V první obsáhlé části „Československo a jeho obyvatelé jako oběti deportací“ se Polišínská nejdříve věnuje deportacím ze Slovenska. Deportace se nejprve dotkly východu a jihu Slovenska, kde byly tisíce obyvatel poslány do táborů v Donbasu, na Kavkazu, na Sibiři a za arktickým kruhem. Autorka zde uveřejňuje seznam táborů podle spisů ministerstva zahraničních věcí, který nicméně nepovažuje za úplný (s. 70).

Autorka podrobně popisuje techniku internace: Často byly prostřednictvím orgánů místní samosprávy vydávány výzvy k několikadenní brigádě za účelem oprav válkou poškozených komunikací v nejbližším okolí (např. v Matejovicích u Popradu, nastoupili všichni muži ve věku 18–50 let, pracující v místní továrně). Jakmile se muži shromáždili, bylo s nimi již zacházeno jako s vězni či zajatci. Nejednalo se tedy o válečné zajatce, ani o občany německé národnosti. Autorka vychází i z rozhovorů s přeživšími pamětníky. Hromadné internace byly doprovázeny cílenými deportacemi, tj. odváděním lidí přímo z jejich příbytků „od nedojedené večeře“. Zde se jednalo o předem vytypované osoby. Ty byly při výslechu nařčeny ze špionáže a odsuzovány k trestům v délce 10–15 let pracovního tábora v SSSR. Z právního hlediska se jednalo o naprostou zvlášť, neproběhlo důkazní řízení, obžalovaní neměli možnost kvalifikované obhajoby. Především však podle platné československo-sovětské smlouvy z 8. května 1944 neměli být vůbec sovětskými orgány zadržováni, vyšetřováni a odsuzováni k dlouholetým trestům na území SSSR. Argument sovětských úřadů, že se internace prováděla na územích, kde probíhaly válečné operace (což smlouva neobsahovala), zde nemohl obstát. Sovětské orgány však na stížnosti československých orgánů v těchto případech nebraly zřetel. Deportace civilního obyvatelstva z území Československa jako spojeneckého státu, byla jednoznačně projevem násilí a svévole.

Podstatně početnější skupinou internovaných byli váleční zajatci, vojáci slovenské, maďarské či německé armády, kteří byli zadrženi na československém území, zde zejména na Slovensku, v počtu zhruba 70 000 osob.

Autorka opakovaně konstatuje, že v období, kdy docházelo k internacím a následně deportaci, byla stanoviska českých i slovenských politiků, v čele s komunistickými představiteli vyhýbavá a opatrná. V tom vidí rozdíl od stížností institucí na spodních patrech samosprávy, na úrovni místních národních výborů, kde byly podávány žádosti o vrácení deportovaných. Ty byly adresovány na kancelář prezidenta republiky a zejména na ministerstvo zahraničních věcí.

Autorka se poté věnuje osobním příběhům řady deportovaných a prokazuje vyprávěčský talent i schopnost vcítit se do nálad osob, které po letech svobodně hovořily o procesu deportace a pobytu v GULAGu.

7 Róbert LETZ, *Činnost sovietskych orgánov NKVD na Slovensku v rokoch 1944 a 1945*, in: Valerián Bystrický – Štefan Fano (eds.), *Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská, perspektivy)*, Bratislava 1994, s. 102–113, zde s. 106.

Specifickou kapitolou byly deportace bývalých ruských a ukrajinských emigrantů a nucená repatriace sovětských občanů. Podle výzkumů autorky bylo v období od května 1945 do SSSR odvečeno (to znamená: zdokumentováno, celkový počet unesených osob byl zjevně vyšší) 7 422 československých občanů. Největší část z nich tvořili Slováci, početně byli zastoupení i příslušníci ukrajinské a ruské národnosti.⁸ Deportace civilních občanů z území obsazených sovětskou armádou byly schváleny sovětským vedením, tedy Politbyrem ÚV VKS(b), v září 1944.

V případě odvečených československých občanů ruské a ukrajinské národnosti se jednotky NKVD, resp. SMERŠ, působící v té době na československém území, zaměřily zejména na osoby, které byly účastníky občanské války v Rusku, resp. byly později činné v různých organizacích ruské, resp. ukrajinské emigrace, mj. Zemgoru. Zásah sovětských bezpečnostních složek proti nim měl na rozdíl od perzekuce jiných obyvatel ČSR specifický charakter. Jednalo se o zřetelně politicky definovanou skupinu. Deportace probíhala podobnou technikou, s tím rozdílem, že tyto občané byli vyzváni, aby pomohli jako překladatelé. Sovětské orgány postupovaly podle předem připravených seznamů. Na rozdíl od většiny civilních deportovaných osob ze Slovenska prošli internovaní příslušníci ruské a ukrajinské emigrace z Československa soudním řízením. Většinou byla kladena za vinu příslušnost k emigrantským spolkům a organizacím. Odsuzování byli většinou na deset let. Z oněch zhruba 250 zatčených „bílých“ ruských, ukrajinských, běloruských emigrantů téměř dvě třetiny zahynuly nebo zmizely. Někteří se vrátili později do Československa, mezi nimi i spoluzakladatel eurasijského hnutí Petr Nikolajevič Savickij, vrátil se však jako psychicky zlomený člověk. Generál Sergej Vojcechovskij, vyslanec Vladimir Rafalskij a řada dalších se však nevrátili nikdy. Proběhla i řada nucených repatriací osob, které měly sovětské občanství, do SSSR. Po internaci rodičů – sovětských občanů žijících v Československu – zůstaly jejich děti v péči soukromých osob, často se jednalo o tragické situace.

V druhé části knihy se autorka zabývá otázkou československo-sovětských jednání o repatriacích a průběhem repatriací. V prvním období, těsně po skončení války, se otázka repatriací dostávala na program vzájemných jednání, nebývala však jejich jediným nebo dokonce hlavním tématem. Autorka i přes detailní znalosti spisových materiálů MZV nezjistila rozsáhlejší dokumenty k tématu deportací. Sovětská strana odpovídala na výzvy z československé strany přísliby urychleného návratu válečných zajatců národnosti české, slovenské a rusínské. Nejednalo se však o deportované, nýbrž právě válečné zajatce, umístěné v zajateckých táborech mimo území Sovětského svazu. Sovětské konstruktivně vyhlížející odpovědi však situaci nezpřehlednily.

Autorka vylíčila genezi těchto jednání. Politici i ministr zahraničí Jan Masaryk v této době zdůrazňovali, že fakta o deportacích, prosakující různými kanály, nemají být zneužita k antisovětské a antikomunistické propagandě. Českoslovenští diplomaté ovšem prakticky neustále intervenovali sovětskou stranu požadavky na repatriace. Problematikou československých občanů, kteří byli internováni v táborech GULAGu, se zabývala i čs. delegace pro likvidaci válečných škod. Obě strany se ale nemohly shodnout na celkových

8 M. POLIŠENSKÁ, *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*, Praha 2006, s. 135.

počtech internovaných. Urychlení procesu repatriací nepomohly ani časté intervence velvyslance Horáka v Moskvě, ani jeho návštěvy u ministra Vyšinského. V květnu a červnu 1946 mělo být do čs. rukou předáno asi 2500 repatriantů. Autorka zde věnuje značnou pozornost přístupu MZV, resp. čs. vlády a tzv. komplexní versus selektivní koncepci repatriací: konstatuje, že nakonec byl prosazen selektivní přístup. Českoslovenští diplomaté museli nejprve na žádost sovětské strany sestavit jmenné seznamy odvlčených. Díky tomu bylo však zachráněno mnoho lidských životů, které pro sovětské úřady neexistovaly.

Vzhledem k objemu materiálu k jednání zde autorka spíše načrtává některé přístupy. Toto téma by si zřejmě zasloužilo hlubší průzkum. Větší pozornost Polišenská věnuje procesu návratu repatriantů, jejich prověřování a schvalování vycestování ze SSSR. Byli soustřeďováni v repatričním táboře Luisdorfu u Oděsy (bývalé lázeňské městečko) v průběhu roku 1947. Proces prověrek probíhal jak ve znamení povrchnosti (úředníci měli cca osm minut na prověření jedné osoby), ale i zneužitelnosti. Pro ty občany, kteří prověrkami neprošli, to znamenalo obrovský šok (každý šestý uchazeč byl odmítnut). Dalším významným repatričním táborem byl nechvalně známý Marmaros Siget v Rumunsku, kde desetitisíce internovaných zemřely na dysenterii.

Repatriace ze SSSR byly Sovětským svazem oficiálně ukončeny 29. června 1948, definitivně pak k 29. dubnu 1949. Autorka v závěru knihy vyhodnocuje celkové výsledky tohoto procesu a poukazuje na nejasné vysoké počty repatriovaných (91 560 osob, z nich mělo být 55 517 válečných zajatců). Docházelo pochopitelně i k dodatečným repatriacím. Autorka se zvláště zabývá dalšími rozměry repatriční diplomacie, otázkou volyňských Čechů a jejich návratu do Československa. Práce by si i zde žádala podrobnější líčení problémů jejich cesty domů, která pro mnohé skončila až na počátku 90. let. Příběh návratu volyňských Čechů, kteří se v roce 1944 masově připojili k armádě generála Ludvíka Svobody, souvisel i s osudy dalších československých občanů, kteří uvízli v sítích NKVD a ocitli se v GULAGu. Pro ně skýtal záchranu jedině vstup do československé vojenské jednotky v SSSR. To bylo umožněno amnestií čs. válečných zajatců v SSSR po 22. červnu 1941.⁹

Autorka poukazuje na složitost případů, které bylo třeba řešit v návratové politice, na institucionálně rozlišované odlišnosti mezi „repatriací“ a „reimigrací“, na obtížnosti nalezení principů společných logice integrace a vyloučení.

Pro mezinárodní historickou obec je cenné zveřejnění monografie v angličtině. Autorka na monografii pracovala několik let, publikovala i přípravné studie. Přistupovala k tématu poněkud jinak nežli výše zmíněný M. Borák, který sledoval osudy odvlčených Čechoslováků, cesty do GULAGu, věnoval se osudům československých občanů, kteří byli podrobena represím v delším období 1918–1956. Podal řadu detailních analýz, v nichž mapoval témata poskytující širší pohled na danou problematiku. Polišenská při výzkumu využila metody orální historie, vzpomínky některých deportovaných byly publikovány v rámci obsažnějších pamětí.¹⁰ Oproti původnímu textu nyní doplnila seznam literatury

9 Srovnej: Vladimír LEVORA – Zora DVOŘÁKOVÁ, *Ze stalinských gulagů do československého vojenská*, Praha 1993.

10 Jaromír KOTÍK a kol., *Zlomený čas. Konec války na Vysočině, zajatecký gulag v Rusku 1945–1949*, Velká Bíteš 2004.

a pracovala s přírůstkem výzkumu. Práci by prospělo mezinárodní srovnávání; tak jako byli na sovětské území odvlékáni českoslovenští občané, odvlékaly orgány NKVD a SMERŠ i polské občany či příslušníky dalších národností. Kniha by tím však výrazně nabyla. Obdobně zajímavou otázkou zůstává, kolik osob bylo z Československa skutečně uneseno do SSSR: v anglickém vydání uvedla autorka pouze stručně shrnutí diskuse. Mapa (s. 351) s vyznačením obcí na Slovensku, odkud byli lidé deportováni do GULAGu, je příliš nezřetelná, není zde ani uveden její zdroj, či údaj, zda ji autorka zpracovala sama. Obdobně je tomu s mapkou táborů (s. 352), kam byli deportováni českoslovenští občané.

Monografie je vybavena bohatým poznámkovým aparátem, seznamem literatury, jmenným rejstříkem. Je cenné, že autorka do knihy vložila obsáhlou dokumentační přílohu. Některé z dokumentů jsou přeloženy do angličtiny.

Publikace poněkud trpí neúplnými, resp. nepřesnými názvy archivů, s jejichž dokumenty autorka pracovala. Ze seznamu pramenů oproti českému vydání není uveden Státní archiv Ruské federace (*Gosudarstvennyj archiv Rossijskoj Federacii, Moskva*), ani *Centralnoje chranilišče istoriko-dokumentalnych kollekcij, Moskva* (CChIDK), nyní *Rossijskij gosudarstvennyj archiv po novejšej istorii* (RGANI). Když nahlédneme do textu monografie, vidíme, že autorka pracovala s dokumenty z těchto archivů (např. f. 9401 archivu RGASPI představuje jako celek materiály GULAGu). Slušně provedený překlad ztlumil i určitou jazykovou kostrbatost českého vydání. Monografie představuje významný příspěvek ve výzkumu zločinného mechanismu sovětského stalinského systému v mezinárodním srovnání.

Emil Voráček

Dominika GRYGAROVÁ – Tomáš HERMANN – Antonín KOSTLÁN –
Michal ŠIMŮNEK – Soňa ŠTRBÁŇOVÁ – Tomáš PETRÁŇ

Homines scientiarum. Třicet příběhů české vědy a filosofie, I–V

Praha – Červený Kostelec, Ústav soudobých dějin AV ČR – Nakladatelství Pavel Mervart
2015, 286 + 268 + 200 + 204 + 156 s. + 5 DVD, ISBN 978-80-7285-188-1.

„Svět práce patří jak do dějin, tak do dějinné paměti,“ prohlásil v interview, otištěném v recenzované knize, přední český historik František Šmahel (sv. I, s. 93). Snad by to bylo nejlepší motto k celému rozsáhlému a záslužnému orálně historickému projektu, který byl realizován ve spolupráci ÚSD AV ČR s Univerzitou Pardubice. Předpokladem by ovšem bylo, že česká společnost bude schopna uznat vědu za práci.

V souboru třiceti medailonů českých vědců 20. století byly tematizovány „cesty české vědy a filosofie v uplynulém století a s nimi související tázání po smyslu intelektuálního úsilí v rovině osobní i veřejné“. Záměrem projektu pak bylo „přiblížit práci úspěšných badatelů a narušit stále tradovaný obraz vědce jako od světa odděleného specialisty“ (sv. I, s. 9). Jeho

výstupem byla jednak série „krátkých a spíše popularizujících“ audiovizuálních medailonů na DVD, jednak paralelní pětisvazková publikace s „hlouběji konceptualizovanými a autorizovanými“ – dílem dopracovanými – záznamy „biograficky nebo reflexivně zakončených“ rozhovorů a dalšími textovými i obrazovými materiály. Ve filmech, resp. písemných kapitolách vystoupil vedle třiceti protagonistů i velký počet dalších – opět vědeckých – pamětníků nebo expertů, hovořících o oněch vybraných mužích a ženách. Výběr třiceti osobností, jejich úvodní medailony, jakož i vedení a následné zpracování rozhovorů bylo dílem pracovníků ÚSD, filmová a šíře technická složka projektu se opírala o členy týmu z Univerzity Pardubice.

Pět svazků a k nim paralelních disků DVD je členěno zhruba podle oborů (o tom níže). První a z pohledu historika nejdůležitější set obsahuje rozhovory se šesti pozoruhodnými osobnostmi humanitní sféry: zahajuje historik filosofie Stanislav Sousedík, následován historikem Františkem Šmahelem, sociologem, politologem a dodejme taktéž historikem Karlem Hrubým, filosofem a klasickým filologem Filipem Karfíkem, filosofem Erazimem Kohákem a historickým archeologem Janem Klápště. Druhý svazek se zaměřil na šestici již zesnulých osobností zhruba téže sféry: jsou tu představeni antropolog Aleš Hrdlička, biolog a filosof Emanuel Rádl, ekonom a filosof Karel Engliš, historik přírodních věd Zdeněk Horský, filosof Jan Patočka a psycholog a filosof Jiří Němec. Třetí svazek patří živým i zesnulým chemikům. K prvním patří Rudolf Zahradník, Josef Michl a Zdeněk Herman, k druhé skupině Bohuslav Brauner, Otto Wichterle a Jaroslav Heyrovský. Ve čtvrtém svazku na publikum čekají lékaři a biologové. Vzpomínáno je na Milana Haška a Karla Rašku, rozhovor je veden s Janem Svobodou, Helenou Kopeckou, Helenou Illnerovou a Evou Zažimalovou. A konečně poslední svazek hostí lehce nesourodou technicko-přírodovědně-lékařskou skupinu, otevřenou Emilem Kolbenem, Georgem Pickem (jakož i Albertem Einsteinem) a Bohumilem Němcem, po nichž následují Jan Krekule, Josef Koutecký a Stanislav Vepřek.¹

Kritériem výběru osobností, s nimiž nebo o nichž se tu vedly rozhovory, byla „věcně opodstatněná kompozice osobností“ (sv. I, s. 10). Nevím, co si přesně představit pod tímto obratem. Autoři si toto tajemství nechali pro sebe. Soubor třiceti medailonů vědeckých osobností autoři/editoři rozdělili na dvě poloviny: s žijícími byl veden rozhovor, na zesulé se vzpomínalo. Cílem u obou skupin ovšem bylo „ukázat živý rozměr myšlenkové a vědecké práce“, přičemž „osobnosti a jejich biografie jsou zde zejména prostředníkem dalších souvislostí“ (tamtéž). Vědecké obory byly v souboru zastoupeny „nerovnoměrně“, resp. „rovnoměrnost zde nebyla hlavním cílem či kritériem výběru“, nicméně reprezentovány jsou (pěkně podle organizačního dělení AV ČR) všechny „tři hlavní vědecké oblasti“ – vědy humanitní a společenské, vědy o neživé přírodě a vědy o přírodě živé. V tomto rámci pak (aby

1 Je poněkud zarážející, že úvodní kapitola neobsahuje reflexi skutečnosti, že řada „medailonistů“ i ostatních vyprávějících jsou vědci se zkušeností „posrpnové“ emigrace. Zde lze tušit návaznost na starší, úspěšný projekt téhož týmu: Antonín KOSTLÁN – Soňa ŠTRBÁŇOVÁ (ed.) *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*, Praha 2011.

nenastala „zcela disparátní koláž, která by paradoxně mohla vést k atomizaci a nezamýšleným jednostrannostem“) byla vedením projektu vybrána tři ohniska, vždy zahrnující šest až osm osobností: filosofie, chemie a biologie. Do zbylé zhruba čtvrtiny souboru byly „zahrnuty osobnosti zastupující další jednotlivé obory společenských, přírodních i exaktních věd“. Od archeologie tu tedy přes sociologii dospějeme až k elektrotechnice. Místo disparátní koláže tedy celek nabízí cosi, co připomíná dávnou východoněmeckou televizní revue „Ein Kessel Buntés“. Tento vtíravý dojem je podtržen tím, že „do tvorby dominantním způsobem vstoupili filmoví tvůrci“ (Tomáš Petráň a Martin Čihák).

Na tomto místě je třeba položit otázku, co přesně bylo cílem tohoto projektu? A byl to projekt vědecký, popularizační, didaktický nebo „zábavný“ v aktuálním smyslu historie jako kultivovaná, leč nezávazná zábava? Výše jsem citoval charakteristiky, použité Tomášem Hermannem a Tomášem Petráňem v úvodní studii prvního svazku: „Cesty poznání mezi obrazem a textem. Metodologický nástin k třiceti příběhům české vědy a filosofie“ (sv. I, s. 7–17). Tamtéž však stojí i sdělení, že např. jedním z cílů zpracování medailonů filosofů „byla inovace výuky filosofie pro nefilosofické obory“, tedy zřejmě podpora univerzitní výuky (sv. I, s. 12). Poté se ale autoři rozepsali o tom, že jedním z úkolů projektu bylo „motivovat k zájmu o vědu a ukázat často trnitou a klikatou cestu k vědeckému úspěchu“ (sv. I, s. 13n.). To signalizuje zaměření spíše na středoškoláky, dosud nerozhodnuté o zaměření vlastní budoucnosti. A tamtéž se lze dočíst, že audiovizuální medailony „nemají podávat vyčerpávající informace o životě a díle vědce. Jejich smyslem je prosté pobývání se zobrazovanou osobností (...), která svou vědeckou prací i osobním životem ztělesňuje jisté vzory.“ Tedy široké společenské zábavně popularizační uplatnění natočeného materiálu?

To všechno jsou v podstatě relevantní cíle, jen by měly být sledovány poněkud systematičtěji a profesionálněji. Projekt měl ale ještě jeden rozměr. Přepsané rozhovory byly jejich aktéry autorizovány, „nezřídka významně doplněny a opět nově strukturovány“, dodejme: místy též podstatně prokráceny,² a v této podobě vytištěny (spolu s krátkými biogramy dotyčných osobností a kratičkými, nepřilíš reprezentativními bibliografickými poznámkami). Každý svazek byl vybaven jmenným rejstříkem a kratičkým anglickým resumé. U části příspěvků jsou v poznámkách alespoň velmi stručně identifikovány osoby, zmíněné v rozhovorech.

2 Jen jako příklad uvedme interview s čelnou biochemičkou Evou Zažímalovou, která na otázku, jak důležité jsou pro vědce mezinárodní kontakty, odpověděla: „Potřebnost kontaktů závisí na oboru. Jsou obory, jako příklad bych mohla říci českou literaturu, kde asi potřeba širokých mezinárodních kontaktů není tak silná“ (sv. IV, s. 177). Ve filmové verzi paní profesorka ještě dodává o literárních vědcích pro kontrast s potřebami oborů experimentálních: „Z hlediska vytvoření vědecké práce v oboru mezinárodní kontakty zdaleka tolik nepotřebují.“ Za touto – opakovanou a tedy zdůrazněnou – tezí se skrývá nejen obrozená představa, že nejlepší znalci české literatury jsou nutně Češi, ale i pozoruhodná a v Čechách nikoliv výjimečná neznalost situace humanitních oborů: Skutečnost, že o české literatuře se špičkově badá v Heidelbergu nebo v Barceloně, stejně jako na Harvardu nebo ve Vídni, velké části české laické i vědecké veřejnosti chybí. Potlačení takto formulovaného názoru pak výpovědní hodnotu interview jednoduše ochudilo.

Přinejmenším jistá část textů medailonů se tak vymanila z místy nepřijemných, dekontextualizujících, zásahů filmařů.³ Písemná verze tak např. i vypuštěním celých, ve filmovém podání poměrně rozsáhlých tematických bloků, opustila triviální popularizační (technicky nejednou bohužel nedokonalou) úroveň filmové podoby interview. V této podobě lze již mnohé z výpovědí řady předních českých vědců vnímat i jako jejich „expertní reflexi“ (občas v tom rámci sebereflexi) celé řady podstatných obecněji vědeckých nebo společenských problémů.⁴ Abychom ovšem našli tato pro vědu cenná místa, je nutno mnohdy i v písemné verzi prokousat se stránkami plnými banalit. A při vši úctě k tištěné verzi interview: uživatel místy touží po tom, mít k dispozici – tak, jak je to dnes v oboru již standardem – kompletní původně natočený „orálně historický“ materiál. Prostě proto, aby zjistil, co ony vybrané vzorové vědecké osobnosti opravdu řekly k nejednou podstatným tématům. Sestavit konkordanci toho, co je řečeno v nahrávce, a toho, co se ocitlo v písemné verzi, totiž mnohdy není snadné.

Možná je to recenzentův subjektivní úhel pohledu, ale to nejcennější na zprostředkovaných rozhovorech bylo zachycení živého projevu velkých badatelů k tématům, která jsou pro ně podstatná. Je to zprostředkování „zážitku“, jak tito lidé formulují, jak argumentují, jak reagují na otázky, jak vyprávějí – samozřejmě o pro ně klíčových tématech

3 Jen na okraj zmiňme rušivé, místy až traumatizující pokusy „oživit“ (pro filmaře zřejmě nudné) vyprávění vědců výňatky ze staršího filmového materiálu nebo z dokumentací k jednotlivým osobám: např. záznamy předávání čestných doktorátů atd. Snad „nejskvělejší“ výkon byl podán v rámci filmu o filosofu Filipu Karfíkovi, kde k jeho charakterizaci situace společnosti po zveřejnění Charty 77 filmaři vybrali ilustrační dobové snímky letní idylly na Václavském náměstí v Praze: na lavičkách konverzují maminky s kočárky, mladí lidé postávají v letním oblečení na chodnicích, bíle uniformovaný dopravní strážník kontroluje auto...

4 Pro stav myšlení české akademické elity může být ovšem cennou výpovědí i meritorně chybný výrok vyprávějího. Jako příklad uvedme, že v jinak brilantním rozhovoru Tomáše Hermanna s Filipem Karfíkem zazní jeho úvaha o důvodech úpadku českého i švýcarského studentstva po roce 2000: „Začalo se to měnit až v novém století souběžně s reformami vysokého školství, které byly zavedeny pod tlakem Evropské unie. To je ta 'slavná' Boloňská reforma, která přispěla ke změně postoje ke studiu. Boloňské reformy jsou založeny na tom, že studenti mají uvažovat z hlediska uplatnění a z hlediska trhu práce. Nemají studovat dlouho, mají rychle získávat diplomy, aby mohli rychle odcházet do praxe.“ (Sv. I, s. 195 a následně opakovaně až na s. 197.) Špičkový filosof a filolog si tu neuvědomuje, že pouze nereflektovaně opakuje pustě populistické „nadávání na EU“, které s reálným obsahem „boloňské reformy“ nemá vůbec nic společného. „Boloňa“, tedy „Joint Declaration of the European Ministers of Education“ (19. 6. 1999), která následovala po evropskými univerzitami prosazené boloňské „Magna Charta Universitatum“ (18. 9. 1988) a pařížské „Joint declaration on harmonization of the architecture of the European higher education system“ (25. 5. 1998) žádala trojjediné: standardizaci požadavků na kvalifikační stupně, vzájemné zprůchodnění univerzitních systémů všech zúčastněných zemí a konečně vznášela ideální nárok, aby každý student strávil jeden semestr na univerzitě v jině než jeho zemi. Již v 90. letech započatá brutální celoevropská „pragmatizace univerzitního studia“ neměla s touto reformou více společného, než že se jí následně všechny státy – úspěšně – zaštitovaly. Srovnej Jiří PEŠEK, *Jak psát dějiny moderních univerzit? Polemika nad IV. dilem Dějin univerzit v Evropě*, ČČH 114, 2012, s. 7–39, kde jsou i odkazy na speciální literaturu.

a problémech, nikoliv o banalitách a „zážitcích z natáčení“. Prakticky všichni vybraní badatelé jsou vysokoškolská profesora nebo profesorky, tedy lidé umění komunikace. Je fascinující sledovat, jak tuto svoji léty kultivovanou schopnost dovedou uplatnit. Právě v tomto kontextu bylo – podle mého mínění – zásadní chybou smíchat portréty aktuálních osobností s kapitoly o vědcích, kteří jsou již – někdy dokonce poměrně dávno – mrtvi. Samozřejmě nepodceňuji jistý popularizační šarm např. příspěvků, kde synové vyprávějí o svých otcích. Ale nakonec tu přece jen zaznívají buď jen banální historky na téma, že i velký vědec byl milujícím otcem, nebo nám je podána jeho svého druhu příručková stručná biografie, případně soupis velkých činů.

V tomto kontextu je pak třeba se tázat: nebylo by lepší věnovat důkladný medailon přímo molekularnímu imunologovi, prof. Karlu Raškovi mladšímu, než ponechat ho jen na okraji vyprávění o jeho otci, slavném epidemiologovi? Nebo proč má tak výrazná osobnost, jako prof. Jiří Bičák, jen populárně a ve vztahu k tématu více než zlomkovitě vyprávět o Georgu A. Pickovi a Albertu Einsteinovi, když daleko zajímavější by byl rozhovor o Bičákově celoživotním tématu, totiž astrofyzice? Je nepochybné, že česká historiografie i zaujatá veřejnost velmi potřebuje moderní, nepopisné a na úrovni aktuálního výzkumu stojící dějiny věd a v českých zemích působících vědeckých osobností. Je ale moudré, míchat žánry a kombinovat rozhovory s dnešními špičkovými vědci s popularizací dějin vědy minulé? Nebylo by bývalo užitečnější přinejmenším oddělit obě větve projektu?

Právě v příspěvcích o již zesnulých vědcích přitom popularizační „historkovy“ aspekt podstatně převažuje nad tematizováním jejich vědeckého díla. Vezměme za příklad Zdeňka Horského, milou, řečnou, zářící osobnost výzkumu především, ale nejen, dějin raně novověké vědy (sv. II, s. 125–158). Horský je tu prostřednictvím rozhovorů Tomáše Hermana s astrofyzikem a výřečným popularizátorem vědy Jiřím Grygarem, resp. s filosofy Stanislavem Sousedíkem a Filipem Karfikem představen především jako nadšený popularizátor astronomie, znalec raně novověké filosofie a autor krásné (pohříchu však popularizační) knížky o Keplerových pražských letech a jejich odborném kontextu.⁵ Z jeho rozsáhlého, byť až posmrtně knižně soustředěného vědeckého díla, které T. Herman dobře zná, protože se podílel na nedávném vydání jednoho svazku vybraných spisů Zdeňka Horského, tu je připomenut jen malý segment.⁶ Nezmíněny zůstaly např. Horského mezinárodně uznávané, špičkově kvalitní a objevené výzkumy na poli renesančních astronomických a měřických přístrojů. A už vůbec mimo obzor projektu zůstala skutečnost, že Horský úzce a na řadě úrovní spolupracoval s historiky umění a byl jimi velmi ceněn. Byl klasickým příkladem vědce, který – normalizátory roku 1970 vyhnán z Ústavu československých a světových dějin ČSAV, kde za něj nikdy nebyla nalezena být i podřadná náhrada – nevzdal svůj obor a na „mimovědecké pozici“ vytvořil rozsáhlé dílo zásadního významu. O tom se ale diváci i čtenáři dozvědí jen minimum.

5 Zdeněk HORSKÝ, *Kepler v Praze*, Praha 1980. Toto dílo by si, mimochodem, zasloužilo reedici.

6 TÝŽ, *Koperník a české země. Soubor studií o renesanční kosmologii a nové vědě*. Uspořádali a k vydání připravili Vojtěch Hladký – Tomáš Hermann – Iva Lelková, Červený Kostelec 2011.

Svým způsobem snad nejhůře v tomto ohledu dopadl fyzikální chemik Jaroslav Heyrovský, zpřítomněný prostřednictvím rozhovoru svého syna, taktéž fyzikálního chemika Michaela se Soňou Štrbářovou (sv. III, s. 129–155). I když v centru rozhovoru samozřejmě svým způsobem stojí polarografie a Nobelova cena za fyziku z roku 1959, není v této „rodinné kronice“ ani v náznaku vysvětleno, proč byla polarografie tak podstatným a od 30. let světově intenzivně sledovaným objevem, jak to, že Heyrovský mohl být od konce 30. let opakovaně navrhován na Nobelovu cenu také za lékařství a za chemii, nebo v čem spočíval velký hospodářský význam jeho objevu, zejména po Heyrovským za války vyvinuté adaptaci průmyslové polarografie na bázi střídavého proudu. Nebo můžeme předpokládat, že česká veřejnost tohle všechno ví?

A jen jako typický jev tohoto zavádějícího způsobu „popularizace vědy“ zmiňme (editorkou nekomentovaný) výrok syna slavného vědce, že Jaroslav Heyrovský odešel studovat fyzikální chemii do Anglie (dodejme, že to bylo na University College v Londýně, kde mladý chemik strávil léta 1910–1914), přesto, že jeho otec „jako univerzitní profesor neměl příliš vysoký plat“ (sv. III, s. 139). Stačí připomenout, že Leopold Heyrovský byl ordinář římského práva na Univerzitě Karlově, právě před odchodem syna do Británie absolvoval svůj rektorský rok a patřil k nejuznávanějším osobnostem středoevropského právníckého světa. V habsburské monarchii sice univerzitní profesori měli nižší platy než v Prusku, kde byli ordináři honorováni na úrovni ministrů, ale i tak patřili k nejlépe placeným státním zaměstnancům. Vyjdeme-li z toho, že roční plat řádného profesora ležel v oné době mezi šesti a sedmi tisíci korun a aktivací příplatek se pohyboval okolo 1500 korun, pak nám vychází, že měsíční, minimálně zdaněný, příjem profesora ležel někde mezi 650 a 700 korunami – ovšem bez peněz ze zkuškových tax, které u centrálních oborů, k nimž patřilo právě římské právo, mohly převyšovat plat stálý. Ordinář na Heyrovského úrovni mohl před válkou počítat se zhruba osmi- až patnáctinásobkem platu kvalifikovaného továrního dělníka. Mechanicky přenášet situaci z počátku 21. století o sto let zpět prostě nelze. Podobných příkladů nereflekovaných a nekomentovaných výroků by v knize bylo možno najít více.

Zastavme se na závěr u prvního – humanitního – svazku. Pokládám ho za názorný důkaz o tom, že – přinejmenším pro široce pojaté odborné publikum, viděno napříč obory – to nejproduktivnější na projektu bylo, nechat velké osobnosti hovořit a pokud možno je nerušit. Exemplárním pozitivním příkladem budiž Kostlánův rozhovor s medievistou Františkem Šmahalem. Jeho první polovina je věnována dějinám středověké univerzity, tedy jednomu z nejvlastnějších Šmahelových badatelských a spisovatelských témat, druhá jeho pohledům na dějepisectví a obecněji moderní vědu. Půlhodinový filmový medailon je bohužel neustále rušen „oživujícími“ prostříhy „o něčem jiném“, přičemž smysl v kontextu „portrétu“ mají jen ukázky z filmu, v němž mladý Šmahel v polovině 60. let již tehdy zajímavě vykládal o dějinách středověké univerzity. Nicméně i tak zbylo ve filmu dost prostoru na to, aby velký historik formuloval a argumentačně vysvětlil řadu podstatných tezí o problémech současné vědy, vědecké komunity i jejího dorostu.

Do tiskové verze se však podstatná část toho nejdůležitějšího, co bylo řečeno ve filmu, z neznámých důvodů nedostala. Proč nemohlo být otištěno, co si Šmahel myslí o vztahu financování a svobody vědy, resp. neplánovatelnosti směrů jejího vývoje, o problémech se záplavou literatury, jejíž převážná část má dnes kompilační charakter a již raději ani necituje

originální vědecká díla, ale sekundární shrnutí? Proč byla vynechána jeho charakteristika kreativity ve výzkumu i slova o tom, v čem spočívá poznání a samozřejmě o tom, jaká rizika pro společnost přináší nedbání historie? Přišly snad názory mezinárodně zřejmě nejznámějšího českého historika editorům příliš nezabavné nebo nebezpečné? Těžko říci.

Stejně podstatný a zdařilý byl i Kostlánův rozhovor s Janem Klápště, autorem klíčových prací o středověkých městech a vesnicích. Vzešly ze záchranných archeologických výzkumů socialistickým a postsocialistickým uhelným průmyslem soustavně ničeného Mostecka. Klápště se tu zamýšlí nad možnostmi svého oboru, nad neopakovatelnou kulturní hodnotou krajiny, v Podkrušnohoří nenávratně zničené,⁷ nad nepatrnými a přece s plným nasazením prosazovanými možnostmi lidí hájit prostředí svého života proti krátkodobým zájmům politiky a průmyslu. Podobně jako Šmahel zdůrazňuje i Klápště autonomní charakter výzkumné práce a limity její „účelové určenosti“: „Každý výzkum totiž určují otázky, které si klademe. Tyto otázky předznamenávají povahu výsledku. Ale systém těchto otázek se neustále mění, protože se mění doba, v níž jsou tazatelé zakotveni. Na ty otázky, které přijdou, nedokáže sebelepe provedený archeologický výzkum uspokojivě odpovědět.“ (sv. I, s. 244)

Také Klápště v rozhovoru analyzuje problémy s financováním vědy, tematizuje otázky způsobu výuky svého oboru, těžkosti s klesající kvalitou studentstva a s postupující ztrátou víceoborovosti v mladé generaci. I on vysvětluje, že vědec nesupluje roli (u nás slabě vyvinuté) občanské veřejnosti, „on je její součástí, v tom je jeho problém“. I on připomíná: „Pohledem do minulosti se identifikujeme v současnosti, právě touto optikou jsou také podmíněny naše celkové soudy“ (sv. I, s. 258). Místo popularizace jednoho specifického vědeckého políčka tento světově uznávaný a publikačně eminentně úspěšný badatel formuluje obecné, jeho specializaci daleko přesahující teze. Mluví o tom, že již v 70. a 80. letech celosvětově nastal konec velkých historických teorií – prostě proto, že badatelé zjistili, „že život podle nich nefungoval a nefunguje“, protože sociální rozvoj závisí na naplňování příliš mnoha různých předpokladů. A ke stávajícím diskusím Klápště s nadhledem tisícileté perspektivy říká: „Pocit krize k Evropě patří, ostatně prostupuje řadou literárních děl. Podstatné je, že k evropské civilizaci patří ustavičné změny a tedy i krize. Složitě rozvinutý systém otevřené společnosti je v krizových okamžicích schopen nacházet řešení.“ (sv. I, s. 261n.).

Takových zajímavých a podstatných pasáží je v rozsáhlém projektu řada. Jsou tam však do velké míry „utopeny“ v mase. A editoři svazku nepovažovali za nutné, pokusit se (např. na závěr řady svazků) o shrnutí „výtěžku projektu“, o přinejmenším diskusí takových, jeden obor a jeden životní osud přesahujících podstatných (ale třeba i problematických) výpovědí předních vědců. Chceme-li se jich dobrat sami, musíme soustavně a s nemalým nárokem na čas soustavně procházet medailony a ještě srovnávat film i tiskovou verzi. Ale vyplatí se to. Teprve potom si totiž uvědomíme, jak velkou a nezástupnou roli hraje věda ve společnosti, jak moc potřebujeme rozhovor vědců přes hranice jejich oborů a jak málo společnost umí využívat jejich vědění, daleko přesahující meze té které speciální vědy. Jiří Pešek

7 Stojí za to, ocitovat jeho desetiletími bádání, marnými osobními snahami o záchranu některých vesnic a velkou regionální zkušenost opřený soud: „Občas opakovaná fráze, která ničení Podkrušnohoří snad navždy spojuje s přesuny obyvatel po roce 1945, zde rozhodně neplatí. Ostatně nevím, kdy a kde tato fráze patila.“ (sv. I, s. 246).

Jan KELLER

Evropské rozpory ve světle migrace

Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2017, 227 s., ISBN 978-80-7419-249-4.

Sociologa Jana Kellera znají odborníci jako autora závažných monografií a studií o proměnách české a evropské společnosti na přelomu 20. a 21. století (mj. *Sociologie byrokracie a organizace*, 1996; *Sociologie a ekologie*, 1997; *Dějiny klasické sociologie*, 2004; *Teorie modernizace*, 2007; *Sociologie středních vrstev*, 2012). Široká veřejnost ho však poznala především jako publicistu, který spojuje své badatelské zaměření s působením v politice, od roku 2014 jako poslanec Evropského parlamentu. Zhruba tisícovka krátkých publicistických textů, uveřejňovaných především v deníku Právo, prokázala Kellerovu schopnost stručně a srozumitelně analyzovat aktuální společenská a politická témata, přičemž jeho literární nadání se projevilo funkčním využíváním ironie a nadsázky.

Nejnovější knihou vstoupil Jan Keller do probíhající, často chaotické diskuse o evropské migrační krizi a využil při tom jak svého sociologického a zároveň historického zázemí, tak i publicistické obratnosti. Na rozdíl od povrchní frazeologie, která je příznačná pro většinu současných žurnalistických textů, Keller dokáže své názory pregnantně formulovat a promítnout do nich bezpečnou znalost západní, především francouzské sociologie. Migrační tematika pro něho není izolovaným fenoménem, nýbrž jedním z klíčových problémů krizového vývoje Evropské unie na počátku 21. století. V tomto smyslu je pozoruhodným příspěvkem k nejnovějším dějinám Evropy.

Autor vychází z poznání, že dlouhodobě podceňovaná „masivní vlna migrace... zcela zpochybnila iluze o stabilitě a bezpečí... uvnitř Evropy“, načež se projevil „rozkol, jaký Evropa ukolébána svým rozšiřováním dosud nepoznala“ (s. 9). Klade si otázky nejen po rozporech, které se náhle vyjevily, ale využívá migrační krizi jako „zvětšovací sklo“ pro zkoumání a výklad napětí, jež se týká konstrukce a podstaty Evropské unie. Mimo jiné se zřetelem k práci Thomase Pikettyho o kapitálu ve 21. století zdůrazňuje divergentní sociální vývoj nejzámožnějších vrstev a všech ostatních obyvatel Evropy, slábnutí středních vrstev jakožto rozhodujícího článku sociální soudržnosti, sílící vliv daňově privilegovaných nadnárodních korporací a s tím související rostoucí převahu financí nad politikou.

Knihy je rozdělena do jedenácti kapitol a doplněna seznamem oficiálních dokumentů (převážně vydaných evropskými institucemi) a velmi cennou bibliografií; do ní jsou ze záplavy nových titulů vybrány podstatné práce, které se z hlediska příbuzných oborů dotýkají stěžejních otázek sociálních, hospodářských a politických dějin naší doby. Migrační problematika je provázána s analýzou vývoje Evropského společenství respektive Evropské unie, a to se zřetelem ke kořenům jejích současných problémů a s výhledem na perspektivy možného vývoje.

Autor shrnuje migrační problematiku posledních let a situaci rozebírá z pohledu uplatňované argumentace sporných stran. Hodnota historické rekapitulace spočívá v tom, že Jan Keller zná činnost orgánů Evropské unie i „zevnitř“ a je schopen zasvěceně komentovat počínání jejích představitelů, včetně taktických posunů, v průběhu migrační krize. Pro historizaci nedávných událostí je prospěšná typologizace evropských států podle

(v čase proměnlivého) postojе k hromadné migraci na země prvního sledu, země průchozí, dále země vstřícné a konečně země rezervované. Právě rychlé proměny ve formování a přetváření těchto kategorií, které lze pozorovat v uplynulém desetiletí, se mohou stát jedním z témat pro zkoumání soudobých dějin Evropy.

Neméně podnětný je výklad ideových motivů migrace a argumentačních přístupů s ní spjatých, a to z hlediska „teorie ospravedlňování“. Autor tu vychází z konceptu dvojice francouzských sociologů (Luc Boltanski a Laurent Thévenot), která ovšem byla publikována už v roce 1991 a tudíž ani zdaleka nemohla předvídat poznatky, jež přinesly nejnovější migrační pohyby. Kellerovou zásluhou jsou právě tyto zkušenosti do teorie zapracovány, čímž celý koncept nabývá na aktuálním významu. V návaznosti na Weberovu teorii legitimizace moci tento francouzský a nyní Kellerův koncept sleduje způsoby zdůvodnění a ospravedlnění mocenských nároků, charakteristiky úspěšnosti a kódy, na nichž je argumentace v obecné rovině a speciálně v otázce migrace založena.

Po charakteristice šesti myšlenkových „světů“ (svět inspirace, svět domácností, svět občanský, svět mínění, svět kupecký a svět industriální), z nichž každý poměřuje s postupně vzniklou evropskou argumentací, dospívá autor k analýze „konfliktu světů“. Za zásadní považuje střet světa inspirace (bezmezná otevřenost), blízkého světu občanskému, se světem kupeckým a jemu příbuzným industriálním. Odhaluje rozdílné argumenty pro podporu imigrace, jež se různou měrou a často protichůdně promítly do stanovisek orgánů Evropské unie; na jedné straně byla zdůrazňována humánní solidarita, na druhé straně udržování evropské konkurenceschopnosti i na úkor kontinentů, jimž má být imigrací kvalifikovaných pracovních sil odčerpáván potenciál vlastního rozvoje. Keller připouští, že by bylo možné oba principy do jisté míry skloubit, ovšem za předpokladu, že by reálnou solidaritu projevovali především vítězové konkurenčního boje (nadanárodní korporace a zlomek evropského obyvatelstva, patřící do nejvyšší příjmové kategorie), a kdyby břemeno solidarity nebylo jednostranně přenášeno na vrstvy, jež v konkurenčním boji slábnou (střední a nízkopříjmové vrstvy).

Janu Kellerovi neunikají ani hlubší kořeny, jež se táhnou v evropských dějinách od raného novověku. Soudí, že – i vztahu k přijímání migrantů – „Evropská unie je v podstatě křížencem protestantské morálky, která usiluje o maximální individuální úspěšnost, a katolického důrazu na charitu tváří v tvář všem potřebným“ (s. 56). Toto sociologické zjednodušení lze pochopit, ale bylo by vůči němu možno vznést i řadu dokladů, které v minulosti svědčily o jiné povaze katolicismu a protestantismu (popřípadě o pouze proklamativním rázu zmíněných idejí); ostatně nevýznamná není ani skutečnost, že v samotné migrační krizi projevily (post)protestantské země Evropy – alespoň dočasně – výrazný sklon k charitativnímu postoji ve stylu „světa inspirace“. Důsledněji historický pohled by oproti sociologickému pravděpodobně položil větší důraz na reálné možnosti uplatnění naznačených přístupů a na míru jejich akceptovatelnosti společností přijímajících zemí. Zásadní je však Kellerova varovná teze, že nevyváženost principů konkurence a solidarity vede „ke stále novým napětím, k vážným krizím a postupujícímu rozkladu“ (s. 57).

Tato teze je důležitá pro stanovení diagnózy Evropské unie. Zároveň však z dlouhodobého hlediska jen potvrzuje skutečnost, že do struktury říší, novodobých

soustátí i společenství států byla vždy v minulosti a je i dnes od samého počátku nutně začleněna rozpornost zájmů teritoriálních, sociálních a dalších složek takového složeného celku. Tato rozpornost se stávala předmětem vnitřních zápasů a jednou z hnacích sil vývoje, načež v konečném stadiu vedla k rozpadu velkých teritoriálních uskupení. Kellerova diagnóza nepredikuje nutnost brzkého zániku Evropské unie; zdůrazňuje však potřebu posuzovat ji nikoli v duchu zjednodušující politické frazeologie, nýbrž s vědomím této imanentní konfliktnosti.

Konkrétní rozbor diskrepancí mezi záměry bruselského centra a realitou Evropské unie i jednotlivých členských států provádí Keller v kapitole věnované strategickým cílům a dosaženým výsledkům. Východiskem analýzy se stala Lisabonská strategie, kterou připravila Evropská komise a přijala Evropská rada roku 2000. Strategickým cílem bylo vytvořit do roku 2010 „nejdynamičtější konkurenceschopnou ekonomiku světa založenou na znalostech, podporující hospodářský růst, vytvářející více kvalitních pracovních příležitostí a zachovávající sociální soudržnost“ (s. 149). V hlavních směrech (zaměstnanost, výzkum a vývoj, reagence na změny klimatu, rozvoj vzdělanosti, snížení chudoby), stanovených „starými“ členskými státy ještě před výbuchem série krizí, dosáhla Evropská unie pouze dílčích úspěchů, v některých směrech (zejména zaměstnanost a boj s chudobou) se situace zhoršila. V žádném případě nedošlo k dosažení základního strategického cíle. Lze dodat, že v historickém srovnání to není žádná výjimka, neboť velké propagandistické cíle minulosti zpravidla zůstaly nenaplněny. Podstatné však je, že Kellerův kritický pohled odhaluje i v technokratických projekcích nedávné minulosti deklaraci cílů, k jejichž dosažení nebyly jasně stanoveny a poté zajištěny potřebné politické nástroje a finanční prostředky. Z tohoto nadhledu je možno posuzovat i rozpor mezi reálnými možnostmi a ambiciózními proklamacemi o zvládnutí masové migrace a přesídlování obyvatelstva z jiných kontinentů do Evropy.

Historický pohled na střednědobé kořeny migrační krize Kellerovi umožňuje sledovat proměny ve vztahu Evropské unie a jejích rozhodujících států k imigraci. Oproti relativní vstřícnosti v padesátých a šedesátých letech 20. století nastalo poté spíše uzavírání státních hranic, načež ještě v prvním desetiletí 21. století byl zdůrazňován ohled na absorpční kapacitu evropských zemí se zřetelem k (omezeným) možnostem asimilace a soužití nově příchozích s domácím obyvatelstvem. Avšak počínaje rokem 2013 ustoupil do pozadí ohled na bezpečnost, na hledání příčin migračního tlaku a úvahy o plánu na jeho řešení. Naopak byl kladen důraz na atraktivitu Evropy pro imigranty a v roce 2015 vznikl apel na povinné přijímání migrantů a na přesídlování, které by sice mělo být pro země Evropské unie nástrojem budoucí prosperity a konkurenceschopnosti, ale zároveň se od původního apelu změnilo v deklarovanou povinnost. Další vývoj, který už Kellerova práce nemohla zachytit, ukázal, že tento přístup, ať již byl motivován jakkoli, narazil na nesouhlas podstatné části obyvatelstva evropských zemí, na zdůrazňování bezpečnosti v době mezinárodního terorismu a na rozpory mezi evropskými státy. I zde se projevil meze technokratického přístupu, který je podle Kellerova výkladu zakomponován do základů Evropské unie.

Jedním z centrálních problémů se stala integrace. Keller ji pojímá v širokém smyslu soudržnosti, narušované rychle rostoucími rozdíly v distribuci zisků, nepřiměřeným zatížením

středních vrstev a slábnoucími sociálními jistotami. Tyto tendence zejména od výbuchu finanční krize roku 2008 zvyšují „nesouměřitelnost životních podmínek v různých částech Evropy“ (s. 211), což se projevuje také v rozdílném přístupu sociálních vrstev i členských států k imigraci. Autor konstatuje, že se plně neosvědčil ani britsko-nizozemský postoj k multikulturalismu, ani francouzské pojetí důsledné asimilace, takže i tyto postkoloniální státy musí pozměňovat formy začleňování migrantů do většinové společnosti.

Navíc v průběhu několika posledních desetiletí postupně narůstal odmítavý postoj k asimilaci, nesený postmoderním myšlením a „novou levicí“, a projevila se složitost integrace ve dvou základních sférách – sociální a kulturní. Zatímco první generace přistěhovalců se svou prací integrovala sociálně, nikoli však kulturně, druhá a třetí generace podle Kellera zvládla integraci kulturní, nikoli však sociální. Autor soudí, že potomci přistěhovalců nenašli očekávané uplatnění na pracovním trhu, ale začlenili se do hodnotového rámce většinové společnosti. Zdá se však, že ani v tomto ohledu nedošlo – přinejmenším u části mladých muslimů – k takovému souznění, ale že se naopak prohloubilo vzájemné odcizení, podmíněné rozdílností náboženskou a politicko-ideologickou. Těmto aspektům integrace se však Kellerova monografie blíže nevěnuje. Nicméně samotný důraz na sociální předpoklady integrace imigrantů v hostitelské společnosti odkrývá značné nároky na soužití obou stran a otvírá otázku, do jaké míry jsou obyvatelé jednotlivých států, ale i přistěhovalci ochotni a schopni tyto nároky akceptovat.

Toto jsou otázky a témata, jejichž vývoj může dnes žijící historik nazírat ve zrychleném pohybu. Jistot ohledně jejich konečného vyústění nemá mnoho, v každém případě je však zřejmé, že jde o proces, který evropské dějiny významně ovlivní a který se promítne do jejich historiografického zpracování. Kniha Jana Kellera bude při zkoumání tohoto procesu znamenitým východiskem. Patří k tomu nejlepšímu, co bylo u nás o migrační krizi publikováno.

Jaroslav Pánek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Jan KVIRENC

*České dějiny – 100 památných míst*Praha, Grada Publishing 2018, 456 s.,
ISBN 978-80-271-0656-1

Jan Kvirenc patří mezi výjimečné gymnaziální profesory dějepisu, kteří ani ve změnách vnějších podmínkách – vedle učitelství a narůstající úřednické činnosti – nerezignovali na poslání dějepisců. Už v polovině devadesátých let zaujal založením ojedinelého studentského historického časopisu *Čelem vzad!* (1995–2005) a po několik desetiletí vzbuzuje pozornost svou příkladnou popularizační činností a podílem na rozvoji didaktiky dějepisu, za což se mu v roce 2018 dostalo uznání v podobě Ceny Učené společnosti ČR. Jeho dosavadní publikační působení vyústilo v pokusu o originální pohled na české dějiny a o jejich přiblížení laické veřejnosti, mj. i se zřetelem k receptivním schopnostem mladších čtenářů.

Kvirencův přístup je založen na kombinaci chronologického a geografického přístupu k dějinám a na snaze uchopit minulost slovem i obrazem. Slovo je opět kombinací hlediska člověka 21. století se záznamem účastníka či pozorovatele děje prostřednictvím ukázek z vybraných pramenů. Autor ve stovce krátkých kapitol zahrnuje vývoj od raného středověku (od Sámovy a Velkomoravské „říše“) do roku 1918; zřetelným těžištěm knihy se staly středověk a raný novověk, zatímco vývoji v 19. a na počátku 20. století je věnována menší pozornost.

Vstupní a závěrečná kapitola tvoří rámec, který je spjat s místy české mytologie (Říp a Blaník), což dodává knize určité napětí mezi legendárním podáním a historiografickou fakticitou jako dvěma složkami obecného povědomí o minulosti.

Každá kapitola má sice v názvu některé pamětihodné místo v českých zemích, ale samotný výklad se pronikavě liší od topografických příruček. Volba míst je někdy netradiční, ale o to zajímavější (řekněme Kutná Hora se neobjevuje v sepětí s dolováním stříbra a mincovnictvím, nýbrž v souvislosti s náboženským mírem roku 1485). Každé místo je východiskem k podání dějinného příběhu, nikoli však jednoduše narativním způsobem. Autor využil svých pedagogických zkušeností a bezmála seminárním způsobem postavil vedle sebe kupříkladu svědectví Kosmy, Dalimila a Hájka, aby ukázal rozmanitost historických výpovědí a nejednoznačnost dějepiscova poznání. Dovolil tak laickému čtenáři nahlédnout do historikova řemesla a do metod jeho práce. To je bezpochyby záslužné, i když profesionálního badatele poněkud překvapí, že například vztah mediévistů k mytologii charakterizoval prostřednictvím Petra Hory-Hořeje a jeho *Toulek českou minulostí* (s. 7).

Autor pracuje s rozsáhlým souborem pramenů a literatury, přičemž využívá vedle kronik a legend také diplomatických a uměleckých pramenů včetně odrazu starší minulosti v novodobé literatuře; citlivým přístupem k častěji citované Jiráskově próze nepřímo přispívá ke společenské reha-

bilitaci tohoto neprávem skandalizovaného spisovatele. Vhodným výběrem lokalit a příběhů s nimi spjatých přibližuje čtenáři podstatné stránky dějin státu a společnosti, hospodářských, kulturních, náboženských a právních dějin, ale také některá specifická témata, jakými jsou poddanské bouře nebo čarodějnické procesy na jedné, a dějiny historiografie na druhé straně. Dílčí lokalizované příběhy vytvářejí jako celek plastickou mozaiku, která je schopna upoutat i mladšího čtenáře účinněji než sebelepší učebnice. Kniha vybavená množstvím kvalitně reprodukováných barevných ilustrací, biogramy kronikářů a legendistů, bibliografií a rejstříky, je příkladnou ukázkou promyšleného přístupu k popularizaci dějin. Jan Kvirenc do ní vložil pedagogický um a svůj vřelý vztah k hmotným i literárním památkám. Vytvořil výklad, který má oprávněnou ambici vrátit dějepisu – třeba i kriticky pojatému – alespoň část jeho někdejší popularity.

Jaroslav Pánek

Jiří ADAMOVIČ – Jana BLAŽKOVÁ –
Marek ĎURČANSKÝ a kol.

Česká Lípa. Město na Ploučnici

Česká Lípa, Město Česká Lípa 2018,
607 s., ISBN 978-80-905846-1-7.

Město Česká Lípa se během posledních zhruba čtyřiceti let dočkalo již třetího zpracování svých dějin. První knihu o historii města napsala Marie Vojtíšková spolu s Jaroslavem Panáčkem roku 1976.¹ Autorka zpracovávala po několik let archivní fond Archiv města Česká Lípa a kniha tak vznikla na základě poznatků, které získala přímo

z primárních pramenů. Jaroslav Panáček připojil kapitolu o poválečném období 1945–1970 a přehled historického vývoje názvů předměstí, náměstí a ulic. Historická část z pera Marie Vojtíškové je dodnes nepřekonaným základem poznatků o dějinách České Lípy v období od počátků novověku do konce druhé světové války.

Druhá publikace o dějinách města vyšla roku 1999.² Na rozdíl od prvního dějinného přehledu byla zcela přepracována, upřesněna a rozšířena kapitola o nejstarších dějinách města. Marie Vojtíšková jen s malými korekcemi převzala do jí zpracovaných kapitol text své původní knihy. Také Ladislav Smejkal, autor textu o dějinách města v období 1848–1945, faktograficky převzal původní text M. Vojtíškové, v detailech jej obohatil o výsledky vlastních výzkumů ze sociálních a hospodářských dějin regionu a dějin úřadů, institucí a významných objektů ve městě.

Třetí zpracování dějin České Lípy svým obsahem, rozsahem i výbavou předčí obě dosavadní. Kniha je rozčleněna na tři části. V první části je podán geologický a přírodovědný popis území města a chronologický přehled jeho dějin od pravěku do devadesátých let 20. století. Druhá část obsahuje jedenáct tematických kapitol, které se podrobněji věnují některým speciálním problémům. Poslední, třetí část, přináší různé přehledy a soupisy, stručné dějiny přičleněných obcí a soupisy ulic a náměstí, včetně podrobných map. Na zpracování knihy se podílelo čtrnáct autorů většinou z odborných pracovišť v severních Čechách – z České Lípy (9) a z Liberce (3), pouze dva z autorů pracují ve vědeckých ústavech v Praze. Koordinátorem početného autorského kolektivu byl Jiří Kratochvíl.

1 Marie VOJTÍŠKOVÁ – Jaroslav PANÁČEK, *Česká Lípa*, Ústí nad Labem 1976.

2 Jaroslav PANÁČEK – Marie VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav SMEJKAL, *Z dějin České Lípy*, Česká Lípa 1999.

První část knihy po přírodovědných kapitolách pojednává o prehistorii a počátcích osídlení území České Lípy v polovině 13. století. Znalosti o středověkých dějinách města oproti roku 1976 nesmírně pokročily nejen díky soustavnému a dlouhodobému archeologickému průzkumu, ale i díky historickému bádání, které rozvíjel zejména autor prvních tří kapitol o dějinách České Lípy Jaroslav Panáček mladší. Své výzkumy, které publikoval od počátku 90. let, nyní shrnul v zasvěcenou syntézu dějin České Lípy od jejich počátků až do Bílé hory.

V kapitole „Od Bílé hory k josefinským reformám (1620–1781)“ Marek Ďurčanský v podstatě převzal faktograficky i formálně koncepci, kterou výkladu tohoto období vtiskla Marie Vojtíšková, v jednotlivostech ji ale rozvedl a doplnil některými podrobnostmi. Hlavně však ukotvil dějiny České Lípy v širších souvislostech vývoje českých měst v tomto období.

Období let 1781–1938 zpracoval Ladislav Smejkal. Také jeho text kopíruje strukturu výkladu knihy z roku 1999. Autor ale využil většího prostoru a obohatil svůj výklad o mnohé pasáže sice obecného charakteru, ale ozřejmující např. technologii výroby potiskovaného textilu, sociální postavení dělnictva v 19. století nebo výkon obecní samosprávy po roce 1848. Naopak konkrétně českolipská je kapitola věnovaná bídě a strádání obyvatelstva v zázemí během první světové války. Ve výkladu o meziválečném období se L. Smejkal soustředil hlavně na rozvoj života české menšiny a problematiku vzájemného česko-německého soužití. Kapitola o událostech v České Lípě během druhé světové války obohacuje a rozšiřuje Ivan Rous pojednáním o válečném průmyslu, pracovních táborech a nucené práci během válečných let. Pro

Českolipsko je to vůbec první zpracování této tematiky. Autor rozlišuje jednotlivé typy pracovních a zajateckých táborů a jejich určení pro různé národnosti zajatců ze západní a východní Evropy.

O období 1945–1989 pojednala Jana Blažková. Na rozdíl od L. Smejkala, který pracoval zejména s literaturou, byla J. Blažková odkázána většinou jen na archivní prameny. Její práce je prvním přehledným zpracováním dějin České Lípy v poválečném období. Jednotlivé etapy vývoje a jejich specifika musela teprve objevovat, hodnotit a zpracovávat na základě studia archivního materiálu. Autorka napsala obsažný a hutný text, faktograficky bohatý, avšak přehledně tematicky členěný a tedy i dobře čtivý.

Po krátkém zhodnocení nových vývojových trendů, které přinesla změna společenských poměrů roku 1989, následuje druhý oddíl knihy, obsahující krátké „Tematické kapitoly“. První čtyři jsou věnovány umělecko-historickým a architektonickým památkám, včetně školních budov a jejich uživatelů. Dvě kapitoly se věnují urbanistickému vývoji města po roce 1945 a řešení komunikačních problémů v souvislosti s rozvojem dopravy ve 20. století. Další dvě kapitoly se zabývají řekou Ploučnicí, její postupnou regulací a vodohospodářskými stavbami a zařízeními, které na ní byly zbudovány. Samostatné kapitoly jsou dále věnovány železniční dopravě, dějinám českolipské židovské komunity a německým novinám, jež v České Lípě vycházely od druhé poloviny 19. století do roku 1945.

Knihy o České Lípě je obsažné a faktograficky bohaté dílo. Může sloužit nejen laickým čtenářům, ale i odborníkům, neboť všechny chronologické i tematické kapitoly jsou vybaveny poznámkami a seznamy pramenů a literatury. Na takto rozsáhlém díle

a jeho koncepci by bylo možno poukázat na mnohé nedostatky, např. bylo málo pozornosti věnováno spolkovému životu, kultuře, organizaci a výkonu městské správy, sportu atp. Ke kladům knihy naopak patří přehlednost a čtivost. Nelze opomenout ani bohatý obrazový doprovod, zahrnující faksimile historických dokladů a obrovské množství fotografií a starých pohlednic. Kniha bude na dlouhou dobu velmi kvalitním zdrojem informací o přírodě, historii a památkách České Lípy.

Miloslav Sovadina

Středověk

Helmut BIRKHAN

Spielendes Mittelalter

Wien-Köln-Weimar 2018, Böhlau Verlag,
350 s. + řada vyobrazení,
ISBN 978-3-205-20648-4.

Autor (* 1938) je medievistický germanista a keltolog s rozsáhlou vědeckou aktivitou, který působil na vídeňské Rudolfině. Vedle četných děl z výše uvedených oborů zaujmou medievistu zejména práce, vycházející z Birkhanových obecně kulturně historických zájmů. Po knihách *Magie im Mittelalter* (2010) a *Pflanzen im Mittelalter* (2012) je to především výše citovaná kniha, navazující různými kontexty zejména na dosud aktuální knihu Alwina Schultze (1889, reprint 1965) a ovšem na klasiku J. Huizingy, *Homo ludens* (též česky). Hry, respektive hraní považuje Birkhan vedle náboženství, hospodářství, vědy, umění a války za jednu z nejvýznamnějších „kulturních manifestací“ lidí a kloní se k názoru, že lze „alle Kultur aus dem verfeinerten Spiel abzuleiten“ (s. 11), o čemž lze dost dobře pochybovat.

Stejně tak neurčitá je (a vlastně musí být) i definice hry. Birkhan vypočítává celkem devět znaků, které se různě překrývají, aby mohly porůznu i chybět. A ovšem hra může mít i některé rysy, které s jím uvedenými nemusí být vždy v souladu, což platí třeba i o dobrovolnosti či o tom, že byla sama sobě smyslem. Jsou to sice minoritní aspekty, ale mohou nacházet důležité uplatnění zejména v politice či vojenství. Ukazuje se tak, že usilovat o přesnou a zcela výstižnou definici je sice prakticky nemožné, nijak to ale neuменьšuje význam studia tohoto fenoménu, jenž ovšem není omezen dětským věkem. Ten byl ostatně v dnešním slova smyslu dopříván (a to spíš ještě podvědomě) jen nemnohým. Už na první pohled je zřejmé, že se kniha nevěnuje jenom středověku, protože používá a vlastně musela využívat i materiál mladší, leckdy sahající až do 17. a 18. století, ba se tu setkáváme i s Friedrichem Schillerem a s knihami o hrách až do dob nedávné současnosti. Neboť jde o tzv. long durée, ba vlastně o fenomén doprovázející v různých formách a s různou intenzitou lidstvo po celou dobu jeho existence. Stojí-li středověk v centru Birkhanova zájmu, třeba konstatovat, že ne všechna teritoria jsou stejnoměrně zastoupena, ba nebylo to ani autorovým záměrem. On sám totiž konstatuje, že vybírá pro své dokladování pokud možno v rámci různých typů jeden zřetelně doložený příklad, zejména z prostředí, která přinášejí více pramenů. Birkhan se záslužně snaží respektovat nejen prameny písemné a obrazové, ale i konkrétní artefakty.

Kniha začíná poněkud rozkolísaným takřka padesátistránkovým úvodem, kde se vedle některých pokusů o zakotvení fenoménu hry setkáváme nejen se stručným exkurzem do antiky stejně jako do doby současné, ale

i s Pierre Brueghelem, nebo s Alfonsem X. Kastilským. Bližší systemizující výklad o zmiňovaných skupinách pramenů zde postrádám. Na to navazují dvě základní kapitoly, dělíci hry podle jejich určení: pro děti a pro dospělé osoby. První z nich je uvozena obecnými výklady o dětství a mody výuky, aby se pak autor soustředil na interpretaci některých městských práv, která si taxativně všímala jimi schvalovaných her (Nördlingen, Dortrecht, Leyden, Londýn či Curych, kde s dětskými hrami udělali krátký proces a striktně je zakázali; jinde ve Spříšeženstvu je pak různě limitovali). Dvě stě stran pak zbylo pro hry dospělých. Tu je na programu nejdřív představení díla uppsalského biskupa Olafa Magna, resp. jeho Historia de gentibus septemtrionalibus z r. 1555, která v „národopisném“ rámci své 15. knihy poměrně podrobně prezentuje hry dospělých. Stať bych ale spíš čekal v rámci prezentace písemných pramenů v úvodní partii. Dále se sleduje fenomén soutěživosti, aby se pak věnovala pozornost hrám děleným podle způsobu, jakým se k nim přistupovalo: hry vsedě a hry, které se vsedě nehrály (spíš bych řekl hry v pohybu). Najdeme mezi nimi pochopitelně různé předchůdce dnes obecně rozšířených her, takže lze říci, že není mnoho nového pod sluncem. Sem patří i turnajové hry (jsou uváděny jako „Aufführungen“). Naopak je z nich ale vyčleňován tanec, jakož i hry se zvířaty, zejména lov s dravými ptáky. Heslo lov v rejstříku odkazuje na lovecké (a obdobně na válečné) hry, tu ale s překvapením zjistíme, že jde o různé druhy tzv. deskových her, zatím co šachy jsou rozptýleny na řadě míst. Poznámkový aparát je částečně (po archeologickém způsobu) umístěn přímo v textu, částečně ale v běžném poznámkovém aparátu „pod čarou“ (ovšem až na konci svaz-

ku). Následuje 18 stran bibliografie (ač by tu české práce v lecčems výklad oživily - zejména Č. Zíbrt – ale nejen on, neboť není o nich ani potuchy; polská literatura je na tom stejně). Co lze ale především s povděkem kvitovat je glosář respektive rejstřík názvů „starých her“ a to jak v současnosti, tak historických názvů.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Michael HOCHEDLINGER – Martin KRENN – Simon Peter TERZER
Verzeichnis der Familienarchive und persönlichen Schriftnachlässe zur österreichischen Geschichte 1500–2000
(= Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs, Band 116)
Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag
2018, 1106 s., ISBN 978-3-205-20663-7.

Archivních pomůcek nejrůznějšího druhu není nikdy dost, ani tradičních, zejména pak těch, které se pokoušejí o víceméně plošné podchycení písemného materiálu. Nejde tu zdaleka jen o podporu striktní biografistice, ale jde doslova o zpřístupnění podstatných podkladů pro šíře koncipované politické a kulturní dějiny novověku. Po německém soupisu, který se týká ovšem jen pozůstalostí v knihovnách (1963), švýcarském (1992) a po našem soupisu z pera Jaroslavy Hanza-lové (1997), který je hned v úvodu citován se všemi ortografickými náležitostmi (což se stává už takřka pravidlem, takže vlastně to ani nebude už třeba připomínat) se objevil doslova olbřímí svazek rakouský. Jeho autoři si ovšem svou heuristiku k velkému prospěchu uživatelů značně ztížili, neboť nejde jen o materiál v Rakousku samotném,

ale obecně k rakouským dějinám. Objevují se proto často nutně i hesla reflektující mimorakouské instituce či držbu v soukromém majetku rodů či rodin. Samozřejmě jde většinou o území nástupnických států staré monarchie (do roku 1918), i když se podchycují dle možností i relevantní doklady chované v řadě dalších zemí včetně USA, Ruska či Izraele. Že výběr osob a rodů s celorakouskými vazbami je limitovaný, a to jak dochovaním, tak vzhledem k důležitosti příslušné osoby či rodu, je pochopitelné. Absence různých osob, které čtenář marně hledá, ač by tu být měly či mohly, je ovšem dána vnějšími okolnostmi, tj. neexistencí partičních dokladů či u osob mimo vlastní Rakousko nutnou selekcí, která je pochopitelně do jisté míry nutně subjektivní. Že na mnoha místech byli autoři závislí na informacích kolegů, je pochopitelné. A že jich autoři uvádějí desítky rovněž. S jistým zadostičením lze dodat, že mezi několika nejobtavnějšími z nich čteme jméno Jana Kahudy; skoro to ani neudivuje.

V čtyřicetistránkovém úvodu se podává jednak výklad o tom, jak je repertorium členěno a ovšem též se podává historie jeho vzniku. Konstatuje se totiž, že pokusy, byť nesmělé, jsou už dávného data, při čemž fenomén serendipity hraje svou roli (abych čtenáři ušetřil hledání ve Wikipedii uvádím, že serendipita je nález něčeho nehledaného, co se ale ukáže jako důležité). Lví podíl práce ovšem bylo třeba teprve udělat. Není možné podávat parafrázi zmíněného úvodu, je ale třeba upozornit zejména na kritéria (autoři sami to dávají do uvozovek) historické důležitosti rodů či osob. Autoři udávají, že jde celkem o více než 5000 hesel (uživatel by uvítal jejich očíslování). Ta jsou kolísajícího rozsahu, který není ani tak dán významem, jako rozsahem písemného

materiálu a výrazně také u rozsáhlejších souborů, zejména rodových, mírou jejich archivního zpracování.

Stačí pro ilustraci uvést informaci o Černínech z Chudenic, kde vedle obecného rodového hesla přichází jmenovitě několik jejich členů na více než pět sloupcích. To platí i o Nosticích, Lobkovicích, Kinských, Ditrichštejnech a řadě dalších. A co je důležité: nejen u nich, ale i jinde se dostávají po steletích či staletích opět do bezprostředních souvislostí nejen rozptýlené jednotliviny, ale často i rozsáhlejší soubory. To zejména pokud jde o různé členy významných rodů včetně těch českých (a moravských). Nemá smysl uvádět konkrétní jednotliviny, ale pro exaktnost práce svědčí i ta skutečnost, že jsou registrovány také ty pozůstalosti, které zanikly (K. Höfler). Ostatně z českých historiků a archivářů je tu registrována skutečně reprezentativní řada osobností, byť některé další rovnocenné marně hledáme.

Je pochopitelné, že mluva hesel musila být víc než úspěšná a proto neudivuje množství zkratk resp. některých grafických značek, které si čtenář nemůže zapamatovat. Tu je škoda, že autoři volně nevložit list, na němž by to bylo zaznamenáno, a uživatel by si jej mohl při práci položit vedle knihy samotné. Ale může si to samozřejmě oxerodoxovat, což vřele doporučuji. Práci to usnadní. Další doporučení jsou post festum zbytečná. Ale přesto třeba povzdychnout nad tím, co v práci chybí, i když mám pro autory plné pochopení. Jde totiž o rejstřík osob, které figurují jen v rámci textů hesel (i když uznávám, že by rozsah neúměrně narostl), ale zejména o věcný glosář, aby se vědělo právě o těch historících, archivářích, vojácích, diplomatech atd., i když leckdo z nich by byl reflektován, ne na škodu věci, vícekrát. K tomu by ale musel být soupis pro snazší

používání a citace pročíslován. Uznávám ovšem, že jde o úvahy heretické, protože to, čeho se nám tu dostává, stojí doslova přes různé drobnosti zcela mimo kritiku jako dílo, které se stane a vlastně už stalo základní příručkou pro historiky, pokud bude historie pěstována.

Ivan Hlaváček

Ivan Prokop MUCHKA –
Ivo PURŠ – Sylva DOBALOVÁ –
Jaroslava HAUSENBLASOVÁ
Hvězda. Arcivévoda Ferdinand Tyrolský a jeho letohrádek v evropském kontextu
Praha, Artefactum 2014, 569 s.,
ISBN 978-80-86890-65-4.

Nedlouho poté, co historik umění Jan Bažant detailně prozkoumal letohrádek Belvedér (kromě dílčích studií vydal souhrnnou monografii *Pražský Belvedér a severská renesance*, Praha 2006), se čtveřice odborníků spjatých s Ústavem dějin umění AV ČR soustředila na další vynikající architektonické dílo Prahy 16. století – letohrádek Hvězda na Bílé hoře. Zatímco za Belvedérem stál král Ferdinand I., na vzniku Hvězdy se aktivně podílel jeho druhorozený syn Ferdinand II. Tyrolský. Oba architektonické komplexy jsou si však blízké dobou založení, italskou inspirací, podílem italských umělců a skutečností, že patří mezi výjimečná díla záalpské renesance.

Monografie je rozdělena do šesti rozsáhlých kapitol, které pojednávají o osobnosti Ferdinanda Tyrolského (s charakteristikou jeho vztahu k výtvarnému umění jako doplňku architektury a nástroje slavnostní dynastické reprezentace), dále o architektuře Hvězdy, o ikonografii její štukové výzdoby, o mistru umělecké štuky Antoniu

Broccovi, o krajinném prostředí a o pozdějším vývoji letohrádku. Kniha je vybavena velmi bohatou ikonografickou dokumentací, podrobnou bibliografií ke kulturním, společenským a politickým dějinám 16. století, soupisem vyobrazení, rejstříkem a šesti-stránkovým anglickým souhrnem.

Výklad je založen na velmi důkladném průzkumu všech dostupných pramenů. Nejde jen o samotnou stavbu, její vnitřní výzdobu a oboru, do níž je zasazena, ale také o širou komparativní základnu, umožňující srovnání potenciálních vzorů či analogií v Itálii, Francii, Německu, ale i v českých zemích. Mimořádná péče byla věnována rozboru a zhodnocení archivních pramenů, byť jenom nedostatečně zachovaných a navíc rozptýlených do různých českých a rakouských fondů; kritického vytěžení se dočkaly narativní zprávy cizinců, kteří v rudolfínské době navštívili Prahu a zajímali se o letohrádek Hvězdu a okolní oboru. Z úřední korespondence, vzniklé po zahájení stavby roku 1555, zřetelně vyplývá, že Hvězda (na rozdíl od Pražského hradu) nepatřila mezi zájmy krále Ferdinanda I., ale skutečně byla přenechána nejen ideové, ale i organizační a finanční iniciativě místo-držitele Ferdinanda Tyrolského.

Detailní znalost knihovny Ferdinanda Tyrolského umožnila stanovit inspirační zdroje, mezi nimi především aktuální dílo italského teoretika architektury Pietra Catanea *I quattro primi libri di architettura* (Benátky 1554), které pojednává mj. o aristokratických palácích zasazených do přírody a zdůrazňuje odklon od pravouhelných půdorysů k polygonálním stavbám. Z arcivévodovy korespondence je zřejmé, že Ferdinand Tyrolský mohl tyto ideje aplikovat, ale sám neměl předpoklady k vypracování projektů v podobě kreseb, takže

byl i v tomto ohledu závislý na součinnosti s profesionálními architekty, kteří působili na Pražském hradě (Hans Tirol, Bonifác Wohlmüt, Pietro Ferrabosco, dočasně pověřený dohledem nad stavbou Belvedéru). Ve spolupráci laika s profesionály vznikla jedinečná polygonální stavba na půdorysu šesticípé hvězdy, jaká se jinde v Evropě nevyskytuje.

Mimořádná pozornost je věnována analýze štukové výzdoby, která nemá v záalpské Evropě poloviny 16. století rovnocenný protějšek, ale k jejímž vznikem se zachovalo velmi málo pramenů. Ve snaze osvětlit obsahovou náplň a ideové poselství asi 550 polí s figurálními a ornamentálními motivy přihlédli autoři k historickým a mytologickým, ale i kosmologickým a astrologickým souvislostem; opět využili mezinárodní srovnávací základnu, která směřovala především do Itálie, k památkám Říma, Mantovy, Padovy a dalších měst, ale také do středoevropského sousedství, především do Drážďan. Nesoustředili se pouze na výzdobu centrálního sálu Aenea a římských ctností (ideově navazujících na Livia a Vergilia), ale rovnocenně popsali a vyhodnotili motivy na stovkách dalších polí.

V ikonografickém programu identifikovali tři významové okruhy – kosmologicko-mysterijní, soteriologický a vladařsko-mytologický. Ten se jeví jako zvláště důležitý z hlediska reprezentace vládnoucího rodu; je to „apoteóza habsburského vladaře a jeho nebeská vokace; nový císař jako obnovitel zlatého věku a napodobitel zakladatele rodu, Venušina syna Aenea. V tomto kontextu Hvězda spojuje v časovém smyslu pradávno minulost, počátek habsburského rodu, s jeho skvělou budoucností, v níž se dotkne hvězd“ (s. 326). Interpretace výzdobného systému bezpochyby odpovídá zájmům re-

prezentace mladší větve habsburské dynastie, která v zakladatelském období a zvláště po otřesu z roku 1547 činila vše pro to, aby zdůraznila své trvalé zakotvení ve středoevropském prostoru.

Konkrétní provedení velmi kvalitních štuk – vzhledem k mlčení dosud známých písemných pramenů – zůstává nejisté. Srovnávací analýzou dospěli autoři k tomu, že autoři byli nejspíše Antonio Brocco a jeho bratr Giovanni, pocházející ze vsi Campione u Luganského jezera, kteří se do služeb Ferdinanda Tyrolského dostali přes působení u drážďanského dvora. Jde o mistry z oblasti na italsko-švýcarském pomezí, odkud v 16. století přicházeli do střední Evropy proud stavitelů a výtvarných umělců. Autorská identifikace zůstává hypotézou, nicméně vysoce pravděpodobnou.

Důkladné zmapování dějin pražské Hvězdy, a to včetně dalších osudů až do současnosti, nepřináší jen osvětlení vývoje jednoho ze středoevropských letohrádků či loveckých zámků (typu „rekreační architektury“) v zemích habsburské monarchie a Evropy. Je to další příspěvek do mozaiky pozdně renesanční architektury, v jejímž utváření sehrály italské vlivy naprosto zásadní úlohu. Výklad o ikonografii bílých štukových reliéfů v interiéru Hvězdy se také netýká jen módní recepce motivů z antického Říma, ale ukazuje jejich aktualizaci v ideovém zápase katolické dynastie o vládu nad převážně protestantskou střední Evropou. Autorům se podařilo vystihnout toto skryté politické drama na úrovni umění knihou vědecky originální a – zásluhou stovek skvělých fotografií Vlada Bohdana – zároveň krásnou.

Jaroslav Pánek

Jan Amos KOMENSKÝ
Kancyonál. Faksimile vydání z roku 1659
(Amsterdam: Christoffel Cunradus)

K vydání připravili Petr DANĚK
a Jiří K. KROUPA.

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2018,
788 + *56 s., ISBN 978-80-87773-54-3.

Při příležitosti 73. ročníku Mezinárodního hudebního festivalu Pražské jaro a 100. výročí vzniku Československa vyšlo ve faksimilové podobě jedno z nejvýznamnějších děl české kultury 17. století. Komenského kancionál v nové podobě tak navázal na faksimilovou reedici spisu Jana Blahoslava *Musica. Faksimile vydání z roku 1569* (Praha 2016; zpráva: ČČH 114, 2016, s. 851-852). Na vydání se podílely rovněž Nadace pro dějiny kultury ve střední Evropě a Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského (výtisky kancionálu, uložené v této instituci, se staly hlavním podkladem pro edici). Výsledkem spolupráce je pohledný svazek, doprovázený studií muzikologa Petra Daňka v českém a anglickém znění.

Spis *Kancyonál, tj. kniha žalmů a písní duchovních k chvále Boží a spasitelnému věřících vzdělání i dávno prvé i v nově teď jazykem českým složených a nyní spolu vydaných* s 606 žalmy, písněmi a chorálními zpěvy charakterizuje Daněk právem jako „vrcholný doklad duchovní, knižní, literární a hudební protestantské kultury českého baroka“ (s. *2). Ačkoli v něm jeho tvůrce a průvodní editor není jmenován, o autorství Komenského – i se zřetelem ke zmínce v jeho korespondenci a jiných dílech – není pochyb. Velký polyhistor a slovesný umělec zde v duchu tradice navázal na bratrské kancionály z 16. a 17. století, ale svůj kancionál nově koncipoval, texty upravil a podstatně

doplnil; v knize je asi 135 jeho původních autorských písní. Tyto písňové texty lze spolu s Daňkem označit za Komenského nejsubjektivnější literární výpovědi, ale zároveň je třeba dodat, že srovnatelně vysoká míra subjektivity je obsažena i v jeho útěšných spisech a v části korespondence.

Petr Daněk se v průvodní studii zabývá Komenského vztahem k písní v rámci jeho duchovní služby i činnosti překladatele, editora a tvůrce literárních textů, jež byly provázány obecně známými nápěvy. Sleduje inspirační zdroje, a to nejen české, ale i polské a německé. Dokládá koncepční promyšlenost Komenského práce na kancionálu, ale také rozhled po hymnologii, vědomí specifické odpovědnosti Jednoty bratrské za úroveň literárního českého jazyka a vztah k ekumenismu; projevoval se ve snaze vložit do bratrského kancionálu takové písně, které by byly přijatelné i pro jiné církve.

Knih, která byla vydána pro potřeby „vyhnanců a rozptýlenců“ v malém formátu na bezmála 800 stranách, vyšla podle odhadu literárního historika Antonína Škarky asi ve dvou tisících výtisků. Vzhledem k velmi obtížným podmínkám přežívání členů Jednoty bratrské v exilu nemohla přiměřeně ovlivnit pozdější kancionálovou tvorbu. Převážně v českých a dalších střeoevropských knihovnách se zachovalo kolem padesáti exemplářů, avšak následkem pozdějších převazeb v porušeném stavu. Nynější edice přináší ideální rekonstrukci, zpracovanou na základě několika neúplných výtisků, což vrací tomuto dílu někdejší systematickosti a typografický půvab. Petru Daňkovi náleží zásluha za zpřístupnění Komenského kancionálu v kompletní podobě a za jeho doplnění znaleckým komentářem.

Jaroslav Pánek

Konrad SCHNEIDER
*Mörder, Diebe und Betrüger.
Kriminalität in Frankfurt
im 18. Jahrhundert*

Wiesbaden, Waldemar Kramer 2017,
144 s., ISBN 978-3-7374-0475-4.

Kriminalita v říšském městě Frankfurtu nad Mohanem v 18. století se stala v relativně nedávné době objektem rozsáhlého a důkladného zpracování v podobě habilitační práce bernského historika Joachima Eibacha (2003). Anotovaná publikace si klade za cíl pojednat o samé téma se zaměřením na širší okruh čtenářů. Konrad Schneider (* 1950), od roku 1987 působící ve frankfurtském městském archivu (nyní *Institut für Stadtgeschichte*), tak pojednává především o personalizovaném světě frankfurtského soudnictví i o tamějším kriminálním podsvětí.

Hlavním pramenem se pro autora staly frankfurtské kriminální spisy, které jsou dochovány od počátku 16. století do roku 1856 a v městském archivu tvoří fond *Criminalia*. K. Schneider je s těmito spisy důvěrně obeznámen, neboť v letech 1987–2015 prováděl katalogizaci uvedeného fondu, jenž jako celek představuje velmi cenný pramen ke studiu trestního soudnictví a kriminality.

V úvodní části podává autor přehled závažných událostí v dějinách Frankfurtu v 18. století a přibližuje vývoj organizace justičních úřadů a bezpečnostních orgánů ve městě. Následuje stručný, nicméně faktograficky spolehlivý přehled o ukládaných trestech od 16. do poloviny 19. století.

Trestnou činnost, o níž na základě kriminálních spisů pojednává, rozdělil Schneider do pouhých tří skupin, a to na násilné, majetkové a sexuální delikty. V rámci první

skupiny se zaměřil na zranění a zbití, vraždu a zabití, infanticidium a násilí páchané příslušníky lupičských band. Kromě toho autor upozorňuje ještě na zajímavý a nejspoději od konce 17. století ve Frankfurtu dosti rozšířený typ násilné kriminality, a to násilí při verbování vojáků.

Z majetkových deliktů se autor podrobněji věnoval krádežím, vloupáním, loupežným přepadením, podvodům s drahými kovy, výrobě a rozšiřování falešných mincí, falšování listin (nejednou za účelem vytvoření nové identity) a také provozování zakázaných hazardních her a nepovolených loterií. Schneider v této souvislosti mj. připomíná, že většina loterií ve sledované době byla ve Frankfurtu povolována ve prospěch městských institucí sociální péče a chudinských pokladen, úplně první z nich pak roku 1705 pro místní chudobinec a sirotčinec.

V oddílu o sexuálních deliktech Schneider podrobněji probírá zejména případy bigamie, smilstva a prostituce. Delikt sodomie zaznamenal autor ve zkoumané době pouze ve dvou případech, a to roku 1707 jakožto pohlavní styk se zvířetem (klisnou) a v letech 1775/1776 v podobě používání dřevěného umělého penisu (dilda). Je zajímavé, že pachatel sodomie se zvířetem nebyl roku 1707 ve Frankfurtu již odsouzen k smrti, nýbrž byl pouze veřejně zmrskán a poté vypovězen z města.

Knih je doplněna řadou černobílých vyobrazení a jako celek představuje zdařilou, čtivou a odborně kompetentní populárně vědeckou práci o dějinách středoevropského městského a kriminálního soudnictví v 18. století.

Petr Kreuz

Miroslav NOVOTNÝ – Tomáš
VĚBER – Rudolf SVOBODA –
Lenka MARTÍNKOVÁ –
Marie RYANTOVÁ
*Die Diözese Budweis in den Jahren
1785–1850. Das Aschenputtel unter
den Diözesen*
(= Beiträge zur Kirchen- und
Kulturgeschichte, Band 30)
Bern, Peter Lang Verlag 2018, 250 s.,
ISBN 978-3-631-73900-6.

Jedná se o povedenou sociokulturní a materiálně historickou syntézu dějin jednoho biskupství, které se rozkládalo na území čtyř tradičních územních celků s vysokou mírou katolické religiozity. Prvotním cílem práce je navrátit do české historické paměti církevní dějiny, respektive dějiny jedné diecéze, v tomto případě českobudějovického biskupství, které bylo založeno v době vypjatého josefinismu v letech 1783/1784. Nikdo jiný se tohoto úkolu nemohl zhostit, než jihočeská intelektuální elita soustředěná kolem teologické a filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Samotné textaci předcházela dlouholetá systematická badatelská práce zaměřená na osobnosti biskupů (R. Svoboda), biskupského školství (M. Novotný, T. Veber), správu a hmotné zabezpečení diecéze (L. Martínková, M. Ryantová). Práce přehledně shrnuje nejen výsledky dosavadního bádání obsažené v české a zahraniční literatuře, ale přináší zcela nové informace z archivních pramenů a dobového tisku. Její charakter je syntetický, přehledový a informační. Tyto tři složky jsou zcela rovnovážně, ústrojně a poměrně velice dobře zastoupeny. Autorský kolektiv musel rovněž přihlížet ke skutečnosti, že českobudějovická prelatura byla od svého vzniku v osmdesátých letech 18. století až do roku 1945 národnostně i ja-

zykově smíšeným územím s převahou český mluvícího obyvatelstva na venkově a německy hovořícího obyvatelstva ve městech. Dvojazyčnost obyvatelstva jižních a jihozápadních Čech tedy vyžadovala, aby i duchovní byli schopni komunikovat v obou zemských jazycích. Proto bylo při obsazování beneficí přihlíženo k tomu, aby byl jazyk budoucího faráře ve shodě s jazykem obyvatel dané farnosti. Tato dobová danost je autorským kolektivem plně respektována a v textu náležitě reflektována. Jednalo se totiž o velmi delikátní každodenní politiku, které mohla přispět k sociálnímu a národnostnímu smíru a k naplnění pastoračních cílů včetně každodenní kultivace venkovského obyvatelstva.

Biskupství nacházelo tradiční oporu v místních nejen aristokratických elitách, navíc sousedilo s vyloženě katolicky smýšlejícími sousedy (Horní Rakousy, Bavorsko). Dvojazyčnost a katolické sousedství vyžadovalo od autorů znalost bývalého sociálního, kulturního a mentálního prostředí včetně rozboru ambivalentního vlivu duchovního a ekonomického liberalismu. K tomu jsou využívány jak biogramy aktérů (biskupů), tak i exkurzy do dobové historické problematiky (stavební činnost, finanční krytí, mecenát). To vše tato syntéza obsahuje, reflektuje a vysvětluje. K výrazným kladům práce tak pak zejména patří: 1. Zahrnutí vývoje nové diecéze (viz úvodní kapitoly) do celospolečenského, celozemského a celostátního kontextu; 2. Nastínění působení josefinismu, konzervatismu a liberalismu na život jihočeského obyvatelstva včetně naznačení probíhajících sociokulturních proměn; 3. Využití zcela nových archivních pramenů a 4. Nezaujatý (tedy nenacionální) přístup k hodnocení politického a ekonomického působení českobudějovických biskupů.

Milan Hlavačka

Joshua B. FREEMAN

Behemoth. A History of the Factory and the Making of the Modern World

New York, W. W. Norton & Company
2018, 448 s., ISBN 978-0-393-35662-5.

Americký historik Joshua B. Freeman pracuje metodou strukturalistické historiografie. Místo velkých dějin a systematického výkladu se zaměřuje na jeden konkrétní fenomén – velkou továrnu (možná bychom v češtině mohli říci concern, abychom vystihli diferenci, kterou Freeman dělá mezi „běžnou“ a „skutečně velkou“ továrnou), kterou zkoumá v časosběrném pojetí od průmyslové revoluce až po současnost.

Knihy je dělena do sedmi kapitol. Osmá část knihy přináší reference na literaturu, ale také doplňující a vysvětlující poznámky. Tím, že je publikace určena širšímu okruhu čtenářů, je jejich takto „nerušivé“ umístění pro čtenáře možná trochu ochuzující. První kapitola se věnuje prvním továrnám na bavlnu a formování ideje velké továrny. Druhá se zaměřuje na Novou Anglii, třetí se soustřeďuje na jádro průmyslové revoluce. Následující kapitola popisuje fordismus, který je spojený se specifickým vnímáním a organizací práce. Pátá kapitola je zajímavým exkurzem do Sovětského svazu a jeho chápání průmyslové revoluce, následně je analyzována situace v USA a Evropě v době studené války a kniha končí „Foxconn city“, tedy současnou situací v jihovýchodní Asii. Autor tak kombinuje chronologické a geografické hledisko, což činí knihu přehlednou a dobře čitelnou.

V obecné rovině je třeba učinit několik poznámek. J. B. Freeman se zaměřuje jednak na otázky do velké míry ekonomické, tedy

témata jako jsou změny paradigmatu řízení továrny, rozměry budov, počty vyrobených aut nebo mzdy dělníků, současně však neopomíjí témata sociální. V posledních téměř třiceti letech šlo o oblast, která se do jisté míry nacházela mimo hlavní oblast zájmů historiků a která byla velmi ideologicky zatížená jak na západě, tak také (především) na východě. To jistě neznamená, že by se k sociálním dějinám devatenáctého a dvacátého století nepublikovalo nic, pozornost ale byla do značné míry obrácena k dějinám velkých továrnicků či rodů, nebo šlo o studie, určené pro relativně malý okruh odborníků (zde lze připomenout například publikace Technického muzea v Brně k hospodářským dějinám Moravy a Slezska,¹ případně časopis *Hospodářské dějiny*). V tomto ohledu lze říci, že Freemanův *Behemoth* je dílo zásadní a významné, jakkoli nejde o lehké čtení. Kniha je určena širšímu okruhu čtenářů, ať již jde o sociology, historiky, sociální pedagogy nebo poučenou veřejnost.

Freeman se pohybuje v moderní americké historiografii, pro kterou je typická dobrá znalost širokého spektra reálií, které autor zasazuje do jistého myšlenkového rámce. Takové publikace trpí problémy, které jsou obecně vyčítány strukturalistické metodě: občasnou generalizací, přehlížením detailů, eklekticismem. Přesto právě strukturalismus umožňuje sledovat vývoj společnosti v důležitých partikulárních oblastech. Nutno říci, že se na knize projevuje autorův

1 František ČAPKA – Radek SLABOTÍNSKÝ (eds.), *Kapitoly z hospodářských dějin Moravy a Slezska v 19. a 20. století. Průmysl, technika a exaktní vědy*, Brno 2015; František ČAPKA – Radek SLABOTÍNSKÝ – Pavla STÖHROVÁ (eds.), *Průmysl, technika a exaktní vědy na Moravě a ve Slezsku. Výbravné kapitoly z 19. a 20. století*, Brno 2014.

dobrý rozhled po dějinách ekonomického myšlení. Pro evropského čtenáře bude jistě zajímavý nejen pohled na americkou průmyslovou a informační revoluci, ale také Freemanova reflexe fordismu a taylorismu v Sovětském svazu nebo jeho analýzy vzniku sovětských průmyslových měst (např. Magnitogorsku).

Tak jako Timothy Snyder nabízí v mimořádně čtivé, jednoduché a populární knižce *Tyranie*² na kulisách historiografie jistou formu politického aktivismu, je i Freeman aktivistický, ale nikoli prvoplánově, nýbrž z merita věci. Závěrečná reflexe existence a fungování továren nemůže obejít otázku sociální spravedlnosti a společenské odpovědnosti velkých firem jako je Foxconn. Freeman tak v jisté části knihy píše mimořádně soudobé dějiny. Překračuje zde zajímavě hranice mezi sociologií a historiografií.

Autor pracuje podobně jako Jacques Le Goff v knize *Kultura středověké Evropy*:³ kombinuje faktografické údaje s citáty básní (s jejich úryvky pracuje nápadně analogicky jako Le Goff) a knih, odkazuje na umělce a spisovatele (např. na Chaplina či Dickense), ale také na intelektuály té které konkrétní doby, a to aby co nejvíce plasticky popsal nikoli historii továrnických rodů, ale to, jak koncerny proměňovaly společnost a myšlení lidí. Pro Freemana jsou jistými milníky stávkové akce, které se neváhá kontextualizovat Friedrichem Engelsem nebo Karlem Marxem. To je zřejmě něco, co by si dovolil málo který český historik. Současně je třeba říci, že si Freeman udržuje odbornost, neideologizuje, pečlivě pracuje se zdroji, které tvoří téměř čtvrtinu knihy.

Asi každý čtenář si občas řekne, že autor pozapomněl zmínit ten či onen podstatný detail, nebo že postrádá pohled té které vědecké disciplíny na koncerny a jejich vztah k vývoji společnosti. Pokud by tomu tak ale nebylo, byla by kniha násobně obsáhlejší, méně čtivá, méně zaměřená na to, co je důležité pro vyprávění příběhu. To je ostatně metoda, kterou Freeman volí zcela adekvátně. To, že se dočkal pochvalných recenzí v *The New York Times*, *The Guardian* či *WSJ* svědčí o tom, že jeho publikace byla napsána jak odborně dobře, tak srozumitelně a čtivě.

Knihou pracuje s výkladem klíčových témat průmyslové revoluce. Setkáme se tedy s řadou fenoménů od továren na bavlnu, přes občanskou válku a továrny v Nové Anglii, až po pečlivě reflektovaný přínos Henryho Forda a jeho modelu T. Autor ukazuje, jak se na jedné straně historicky proměňovaly struktury myšlení s přelomem přístupu k lidským zdrojům např. při transformaci železárna na ocelárny, a že současně docházelo k opakování stále stejných přístupů k zaměstnancům. Poukazuje na složitou sociální situaci dělníků v nových velkých továrnách v Číně či Vietnamu, které i dnes uplatňují ranně kapitalistický model řízení i výroby.

Je třeba ocenit také pečlivý a náročný výběr geografických oblastí, kterým autor zkoumal – nejvíce prostoru bylo věnováno Anglii, USA, Sovětskému svazu a Číně, kniha ale obsahuje také exkurzy do Polska, Německa, Vietnamu či dokonce zmínku o Nové Huti v Československu.

Michal Černý

2 Timothy SNYDER, *Tyranie. 20 lekcí z 20. století*, Praha 2017.

3 Jacques Le GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha 2005.

Milena LENDEROVÁ
*Dámská jízda. Cestovatelky z českých
zemí a jejich obraz Itálie v letech
1782–1936*

Pardubice, Univerzita Pardubice 2017,
270 s., z toho 16 s. obrazové přílohy,
ISBN 978-80-7560-095-0.

Cestování do Itálie bylo „odedávna“ pro mnohé obyvatele dalších částí Evropy snem, pro mnohé nezbytnou součástí procesu vzdělávání, pro další zase zásadní turistickou zkušeností. Trasy cestovatelů se vlastně od středověku neměnily, i když čas strávený na cestách se krátil. Módou ovšem nebylo jen cestování do Itálie, ale také čtení o Itálii, a proto také mnohé texty vznikaly.

Milena Lenderová pojednala o zhruba 150 letech „českého“ cestování do Itálie a soustředila se na cesty žen, které vzdaly Itálii hold svými záznamy v cestovních denících. Čerpala z nepublikovaných rukopisných deníků i z publikovaných reflexí v ženských časopisech, z pamětí, beletristického zpracování, jen korespondence se pouze „dotkla“. Dopisy „domů“, pokud se vůbec z pera cestovatelek zachovaly, by bylo jen těžko možné vytěžít v celistvosti, ale byl by to pramen bezesporu mimořádně zajímavý. Otázkou také je, jak vypadaly „cestovní zprávy“, odevzdávané např. spolku Svatobor, který cestování také podporoval formou stipendií.

V západní Evropě, kde vznikla celá řada podobně zaměřených prací, si historici mohli z dochovaných cestopisných zpráv vybírat, Lenderová musela takový korpus pramenů dát dohromady z nepříliš početných materiálů: v českém prostředí jde totiž o vzácně dochovaná svědectví. Autorka se při svém výzkumu a jeho zpracování inspirovala přístupem Benédicte Monicátové.

Využito bylo svědectví šestnácti žen (Marie Bílková, řečená Manka Římanka, Libuše Bráfová, Zdenka Braunerová, Ludmila Bučanová, tedy Simonetta Buonacinni, Marie Červinková-Riegrová, Božena Frídová, Dora Hanušová, Františka Julie Hartigová, Marie Sidonie Chotková, Hana Koseová, Anna Lauermannová-Mikschová, Marie Majerová, Anna Martenová-Klecandová, Alexandrina Mensdorff-Pouilly-Dietrichsteinová, Anna Řeháková a Marie Anna Schwarzenbergová) různých věkových kategorií, rodinného stavu, profese i vzdělání. A tak i jejich motivace ke psaní cestovních deníků bývaly různé (výjimečnou v tomto směru byla na jedné straně poutnice Manka Římanka, na druhé straně pak zejména Simonetta Buonacinni, s. 125).

Milena Lenderová rekapitulovala v prvních pasážích práce přístup k tomuto typu pramenů v zahraniční literatuře (Ženské cestování jako historické téma), charakterizovala jednotlivé cestovatelky a jejich cestovní zprávy. Pozastavila se u cílové země. Vzhledem k politickým změnám, jimiž Itálie během sledované doby prošla, byla by totiž na místě i otázka: Kterou Itálii jednotlivé cestovatelky navštívily? Milena Lenderová tu tedy podala i základní přehled historického vývoje Itálie. Samy cestovatelky ovšem politické události v podstatě nereflektovaly. Autorka se pak v další části textu podrobně věnovala teorii a praxi cestování a jednotlivým záznamům viděného a prožitého.

Soudy českých cestovatelek formovaly jejich vlastní zážitky, ale jejich záznamy mohly být ovlivněny také různorodou četbou. Milena Lenderová rozebrala dobové zahraniční „bedekry“, vydávané od 18. století, jimž mohly cestovatelky cíle i pozornost přizpůsobovat, stejně tak jako odrazu italských cest evropských velikánů

(Goethe, Byron, Stendhal, Staël atd.) v jejich vlastních dílech. Připomněla ovšem také, že postupně vznikaly české průvodce (s. 117–118), v běhu času také beletrie. Vždyť přibývaly i české zkušenosti z cest po Itálii. Čtené a vlivné bylo např. dílo Jana Nerudy (Obrazy z ciziny, 1872), v roce 1908 vydal Josef Jan Svátek knihu Napříč Itálií, Josef Svatopluk Machar pak v roce 1907 svůj Řím a v roce 1918 Pod sluncem italským, později pak své zážitky zaznamenal i Karel Čapek atd. atd. Do záznamů cestovatelek se mohly promítnout i předcházející cestovatelské zkušenosti vlastní či zprostředkované. Rozklíčovat tato „klubíčka“ inspirací v jednotlivých zde zkoumaných pramenech přirozeně nebylo a nikdy není v celistvosti možné.

Autorka pojednala také o dobových přípravách na cestu (s. 106), pro něž byly využívány speciálně sepsované příručky, připomněla i pasové náležitosti (s. 132), i když samy cestovatelky tyhle „úřední“ záležitosti ve svých dílech obvykle nezmiňovaly. Lenderová připomněla také nejoblíbenější italské cíle cest: Imponoval Vesuv, Pompeje a Herculaneum, pochopitelně Řím, odrazovala ale např. Neapol (s. 164). Při analýze dochovaných cestovních deníků žen se Lenderová soustředila nejen na cíle cesty, ale i na to, jak a s kým ženy cestovaly, rozebrala i stereotypy o cestování žen (s. 55), jejich vzrůstající samostatnost a sebevědomí, schopnost překonávat celou škálu překážek, které s sebou cestování přinášelo, byť se jejich intenzita mírnila s časem. Je pochopitelné, že v průběhu sledovaných let a s ohledem na individualitu cestovatelek byly dojmy z cest různorodé, přece však se objevují společné zájmy (umělecké památky i krásy přírody). Podobně ovšem zaznívají i stesky: na obtížný hmyz, na

problémy s čistotou, ale dokonce i na kvalitu kávy! Cestovatelky si stýskaly na zimu, protože do Itálie se v létě nejezdilo kvůli obavám z veder a v ostatních částech roku nebývalo mnohdy možné ubytovací prostory dostatečně vytopit. Ani italská kuchyně, která ve sledovaném období ještě nebyla tolik proslulou, se neobešla bez kritiky. V barvitě vylíčených situacích se odrážela celá škála dojmů od nadšení po znepokojení až odpor (zaznívá např. kritika dotěrných ciceronů či žebráků). Cestovatelky přirozeně zaznamenávaly to, co je zaujalo či překvapilo. Komentovaly sváteční podívání ve veřejném prostoru, ale např. i chování lidí (i kněží) při mších v kostele. Mnohému, co by dnes historika zajímalo, ovšem cestovatelky nevěnovaly vůbec pozornost. Řadu aspektů pak samozřejmě nezachytily ty, které jako např. šlechtičny, nepřišly „mezi lid“. Milena Lenderová, badatelka, zabývající se po dlouhá léta dějinami žen, gender studii, česko-francouzskými vztahy atd., nabídla ve své nové publikaci s působivou obálkou další téma – dějiny cestování žen. Monografii doprovází obrazová příloha, ale také biogramy cestovatelek a vědecký aparát. Vzhledem k tématu knihy je tu nejen jmenový, ale také místní rejstřík.

Milena Lenderová předložila práci, čerpající z domácích pramenů, inspirovanou zahraniční podnětnou metodologií. Její kniha se může stát výzvou i pro další badatele či badatelky, zabývající se třeba jiným časem či jinými teritorii na základě pramenů, ukrytých v dosud nepřístupných archivních fondech.

Magdaléna Pokorná

Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ –
Tomáš W. PAVLÍČEK a kol.

*Kněžské identity v českých zemích
(1820–1938)*

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017,
320 s., ISBN 978-80-722-567-3.

Církevní dějiny českých zemí – i moderní doby – postupně dohánějí předchozí dlouhodobě zanedbávání. Díky narůstajícímu počtu monografií a studií je možné přistoupit k náročnějším celkovým zpracováním a konceptuálnímu tázání podle současných trendů historické vědy. Jeden z takových pokusů představuje recenzovaná publikace. Napsal ji tým osvědčených a zkušených historiků, zapojující i historiky mladší generace. Mezi klady knihy patří skutečnost, že zahrnuje česky i německy mluvící duchovní a zohledňuje tak jedno z důležitých dělení místního kléru a důležitý prvek v tvorbě jejich osobní identity, která je hlavním tématem publikace. Práce je aktuální a přínosná i volbou přístupu: diskutuje jednu z důležitých rolí náboženství v novověku a moderní době, totiž právě budování identity.

Kněžské identity lze studovat různým způsobem. Autorský tým zvolil metodu medailonů, kde po stručné životopisné pasáži následuje rozbor dané osobnosti ze čtyř specifických ohledů, zdůvodněných v úvodu: Prvním je identita jako mocenská dispozice, tj. součást identifikace s mocí. Zde autoři zkoumají prožívání vazby na církev a užívání kněžské autority vůči věřícím. Za druhé jde o identitu jako výsledek boje s protivníky, přičemž za hlavního soupeře je chápána narůstající sekularizace. Za třetí je identita nahlížena jako zdroj mobilizace, motivace k jednání, kde autoři hledají korelaci mezi kněžskými modely a ideály, jejich konkrétními osudy a jejich prožíváním.

Konečně za čtvrté je identita vnímána jako výsledek očekávání druhých. Monografie přináší velkou hodnotu už jen díky této snaze po jednotném tázání a formulování nových, dosud jen částečně nebo nedostatečně kladených otázek. Kniha nesporně představuje značný metodický přínos pro české sociální a církevní dějiny 19.–20. století.

Většina členů autorského kolektivu zpracovala postavy, kterým se věnuje dlouhodobě. Hlavním přínosem měl být nový, specifický a jednotný pohled na různé typy osobností, publikace však přináší i nové pramenné informace. Vynikající kapitola o P. Janu Zátkovi například ukazuje, jak si i v rámci zdánlivě uniformně laděné církve mohla silná osobnost udržet přes všechnu církevní i státní tlak nekonformní názory i silnou institucionální pozici, ovlivňující mnohé další. Jak je to u podobných děl běžné, někteří autoři se snažili striktně dodržet zadání: Napsali minimalistický životopis, pak se věnovali daným otázkám. Jiní biografii naopak spíše rozepsali do oněch čtyř kategorií identitních otázek. Těžko říci, zda s tím editoři a redaktoři mohli udělat více. Leccos je dané dostupnými prameny, které ne vždy umožnily pokus o rovnocennou a plnohodnotnou odpověď na všechna čtyři tázání, a ovšem lišil se i přístup jednotlivých členů badatelského týmu.

Z medailonů je patrné, že jejich autoři chápou kněžství různě. Zde poněkud chybí jasné vymezení hned v úvodu. Prospěl by dostatečný rozbor dobové, ale i obecné ekleziologie a samotné teologie kněžství, ze které samo pojetí kněžství a identity přece vycházelo. Navíc právě ve zkoumané době vznikla neobyčejně bohatá literatura o kněžství, silně se akcentoval pojem kněžská otázka, identita kněze byla znejistěna v míře, kterou katolická církev po staletí nepoznala.

Ve stručné charakteristice daného období chybí být i jen krátká reflexe pozoruhodných reformních církevních snah, jejichž motorem byly právě katoličtí kněží v letech 1847/1849, znovu na počátku 20. století a ještě jednou po vzniku ČSR. Editoři správně zvolili plurál v titulu (kněžské identity), ale kněžství mělo také silnou kolektivní, stavovskou identitu. Na úvodní otázku, zda existoval nějaký kněžský ideál, lze odpovědět, že samozřejmě ano. Najdeme sice různé typologie a preference, ideál se vyvíjel, ale v kněžských seminářích po celé sledované období existovaly příručky a knihy, které jasně definovaly ideál kněžství.

Práce dobře ukazují spektrum činností, kterým se mohli kněží v dané době věnovat. Jejich aktivity se rozhodně nevyčerpávaly „klasickou“ farní pastoračí, ale při volbě osobností a osob mohli editoři více zohlednit reprezentativnost většiny, která se přeci jen právě této činnosti celoživotně věnovala. Kniha v zásadě podává příběhy úspěšných, známých kněží. Do kategorie desiderat patří důkladněji zastoupená reflexe identit obyčejných, průměrných, celoživotních kaplanů a administrátorů, rovněž příběhy kněží, kteří opustili službu, odešli, žili v konkubinátu nebo se stáhli do vnitřní emigrace. Kněžská samota, o které se opakovaně mluví v textu, nabrala svůj nelidský, izolovaný charakter až v době pozdního komunistického režimu (a trvá dodnes), kdy často kněz žije zcela sám na rozlehlé barokní faře. Ve zkoumané době na faře ale žila hospodyně, často nějakí příbuzní, kaplani, katecheté, bylo to živé společenství, které zmírňovalo tíživost celibátního slibu.

Autoři si kladou otázky po základních podobách kněžské identity a hledají napětí a pole, kde se tvořila a lámala, ale určitě by se dala ještě další doplnit či pojednat dů-

kladněji. Zásadně odlišná je kněžská identita a prožívání kněžství u kněží diecézních (světských) a kněží řeholních. Mnoho energie, času a pozornosti stály kněze vztahy mezi ním a patronem, reforma nebo dokonce zrušení patronátního práva je důležitý motiv kněžské literatury této doby. Velkým tématem byl poměr mezi faráři a jejich kaplany a samozřejmě vztahy mezi farářem a jeho farníky, jež někdy nepříznivě ovlivňoval necitlivý výběr štolových poplatků. Kněží sice tradičně měli silně vyvinutý *esprit de corps*, zvláště při ohrožení zvenčí, ale jednou z velkých otázek byla po staletí tradiční kněžská řevnivost a žárlivost.

Přes uvedené výhrady je třeba vysoce ocenit originalitu, odvalu a velkorysost v přístupu k problematice, snahu nově formulovat otázky. Autorský tým ukázal možnosti pramenného materiálu i směry dalšího výzkumu, monografie představuje důležitý přínos metodicky i materiálově. Publikace může dobře sloužit rovněž jako dějiny české katolické církve daného období a jako důležitá sonda do sociálních dějin českých zemí.

Tomáš Petráček

Vladan HANULÍK (ed.)

Porodila šťastně děvče... Porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století

Pardubice, Univerzita Pardubice 2017, 218 s., ISBN 978-80-7560-111-7.

Ústav historických věd Univerzity Pardubice zaměřený zejména na dějiny každodennosti a gender history v 19. století je renomovaným pracovištěm s bohatou publikační činností. Uvedená publikace je prvním výsledkem výzkumného projektu „Porodní báby: profesionalizace, institucionalizace a výkon historicky prvního ženského kvalifikované-

ho povolání v průběhu dvou staletí, 1804–1948“. Jeho cílem je mj. sledovat proměny pohledu na toto povolání v české společnosti. Na publikaci se autorsky podíleli čtyři pracovníci pardubické univerzity – Milena Lenderová, Vladan Hanulík, Zuzana Pavelková Čevelová a Martina Halířová.

Editor V. Hanulík zhodnotil v úvodu publikace na základě domácích i cizí literatury význam studia porodních deníků. Upozornil, že edice přináší mj. údaje statistické povahy k dějinám proměn výkonu porodnického povolání. Autoři a autor pak zpracovali jednotlivé statě zřejmě podle vhodně dohodnuté osnovy obdobným způsobem. Nejprve přiblížili čtenářům co možno podrobně nejen osobnosti sledovaných babiček, ale i oblast ve které působily, popsali vnější podobu deníku a zápisků, upozornili na jejich shody i specifika a poté prameny vydali. Úvodní statě jsou zpracovány fundovaně na základě studia velkého množství zejména archivních pramenů.

M. Lenderová se věnovala Anně Vondráčkové, porodní bábě z Choltic (deník z let 1879–1898), M. Halířová vltavotýnské Anně Bicanové (její deník z let 1868–1897 přináší mj. i zajímavé údaje o ekonomické stránce babického povolání), Z. Pavelková Čevelová pak Anně Štěpánkové z malé obce Zašová u Valašského Meziříčí (zápisky z let 1897–1898) a V. Hanulík Marii Chejstovské z Ledče nad Sázavou (deník z let 1842–1883).

Studie jsou doplněny přehlednými grafy a tabulkami, seznamem pramenů a literatury, jmenným a místním rejstříkem. Publikace je cenným přínosem nejen pro historiky – zvláště pak pro historiky medicíny a zdravotnictví – ale i etnografy.

Ludmila Hlaváčková

Marceli KOSMAN (ed.)

Henryk Sienkiewicz ve světě politiky

Praha, Academia 2018, 214 s.,

ISBN 978-80-200-2763-4.

Emeritního profesora poznaňské univerzity Marceli Kosmana zná česká dějepisná veřejnost především jako autora syntézy Dějin Polska.¹ Stojí však za ním rozsáhlé životní dílo k pozdně středověkým a raně novověkým dějinám Polska, Litvy, Běloruska a Ukrajiny, tedy ohromnému teritoriu, které v Kosmanem zkoumaných staletích objímal polský stát. Druhou, a to nikoliv zanedbatelnou, oblastí Kosmanových vědeckých aktivit je výzkum života a díla klíčového polského spisovatele desetiletí na přelomu 19. a 20. století, Henryka Sienkiewicze. Kosman věnoval v letech 1966–2010 jeho historickým románům celkem sedm – čtenářsky úspěšných – knih. Zkoumal kontexty jejich vzniku, kladl si otázku, do jaké míry spisovatel znal a respektoval stav historického poznání té které dějinné epochy, kterou ztvárnil v jednotlivých románech nebo románových cyklech (Křížáci, Trilogie, Quo vadis) a proč občas z polsko-katolických pozic cíleně interpretoval dávné děje jiným způsobem než historikové jeho i pozdější doby. Ptal se i po ideovém a politickém zázemí a konceptu Sienkiewiczových světově proslulých, v desítkách edic vydaných a masově recipovaných děl a po jejich vlivu na polskou společnost a literaturu i publicistiku pozdního 19. a (nejméně) prvé čtvrtiny 20. století.

V roce 2016 vydal Kosman knížku o Sienkiewiczových publicistických a politických aktivitách, resp. výbor z jeho publicisti-

1 Marceli KOSMAN, *Dějiny Polska*, Praha 2011.

ky. Zaměřil se v ní především na dobu po monumentálních celonárodních oslavách „25 let Sienkiewiczovy tvůrčí činnosti“ roku 1900 a zvláště od roku 1906, kdy romanopisec obdržel Nobelovu cenu za literaturu.² Slavný spisovatel se tehdy rozhodl poněkud redukovat spisovatelskou aktivitu a svůj čas, energii a ohromný mezinárodní věhlas použít pro publicistický boj za práva a ještě spíše za záchranu (katolických) Poláků, žijících v pruském záboru a od 90. let ohrožených radikální pruskou germanizací, náboženským útlakem a především cíleným vyvlastňováním, resp. brutálním vyháněním z jejich půdy. (Otevřeně se postavil proti obdobně drsnému útlaku Poláků ze strany Ruska Sienkiewicz nemohl: sám byl poddaným ruského cara a věděl, že ani Nobelova cena by ho neuchránila před represemi, kdyby carská cenzura vyhodnotila jeho literární tvorbu či publicistiku jako protiruskou.) Aktuálně česky (v překladu Michaly Benešové a v odborné garanci Jaroslava Pánka, který také napsal předmluvu „Velmistr historického románu ve světě politiky“, s. 11–19) vydaná Kosmanova kniha je obsáhlým výběrem z této publikace. Výboru Kosman předsadil rozsáhlý úvod (s. 21–62), v němž se svrchovaně znaleckým nadhledem charakterizoval zázemí a dobové kontexty čtyř oddílů Sienkiewiczových textů, které edičně zpřístupnil v druhé části publikace. Soudím, že obecně nejpodstatnější je první skupina Sienkiewiczových článků, odpovědí do mezinárodních anket a stále více i otevřených dopisů (jeho rozsáhlá korespondence z let 1864–1916 byla edičně zpřístupněna v řadě svazků prací Juliana Krzyżanowského, resp. Marie

2 Marceli KOSMAN, *Henryk Sienkiewicz i polityka*, Poznań 2016; zpráva: ČČH 115, 2017, s. 608–610.

Bokszczanin), vztahujících se k problémům rozděleného Polska a obyvatel jednotlivých záborů. (Připomeňme, že nesrovnatelně nejlépe se vedlo Polákům v rakouské Haliči, kde bylo i „duchovní hlavní město Polska“ – Krakov.) Velký spisovatel tu v mezinárodní anketě roku 1895 otevřeně charakterizoval a kritizoval Bismarcka a jeho agresivní evropskou politiku, především však roku 1900 v „Dopise baronce Suttnerové“, pacifistce a nositelce Nobelovy ceny míru z roku 1905, jakož i v „Otevřeném dopise Jeho Císařské Milosti Vilému II., pruskému králi“ z roku 1906 jasně a přímo charakterizoval zacházení Pruska – dnes bychom mluvili přímo o genocidě – s Poláky v pruském záboru.

Druhá skupina Sienkiewiczových textů se věnuje „reprezentaci kulturních dějin a jejímu odrazu ve výtvarném umění“, a to zejména ve vazbě k 500. výročí bitvy u Grunwaldu roku 1410. V centru pozornosti tu stojí především slavný Matejkův obraz „Pruský hold“, resp. řada dalších, tematicky klíčových historických maleb tohoto současníky obdivovaného polského malíře českého původu. V tomto kontextu Kosman na s. 27 připomíná dobový pohled na dominantní roli slova ve srovnání s obrazovým dílem a cituje výrok profesora filosofie a haličského politika Wojciecha Dzieduszyckiego z roku 1900 o Sienkiewiczových románech k tématům 17. století: „Těšili jsme se z děl Jana Matejka, jeho obrazy, v nichž minulost a sláva vstávaly z mrtvých, byly naší radostí. Věděli jsme však dobře, že obraz nepromluví do duše tak bezprostředně a nikdy nebude pro všechny tak přístupný jako psané slovo.“ Vztah slova a obrazu se ovšem právě na počátku 20. století již začal dramaticky proměňovat.

Třetí oddíl výboru textů z předvečera první světové války je nazván „Dějiny jako zrc-

dlo a jako výzva pro budoucnost“. Do popředí tu vystupuje kościuszkovské téma, památka „Ústavy 3. května“ a polská kolonie v USA. Za zvláštní pozornost stojí Sienkiewiczova úvaha o italsko-turecké válce roku 1911, kdy Itálie obsadila dosud tureckou Libyi a dala tak velkému spisovateli podnět k úvahám o dravé, v italském stejně jako tureckém případě svobodu národů nerespektující velmocenské politice a absentující dějinné spravedlnosti. Závěrečný oddíl textů se vztahuje k Sienkiewiczově válečné aktivitě (1914–1916) ve prospěch opakovanými přechody front a vojenským terorem vůči civilistům trpícího, hladovějícího a mj. většinou i lékařské péče zbaveného polského obyvatelstva. Sienkiewicz se usídlil ve švýcarském Vevey a odtud burcoval svět a úspěšně organizoval mezinárodní humanitární pomoc pro trpící populaci v oblasti „Evropou zapomenuté“ východní fronty Velké války.

Meritorně mimořádně zajímavý svazek je za každou kapitolou, resp. edičním oddílem, vybaven poznámkovým aparátem. V závěru knihy pak následuje fotopříloha, jmenný a zeměpisný rejstřík. Jediné, co by si čtenář mohl přát, by byla důslednější identifikace jednotlivých, do knihy vybraných textů s informací, kdy byly původně publikovány (nebo u otevřených dopisů přetištěny) a kde jsou moderně editovány (14 dílů Sienkiewiczových sebraných spisů včetně publicistiky a korespondence vyšlo ve Varšavě v letech 1977–2009). Poznámkový aparát je totiž namnoze spíše vysvětlující než identifikující povahy. I tak je ovšem kniha, cílící na širokou veřejnost, včetně milovníků dodnes „živých“ Sienkiewiczových románů, odborně významným a čtenářsky vděčným kulturním počinem.

Jiří Pešek

Knihy a časopisy došlé redakci

- Archeologie západních Čech 13. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni, p. o. 2017. 142 s.
- Porodila šťastné děvče... Porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století. Ed. Vladan HANULÍK. Pardubice, Univerzita Pardubice 2017. 218 s.
- Miroslav HROCH, Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy. Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2016. 340 s.
- Paul Robert MAGOCSI, Carpathian Rus'. A Historical Atlas. Toronto, University of Toronto 2017. 80 s.
- Paul Robert MAGOCSI, This blessed land. Crimea and the Crimean Tatars. Toronto, University of Toronto Press 2014. 152 s.
- Prostor(y) geografie. Ed. Roman MATOUŠEK – Robert OSMAN. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum 2014. 309 s.
- Museum vivum. Časopis českých muzeí v přírodě 12. Rožnov pod Radhoštěm, Valašské muzeum v přírodě 2017. 157 s.
- Zeitschrift für Weltgeschichte. Interdisziplinäre Perspektiven. Hrsg. von Hans-Heinrich NOLTE. Berlin, Peter Lang. Roč. 18, 2017, č. 2. 244 s.
- Vojtěch NOVOTNÝ, Cur homo? A history of the thesis concerning man as a replacement for fallen angels. Prague, Charles University in Prague 2014. 182 s.
- Cestou napříč obory a krajinami. K životnímu jubileu vědce a muzejníka Jiřího Langra. Ed. Juraj PODOBA – Radek BRYOL. Rožnov pod Radhoštěm, Metodické centrum pro muzea v přírodě – Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm 2017. 159 s.
- Revue církevního práva. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 24, 2018, č. 2. 131 s.
- Revue církevního práva. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 24, 2018, č. 3. 122 s.
- Friedrich Feigl. 1884–1965. Ed. Nicholas SAWICKI. Řevnice, Arbor vitae a Galerie výtvarného umění v Chebu, ve spolupráci s Alšovou jihočeskou galerií v Hluboké nad Vltavou 2016. 335 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 57, 2017, č. 1: Dana STEHLÍKOVÁ, Morové spisy připisované mistru Křišťanovi z Prachatic, s. 11–34. – Emilie TĚŠÍNSKÁ, Profesor MUDr. Julius Löwy (1885–1944), obor pracovního lékařství na pražské německé univerzitě a problematika nemocí z povolání v meziválečném Československu, s. 35–80. – Jan CALTA, Stranická historiografie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v letech 1953–1970, s. 81–103. – Věra DVOŘÁČKOVÁ, „Bez Havránka si nikdo ani neškrtl.“ Poválečné vztahy katedry českého jazyka pražské filozofické fakulty a akademického Ústavu pro jazyk český, s. 105–122. – Adéla JÚNOVÁ MACKOVÁ, Vznik Československého egyptologického ústavu. Sřet mezi ČSAV a FF UK, s. 123–134.

Archeologické rozhledy. Roč. 70, 2018, č. 1:

Miroslav DOBEŠ – Roman KŘIVÁNEK – René KYSELÝ – Daniel STOLZ, Časně eneolitické příkopové ohrazení v Trubíně, okr. Beroun, s. 3–38. – Tomáš ZACHAR – Milan SALAŠ, Provenienca medenej suroviny na Morave v mladšej dobe bronzovej na príklade kovových depotov z Blučiny a Borotína, s. 39–66. – Venceslas KRUTA – Václav MOUCHA, Une fibule ornithomorphe du début du Ve Siècle avant J.-C. au musée de Slaný (Bohême), s. 67–90. – Natalie VENCLOVÁ, Zoomorphic motifs on La Tène pottery: regular decoration of graffiti?, s. 91–109. – Jakub SAWICKI, Organization of production and trade of minor metal items at Nowy Targ (New Market) Square in medieval Wrocław in the light of the production waste, s. 110–134.

Byzantinoslavica. Revue internationale des études byzantines. Roč. 75, 2017, č. 1–2:

Viacheslav LYTVYENENKO – Irina GRITSEVSKAYA, Sočinenija Afanasija Aleksandrijskogo v slavjanskoj tradicii. Časť I: Podlinnyje sočinenija, s. 5–29. – Miroslaw J. LESZKA, The role of empress Verina in the events of 475/476 – revisited, s. 30–42. – Katerina NIKOLAOU, Empresses and Augustae as wives, paramours and mistresses (5th – 11th centuries), s. 43–54. – David WOODS, Arculf, Umar, and the Church of the Ascension, s. 55–69. – Vladimír VAVŘÍNEK, The Puzzle of the Cyrillo–Methodian Mission, s. 70–98. – Milan VUKAŠINOVIĆ, Great is the Imperial Dignity. Voices, Adventus, and Power of the First Macedonian Empresses, s. 99–115. – Werner SEIBT, War Maria ή εὐγενεστάτη ἀρχόντισσα eines Siegeltypus aus der Rus' die gesuchte Monomachaina oder eher Maria Dobronega?, s. 116–122. – Lynda GARLAND, Mary, of Alania, Anna Komnene, and the Revival of Aristotelianism in Byzantium, s. 123–163. – Alexandra-Kyriaki WASSILIOU-SEIBT, Das byzantinische Verteidigungssystem an der Balkangrenze (Ende 10. – Ende 11. Jh.). Neue Erkenntnisse aus der systematischen Nachlese der narrativen Quellen und dem Siegelbefund, s. 164–190. – Taťjana Igorevna AFANAS'JEVA, K istorii rusko-vizantijskich literaturnych svjazej vtoroj poloviny XIV v.: Feodor Meliteniot i svjaščennomnich Ilarion, s. 191–197. – Vladislav KNOLL, La journée byzantologique à Prague, s. 336–338. – Štefan PILÁT – Vladislav KNOLL, Bericht vom Projekt GORAZD: Digitales Portal des Altkirchenslawischen, s. 338–340.

Časopis Slezského zemského muzea. Roč. 66, 2017, č. 1–2:

Pavel ŠOPÁK, Olivier markýz Bacquehem a čeští Slezané (k 170. výročí narození a 100. výročí úmrtí rakouského politika), s. 3–14. – Libor MARTINEK, Joseph von Eichendorff v Sedlnicích a v hudbě, s. 15–25. – Miroslava SUCHÁNKOVÁ, Kresby a fotografie Jaroslava Zahradníka ve sbírkách Slezského zemského muzea, s. 27–34. – Pavel BŘEZINSKÝ, K činnosti římskokatolické kostelní jednoty sv. Jana a Pavla ve Svinově v letech 1911–1932, s. 35–48. – Lukáš LISNÍK, Společné studium Čechů a Slováků. Příspěvek k významu gymnázia v Jablunkově a rozboru jeho studentstva v letech 1936–1938, s. 49–56. – Ondřej KOLÁŘ, Problematika válečných hrobů a památníků v agendě opavského landrátu 1938–1945, s. 57–71. – Miloš ZAPLETAL – Filip DVORÁK, Mapování zátěže znečištěným ovzduším na vybrané objekty městského hřbitova v Opavě,

s. 73–83. – Jiří JUCHELKA, Symbolika a rituální význam koně v pravěku s důrazem na období popelnicových polí a starší dobu železnou ve střední Evropě – 1. část, s. 85–102. – Jiří KRÁTKÝ, K dílu varhanářů Staudingerů z Andělské Hory, s. 103–126. – Romana ROŠOVÁ, Další příspěvek k historii kostela sv. Kateřiny v Tamovicích, s. 127–139. – Michaela HARVÁNKOVÁ, Z deníků Josefy a Leopolda Berchtoldových. Cannes 1878, s. 141–148. – Lucie AUGUSTINKOVÁ – Libor KOVÁŘ, Portrét preláta z Fulneka, s. 149–151. – Marta ŠOPÁKOVÁ, Muzejník a vlastivědný pracovník Gustav Beck (připomínka k 80. výročí úmrtí), s. 152–154. – Otakar KIRSCH, Muzeolog a etnograf Josef Beneš – 100 let od narození, s. 154–156. – Pavel ŠOPÁK, Alois Kacíř a Zemědělské muzeum v Opavě po roce 1945 (jubilejní vzpomínka k 120. výročí narození), s. 157–163.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 125, 2017, č. 3:

Alexandra KŘÍŽOVÁ – Hana MLEJNKOVÁ – Miloš ROZKOŠNÝ, Hodnocení stavu vodních prvků a biologického ohrožení památek na příkladu břevnovského klášteřa, s. 129–144. – Miroslav KOVÁŘ, Marginálie k diskusi o počátcích dominikánského klášteřa v Sezimově Ústí, s. 145–158. – Alexandr SKALICKÝ st., Historismus a secese v Náchodě v letech 1890–1918 (10. část). Historismus na okraji památkové zóny města (vily, rodinné domky a solitéry nájemních domů). Část 2, s. 159–189.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 125, 2017, č. 4:

Patrik LÍBAL, Štěřboholský „Schinkelův Šverín“ (260. výročí bitvy u Štěřbohola a pomníky Kurta Christopha von Schwerina), s. 193–204. – Petr MAŠEK, Zámecká knihovna Ratibořice, s. 205–207. – Alexandr SKALICKÝ st., Historismus a secese v Náchodě v letech 1890–1918 (11. část). Historický hřbitov ve Starém Městě nad Metují a další místa pohřbívání, s. 208–246. – Petr CHOTĚBOR, Výstavy na Pražském hradě k výročí narození Karla IV., s. 247–251.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 14, 2017, č. 2:

Veronika ČAPSKÁ, Výzkum raně novověké směny darů a prameny osobní povahy – k možnostem antropologizace ekonomických dějin střední Evropy, s. 191–225. – Janine MAEGRAITH, Sdílení oblíbených věcí. Dárcovství jídla a dějiny konzumu v severovýchodních Čechách 17. století, s. 226–267. – Karel HRUBÝ, Přerod komunistické víry mladých intelektuálů. Mlynář, Kosík, Kalivoda, Klíma, Kundera, Kohout, Vaculík, s. 268–309. – Miroslav HROCH, Národ jako evropské specifikum. Jak slovem (de) formovat historickou i současnou realitu, s. 310–332. – Jan HORSKÝ, Co si dnes počít s narativními kritikami dějepisectví? Historicko-vědní kritika narativních teorií dějepisu versus postnarativistický non-reprezentacionalismus, s. 335–353.

Dějiny a současnost. Roč. 40, 2018, č. 4:

Pavel VAREKA, Archeologický výzkum tábora v Letech. Archeologie modernity a výzkum táborů z druhé světové války, s. 10–14. – Jana HORVÁTHOVÁ, „Jako malé dítě jsem nechápala...“ Holocaust jako rodinné trauma i impulz k institucionalizaci výzkumu

a dokumentace i k připomínce, s. 15–18. – Dušan SLAČKA, Mezi připomínkou obětí a ideologií. Okolnosti vzniku filmu „Nezapomeňte na tohle děvčátko“, s. 19–21. – Alena CÍSAŘOVÁ SMÍTKOVÁ, Pomologie. Herbáře ve sbírkách Národní knihovny, s. 22–23. – Martin STRAKOŠ, Co s nádražím Ostrava-Vítkovice?, s. 24–25. – Petr ELBEL – Stanislav BARTA – Přemysl BAR, Listiny císaře Zikmunda (1410–1437). Znamé i neznámé prameny k dějinám pozdního středověku, s. 26–28. – Břetislav VACHALA, Vídeňská Isis. Kult staroegyptské bohyně v Evropě, s. 30–33. – Michal ŘOUTIL, Velká Arménie, Nezávislý Kurdistan, nebo Nová Asýrie? Konec Osmanské říše a územní nároky etnicko-náboženských menšin, s. 34–37. – Filip HERZA, Divadla rozmanitostí. Modernita na prknech pražského Théâtre Variété (1881–1918), s. 39–41.

Dějiny a současnost. Roč. 40, 2018, č. 5:

Jarmila BEDNAŘÍKOVÁ, Vandalové v obilnici Říma. Severní Afrika v době velkého stěhování národů, s. 10–13. – Jan KLÍMA, Bouřlivé sousedství. Evropa a Afrika, s. 14–17. – Francie – kolébka alžírského nacionalismu. Rozhovor s francouzským historikem Benjaminem Storou, s. 18–20. – Zora HESOVÁ, Proměny migrace mezi Evropou a severní Afrikou, s. 20–24. – Renáta MODRÁKOVÁ, Historické jádro knihovny premonstrátů v Teplé, s. 26–27. – Petr VORLÍK, Hotel, festivalový palác a bazén. Thermal v Karlových Varech, s. 28–29. – Tomáš ŠTĚPÁNEK, Symeon z Emesy. Nejbláznivější svatý, s. 30–32. – Jiří JURK, Kupec a jeho záznamy. Možnosti interpretace kupecké knihy z Nového Jičína (1585–1589), s. 34–37. – Nina MILOTOVÁ, Pouť krajinou domova. Ottovy „Čechy“ jako čítanka příslušníka českého národa, s. 38–41. – Jan ŠPRINGL, „Se sportem kupředu“. Tělesná kultura ve službách Kuratoria pro výchovu mládeže, s. 42–44. – Karel ČERNÝ, „Křesťani a muslimové jsou jedna ruka“. Koptové: křesťanská menšina mezi rozkvětem a útlakem, s. 45–49. – Břetislav VACHALA, Agatha Christie a starověký Egypt, s. 50–52.

Dějiny věd a techniky. Roč. 50, 2017, č. 4:

Stanislav KOMÁREK, Vzestup a pád německé biologie. Zamyšlení o povaze, myšlenkových a společenských konsekvencích kontinentální tzv. autonomistické biologie v moderní době, s. 225–233. – Jiří NEUSTUPA, Algologie a protistologie na Německé univerzitě v Praze v meziválečném období I. Adolf Pascher a jeho odkaz, s. 234–258. – Rudolf KARDOŠ – Jan MUSIL, Za republiku a demokracii: Karel Weigner mezi zednáři a eugeniky, s. 259–280.

Documenta Pragensia. Nezměrné ztráty a jejich zvládání. Obyvatelstvo evropských velkoměst a I. světová válka. Roč. 35, 2016:

Jiří PEŠEK, Nezměrné ztráty a jejich zvládání. Obyvatelstvo evropských velkoměst a první světová válka, s. 9–26. – Christoph CORNELISSEN, Die Großstädte im „Großen Krieg“ – ein Forschungsüberblick, s. 27–48. – Włodzimierz BORODZIEJ – Maciej GÓRNY, Mobilisierung und Besatzung in den Großstädten Ostmitteleuropas, s. 49–62. – Jana KONVIČNÁ, První světová válka a pražská samospráva: nástin situace, s. 63–76. – David HUBENÝ, Zajištění bezpečnosti v poválečné Praze v letech 1918–1920, s. 77–94. – Alfred PFOSER, Das Wiener Rathaus im Ersten Weltkrieg, s. 95–111. – Christoph STRUPP,

Der Erste Weltkrieg als Katalysator politischen und administrativen Wandels in Hamburg, s. 113–140. – Sabine MECKING, Kriegsalltag in Westfalen. Die Provinzialhauptstadt Münster im Ersten Weltkrieg, s. 141–159. – Frank M. SCHUSTER, Zwischen Paralyse, Krise und Aufbruch. Die zentralpolnische Industriestadt Lodz im Übergang 1914–1918, s. 161–204. – Konrad MEUS, The Lviv Chamber of Commerce and Industry during World War I., s. 205–220. – Łukasz Tomasz SROKA, Elites in Lviv during the First World War, s. 221–234. – Victor DÖNNINGHAUS, Der Frust einer ganzen Metropole entlädt sich – die antideutschen Pogrome in Moskau im Mai 1915. Täter – Opfer – Zuschauer, s. 235–248. – Andreas WEIGL, Versorgungsnot. Kriegsfolgen als Herausforderung für die kommunale und staatliche Verwaltung in der k. k. Haupt- und Residenzstadt Wien in der ersten Kriegshälfte (August 1914 – Sommer 1916), s. 249–266. – Gabriela DUDEKOVÁ, „Naši“ a problém zásobovania. Snahy o samozásobiteľský charakter Prešporka/Bratislavy a ďalšie spôsoby adaptácie mestskej komunity vo vojnovom režime, s. 267–286. – Jaroslav JÁSEK, Vodovody a kanalizace na území válečné Prahy a v okolních obcích – jejich provoz a kvalita, s. 287–295. – Stanislav KNOB, Ostrava ve válce: příklad průmyslové aglomerace, s. 297–321. – Jan HORSKÝ, První světová válka a populace velkoměst (příklad Prahy), s. 323–338. – Jörg VÖGELE, „Krieg ist gut für Babys!“ Säuglingssterblichkeit und die Entwicklung der Säuglingsfürsorge in deutschen Großstädten im Ersten Weltkrieg (mit besonderem Blick auf Stadt und Regierungsbezirk Düsseldorf), s. 339–357. – Bartosz OGÓREK, Scarred by War. Consequences of the Great War for the Population of Krakow – Anthropometric Evidence, s. 359–374. – Karel ŘEHÁČEK, Válkou vyvolané populační proměny a jejich důsledky v Plzni v letech 1914–1918, s. 375–395. – Martina HALÍŘOVÁ, Soužití Pardubic a vojenské barákové nemocnice v době první světové války, s. 397–409. – Marek PODLASIAK, Theateralltag im Ersten Weltkrieg. Die Berliner Metropole und die westpreußische Provinz, s. 411–423. – Milada SEKYRKOVÁ, Technici pro císaře pána, nebo pro sebe? Pražské technické vysoké školy a první světová válka, s. 425–446. – Jiří VLASÁK, „Pocitujeme všichni dobu válečnou...“ Dvojí pohled na Velkou válku očima ševce Hrocha, s. 447–467. – Jiří PEŠEK, Coping with Immeasurable Losses. The Population of European Cities and the First World War, s. 495–513. – Jiří PEŠEK, Unermessliche Verluste und ihre Bewältigung. Die Bevölkerung der europäischen Großstädte und der Erste Weltkrieg, s. 515–537.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 18, 2017, č. 2:

Jana KUREŠOVÁ – Marius WINZELER, Výmalba hradní kaple sv. Barbory na Grabštejně a její restaurování – mistrovské dílo pozdní renesance v severních Čechách, s. 2–23. – Jiří BOCK, Liberec a jeho třetí čtvrt v roce 1826. Příspěvek ke každodennosti obyvatel města a jeho topografii, s. 24–49. – Zuzana JAKUBCOVÁ – Jana KUREŠOVÁ, Cestou k zapomenutí. Výrobci a tvůrci náhrobních kamenů na hřbitovech Českolipska od poloviny 19. století do druhé světové války. 1. část, s. 50–69. – Alena ŘIČÁNKOVÁ, „A bude jeden ovčinec a jeden pastýř.“ Starokatolická církev a její kostely na severu Čech, s. 70–89. – Lucie VEČERNÍKOVÁ, Zbudování pomníku malíře Josefa Führicha, s. 90–99. – Václav KRÍČEK, Výběrový soupis literatury k dějinám Libereckého kraje za

rok 2016, s. 101–108. – Jan KAŠPAR, Zpráva o archivní konferenci v Liberci, s. 109–111. – Jaroslav PAŽOUT, Liberecký seminář o česko-slovenských vztazích v letech 2017 a 2018, s. 111–112.

Havlíčkobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu. Sv. 31, 2017:

Josef ŠRÁMEK, Sociální síť konventu cisterciáček Vallis sanctae Mariae v Pohledu ve středověku, s. 7–25. – Tomáš SOMER, Vilémovský opat Mikuláš a „vomitus seculis“, s. 27–41. – Filip PLAŠIL, Vojenský lazaret v Polné 1914–1916, s. 43–59. – Alena JINDROVÁ, Nepokoje v Německém Brodě po Velké válce, s. 61–77. – Aleš KNÁPEK, Fara čili komenda řádu německých rytířů v Německém Brodě, s. 79–95. – Pavel ROUS, Sklárný na Českomoravské vrchovině na mapách Čech a Moravy ze 17. století, s. 97–103. – Jan BETLACH, Pitva Melchiora z Redernu roku 1600 v Německém Brodě, s. 105–113. – Jaroslav HOLÝ, Zápisky z Velké války, s. 115–127. – Jiří JEDLIČKA, Muzeum Vysočiny Havlíčkův Brod. Výroční zpráva za rok 2016, s. 129–147. – Miroslav KRUŽÍK, Zpráva o činnosti Moravského zemského archivu v Brně – Státního okresního archivu Havlíčkův Brod za rok 2016, s. 149–158.

Historia scholastica. Roč. 3, 2017, č. 1:

Blanka KUDLÁČOVÁ, Pedagogy as part of university education in Slovakia – historical and contemporary perspective, s. 5–20. – Simonetta POLENGHI, Pädagogik als akademisches Fach in Italien. Eine Skizze von den Ursprüngen bis zu den Sechziger Jahren, s. 21–38. – Albena CHAVDAROVA, Pedagogy as university degree program in Bulgaria – historical and contemporary aspects, s. 39–53. – Milan KRANKUS, Über die totalitären Grundzüge der schulischen und außerschulischen Erziehung in der Slowakei in den Jahren 1938–1945, s. 54–67. – Ehrenhard SKIERA, Erziehung und Kontrolle im „Jahrhundert des Kindes“ – über die totalitäre Versuchung in der Pädagogik, s. 68–98. – Frank TOSCH, Humanität als philanthropisches Prinzip im Kontext der Aufklärung: Friedrich Eberhard von Rochow (1734–1805) und die Reckahner Musterschule, s. 99–112. – Mariyana ILIEVA, Mikhail Geraskov (1874–1957) – the founder of University of Pedagogy in Bulgaria, s. 113–128. – Markéta PÁNKOVÁ, International Exhibition J. A. Comenius: Education for All in Bethlehem, Pennsylvania, s. 129–133. – Luana SALVARANI, 4th Anglo-Spanish Meeting on History of Education: Biography, History and Educations, s. 134–137.

Historia scholastica. Roč. 3, 2017, č. 2:

Martin STEINER, K antickým kořenům pojetí humanity (Humanitas před Komenským), s. 4–21. – Jana PŘÍVRATSKÁ – Vladimír PŘÍVRATSKÝ, Pojetí humanity v edukační koncepci J. A. Komenského jako příspěvek k lidské budoucnosti, s. 22–29. – Hana ŠLOUFOVÁ KUČEROVÁ, Vznik obchodní akademie v Kolíně a výstavba reprezentativní budovy, s. 30–54. – Lucie ZORMANOVÁ, Polské školství regionu Těšínského Slezska v 19. a na počátku 20. století, s. 55–69. – Janka ŠTULRAJTEROVÁ, Úsilie o zachovanie akademickej autonómie na Slovenskej univerzite v období Slovenskej republiky 1939–

1945, s. 70–89. – Adriana SARKÖZYOVÁ, Výchovná činnost saleziánok na Slovensku 1940–1990, s. 90–103. – Magda NIŠPONSÁ, K významu sdílení osobní minulosti pro narativní identitu, s. 104–124. – Vojmír SRDEČNÝ, Vzpomínky Vojmíra Srdečného na studentské oběti nacismu, s. 125–128. – Pavel KOHN, Pavel Kohn a jeho vzpomínky na vzdělávání v období protektorátu a v době poválečné, s. 129–133. – Helga HOŠKOVÁ, Svědectví holocaustu – vzpomínky Helgy Hoškové, s. 134–138. – Věra SOSNAROVÁ, Těžké roky v gulagu a návrat do vlasti. Vzpomínky Věry Sosnarové, s. 139–145. – Jiří ZAJÍC, Vzpomínky Jiřího Zajíce na činnost skautů a aktivity tzv. skryté církve v době normalizace, s. 146–152. – Magda JUNKOVÁ, Pedagogická knihovna J. A. Komenského, s. 153–167. – Magdaléna ŠUSTOVÁ, 11. sjezd českých historiků. Profesionální setkání historiček a historiků ČR, Olomouc, 13.–15. září 2017, s. 168–170. – Lenka LAJSKOVÁ a kol., Výstava „Jsem Jehuda Bacon“. Holocaust a poválečná doba očima izraelského malíře českého původu“ v Národním pedagogickém muzeu a knihovně J. A. Komenského, s. 171–172. – Karel RÝDL, „Toho už jsme někde viděli“. Zpráva o jedné originální a úspěšné výstavě, s. 173–176.

Historická demografie. Roč. 41, 2017, č. 2:

Dagmar BARTOŇOVÁ – Markéta SKOŘEPOVÁ – Alice VELKOVÁ, Významné životní jubileum Ludmily Fialové. Úvodem k Historické demografii 2/2017 věnované Ludmile Fialové k 70. narozeninám, s. 119–129. – Eduard MAUR, Nejstarší chotěšovské pozemkové knihy (1497–1566) – významný pramen pro poznání populačního vývoje Čech v 16. století, s. 131–149. – Markéta SKOŘEPOVÁ – Josef GRULICH, Palingamní sňatky na území českobudějovické diecéze ve srovnávací perspektivě. Farnosti České Budějovice a Nový Rychnov, 1786–1825, s. 151–171. – Klára WOITSCHOVÁ – Jiří WOITSCH, Možnosti a limity využití soupisu venkovských Židů z roku 1799 pro historicko-demografický výzkum, s. 173–189. – Jan HORSKÝ – Jan HAVLÍČEK, Testování „hypotézy babiček“: historicko-demografická perspektiva, s. 189–211. – Alice VELKOVÁ, Přítomnost babiček v předindustriálních rodinách a jejich možný vliv na plodnost dcer (na příkladu panství Štáhlavy na přelomu 18. a 19. století), s. 213–234. – Klára HULÍKOVÁ TESÁRKOVÁ – Barbora KUPROVÁ – Zdeněk PAVLÍK, Trendy pojetí historické demografie: od tradičních témat a analýzy k současným otázkám a metodám zpracování, s. 235–250.

Historická geografie. Roč. 44, 2018, č. 1:

Josef CHRÁST, Neznámé objekty Fabriciovy mapy Moravy z roku 1569 a revize jejího obsahu, s. 7–23. – Stanislav SVOBODA, Proměny areálu loveckého záměčku Bon Repos ve 20. a 21. století, s. 25–62. – Jaromír KARPÍŠEK, Kolektivizace na Novobydžovsku 1949–1959 a její vliv na proměnu zemědělské kulturní krajiny, s. 63–89. – Selma BENYOVSZKY, The use of social constructivism in environmental history of selected water issues, s. 91–120.

Historický obzor. Roč. 29, 2018, č. 3/4:

Jiří CHALUPA, Několik poznámek o katalánském nacionalismu, s. 50–62. – Tereza LAIPERTOVÁ, Česká kinematografie v letech 1896–1939, s. 63–74. – Tereza HMÍROVÁ, Komparace vysídlení Čechů z pohraničí 1938–1939 a poválečného odsunu Němců z Československa. I. část, s. 74–90. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Matyáš Habsburský (1557–1619), s. 90–94.

Historický obzor. Roč. 29, 2018, č. 5/6:

Jan MALÝ, Londýn a anjouovští králové Anglie, s. 98–102. – Martin NEKOLA, Po stopách Čechů v Jižní Africe, s. 102–110. – Tereza LAIPERTOVÁ, Česká kinematografie v letech 1939–1945, s. 111–124. – Tereza HMÍROVÁ, Komparace vysídlení Čechů z pohraničí 1938–1939 a poválečného odsunu Němců z Československa. II. část, s. 124–138. – Roman VONDRA, František August Brauner (1810–1880), s. 139–142.

Chrudimský vlastivědný sborník. 2017, č. 21:

Jan MUSIL, „Staronové“ a nové archeologické nálezy z Břetislavovy ulice v Chrudimi, s. 3–65. – David RICHTER, Podivuhodný život Josefa Kohoutka aneb stručný obraz života jednoho chrudimského občana ve 2. polovině 19. století ve světle jeho deníku, s. 67–117. – Petr BOČEK, Filmové a televizní Chrudimsko (dodatky), s. 119–153. – David NOVOTNÝ, Stavební a historický vývoj kapucínského konventu v Chrudimi, s. 155–201.

Judaica Bohemiae. Roč. 52, 2017, č. 2:

Pavel SLÁDEK, Admiration and Fear: New Perspectives on the Personality of the Maharal, s. 5–31. – Iveta CERMANOVÁ, The Ramschak Chronicle: New Findings about the Genesis, Reception and Impacts of the Forgery, s. 33–67. – Martha STELLMACHER, In Search of the Original Tunes: Siegmund Schul's and Salomon Lieben's 'Collection of Old Prague Synagogue Chants' (1935–1941), s. 69–112. – Agnes KELEMEN, New Approaches to the History of the Jews under Communism, s. 123–126.

Knihy a dějiny. Roč. 24, 2017, č. 1–2:

David MACH, Tisk Pavla Sessia z roku 1623 s kopiemi grafik od Albrechta Dürera, s. 6–28. – Veronika SLADKÁ, Augustiniánská knihovna u sv. Tomáše v Praze. II. část: Období reformace a protireformace (do konce 17. století), s. 29–66. – Markéta KUČEROVÁ, Sběrka kvakerské literatury ve fondu Knihovny AV ČR, v. v. i., s. 67–121. – Veronika SLADKÁ, Nález unikátních exemplářů z bratrské produkce – příspěvek k poznání korektorské a ediční praxe Jednoty bratrské v 16. století, s. 122–128. – Ilja LEMEŠKIN, Několik úvah k životu nakladatele Jana z Puchova, s. 129–134. – Ilja LEMEŠKIN, Sympóziium a výstava František Skorina a Praha (Klementinum, 15. 6. 2017), s. 141–147. – Hana BERÁNKOVÁ, Knižní kultura 19. století (Jindřichův Hradec, 20.–21. 9. 2017), s. 147–148. – Lenka VESELÁ, Libri speculum vitae. Knížky naučení všelikeho jako živá díla minulých dob. Konference „K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven“ (Brno, 17.–20. 10. 2017), s. 153–155. – Richard ŠÍPEK, 41. celostátní seminář knihovníků muzeí a galerií AMG (5.–7. 9. 2017, Plzeň), s. 155.

Královéhradecko. Historický sborník pro poučenou veřejnost. Sv. 9, 2017:

Věra NĚMEČKOVÁ, Jak to bylo pohádka...?, s. 13–25. – Vladimír WOLF, Jaroslav Šůla, historik na druhou, s. 27–29. – Jaroslav ŠŮLA, Bibliografie 1963–2017, s. 31–77. – Jan BÍLEK, Jelikož záleží nám velice na tom, aby vůz naší známky koupil... Příklad prodeje automobilu Laurin a Klement v roce 1911, s. 81–97. – Jaroslav ČÁP, Zápisky Čeňka Jirmana z Paříže z let 1870–1871, s. 99–116. – Jan ČÍŽEK, Dokument k počátkům turistiky v Orlických horách, s. 117–130. – Ondřej FELCMAN, Vztahy Broumovska a Kladska, s. 131–143. – Radek FUKALA, Konec českého stavovského povstání v obojí Lužici, s. 145–160. – Petr GRULICH, Příběh jedné pamětní desky aneb sídlo hradecké četnické pátračky, s. 161–177. – Růžena HLUŠIČKOVÁ – Jan BRUNCLÍK, Brigádní generál Václav Volf (1893–1942), s. 179–201. – Drahomír JANČÍK, Potírání hazardních her v období první Československé republiky a snahy po jejich legalizaci, s. 203–214. – Zdeněk JIRÁSEK, Centralizační a decentralizační tendence 20. století na příkladu českého Slezska, s. 215–220. – Jan KOŠEK – Martin LANDSMANN, Putování po hradeckých hostincích a jedno zastavení, s. 221–236. – Eduard KUBŮ – Jiří ŠOUŠA, Ideologická pohádka o selkém prozření. Divadelní kus Jana Millera „Zbytkový statek“, s. 237–254. – Vlastimil MÁLEK, Kuklínky: pardubická část Dobřenic, s. 255–267. – Pavel MRKVIČKA – Andrea SVATOŠOVÁ, Vývoj archivnictví na Královéhradecku, s. 269–285. – František MUSIL, K problematice kastelologické charakteristiky Královéhradecka, s. 287–324. – Jiří NOVOTNÝ, Angažmá České banky Union (Böhmische Union-Bank) v textilních průmyslových oblastech na teritoriu českých zemí v letech 1919–1938, s. 325–352. – Piotr PAŁYS, Jurij Cyž (1904–1947) serbołužycki konspirator i działacz narodowy, s. 353–363. – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, Činnost Jana Černého za Velké války a v převratových dnech roku 1918, s. 365–378. – Josef PTÁČEK, Královéhradecký spisovatel Karel Picka a fiktivní příběh poručíka Jindřicha Bílka na útěku z vlasti přes Afriku do britské RAF, s. 379–384. – Jiří SLAVÍK, Příčinky čili ad fontes: Stavby a jejich části, s. 385–398. – Ludmila ŠTĚPÁNOVÁ, Krátce ze života lidí a lidiček v městě Kostelci nad Orlicí v 17. století aneb co se do monografie o Kostelci nevešlo, s. 399–409. – Ondřej TIKOVSKÝ, Štubensberské hospodaření na panství Homole a statku Čermná ve zlomcích pramenů Štýrského zemského archivu, s. 411–417. – Jana VOJTÍŠKOVÁ, Bratři Kopidlanští a dopad jejich skutků na Hradec Králové počátku 16. století, s. 419–427.

Lidé města/Urban People. Roč. 20, 2018, č. 1:

Josef VORÁČEK, První česká antropologická monografie. Josef Voráček: Počátky vlastnictví a práva ve světle etnologie a sociologie (1936), s. 109–184. – Jiří WOITSCH, Odešel Josef Petráň (23. srpna 1930 v Ouběnicích – 3. prosince 2017 v Praze), s. 185–190.

Minulostí Západočeského kraje. 51, 2016:

Kamil BOLDAN, K původu dvou iluminovaných kodexů Archivu města Plzně, s. 7–20. – Ondřej HUDEČEK, Novinové zprávy o povodni v Plzni z roku 1784 a zachraňování tonoucích, s. 21–34. – Petr BERAN, Josef August Hecht – významný západočeský podnikatel v 19. století, s. 35–53. – Václav MATOUŠEK, Studie o Richardovu. Vznik

a prvá desetiletí rodinného letoviska plzeňských měšťanů z doby rozvinuté industrializace, s. 54–92. – David TUMA, Průmyslové dědictví obce Břasy na Rokycansku – Starckova továrna na výrobu barev, s. 93–117. – Jaroslav FIALA, Marie Šašková-Provazníková a její podíl na hudebním životě Plzně na začátku 20. století, s. 118–133. – Dagmar HUDECOVÁ, Dějiny plzeňské náboženské obce Církve československé od založení do roku 1948, s. 134–178. – Karel ŘEHÁČEK, Majetkové a rodinné poměry plzeňského starosty Ludka Pika, s. 179–197. – Miroslav KOVÁŘ, Na okraj k opomíjeným architektonickým formám raně gotického presbytáře augustiniánského (dříve vilemitského) kláštera v Pivoni, s. 201–222. – Zlata GERSDORFOVÁ, Neznámé vyobrazení zámku ve Velkých Dvorcích, s. 222–226. – Oldřich KORTUS, Západočeská emigrace na Nový Zéland v 19. století, s. 227–242. – Jaroslav FIALA, Životní jubileum muzikoložky a pedagožky, s. 245–247. – špf., Výstava Plzeň – prvních pět století, s. 287.

Numismatický sborník. Sv. 31/1, 2017:

Dagmar KAŠPAROVÁ, Drobné nálezy římských mincí ze sbírky Jaroslava Kytlice uložené v Moravském zemském muzeu, s. 3–8. – Paweł MILEJSKI – Łukasz SROKA – Roksana WAWRZCZAK, Część skarbu brakteatów krzyżackich spod Opawy, s. 9–23. – Barbara BUTENT-STEFANIAK – Elżbieta BARAN, Monety Jagiellońskie w zbiorach Zakładu narodowego im. Ossolińskich, s. 24–34. – Paweł MILEJSKI – Roksana WAWRZCZAK – Dzmityry HULETSKI, Grosze praskie Karola IV i Wacława IV oraz półgrosze Władysława Jagiełły ze skarbu z Hniewania na Podolu, s. 35–58. – Ondřej ČERNOHORSKÝ, Příspěvek k typologii pražských grošů Vladislava II. Jagellonského – typ Hásková XIX, s. 59–63. – Johannes HARTNER, Denare aus Aquileia in Münzfunden des Mittelalters und der Neuzeit, s. 64–96. – Hubert EMMERIG – Antonio Manuel HENARES SEVILLA, Ungarische Denare von Matthias Corvinus bis Ferdinand I.: ein neuer Hortfund aus Niederösterreich – ein Vorbericht, s. 97–113. – Lenka MILITKÁ – Zdeněk ŠÁMAL, Nález antoninianu Traiana Decia u Lipan (okr. Kolín), s. 114–117. – Hana PÁTKOVÁ – Petr JENČ – Vladimír PEŠA, Depot pražských grošů Jana Lucemburského z Krompachu (okr. Česká Lípa), s. 118–121. – Hana PÁTKOVÁ – Petr JENČ – Vladimír PEŠA, Depot pražských grošů Václava IV. z Kravař (okr. Česká Lípa), s. 121–123. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Jaroslav HAVRLANT – Lukáš RICHTERA – Martin ZMRZLÝ, Dvě středověká falza z nálezů u Loun, s. 124–134. – Vojtěch BRÁDLE, Doplněk k nálezů mincí z Radče (okr. Trutnov), s. 134–136. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Jaroslav HAVRLANT – Lukáš RICHTERA, Nález pražského groše Vladislava II. Jagellonského na k. ú. Markvarec u Hřivic (okr. Louny), s. 136–142. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Radim GONDA, Nález dvou halěrů Ludvíka Jagellonského u Bílého Kamene (okr. Jihlava), s. 142–145. – Ondřej ČERNOHORSKÝ – Radim GONDA, Nález pražského groše Vladislava II. Jagellonského u Rantířova (okr. Jihlava), s. 146–148. – Marek BUDAJ, Zaujímavá chyborazba uhorského denára Vladislava II. z Náměšti na Hané (okr. Olomouc), s. 148–150. – Vojtěch BRÁDLE, Drobný nález novověkých mincí z Úpice (okr. Trutnov), s. 151–154.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 18, 2017, č. 2:

Anton SCHINDLING, Luther und die Freiheit. Religionsfreiheit und religiöse Toleranz im Zeitalter der Reformation, s. 173–190. – Kateřina PRAŽÁKOVÁ, Konflikte zwischen lutherischen und katholischen Reichsfürsten in der Berichterstattung für die böhmischen Adeligen (1542–1545), s. 191–205. – Lenka VESELÁ, Die Rezeption von Luthers Werken in den böhmischen und österreichischen Adelsbibliotheken der Frühen Neuzeit (1550–1620), s. 206–220. – Václav BŮŽEK, Die Ungnads von Sonnegg – der lutherische Adel in der Habsburgermonarchie um die Mitte des 16. Jahrhunderts, s. 221–237. – Josef HRDLIČKA, Der Adel und die Reformation. Mährische Herrschaften der Herren von Boskowitz in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts, s. 238–256. – Tomáš ČERNUŠÁK, Das Luthertum in Böhmen und seine (Nicht)Reflexion bei den Nuntien am Kaiserhof, s. 257–267. – Martin HOLÝ, Bildungsmäzenatentum und lutherisches Schulwesen in den böhmischen Ländern des 16. und des frühen 17. Jahrhunderts, s. 268–278.

Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Sv. 31, 2017:

Ondřej DURCZAK, Fotografické publikace o Ostravsku v letech 1948–1989, s. 13–58. – Jan SUCHÁČEK, Ústředí velkých podniků v Ostravě a v Moravskoslezském kraji, s. 59–75. – Antonín BARCUCH, Vývoj veřejné správy v Ostravě po roce 1989 a snahy o její přínosnou reformu, s. 76–96. – Martin JUŘICA, Životní prostředí v Ostravě v období normalizace v letech 1969–1989, s. 97–134. – Šárka GLOMBÍČKOVÁ, Jazz, swing a taneční hudba v Ostravě v letech 1939–1945, s. 135–167. – Ivana MALOUŠKOVÁ, První pozemková reforma na velkostatku Marie Scholzové v Třebovicích, s. 168–189. – Petr KAŠING, Za významnými osobnostmi Ostravy a místy jejich posledního odpočinku na ústředním hřbitově ve Slezské Ostravě, s. 190–234. – Aleš MATERNA, Slavné lodě z vítkovické oceli na vlnách moří a oceánů. Lodní výroba Vítkovických železáren od konce 19. do počátku 21. století, s. 235–261. – Jarmila BUREŠOVÁ – Jana BROŽOVSKÁ ONDERKOVÁ, Vývoj veřejného knihovnictví v Ostravě v letech 1921–1945, s. 262–288. – Jana PRCHALOVÁ, Osudy židovského podnikatele Filipa Förstera a jeho potomků, s. 291–314. – Ivo ČERNÝ, Pohled účastníka dění – studenta a pedagoga – na hornické vzdělávání na Vysoké škole báňské v Ostravě v letech 1945–1965, s. 317–340. – Jaroslava NOVOTNÁ, Prošba moravskoostravského syndika Kašpara Hauka o zrušení jeho suspendování, s. 343–360. – Martin JUŘICA, Bibliografický rejstřík: OSTRAVA. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 21–30, s. 363–391.

Právněhistorické studie. Sv. 47/1, 2017:

Petr DOSTALÍK – Bohumil POLÁČEK, Lex Rhodia de iactu a společná havárie, s. 5–25. – Kamila STLOUKALOVÁ, Transitio ad plebem – případ Publia Clodia Pulchra, s. 26–43. – Karel MALÝ, Poznámky k obecné části zákoníku Marie Terezie Constitutio criminalis Theresiana, s. 44–61. – Adriana ŠVECOVÁ, Beccariovský obrat ponímania trestného činu v konfrontácii s trestnoprávnou úpravou v Uhorsku a Habsburskej ríši v 18. a na začiatku 19. storočia, s. 62–75. – Květoslav RŮŽIČKA, Vývoj tuzemské právní úpravy rozhodčího řízení od roku 1949, s. 76–90. – Milan BOROŠ, Spor o skutkovou podstatu trestného činu

v pätidesiatych rokoch XX. storočia, s. 91–102. – Michal TOMÁŠEK, Sedmdesät let nové japonské ústavy, s. 103–113. – Tomáš GÁBRIŠ, „Súkromné právo“ a „bezštátne právo“: historické paralely k postmodernej situácii, s. 114–123. – Jiří ŠOUŠA, Zpráva o zasedání mezinárodního vědeckého grémia projektu celosvětové výstavy „Magdeburské městské právo a evropská města středověku“, s. 144–145.

Právněhistorické studie. Sv. 47/2, 2017:

Petr DOSTALÍK, *Condictio ob turpem causam* v justiniánském právu a její užití v právu moderním, s. 5–17. – Josef VACEK, Proměny praxe apelačního soudu po přijetí josefinského hrdelního řádu: trestání incestu v letech 1687–1727, s. 18–32. – Jiří ŠOUŠA jr., Několik úvah k institutu poddanství a některým dalším právním otázkám z období předosvícenského absolutismu, s. 33–50. – Lukáš KRÁLÍK, Historie publikace soudních rozhodnutí ve Spojených státech, s. 51–61. – Karel MALÝ, Stopadesáté výročí vydání Prosinčové ústavy, s. 62–72. – Milan ŠIMANDL, Právní rámec pražské asanace, s. 73–93. – Sigita ČERNEVIČIŮTĚ, Political Crimes Phenomena: Courts' Practice of Espionage Crimes in Lithuania 1919–1940, s. 94–105. – Radim SELTENREICH, Ústavní aspekty španělského přechodu k demokracii – od frankistické diktatury k právnímu státu, s. 106–118. – Michal TOMÁŠEK, Sedmdesät let nové čínské ústavy, s. 119–128. – Zuzana VOŠTRÁ, Ústavní zakotvení České národní banky a bankovní unie, s. 129–142. – Jiří ŠOUŠA, 11. sjezd historiků, Olomouc 2017, s. 162–165. – Jaromír TAUCHEN, Konference Sexualita před soudem. Deviantní sexuální praktiky a jejich stíhání od 14. do 19. století, s. 166–167. – René PETRÁŠ, Konference v Budapešti Kontinuita a diskontinuita státnosti a ústavního práva ve střední Evropě, s. 168–170.

Sborník muzea Karlovarského kraje. Roč. 25, 2017:

Hana KNETLOVÁ, „Sancta et salubris est cogitatio pro Defunctis exorare, ut a peccatis solvantur“. Jezuitská náboženská bratrstva v Chebu, s. 7–33. – Petr BERAN – Jana KOLOUCHOVÁ, Kongregace Milosrdných sester sv. Kříže v Chebu, s. 35–65. – Lubomír ZEMAN – Jan KONŮPEK – Jana KONŮPKOVÁ HORVÁTHOVÁ – Zbyněk ČERNÝ – Lukáš SMOLA – Martin KRSEK – Jaroslav ZEMAN, Architektura ve službách národní emancipace. Odraz myšlenky národní emancipace v artikulaci architektury s využitím etnografických a národopisných výzkumů, s. 67–118. – Albin BUCHHOLZ, Über die Beziehungen Elsteraner Musiker der Kurkapelle zum Ascher Ländchen/Ašsko. Ein Beitrag anlässlich der 200. Wiederkehr des Beginns der Kurmusik und der Konstituierung der Kurkapelle, s. 149–164. – Karel ŘEHÁČEK, Exodus bezbranných. Vysídlování ohrožených sociálních skupin z Karlovarska po roce 1945, s. 165–176. – Irena MICHALÁKOVÁ, Mgr. Stanislav Macek (* 3. ledna 1953 – † 5. dubna 2017), s. 188–189. – Karel HALLA, Počkejte, kolega za chvíli dorazí..., s. 190–194.

Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek. Sv. 14, 2017:

Tomáš ADAMEC, Státní okresní archiv Frýdek-Místek v letech 2013 až 2016, s. 5–7. – Lenka NOVÁKOVÁ, Místečtí obyvatelé v soupisu z roku 1754, s. 8–22. – Lukáš

TUROŇ, Porodnost obyvatelstva evangelické farnosti Bystřice nad Olší v „dlouhém“ 19. století, s. 23–56. – Lukáš LISNÍK, Obrazy z dějin školy v Dobřaticích od jejího vzniku do poloviny 40. let 20. století. Příspěvek k problematice českého venkovského školství na Těšínsku, s. 57–80. – Radek LIPOVSKI, Hospodářské školství ve městech Frýdku a Místku do roku 1918, s. 81–98. – Eva VOJKOVSKÁ, Funkcionalistická přestavba farního kostela v Jablunkově ve 30. letech 20. století, s. 99–112. – Tomáš ADAMEC, K počátkům kina Vlast v Místku, s. 113–120. – Vilém VLK, Historie besed ve srubu na Ostravici, s. 121–123. – Radek LIPOVSKI, Pozůstalostní spisy z frýdeckého panství z 20. – 30. let 19. století uložené v Zemském archivu v Opavě. (Inventární soupis – I. část), s. 124–152. – Z výstavní činnosti, s. 172–174.

Slovanský přehled. Časopis pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy. Roč. 104, 2018, č. 1:

Vratislav DOUBEK, Mezi válkou a terorem: Tomáš G. Masaryk, Boris V. Savinkov a Michail A. Maravjov, s. 9–33. – Grzegorz GAŚSIOR, Ostře sledovaní železničáři. Železniční úřady a národnostní otázka v československé části Těšínského Slezska počátkem 20. let 20. století, s. 35–71. – Slavomír HORÁK, Vznik a vývoj bucharského de facto státu, s. 73–93. – Jan PELIKÁN, Reflexe národnostní situace v Chorvatsku v první polovině roku 1971 záhřebským deníkem Vjesnik a bělehradským listem Politika, s. 95–133. – Jiří FRIEDL, „Palestine must be the ultimate goal.“ Count František Schönborn's report of September 1945 on Jewish refugees from Poland in Czechoslovakia, s. 135–158. – Ladislav HLADKÝ, Životní jubilea dvou předních českých balkanistů (Miroslav Šesták, Miroslav Tejchman), s. 213–215. – Jaroslav PÁNEK, Stanisław Bylina – polský historik, bohemista a přítel, s. 215–218. – Igor LUKEŠ, Piotr S. Wandycz (1923–2017), s. 218–221. – Marcin DANIELEWSKI, Historia Slavorum Occidentis: the journal's history and development prospects, s. 227–229. – Jan JINDRA, Mezinárodní konference Za obzory revoluce v Rusku. Narativy, prostory, koncepce. 100 let od události, s. 229–231.

Střední Morava. Vlastivědná revue. Roč. 24, 2018, č. 45:

Petr JIRÁK, Vražda předsedy místního národního výboru Dub nad Moravou, s. 4–31. – Leoš MLČÁK, Dílo slezského barokního grafika Jana Tscherninga (1650–1732) spojené s Moravou, s. 32–44. – Magdalena ČERMÁKOVÁ, Židovská obec Olomouc a současnost, s. 45–61. – Pavel FOJTÍK, Pravěké a raně historické osídlení katastru obce Hrubčice (okr. Prostějov), s. 62–100. – Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Pečeti úřadů města Olomouce do roku 1850, s. 102–116. – Roman PAULO, Drahanovice. První písemná zmínka a název obce, s. 117–123. – Michal VYHLÍDAL, Pomník J. V. Stalina v Rýmařově, s. 124–132. – Lukáš HLUBEK, Raně středověké sídliště na katastru Hnojic, trať Moštánky, s. 133–136. – František VŠETIČKA, Literární tvůrci naší oblasti IV, s. 137–143. – Petr BALCÁREK, Josef Strzygowski a české země, s. 144–149. – Hana BARTKOVÁ, Osobnosti „starého Prostějova“, ale i významní spolkové a veřejní činitelé, s. 150–156. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Jubilant PhDr. Karel Müller (*13. 4. 1958 v Ostravě), s. 158–162. – Miloš TRAPL, Odešel docent PhDr. Josef Bieberle, CSc.,

s. 163–166. – Petr GAJDOŠÍK, Dva nové inventarizované fondy v SOKA Olomouc, s. 177. – Milena KALLEROVÁ, Nový inventář k fondu Velkostatek Janovice, s. 178–179.

Studia Comeniana et historica. Roč. 47, 2017, č. 97–98:

Tomáš NEJESCHLEBA, Hranice mezi katolictvím a nekatolictvím. Myšlenkové jádro teologických polemik Valeriána Magniho, s. 9–22. – Manfred RICHTER, Menschen, Sprachen, Gedanken – Raum und Zeit: Grenzen und Grenzüberschreitungen bei Comenius, s. 23–37. – Bernhard Josef STALLA, Die Grenze zwischen Ländern, Nationen und Konfessionen und das grenzüberschreitende Denken des Jan Amos Komenský, s. 38–54. – Petr PAVLAS, Slovo jako definice: Komenského logický purismus, s. 55–72. – Jan ČÍZEK, Comenius's emendation of Society and its Limits, s. 73–82. – Andreas LISCHIEWSKI, Schulort und Schulraum vorden Herausforderung des sozialen Wandels. Die comenianischen Erwägungen zum >Locus Scholae< im Horizont frühneuzeitlicher Entwicklungen, s. 83–114. – Lenka ŘEZNÍKOVÁ, Hranice jako sociální instituce a geografická kategorie v rané novověké imaginaci prostoru. K současnému výzkumu prostoru a hranic v raném novověku, s. 115–131. – Helena KOVÁŘOVÁ, Ornamenty a figury: grafická výzdoba Fabriciových a Komenského map Moravy, s. 132–166. – Josef CHRÁST, Komenského mapa Moravy z pohledu současných geoinformačních technologií, s. 167–180. – Jan ČERVENKA, Hranice mezi polemikou a dialogem na příkladu literárních sporů 15. století, s. 181–197. – Kateřina SMYČKOVÁ, Katolická a nekatolická hymnografie – ostře strážná hranice?, s. 198–210. – Radim ČERVENKA, Hřích jako hranice mezi konfesemi a počátky reformace v předbělohorských Čechách, s. 211–224. – Andrzej BORKOWSKI, The Phenomenon of Borders and Landscape in 17th Century Prose (Avvakum Petrov – John Chryzostom Pasek), s. 225–235. – Jiří MITÁČEK, Fenomén „Lucké pole“. Nad otázkami o odpovědmi věčné záhady moravsko-slovenského pomezí, s. 236–278. – Tomáš KNOZ, Hranice v Komenského kraji a Komenského době, s. 279–312. – Lenka NOVÁKOVÁ, Hranice v každodenním životě obyvatel hukvaldského panství ve druhé polovině 17. a v 18. století, s. 313–326. – Zdeněk VYBÍRAL, Uherská vojenská hranice v 16. století jako mentální kategorie. Pojem geografický – kulturní – vojenský?, s. 327–348. – Jozef MATULA, Hranice medzi mýtom a filozofiou v diele Leona Ebra (1460–1535). Na pamiatku pani Blanke Šternovej (1920–2011), ktorá prežila osviečimské peklo, s. 349–362. – Petr VODEŠIL, Kontinuita, tradice a revoluce. Burkova konzervativní alternativa revolučních principů, s. 363–379.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 65, 2017, č. 5–6:

Jan DIENSTBIER, Neidhart's Pranks and Mural Paintings in Medieval Bohemia, s. 438–459. – Ondřej VÁŠA, Figura Serpentinata Unleashed: Hogarth's Line of Beauty and the Misreading of Lomazzo's Treatise, s. 460–473. – Marie RAKUŠANOVÁ, Je kubismus, který je český, světový? Případ Kubišta, s. 474–500. – Ingrid CIULISOVÁ, The Painting from Spišský Štvrtok and Art around 1450, s. 501–513. – Štěpán VÁCHA, Joachim von Sandrarts Kreuzauffindung in Brünn im Lichte neuer Erkenntnisse, s. 514–530. – Marie FÍRTOVÁ, Freska Kosmy Damiána Asama v kostele na Bílé hoře jako manifest

bavorských mocenských aspirací, s. 531–544. – Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ, Zwischen Wien und Böhmischem Krumau – Eine Miscelle zum Werk des Bildhauers Johann Anton Zinner. Johann Anton Zinner versus Johann Anton Zinner, s. 545–556. – Martin KRUMMHOLZ, Stavební historie a krajinářská koncepce Lázní Libverda, s. 557–566. – Petr WITTLICH, Preisleriana, s. 567–572.

Vlastivědný sborník Pelhřimovska. 2017, č. 23:

Jakub TĚSNOHLÍDEK – Petr DUFFEK – Šimon KOCHAN – Petr HRUBÝ – Martina MARŠÍČKOVÁ, Detektorový průzkum zázemí tvrze v Ústrašíně (okres Pelhřimov), s. 7–14. – Pavel HOLUB, „Seznam starožitností v muzeu kláštera Želiva shořelých v požáru 12. srpna 1907 i s museem.“ Příspěvek k vývoji regionální historické identity, s. 15–56. – Olga LHOTSKÁ, 130 let trati Horní Cerekev – Tábor a hláska v Pavlově, s. 57–70. – Irena KRČILOVÁ, Pelhřimov na přelomu tisíciletí, s. 71–84. – Hana ZRNO VONDRŮ, František Pořícký, s. 87–96. – Daniel KOVÁŘ, Střípek k nejstarším dějinám pivovaru v Žirovnici, s. 107–110. – Anna HAMRLOVÁ, Ikonografie malířské výzdoby kaplí při kostele sv. Bartoloměje v Pelhřimově, s. 111–118. – Zdeněk MARTÍNEK, Jan Antonín Venuto a jeho kresby míst na Pelhřimovsku z počátku 19. století, s. 119–122. – Zdeněk MARTÍNEK, Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Pelhřimov v roce 2016, s. 139–140. – Markéta SKOŘEPOVÁ, Muzeum Vysočiny Pelhřimov, příspěvková organizace, v roce 2016, s. 141–142. – Irena KRČILOVÁ, K životnímu jubileu Zdeňka Martínka, s. 143–145. – Pavel HOLUB – Irena KRČILOVÁ – Martina PEKAŘOVÁ, Bibliografie prací PhDr. Zdeňka Martínka, CSc. do roku 2016, s. 146–150.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 54, 2017, č. 4:

Jiří PEŠTA, Vojenská poprava v Písku v roce 1805. Příspěvek k dějinám c. k. řadového pěšího pluku č. 11, s. 201–206. – Petr KOZEL, Českobudějovická civilní protiletectká ochrana (CPO) v letech 1935–1938 (2. část), s. 207–226. – Vojtěch STORM, Volarský hřbitov pochodu smrti, s. 227–243. – Jiří FRÖHLICH, Pokus o lokalizaci některých zaniklých sídel na Písecku, s. 244–248. – Leoš NIKRMAJER, Svaz přátel USA v Českých Budějovicích po 2. světové válce, s. 249–253. – Jitka RAUCHOVÁ, Sochař Břetislav Benda – osud umělce v Československu, s. 256–262.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. Vlastivědná ročenka. Roč. 30, 2017:

Jiří SAJBT, Sobotka a okolí na prahu raného a vrcholného středověku, s. 11–32. – Jan PROSTŘEDNÍK, Archeologický výzkum domu hutníka ve Sklenařicích, s. 33–50. – Miroslav COGAN, Socha sv. Václava v Libštátu a její autor Jan Sucharda mladší, s. 51–61. – Jan KLETVÍK, Evangelíci a spiritismus v Podkrkonoší, s. 62–107. – Jaroslav HRDLIČKA, Vlastimil Kybal a Josef Pekař, žák a učitel, s. 108–120. – David ULRYCH, Charakteristika památníku obětem první světové války na Novopacku, s. 121–174. – Karol BÍLEK, Nalezen další dopis Václava Šolce, s. 177–182. – Jan LUŠTINEC, Z korespondence Františka Kavána uložené ve fondech Krkonošského muzea v Jilemnici, s. 183–194. – Ullrich JUNKER, Rübzahl, s. 197–203. – Eva BÍLKOVÁ, Za Vladimírem

Úlehlou, s. 207–209. – Milan HLAVEŠ, Antonín Langhamer 1936–2017, s. 209–211. – Petra HEJRALOVÁ, Bibliografie A. Langhamera za léta 2007–2017, s. 211–215. – Hana MAIEROVÁ, Vzpomínka na Jitku Petruškovou, s. 215–217. – Eva KORDOVÁ, Vzpomínka na Petra Peška po roce rozloučení, s. 217–219. – Karel CHUTNÝ, Státní okresní archiv Jičín v roce 2016, s. 219–222. – Pavel JAKUBEC, Státní okresní archiv Semily v roce 2016, s. 222–225. – Václav HORÁK – Oldřiška TOMÍČKOVÁ, Městské muzeum Hořice v roce 2016, s. 225–227. – Michal BABÍK, Regionální muzeum a galerie v Jičíně v roce 2016, s. 227–232. – Jan LUŠTINEC, Krkonošské muzeum v Jilemnici v roce 2016, s. 232–234. – Jan DRAHOŇOVSKÝ, Městské muzeum a galerie Lomnice nad Popelkou v roce 2016, s. 234–237. – Andrea BARIAKOVÁ, Památník zapadlých vlastenců v letech 2014 až 2016, s. 238–240. – Libuše KRTIČKOVÁ, Muzeum a Pojizerská galerie Semily v roce 2016, s. 240–242. – Vladimíra JAKOUBĚOVÁ, Muzeum Českého ráje v Turnově v roce 2016, s. 242–244. – Petra HEJRALOVÁ, Městské muzeum v Železném Brodě v roce 2016, s. 245–247. – Karol BÍLEK, Sobotecké kroniky a vlastivěda, s. 247–250. – Ivo NAVRÁTIL – Karol BÍLEK – Gabriela BROKEŠOVÁ – Lenka KŘÍŽOVÁ – Lenka VEJNAROVÁ, Výběrová bibliografie k dějinám okresů Jičín a Semily za rok 2016, s. 263–277.

Západní Morava. Vlastivědná revue. Roč. 21, 2017:

Stanislav MIKULE, Heraldické památky farního kostela svatého Prokopa ve Žďáře nad Sázavou, s. 5–19. – Jan ZDUBA, Hraniční kameny lesa Seče města Velké Bíteše, s. 20–50. – Martin ŠIKULA, Sedmero regionálních křížovatek politiky a územní správy, které se (ne)odvíjely jinak... (Pokus o hledání variant lokálního vývoje v letech 1947–1994), s. 51–90. – František GREGOR, Josef Strniště: Výpisky z Knihy rukojemství náměšťského panství, s. 91–132. – František JOHN, Zvony Jeronýma Haubice na západní Moravě. Kampanologické památky ve Velké Bíteši, Křižanově, Osově Bítýšce, Horním Újezdě a Třebíči, s. 133–141. – Stanislav MIKULE, Řád Bílé orlice v Třebíči a jeho nositel Josef Jiří hrabě Valdštejn-Vartenberk, s. 142–147. – Marie NEDOMOVÁ, Záhadná smrt Eleonory Hudečkové, s. 148–152. – Jitka PADRNOSOVÁ, Státní okresní archiv Třebíč v roce 2016, s. 153. – Vít KŘESADLO, Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou v roce 2016, s. 154–155. – Vladimír CISÁR, Městské muzeum Bystřice nad Pernštejnem v roce 2016, s. 156–157. – Lucie KOUTKOVÁ – Zuzana VALOVÁ, Městské muzeum v Náměšti nad Oslavou v roce 2016, s. 158–159. – Kateřina KUČEROVÁ, Horácké muzeum v Novém Městě na Moravě v roce 2016, s. 160–162. – Martin MUDROCH, Městské muzeum a galerie ve Svatce v letech 2014–2017, s. 163. – Božena KABELÍKOVÁ, Muzeum Vysočiny Třebíč v roce 2016, s. 164–165. – Ivo KŘÍŽ, Městské muzeum ve Velké Bíteši v roce 2016, s. 166–167. – Irena TRONEČKOVÁ, Muzeum Velké Meziříčí v roce 2016, s. 168–169. – Stanislav MIKULE, Regionální muzeum města Žďáru nad Sázavou v roce 2016, s. 170–173. – Helena ŠVECOVÁ, Vlastivědná a genealogická společnost Velké Meziříčí v roce 2016, s. 174. – Informace o regionální a vlastivědné literatuře z let 2016 a 2017, s. 180–186. – Martin ŠTINDL, Rozloučení s Mgr. Oldřichem Hnízdilem, s. 187–188. – Stanislav MIKULE, Vzpomínka na Jana Aloise Ulricha (vrchního c. k. státního panství Žďár), s. 189–190.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanelová

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI

Mgr. Marie BUŇATOVÁ, Dr.phil.

Ústav historických věd

Fakulta filozofická

Univerzita Pardubice

Studentská 84

532 10 Pardubice

marie.bunatova@upce.cz

PhDr. Jan HÁLEK, Ph.D.

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.

Gabčíkova 2362/10

182 00 Praha 8

halek@mua.cas.cz

Dr. Michael HOCHEDLINGER

Wipplingerstrasse 12

1010 Wien

michael.hochedlinger@univie.ac.at

doc. PhDr. Jan HORSKÝ, Ph.D.

Evropské kulturní a duchovní dějiny

Fakulta humanitních studií

Univerzity Karlovy

U Kříže 8

158 00 Praha 5 - Jinonice

honza.horsky@seznam.cz

PhDr. Martin KLEČACKÝ, Ph.D.

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.

Gabčíkova 2362/10

182 00 Praha 8

klecacky@mua.cas.cz

Mgr. Alica KURHAJCOVÁ, Ph.D.

Katedra histórie

Filozofická fakulta

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

alica.kurhajcova@umb.sk

PhDr. Boris MOSKOVIĆ

Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.

Gabčíkova 2362/10

182 00 Praha 8

moskovic@mua.cas.cz

Prof. PhDr. Jiří PEŠEK, CSc.

Evropské kulturní a duchovní dějiny

Fakulta humanitních studií

Univerzity Karlovy

U Kříže 8

158 00 Praha 5 - Jinonice

jiripesek203@seznam.cz

Redakce

Vedoucí redaktori | Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka | Managing Editor: Marie Buňatová

Technický redaktor | Administrative Editor: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Martin Holý, Tomáš Knoz, Martin Kovář, Robert Kvaček, Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Jan Němeček, Svatava Raková, Eva Semotanová, Petr Sommer, Miroslav Šedivý, Petr Vorel, Josef Žemlička

s redakčním kruhem | with Editorial Board:

Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen, Magdaléna Pokorná, Ivan Šedivý

Mezinárodní vědecká rada | International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Robert J. W. Evans (Oxford), Henryk Gmiterek (Lublin), Wojciech Iwańczak (Warszawa), Dušan Kováč (Bratislava), Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz), Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design:*

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*

Adresa | *Address:*

Prosecká 76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Powerprint s. r. o., Kamýcká 751/60, Praha - Suchdol.

Přijímání objednávek | *Distribution:*

Distribuci předplatitelům provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., telefonicky na bezplatné lince 800 300 302, elektronicky na: postabo.prstc@post.cz, písemně na adrese: Česká pošta, s. p., oddělení periodického tisku, Olšanská 38/9, 225 99 Praha 3. Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | ČČH is published quarterly.

Toto číslo vyšlo v září 2018 | This issue was published in September 2018.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1)

SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111

ISSN 0862-6111

9 770862 611003

